

SLOVENSKÁ ARCHIVISTIKA

ROČNÍK XXXVI

2001

Číslo 2

MINISTERSTVO VNÚTRA SR – ODBOR ARCHÍVNICTVA A
SPISOVEJ SLUŽBY

SLOVENSKÁ ARCHIVISTIKA

Vydáva Ministerstvo vnútra SR
odbor archívnictva a spisovej služby

Redakčná rada

Peter Draškaba, Ján Dubovský, Ján Lukačka,
Richard Marsina, Marta Melníková, Štefánia Mertanová,
Veronika Nováková, Jozef Novák, Milena Ostrolucká,
Jana Pražáková, Elo Rákoš, Juraj Roháč, Jana Schullerová,
František Žifčák, Juraj Žudel

Hlavný redaktor
PETER KARTOUS

Výkonná redaktorka a tajomníčka redakcie
JÚLIA HAUTOVÁ

Technická redaktorka
VIERA PAULÍKOVÁ

Redakcia a administrácia: Ministerstvo vnútra SR
odbor archívnictva a spisovej služby
811 04 Bratislava, Križkova 7

© by MV SR – odbor archívnictva a spisovej služby, Bratislava 2001

ŠTÚDIE A ČLÁNKY

ARCHIVITA – VÝZNAMNÝ FENOMÉN ARCHÍVNEJ TEÓRIE

(Úvaha)

ELO RÁKOŠ

Rákoš, E.: Archivitas – the Important Phenomenon of Archival Theory and Practice. Essay. Slovenská archivistika, Vol XXXVI, No 2, 2001, p. 3–12

The author suggests to use in archives the term archivitas which represents the determining sign of archival document except the historical value and provenience. Archivitas involves the signs of archival value, archival maturity, archival allegiance and permanent archival holding. It also belongs to the subject matter of archivistics – archival science discipline.

Slovakia. Archives. Archival theory.

PhDr. Elo Rákoš, PhD., Poludníková 3, 821 02 Bratislava

Archívniectvo tvorí samostatné odvetvie ľudskej činnosti. Archívy na Slovensku majú praktický, kultúrny aj vedecký význam pre spoločnosť. Svojím funkčným zameraním sú blízke múzeám a knižniciam.

Archívniectvo ako komplexný archívny systém predstavuje v podstate špecifický fenomén, vyznačujúci sa zložitou štruktúrou, ktorej poznanie, hodnotenie a objasnenie je odborne náročné. Je to systém, ktorý sa vyznačuje viacerými znakmi, podobnými iným príbuzným spoločenským systémom. Archívny systém sa však podstatne líši od systémov múzeí a knižníc. Nejde iba o podobné znaky a vonkajšie charakteristiky (ústavy, budovy, historické dokumenty tvoriace súčasť kultúrneho dedičstva, ako aj niektoré metodické postupy v praxi odbornej činnosti a pod.), ale hlavne ide o podstatu, predmet, zákonitosti, princípy a špecifické archívne metódy.

Vynára sa však otázka, ktorú nezriedka vyslovujú archivári. Prečo a z akých dôvodov archívy tvoria archívnu vedu – archivistiku? Ved' k hlavným úlohám všetkých troch systémov (archívy, knižnice, múzeá) patrí ochrana a správa kultúrneho dedičstva. Pritom sa však v archívoch neuvažuje o tom, či v múzeách sa rozvíja a v múzejnej praxi uplatňuje muzeológia, vo vedeckých knižniciach knihoveda. V uvedených inštitúciách je táto prax budovania vlastného teoretického zázemia samozrejmosťou. V archívoch to azda nie je potrebné?

Sme presvedčení, že archivistika je funkčnou súčasťou archívniectva, čoho dôkazom sú kvalitne spracované archívne fondy sprístupnené archívnymi inventármi, ktoré plnia evidenčné aj informačné funkcie. Podstatný význam pre zlepše-

nie archívnej praxe majú práve poznatky archívnej teórie a metodológie, ktorú archivári získali nielen skúsenosťami, ale aj vedeckým výskumom.

Našou úlohou v tejto úvahe však nie je skúmanie problematiky múzejníctva ani knihovníctva. Pozornosť venujeme archívnictvu, najmä archivistike v súvislosti s pojmom archivita, ktorý považujeme za významný archívny fenomén.

Azda je vhodné i na tomto mieste konštatovať skutočnosť, že archívnictvo a archívy majú svoje miesto v kultúre národa, v správe štátu a v službách občanom. Vidí sa nám, že ešte stále viacerí pracovníci archívov nechápu, prečo je v archívoch potrebný vedecký výskum a načo je potrebná v archívnej praxi archivistika.

V článkoch z archívnej teórie publikovaných v Slovenskej archivistike sme dosiaľ venovali pozornosť základným archívnym javom (archívny fond, archívny dokument, typológia archívnych fondov v SNA, archívne fondy inštitúcií, osobné archívne fondy a archívne zbierky, registratúry, proveniencia a pertinencia). Prítomnou úvahou chceme doplniť a azda aj spresniť dosiaľ publikované archívno-teoretické poznatky v záujme zdokonalenia nielen archívnej teórie a terminológie, ale najmä archívnej praxe.

V archívnej odbornej práci považujeme vedecký výskum za všeobecne platnú cestu k poznaniu. Základnou úlohou archivárov je rozširovanie a prehĺbovanie poznania ako predpokladu na sprostredkovanie obsahu archívu občanom. Takmer všetky odborné archívne činnosti spočívajú na vedeckom základe, preto je v archívoch potrebný výskum. Ak chceme v archívoch dosiahnuť prijateľné, spoľahlivé a primerane kvalitné výsledky, musia sa archívne činnosti realizovať podľa overiteľných a uznaných vedeckých princípov. Archívny výskum sa tak stáva nutnou súčasťou archívnych činností. Archívny výskum je potrebné považovať za interdisciplinárny a multidisciplinárny. Archívnictvo využíva viacero vedných disciplín z oblasti histórie, práva a správy, pomocných vied historických, ale aj poznatky ďalších vied o spoločnosti, čiastočne aj prírodných i technických vied.

Problematiku archívov, ich minulosti, súčasnosti a budúcnosti, nie je možné riešiť a vysvetliť iba na základe všeobecných skúseností. Ak chceme udržať archívy na úrovni spoločenského vývoja uspokojovania kultúrnych záujmov a praktických potrieb občanov a štátu, potrebujeme k tomu vedu, archívnu vedu. Archivistiku nemôžu nahradiť vedecké disciplíny, ktoré sa viac či menej využívajú pri práci v archívoch. Využívanie týchto vied je síce v archívoch dôležité, ale vlastné archívne problémy nespádajú do oblasti ich poznávania. Vlastné problémy archívnictva sa riešia v archívoch pomocou archivistiky. Predmetom vedeckých disciplín, ktoré sa v archívoch pomocne využívajú, je čosi iné ako archív.

Domnievame sa, že tieto skutočnosti sú prevažnej väčšine archivárov dostatočne známe prinajmenšom od čias publikovania štúdie Dr. Michala Kušika Archívnictvo v klasifikácii vedy.¹

¹ Slovenská archivistika (ďalej len SA), III, 1968/1, s. 3–21.

V záujme stručného a výstižného pomenovania podstaty archívneho fenoménu navrhujeme používať termín „archivita“. Ide azda o vhodný a prijateľný pojem, ktorý sa v bežnej archívnej terminológii na Slovensku vyskytuje iba zriedkavo. V publikovanej podobe sa vyskytuje na stránkach Slovenskej archivistiky.² V citovanom príspevku autor prekladá nemecký termín „archivwürdigkeit“ do slovenčiny ako archivita. Pojem archivita sa vyskytuje aj v štúdií Teória archívneho fondu V.³ Autor archívu vysvetľuje ako archívnu zrelosť, archívnu príslušnosť a trvalé archívne uloženie. Archívu považuje za jeden zo základných znakov archívneho dokumentu. Takéto chápanie určujúcich znakov archívnych dokumentov je podobné chápaniu niektorých českých archivárov, napríklad Milady Wurmovej a Zdeňka Šambergera. Títo síce nehovoria o archívite, ale považujú za klasické znaky archívnych dokumentov organický registratúrny pôvod (bývalá schopnosť tvoriť registratúru), archívnu zrelosť, historicko-dokumentárnu hodnotu, archívnu príslušnosť a trvalé archívne uloženie.⁴ Podľa nášho názoru termíny „archívna zrelosť, archívna príslušnosť a trvalé archívne uloženie“ je vhodné spojiť a nahradiť pojmom „archivita“. Uvedené tri termíny je potrebné doplniť ešte termínom „archívna hodnota“. Domnievam sa, že uvedené štyri znaky (archívna hodnota, archívna zrelosť, archívna príslušnosť a trvalé archívne uloženie) možno nahradiť termínom archivita, ktorý ako pojem dostatočne presne vystihuje identitu archívnych dokumentov. V štúdií Teória archívnych dokumentov⁵ analyzuje autor základné a určujúce znaky archívnych dokumentov, ktorými sú: historicko-dokumentárna hodnota, proveniencia a archivita. K nim priraduje aj „jedinečnosť“ ako doplňujúci znak, významný najmä pre charakteristiku starších archívnych dokumentov. Jedinečnosť azda v súčasnosti nemá takú dôležitosť ako vyššie uvedené tri znaky. Jedinečnosť ako znak archívneho dokumentu sa vyskytuje v prácach viacerých archívnych teoretikov.

V súvislosti s témou nášho príspevku sa domnievame, že v podstate archívu možno chápať nielen ako jeden z hlavných znakov archívnych dokumentov, ale ako významný fenomén archívnej teórie a praxe. Pojmom archivita môžeme charakterizovať nielen archívny dokument, ale aj komplexný archívny systém, ako aj predmet archivistiky. Písomný alebo iný dokument, ktorý má historicko-dokumentárnu hodnotu, nemusí byť archívnym dokumentom. Dokument s historickou hodnotou je historickým dokumentom a ako taký môže tvoriť súčasť archívnej, muzeálnej, knižničnej či inej historickej dokumentácie. Ak chceme presne určiť príslušnosť takéhoto dokumentu s historickou hodnotou, musíme nevyhnutne určiť ďalší znak okrem historicko-dokumentárnej hodnoty, teda znak archivity, muzeality, knižničný či iný znak špecifickej dokumentácie. V prípade príslušnosti historického dokumentu do archívneho fondu (archívnej dokumentácie) musí dokument zodpovedať ešte kritériám proveniencie a archi-

² RÁKOŠ, E.: Proveniencia a pertinencia v archíve. SA XXIV, 1989/1, s. 9–29.

³ RÁKOŠ, E.: Teória archívneho fondu V. (Archívne aspekty – analýza), SA XXXII, 1997/2, s. 15.

⁴ WURMOVÁ, M.: Archiv jako instituce. Sborník archivních prací 1969/1, s. 14. ŠAMBERGER, Z.: Poznámky k základním archivním pojmům. SA X, 1976/2, s. 85.

⁵ RÁKOŠ, E.: Teória archívnych dokumentov. SA XXXV, 2000/1, s. 3–17.

vity. Týmto dvom kritériám nezodpovedá muzeálny ani knižničný dokument. Treba povedať, že ani registratúrny dokument nemožno stotožniť s archívnym dokumentom. Registratúrny dokument sa môže stať archívnym dokumentom, ak zodpovedá kritériám historicko-dokumentárnej hodnoty, proveniencie a archivity. Registratúrny dokument po svojom zhodnotení a určení historicko-dokumentárnej hodnoty a tým, že spĺňa aj provenienciu, keďže tvorí (tvoril) súčasť registratúry, môže sa stať archívnym dokumentom, keď ho kvalifikujeme archívitou ako najdôležitejším archívnym znakom.⁶

Na základe dosiaľ povedaného konštatujeme, že ak písomný, alebo inak vyhotovený dokument charakterizujeme kritériom archivity, je archívnym dokumentom, keďže archívitu prisudzujeme iba dokumentom, ktoré majú historicko-dokumentárnu hodnotu a ktoré tvorili súčasť registratúry. O archívite neuvažujeme v prípade dokumentu, ktorý nemá historicitu, ani provenienciu.

Vyššie sme spomenuli, že archívitou pomenúvame základný archívny pojem, ktorý v archívnictve znamená viac ako iba znak archívneho dokumentu. Môžeme ním charakterizovať a identifikovať komplexný archívny fenomén. Český archivár Jaroslav Vrbata už v roku 1979 hodnotil „archiválie jako zvláštní skupinu historické dokumentace, odlišující se od praktických předmětů tím, že vyžaduje zvláštní, historickými metodami se řídící obhospodařování, a od ostatní historické dokumentace svou archivitou, t. j. specifickými a jinak nezastupitelnými znaky obsahovými a formálními. Totéž platí i o archívním fondu jako historicky vzniklému a specificky uspořádanému souboru archiválií, i archívu jako zařízení optimálně zabezpečujícím uchování obsahu archivity v archiváliích a umožňujícím její vytěžování.“⁷

Archivita umožňuje odlišiť archívne dokumenty od iných historických dokumentov a predmetov (knižničných, muzeálnych, archeologických predmetov či výtvarných diel), ale aj, a najmä od registratúrnych dokumentov. Vzťah archívnych dokumentov k registratúrny dokumentom je oveľa bližší ako vzťah archívnych dokumentov k muzeálnym a knižničným dokumentom či iným predmetom. Tento vzťah determinuje genéza archívnych dokumentov. Genéza archívnych dokumentov začína v predarchívnom štádiu v spisovniach pôvodcov registratúr. Tu vznikajú najskôr registratúrne dokumenty organizované do predarchívnych organických súborov, teda registratúr. Tvorba archívnych dokumentov spočíva v poznávaní, hodnotení a klasifikovaní registratúrnych dokumentov. Podobné je to aj v prípade archívnych fondov, ktorých pôvodcami sú fyzické a právnické osoby. Tvorcami archívnych fondov sú archivári v archívoch. Úlohou archivárov je transformovať a kvalifikovať predarchívne organizmy (registratúry) na archívne fondy ako samostatné a trvalé objekty kultúry národa a štátu.

Archivistika nie je len náukou, ktorá zhromažďuje a opisuje javy, fakty a archívne pojmy; jej úlohou je poznané a zhromaždené fakty fundovane vysvetliť a uplatniť v archívnej realite. Preto sme aj v teórii archívneho fondu venovali

⁶ Tamže, s. 12–15.

⁷ VRBATA, J.: K některým obecným otázkám výběru archiválií. Zpravodaj pobočky ČVTS, Státní ústřední archiv v Praze, 1979, č 14, s. 19–20.

pozornosť princípom a metódam, ktoré archivárom pomáhajú poznať genézu a vývin archívneho fenoménu, analyzovať jeho súčasti a pokúsiť sa o syntézu a vysvetlenie tohto fenoménu. K poznaniu, hodnoteniu a vysvetleniu archívneho fenoménu nepostačuje iba empiria. Skúsenosť ešte nič nevysvetľuje, poznáva iba skutočnosť, že „čosi existuje“, nepozná však odpoveď na otázku „prečo to existuje“! Každá vedecká disciplína sa usiluje formulovať otázky, na ktoré potom hľadá odpovede. Formulovanie otázok tvorí súčasť európskej kultúrnej tradície a tradície kritického myslenia. Skúsenosti ešte nie sú dôkazy. Nimi sa stanú až vtedy, keď poznáme príčiny ich vzniku. Vtedy ich môžeme zaradiť do arzenálu vedeckej disciplíny, v našom prípade do archívnej teórie. Archívna teória sa tiež vyvíja z téz (tvrdení) a z hypotéz (predpokladov), ich skúmaním a overovaním sa archívna teória usiluje vysvetliť problematiku archívneho fenoménu ako celku aj jeho jednotlivých súčastí a súčasne formulovať spôsoby a formy aplikovania teoretických poznatkov v praxi.

Archivitu je žiaduce chápať ako podstatu archívneho fenoménu a súčasne ako predmet archivistiky. Toto naše konštatovanie nijako neprotirečí súčasnej charakteristike predmetu archivistiky, ako ho vyjadril Dr. M. Kušík v citovanej štúdií.⁸ Kušík považuje za predmet archivistiky archív, t. j. archívny fond. Autor dodáva, že týmto predmetom „myslí objektívnu realitu, ktorá má vnútornú zákonitosť a svoj spoločenský zmysel“.⁹ Podľa Kušíka konštitučnými prvkami vedeckej disciplíny sú predmet, metódy a cieľ. Tieto konštitučné prvky archivistiky nielen menuje, ale ich aj vysvetľuje.¹⁰ Kušíkovu charakteristiku predmetu archivistiky dopĺňujeme charakteristikou, ktorú sme pomenovali termínom archivita. Všeobecná definícia predmetu archivity môže mať takúto podobu: Archivita ako predmet archivistiky je špecifický poznávací a hodnotiaci vzťah človeka k archívnej realite. Archivistika je samostatnou vedeckou disciplínou, ktorá sa zaoberá teoretickými a praktickými otázkami archívneho fenoménu. Jej podstatu ako vedeckej disciplíny určuje predmet jej poznávania, t. j. archivita.

Vznikne azda otázka, ako to súvisí s doterajším chápaním predmetu archivistiky? Ide o jednoduchú súvislosť. Archivitu chápeme ako zvláštny poznávací a hodnotiaci vzťah človeka k archívnej realite. Tento vzťah si vyžaduje inštitucionalizovanie. Tak môže nadobudnúť formu poznania, hodnotenia a získania vybraných reálnych predmetov, s ktorými archivár pracuje a ktoré odovzdáva ďalším generáciám ako súčasť kultúrneho dedičstva.

Tento osobitný vzťah človeka (archivára) k archívnej realite sa teda viaže na predmety materiálnej povahy, ktoré nazývame archívnymi dokumentmi. Ich znaky môžeme rozpoznať gnozeologicky a axiologicky v rámci určitej schémy spoločenských vzťahov. V tejto vzťahovej schéme sa príbuzné archívne dokumenty na základe pôvodu považujú za archívne fondy. Sú to teda objektivizácie archivity, ktoré archivistika identifikuje, skúma, spracúva a vysvetľuje ako

⁸ Pozri poznámku č. 1.

⁹ Tamže, s. 7.

¹⁰ Tamže.

vedecké fakty. Preto si špecifickosť archivity vyžaduje osobitne vzdelaných a odborne pripravených archivárov.

Môžeme azda aj konštatovať, že archivistika ako vedecká disciplína má podobný význam v archívniectve, ako má muzeológia v múzejníctve a knihoveda v knihovníctve.

Významným prínosom archivity je to, že vymedzuje hranice medzi archívniectvom a „spisovníctvom“. Archíva neumožňuje zamieňať archív a spisovňu, ani archívny fond a registratúru. Registratúrne dokumenty ešte nie sú archívnymi dokumentmi. Registratúrne dokumenty sú iba potenciálnymi archívnymi dokumentmi. Môžu sa nimi stať iba za istých, presne určených podmienok a kritérií, ktoré súhrnne nazývame archivitou.

Registratúrne dokumenty sa vyznačujú iba jedným charakteristickým znakom archívnych dokumentov, ktorým je proveniencia, teda schopnosť tvoriť súčasť registratúry. Ďalšie dva znaky determinujúce archívny dokument, teda historicko-dokumentárnu hodnotu (historicitu) a archívu, môžu registratúrne dokumenty získať až po uplynutí stanovenej lehoty, počas plynutia ktorej registratúrne dokumenty disponujú administratívnou upotrebitelnosťou. Keď pomíne ich praktická životnosť, stávajú sa registratúrne dokumenty pre svojho pôvodcu nadbytočnými. V procese, ktorý zvykneme nazývať hodnotením (skartáciou, výberom) a ktorý je upravený právnymi normami a prebieha v spisovni pôvodcu, sa registratúrne dokumenty klasifikujú do dvoch častí:

1. Registratúrne dokumenty, ktoré strácajú význam z hľadiska potrieb svojho pôvodcu a keďže nezískavajú trvalú dokumentárnu hodnotu, nekvalifikujú sa znakom historicko-dokumentárnej hodnoty, a ako také nemajú šancu získať ani archívu, teda sa vyradujú na znehodnotenie.

2. Registratúrne dokumenty toho istého pôvodcu, ktoré tiež stratili význam pre jeho praktickú administratívnu činnosť, a keďže disponujú znakom historicko-dokumentárnej hodnoty a proveniencie, sa odovzdávajú na trvalú úschovu do príslušného archívu, kde sa po opätovnom zhodnotení a spracovaní stanú archívnymi dokumentmi. V podstate komplexná registratúra, okrem svojej bezcennej časti, je základom archívneho fondu, keďže jej možno prisúdiť aj znak archivity (hodnota, zrelosť, príslušnosť a trvalé archívne uloženie).

Táto skrátene uvedená charakteristika premeny registratúry na archívny fond sa týka novodobých registratúr, ktoré v prevažnej miere vznikli v období po roku 1850.

Riešenie tejto problematiky predstavuje súčasť archívnej teórie a praxe. Povinnosť poznať a riešiť túto problematiku patrí aj pracovníkom verejnej správy.

Archívne dokumenty, archívne fondy a archívy môžeme nazvať všeobecne archívnou dokumentáciou. Vyššie sme uviedli, že archívna dokumentácia sa líši svojou špecifickosťou od ostatných historických dokumentácií práve svojou archivitou. Teda špecifickými a inak nezastupiteľnými obsahovými a formálnymi znakmi. Totiž muzeálny predmet, kniha i obraz sú v podstate hotovými výtvormi, s ktorými môže človek bezprostredne komunikovať. Archívny fond je však iným výtvorom, ktorý sa hotovým a na komunikáciu pripraveným stáva až prispáním archivárov ako jeho spolutvorcov. Archívny dokument nie je pamiat-

ka, ani archívny fond nie je súhrnom pamiatok. Hlavne preto, lebo pamiatky existujú ako zaujímavé relikty minulosti. Ale archívne dokumenty, ktorých podstata tiež vznikla v minulosti, sa však do podoby archívnych fondov dostávajú až v súčasnosti. Táto činnosť archivárov má kreatívny charakter. V archíve sa z úžitkového predmetu (registratúra) formuje kultúrny predmet (archívny fond). To, čo vzniká počas administratívnej činnosti pôvodcu, je spotrebný, teda úžitkový predmet, majúci iba časovo obmedzenú životnosť. Tento úžitkový predmet (registratúra) sa stáva predmetom vedeckej starostlivosti, t. j. archívnym fondom, až odbornou a tvorivou činnosťou archivárov v archíve.

V nedávnej minulosti archívov na Slovensku dochádzalo z času na čas aj k istým nedorozumeniam vo vzťahu ku knižniciam a múzeám v otázke príslušnosti historických dokumentov. Išlo prevažne o príslušnosť archívnych dokumentov a archívnych fondov, na ochranu a správu ktorých si nárokovali nielen archívy, ale aj iné dokumentačné strediská, najmä knižnice a múzeá. Problematickou bola a azda je aj dnes otázka príslušnosti archívnych dokumentov zaradených do osobných archívnych fondov, ktoré sa často nazývali osobnými pozostalosťami, prípadne aj literárnymi pozostalosťami. Taktiež problematickou bola aj otázka príslušnosti archívnych zbierok. Tieto dva typy archívnych fondov sa aj v súčasnosti nachádzajú v archívoch, knižniciach i múzeách. Vo viacerých prípadoch ide iba o nepochopenie príslušnosti týchto súborov na základe ich podstaty ako historických dokumentov, ktoré je nutné umiestniť do vecne príslušnej špecializovanej historickej dokumentácie archívnej alebo knižničnej či muzeálnej. Nejde nám o vlastnícke práva príslušného súboru, ani o želanie poručiteľov pozostalosti. Ide o presné teoretické aj praktické zdôvodnenie príslušnosti osobných archívnych fondov. V súčasnosti používané pomenovanie súboru historických dokumentov názvom osobný archívny fond, spolu s menom svojho pôvodcu, umožňuje chápať takýto konkrétny súbor dokumentov ako organický súbor archívnych dokumentov, ktoré vznikli prácou a aktivitami verejne známej osobnosti. Súčasťou takéhoto osobného archívneho fondu sú všetky písomné aj inak vyhotovené dokumenty, ktoré pôvodca vyhotovil alebo prijal ako adresát, ako aj jeho osobné a súkromné dokumenty, rukopisy prác odborného, vedeckého alebo kultúrneho či iného charakteru, prípadne ďalšie písomnosti vzťahujúce sa k jeho osobe. Tieto archívne dokumenty patria do osobného archívneho fondu svojho pôvodcu, keďže ich charakterizuje archivita, historicko-dokumentárna hodnota a proveniencia, lebo patrili za života svojho pôvodcu do jeho registratúry. Upozorňujeme, že pojem registratúra sa nevzťahuje iba na organický súbor písomností (registratúrnych dokumentov) právnických osôb (úradu a inštitúcie), ale aj na fyzické osoby. Súbor takých dokumentov, ako sme ich vyššie naznačili, nie je ničím iným ako osobnou registratúrou, nezávisle od toho, či tieto dokumenty pôvodca evidoval v registroch alebo iných registratúrnych pomôckach.¹¹

Príslušnosť archívnej zbierky môže byť taktiež vo viacerých prípadoch nejednoznačná. Z pohľadu archivárov by to mala byť záležitosť plne zrozumiteľná pomenovaním a jej určením. Archívna zbierka je zbierkou archívnych dokumen-

¹¹ RÁKOŠ, E.: Osobné archívne fondy a archívne zbierky. SA XXXVI, 2001/1, s. 12 a n.

tov. Ak súčasťou zbierky nie sú archívne dokumenty, tak takúto zbierku nenazývame archívnu a ako taká do archívu nepatrí. Na zbierku historických dokumentov, ktoré necharakterizuje archivita, majú plný nárok knižnice alebo múzeá. Archívne dokumenty zhromaždené zbierkovou činnosťou charakterizuje archivita, provenienciacia a historicita. Archívna zbierka je typom archívneho fondu. Rozdiel medzi archívnym fondom a archívnu zbierkou spočíva v tom, že archívny fond (inštitúcie alebo osoby) je organickým súborom archívnych dokumentov jedného pôvodcu registratúry a archívna zbierka je umelým súborom archívnych dokumentov viacerých pôvodcov registratúr.¹² Archívna zbierka však môže byť aj súčasťou archívneho fondu iného typu vtedy, ak tvorí iba fondové oddelenie (podfond). Podfondom je zbierka dokumentov, ktoré pôvodca zhromažďoval účelne ako doplňujúci materiál svojej registratúry. Keďže takéto zozbierané dokumenty úzko súvisia s funkčnosťou pôvodcu registratúry, majú tieto zozbierané dokumenty registratúrnu príslušnosť a v archíve tvoria súčasť archívneho fondu vo forme samostatného fondového oddelenia.¹³

Skutočnosť, že archivári sú tvorcami či spolutvorcami archívnych fondov, teda vedeckej dokumentácie, má veľký kultúrny aj praktický význam, s čím súvisí aj zodpovednosť archivárov nielen vo vzťahu k archívom ako inštitúciám, ale aj vo vzťahu k verejnej správe, k vede a kultúre a vo vzťahu k občanom štátu. Úsilie viacerých súčasných archivárov smeruje okrem spracúvania a sprístupňovania archívnych fondov, k ich ochrane a správe, aj k rozvoju archivistiky a aplikovania archívno-teoretických poznatkov v každodennej práci archívov, súčasne aj k výskumu archívnej terminológie a spracovaniu slovenského terminologického slovníka. Dovoľujeme si pripomenúť, že popri výskume archívnej teórie a terminológie by mali archivári spracovať dejiny archívov, z ktorých mnohé na Slovensku pôsobia už od stredoveku. Taktiež nám chýbajú poznatky z minulosti registratúr inštitúcií verejnej aj súkromnej správy. Nepoznáme dôkladne dejiny registratúr, minulosť života a práce archivárov a registrátorov. Poznanie archívnych a spisových tradícií, ako aj ľudí, ktorí tieto tradície vytvárali, nám napomôže budovať moderné archívy a spolu s nimi aj moderné a zmysluplné predarchívne organizmy, t. j. registratúry v spisovniach a v registratúrnych strediskách. Je to aj v záujme kultúry a kultúrnosti spisovníctva a archivovania na Slovensku.

Dávnejšie sme konštatovali, že archivistiku nie je potrebné chápať ako vedu exaktnú, skôr vedu deskriptívnu, ktorej ťažiskom výskumu je poznávanie, hodnotenie, klasifikovanie, opis a výklad archívnych javov, teda tie spisovňové a archívne fakty, ktoré vznikali v súlade s historickým vývojom štátu a práva, administratívy aj kultúry na našom území. Preto sa domnievame, že na Slovensku si máme budovať archivistiku ako našu vlastnú archívnu disciplínu, ktorá reflektuje kultúrne tradície tohto regiónu. Nie je azda vhodné a žiaduce implantovať do nášho prostredia cudzie spisové a archívne systémy, nemajúce u nás tradíciu, ktoré môžu spôsobiť diskontinuitu nášho vývoja spisového a archívne-

¹² Tamže.

¹³ Tamže.

ho fenoménu. To však neznamená, že je potrebné ignorovať moderné trendy európskych a svetových archívov, ktoré najmä v oblasti technizácie, racionalizácie a azda aj na iných úsekoch nám môžu byť vzorom.

Na záver krátku poznámku v súvislosti s našou úvahou a dosiaľ publikovanými poznatkami z archívnej teórie. Uvedomujeme si známu skutočnosť, že život je aj v archívoch bohatší a rozmanitejší ako sú teórie. Naša teória archívneho fondu a archívnych dokumentov určite nepostihuje všetko, s čím sa archívári v archívnej práci stretávajú. Je však zameraná na základné archívne zásady, ktorými sa môžu vysvetľovať podstatné javy a znaky archívnej reality.

Nazdávame sa, že základnou úlohou archívnej teórie je skúmanie, hodnotenie a vysvetlenie podstatných fenoménov archívnej reality a tieto poznatky aplikovať v archívnej praxi. Naš výskum, ktorého časť sme publikovali najmä na stránkach Slovenskej archivistiky, nemal za cieľ skúmať a zverejňovať výnimočné javy, krajové či azda okrajové zvláštnosti archívneho fenoménu.

ARCHIVITÄT – EIN WICHTIGES PHÄNOMEN DER ARCHIVTHEORIE UND PRAXIS. EINE BETRACHTUNG

Elo Rákoš

Der Autor schlägt in seiner Betrachtung vor, den Begriff Archivität in der Archivterminologie zu verwenden. Die Archivität ist neben dem historisch-dokumentarischen Wert und der Provenienz eines der Grund- und Bestimmungsmerkmale des Archivadokuments. Die Archivität zeichnet sich aus durch den Archivwert, die Archivreife, die Archivzugehörigkeit und die dauernden Archivaufbewahrung aus. Gleichzeitig bildet die Archivität auch den Gegenstand der Archivistik - der Archivwissenschaft. Die Archivistik befasst sich mit theoretischen und praktischen Problemen des Archivphänomens. Ihr Wesen als Wissenschaft wird durch ihren Erkenntnisgegenstand, d.h. die Archivität bestimmt. Der Erkenntnisgegenstand der Archivistik ist die spezifische Erkenntnis- und Bewertungsbeziehung des Menschen zur Archivrealität. Diese Beziehung können wir Archivität nennen. Die besondere Beziehung des Menschen zur Archivrealität ist an Objekte materieller Natur gebunden, die wir Archivadokumente und Archivbestände nennen. Ihre Merkmale können wir nur gnoseologisch und axiologisch im Rahmen eines bestimmten Schemas der gesellschaftlichen Beziehungen unterscheiden. In diesem Bezugsschema gelten verwandte Archivadokumente aufgrund ihrer Herkunft als Archivbestände. Sie sind somit die Objektivierungen der Archivität, die die Archivistik identifiziert, untersucht, erschließt und als wissenschaftliche Fakten erläutert. Daher verlangt die Spezifik der Archivität besonders gebildete und fachlich ausgebildete Archivare. Archive, Archivbestände und Archivadokumente stellen einen besonderen Teil der historischen Dokumentation dar, die sich von den anderen historischen (Bibliotheks-, Museums- oder anderen) Dokumentationen durch ihre Archivität, d.h. durch spezifische,

anderswie unvertretbare inhaltliche und formale Merkmale unterscheiden. Eine wesentliche Tatsache ist vor allem, dass sich Archivdokumente von Registraturdokumenten, Archivbestände von Registraturen und Archive von Erfassungs- und Registraturzentren unterscheiden.

Übersetzt von Ute Kurdelová

ŽUPNÝ SÚD V LEVOČI (1850–1861)

Rozbor fondu

VIRGINIA MISLOVIČOVÁ

Mislovičová, V.: County Court of Justice in Levoča (1850–1961). Analysis of Archival Fonds. Slovenská archivistika, Vol XXXVI, No 2, 2001, p. 13–26

The author analyses archival fonds of County court of justice in Levoča (1850–1861). She pays special attention to the history of the creator of the archival fonds in context to historical events which basically influenced the development of public administration and justice. She deals with the exact activity of the court, types of issued documents, indexes and calendars, organization structure of originator and system of records management. The final part deals with the archival fonds contents and is considered from the point of view of its use for historical research. The part of the analysis is the quantitative survey.

PhDr. Virginia Mislovičová, Štátny oblastný archív, Námestie Majstra Pavla 7, 054 01 Levoča

V predmetnom príspevku sa budeme zaoberať rozborom fondu Župný súd v Levoči, ktorý je uložený v Štátnom oblastnom archíve v Levoči a v nedávnej minulosti sme ho inventarizovali.¹ Existujú najmenej dva dôvody, ktoré nás viedli k prezentácii tohto fondu na stránkach archívneho periodika. Je to relatívne málo štúdií a článkov rozoberajúcich súdne fondy vo všeobecnosti a absencia podobných príspevkov týkajúcich sa konkrétne župných súdov.² Z celosloven-

¹ Na tomto mieste chceme vyjadriť poďakovanie kolegyni H. Liptákovej, ktorá sa s nami podelila o svoje skúsenosti zo spracovania písomností súdneho charakteru.

² BIDOVSÝ, E.: Poznatky o organizácii verejnej správy a súdnictva v Uhorsku v rokoch 1849–1860. Sborník archívnych prací, roč. 7, 1957, č. 2, s. 114–176 (ďalej len Bidovský, Poznatky...). CHALUPECKÝ, I.: Súdne písomnosti v našich archívoch a ich význam pre historický výskum. Historické štúdie, roč. XIII, 1968, s. 63–87. NIEDERLAND, P.: Vývoj občianskeho súdnictva na Slovensku v rokoch 1849–1871. Archivní časopis, 1953, č. 3, s. 181–183. O súdnictve a súdnych fondoch z iných období pozri napr.: NIEDERLAND, P.: Organizácia občianskeho súdnictva v Uhorsku v rokoch 1861–1871 (ďalej len Organizácia...). Slovenská archivistika, roč. 6, 1971, č. 2, s. 334–368, (ďalej len SA). RÁKOŠ, E.: Súdnicstvo v Uhorsku v období dualizmu. SA, roč. 3, 1968, č. 1, s. 67–87. KOČIŠ, J.: Súdna prax Oravskej stolice. SA, roč. 13, 1978, č. 1, s. 42–58. CHURÝ, S.: Pohľad na trestné písomnosti Liptovskej stolice z rokov 1703–1848. SA, roč. 15, 1982, č. 1, s. 118–127. Ten istý: Pramenná hodnota súdnych písomností Liptovskej stolice zo 16. storočia. SA, roč. 23, 1987, č. 2, s. 92–106. Ten istý: Podriadený súd pre Liptovsko-oravskú župu (1787–1790) a jeho písomnosti. SA, roč. 27, 1992, č. 1, s. 94–104. Ten istý: Súdna prax v Liptove v roku 1849. SA, roč. 32, 1997, č. 1, s. 71–80. BIDOVSÝ, E.: Orgány stredovekého súdnictva v Uhorsku 1000–1526. SA, roč. 11, 1976, č. 2, s. 151–176. Ten istý: Orgány stredovekého súdnictva v Uhorsku 1000–1526. SA, roč. 8, 1973, č. 2, s. 92–116. MAZÚR J.: Spracúvanie materiálu krajských súdov na Slovensku z rokov

ského aspektu unikátnosť rozsahu zachovania nami spracovaného fondu je ďalším z dôvodov, pre ktoré sme sa ho rozhodli sprístupniť širšej archívnej verejnosti.

Obdobie rokov 1849–1867, teda od porážky maďarskej revolúcie do rakúsko-maďarského vyrovnania, sa považuje za obdobie absolutizmu. Je charakterizované centralizačnými a absolutistickými snahami Viedne, ktoré sa odrazili aj na reorganizácii verejnej správy a súdnictva. Prvých jedenásť rokov (1849–1860), do vydania októbrového diplomu, je prvým obdobím absolutizmu. V tomto období vyvíjal v Rakúsku svoju činnosť minister vnútra so silnou rukou – Alexander Bach, preto je čas jeho vlády nazývaný aj bachovskou érou, alebo je známy aj ako Bachov absolutizmus. Druhé obdobie absolutizmu, po pokuse s novou ríšskou ústavou v roku 1861, sa nazýva provizórium. Je to zvláštne obdobie predovšetkým z hľadiska organizácie verejnej správy a súdnictva, ktoré bolo odlišné od prvého obdobia absolutizmu bachovskej éry.

Dňa 3. novembra 1849 podpísal panovník vyhlášku o dočasnej organizácii súdnictva a občianskom súdnom poriadku. Bola uverejnená v Krajinskom úradnom vestníku dňa 15. februára 1850.³ V Uhorsku sa postupne zriadili okresné sudy, krajské sudy, hlavné dištriktuálne sudy a najvyšší súd. Zavedením tohto dočasného súdneho zriadenia došlo k oddeleniu verejnej správy od súdnictva. Okresné sudy (Bezirksgericht, járási bíróság) boli dočasnými prvostupňovými súdmi pre menšie civilné a trestné záležitosti na úrovni okresu. Ťažšie trestné prípady sa prejednávali pred okresnými súdmi prvej triedy. Tieto mali pôsobnosť v obvodoch viacerých okresných súdov druhého stupňa. Krajské sudy (Landesgericht, megyei törvényszék) ako dočasné sudy prvého a druhého stupňa pokrývali spravidla územie jednej župy a boli odvolacou inštanciou proti rozsudkom okresných súdov druhej a prvej triedy, zriadených na území župy.⁴ Sudovia zasadali pod vedením predsedu súdu a mali k dispozícii aj súdny personál. Rôzne právne záležitosti riešil civilný senát zložený z predsedu a dvoch prísediacich sudcov. V trestných záležitostiach rozhodoval trestný senát pozostávajúci z predsedu a štyroch prísediacich sudcov. Podľa §§ 12–36 Opatrení o dočasnej organizácii súdnictva a súdnom poriadku⁵ pôsobili krajské sudy tiež ako hodno-

1872–1949. Archivní časopis, 1962, s. 206–215. BIELIK, F.: Súdnictvo a súdna správa na Slovensku v rokoch 1918–1949. SA, roč. 4, 1969, č. 2, s. 67–81. ŠOLLE, V.: Počátky buržoazního soudnictví v českých zemích II. Sborník archivních prací, roč. 21, 1971, č. 1, s. 93–170. Ten istý: Vývoj soudních skartací a vytváření soudních archivních fondů. Sborník archivních prací, roč. 7, 1957, č. 1, s. 213–242. ERDÖS, F.: Fejér megye Törvényszékének iratai 1860–1871. Leveltári Szemle, 1977, č. 1, s. 13–20 a iné. K rozboru fondu napr.: KOŠTÁL, M.: Rozbor archivního fondu III. SA, roč. 3, 1968, č. 1 s. 53–66. Kol.: Ochrana, sprístupňovanie a využívanie archívnych dokumentov. Archívna správa Ministerstva vnútra SSR, Bratislava, 1988, 204 s. RÁKOŠ, E.: Poverenictvo financií. Rozbor fondu. SA, roč. 6, 1971, č. 1, s. 70–102. KUZMÍK, D.: Rozbor fondu Milana Rastislava Štefánika. SA, roč. 35, 2000, č. 1, s. 30–48.

³ Landesgesetz und Regierungsblatt für das Kronland Ungarn, r. 1850, č. 1, s. 1 (ďalej len L. u. Rgbl.),

⁴ BIDOŤSKÝ, Poznatky..., s. 127–128.

⁵ Tamže, s. 126 a 128.

verné miesta (loca credibilia) a podľa § 13 ako obchodné sudy prvého stupňa vo všetkých obchodných a zmenkových záležitostiach, v prípade potreby aj ako banské sudy v banských sporoch. Dočasným súdom druhého a tretieho stupňa sa stali dištriktuálne hlavné sudy (Districtual Obergericht, kerületi főtörvényszék) ako vyššie sudy na území jedného vojenského dištriktu spravujúce viac krajských súdov. Bolo ich päť a nie všetky boli totožné so sídlami vojenských dištriktov. Rovnaké sídla mali len hlavné sudy v Pešti a Šoproni. Bratislavský sídlil spočiatku v Trnave, až v júni 1850 prešiel do Bratislavy.⁶ Sídlom hlavného súdu v Košickom dištrikte bol Prešov a Debrecín sa stal sídlom hlavného súdu Veľkovevradínskeho dištriktu. Najvyšší súd s pôsobnosťou pre celé územie Uhorska nebol zriadený, namiesto neho bol zvolávaný súdny senát pre veci uhorské v rámci viedenského Najvyššieho súdu.⁷

Dištriktuálny hlavný súd pre Košický vojenský dištrikt v Prešove začal činnosť 1. mája 1850 na základe svojej vyhlášky z 20. apríla 1850.⁸ V jeho obode pôsobili tieto krajské sudy: Prešov, Košice, Nové mesto pod Šiatrom, Levoča, Rimavská Sobota, Marmarošská Sihof, Berehovo a Užhorod. V obode Krajského súdu v Levoči boli zriadené okresné sudy prvej triedy v Kežmarku a Spišskej Novej Vsi a okresné sudy druhej triedy v Levoči, Spišskom Štvrtku, Spišskom Podhradí, Spišskej Starej Vsi, Starej Lubovni a Gelnici.⁹

Počas fungovania dočasného súdneho zriadenia v rokoch 1851–1852 boli vydané ďalšie právne normy, ktoré upravovali činnosť súdov. V roku 1851 prešla na sudy sirotská a poručenská agenda¹⁰ a spravovaním sirotských majetkov boli poverené daňové úrady. 27. mája 1852 vyšlo cisárske nariadenie o trestných súdoch a o platnosti rakúskeho trestného zákonníka na území Uhorska od 1. septembra, 16. septembra 1852 nariadenie ministra spravodlivosti o zavedení občianskeho súdneho poriadku a v tomto roku vyšiel aj cisársky patent zo dňa 29. novembra o rozšírení platnosti rakúskeho všeobecného občianskeho zákonníka na území Uhorska.¹¹ Tieto zákony a nariadenia boli pripravené už pre nadvládajúce obdobie definitívneho súdneho zriadenia. Tu si pripomeňme, že kým doteraz sme sa venovali obdobiu dočasného zriadenia súdnictva a verejnej správy, existovalo aj druhé dočasné zriadenie, ktoré sa začalo 13. septembra 1850¹² a trvalo do 18. januára 1853, resp. do začiatku činnosti jednotlivých orgánov verejnej správy a súdnictva v období definitívneho zriadenia. Toto druhé dočasné obdobie sa dotýkalo predovšetkým správy, pretože v súdnictve ostali v platnosti všetky dovtedy platné smernice. Druhé dočasné zriadenie poznáme aj ako Geringerovo provizórium, podľa baróna Geringera-Oedenburga, ktorý bol v tomto období poverený vedením miestodržiteľstva. Verejná správa v celom

⁶ L. u. Rgbl., r. 1850, s. 238. Tiež BIDOVSÝ, Poznatky..., s. 128 a pozn. č. 27.

⁷ BIDOVSÝ, Poznatky..., s. 128.

⁸ Tamže, s. 130, pozn. 33.

⁹ Tamže, s. 130 a Štátny oblastný archív v Levoči, fond Župný súd v Levoči, 337/1851 prez. (ďalej len ŠOBA-L, ŽS-L).

¹⁰ L. u. Rgbl., r. 1851, č. 182, s. 524. BIDOVSÝ, Poznatky..., s. 129.

¹¹ Bidovský, tamže, s. 129.

¹² L. u. Rgbl., r. 1850, č. 309, s. 474 a BIDOVSÝ, Poznatky..., s. 134.

Uhorsku za Geringerovho provizória vychádzala z rozdelenia celého územia do piatich dištriktov, ktorých názvy boli totožné s názvami centrálnych sídiel týchto dištriktov. Spišská župa patrila do Košického dištriktu¹³ spolu s Gemerskou, Šarišskou, Abovsko-Turnianskou, Zemplínskou, Užhorodskou, Berežsko-Užskou a Marmarošskou župou.

Definitívna organizácia súdnictva bola upravená spolu s verejnou správou nariadením ministrov vnútra, spravodlivosti a financií číslo 24 zo dňa 19. januára 1853¹⁴ a nazvali ju Základná organizačná úprava definitívneho zriadenia. Bola sprevádzaná niekoľkými nariadeniami súvisiacimi s novou súdnou organizáciou, ktoré ju postupne uvádzali do konečnej platnosti. Išlo predovšetkým o:

- Jurisdikčnú občiansku normu nariadenú cisárskym patentom zo 16. februára 1853¹⁵ o pôsobnosti a príslušnosti súdov v občiansko-právnych veciach,

- Zákon z 3. mája 1853¹⁶ o vnútornej organizácii a vedení súdnej občianskej agendy, ktorý vstúpil do platnosti 1. júla 1853 a na základe ktorého sa mení od uvedeného dátumu spôsob manipulácie súdnej agendy,

- Trestný poriadok z 29. júla 1853¹⁷ o pôsobnosti a príslušnosti súdov v trestných veciach,

- Inštrukciu zo 16. júna 1854¹⁸ o vnútornej organizácii a vedení trestnej súdnej agendy, ktorá oddelila trestnú agendu od občianskej

a Nariadenie Ministerstva spravodlivosti číslo 251 zo dňa 24. septembra 1854¹⁹ stanovujúce začiatok činnosti niektorých súdnych úradov (medzi nimi i prešovského hlavného krajského súdu) na 28. októbra 1854. K tomuto dňu vstúpili do platnosti všetky doterajšie predpisy.

Začiatky činnosti orgánov verejnej správy a súdnictva v definitívnom zriadení sa rôznili svojimi dátumami. Najskôr boli zriadené miestodržiteľské oddelenia, potom župné úrady, ďalej reorganizované slúžnovské úrady a nakoniec súdne inštalácie. Podľa organizačnej úpravy územie jedného správneho obvodu každého miestodržiteľského oddelenia vytváralo zároveň obvod jedného hlavného krajského súdu (Oberlandesgericht, Országos fötörvényszék). V Uhorsku ich bolo päť, okrem iných aj v Prešove. Tieto vykonávali dohľad nad slúžnovskými úradmi a ich súdnou právomocou a súdmi prvej inštalácie, t. j. krajskými a župnými súdmi. V tomto definitívnom súdnom zriadení bolo v Uhorsku okrem už spomínaných hlavných krajských súdov šesť krajských súdov a tridsaťjeden župných súdov. Niektoré z nich mali zverenú aj pôsobnosť obchodného a banckého súdu.

Definitívne súdne zriadenie na území obvodu hlavného krajského súdu v Prešove začalo svoju činnosť podľa nariadenia Ministerstva spravodlivosti

¹³ Bidovský, tamže.

¹⁴ Landes Regierungsblatt für das Königreich Ungarn, r. 1853 č. 24, s. 75, (ďalej len L. Rgbl.). BIDOVSKÝ, Poznatky..., s. 139.

¹⁵ L. Rgbl., r. 1853, I, č. 50, s. 172. BIDOVSKÝ, tamže, s. 163.

¹⁶ L. Rgbl., r. 1853, I, č. 94, s. 376 a tamže.

¹⁷ L. Rgbl., r. 1853, č. 171, s. 660. BIDOVSKÝ, Poznatky..., s. 165.

¹⁸ L. Rgbl., r. 1854, č. 215, s. 436. Tamže, s. 166.

¹⁹ L. Rgbl., r. 1854, č. 251, s. 604. Tamže, s. 167.

číslo 251 zo dňa 24. septembra 1854 dňa 28. októbra 1854. V časovom úseku definitívneho súdneho zriadenia vykonával Župný súd v Levoči súdnu právomoc na území Spišskej župy.

Krajský súd v Levoči začal svoju činnosť 8. júna 1850, a to dňom začiatku činnosti jeho predsedu. Arnold Görgey bol vymenovaný za predsedu krajského súdu dňa 31. mája 1850 a 8. júna 1850 nastúpil na tento post. Ďalší personál súdu bol vymenovaný na prvom zasadnutí súdu dňa 11. júna 1850 v Levoči²⁰ na základe menovacieho zoznamu komisára Ministerstva spravodlivosti pre prešovský dištrikt číslo 775 z 31. mája 1850. Na tomto zasadnutí všetci zároveň zložili predpísanú prisahu. Zloženie súdu bolo nasledovné:

predseda: Arnold Görgey

prísediaci: Anton Jancsó, Sivorad Raisz, Ľudovít Okolicsányi, Gejza Görgey, Rudolf Késmárszky, Karol Pater

hlavný prokurátor: Valentín Scholcz

zástupca prokurátora: Vincent Hedry

protokolista a archivár: Štefan Berzeviczi.

Neskôr k prísediacim pribudol Augustín Korponay a Ján Matavovszky a súdny notár Alexander Breuer, ktorí boli do funkcií menovaní komisárom Ministerstva spravodlivosti pre Prešovský dištrikt dňa 29. októbra 1850 pod číslom 1812.²¹ Ďalší prísediaci boli František Gläser (1853) a František Péchy (1854).²² Alexander Breuer nastúpil do funkcie 11. novembra a prevzal písomnosti od Karola Patera. Za jeho neprítomnosti zastupoval Breuera protokolista Samuel Gabos.

Zloženie súdu k 1. máju 1851 bolo nasledovné:²³

predseda: Arnold Görgey

prísediaci: Anton Jancsó, Sivorad Raisz, Ľudovít Okolicsányi, Gejza Görgey, Rudolf Késmárszky, Karol Pater, Ján Matavovszky, Gabriel Korponay

notár: Alexander Breuer

pokladník: Štefan Berzeviczy

administrátor: František Romlaky

protokolista: Samuel Gabos

pisár: Jonatan Hönsch, Rudolf Nemessányi, František Szerdahely.

Súd mal pôsobnosť na celé územie Spišskej župy a sídlil v Levoči na prvom a druhom poschodí župného domu.²⁴ Rozhodoval v závažnejších občianskych a trestných záležitostiach a bol odvolacou inštanciou proti rozsudkom vynesenými okresnými súdmi prvej a druhej inštancie. Posledné zasadnutie rady krajského súdu sa konalo 16. októbra 1854.²⁵

Dňa 28. októbra 1854, na základe nariadenia o definitívnom súdnom zriadení, došlo k reorganizácii Krajského súdu v Levoči. Uskutočnili sa niektoré personál-

²⁰ ŠOBA-L, ŽS-L, i. č. 10, č. kn. 6, s. 1.

²¹ Tamže, i. č. 82, 536/678, r. 1850, šk. 9.

²² Tamže, i. č. 154, č. kn. 122, r. 1854, s. 159.

²³ Tamže, i. č. 12, č. kn. 8, r. 1851, s. 454.

²⁴ Tamže, i. č. 4, č. 75/1851 prez., šk. 1.

²⁵ Tamže, i. č. 154, č. kn. 122, s. 227.

ne zmeny a v súlade s nariadením z 19. januára 1853 sa zmenil aj názov Krajský súd v Levoči (K. k. Landesgericht Leutschau) na Župný súd v Levoči (K. k. Komitatsgericht Leutschau),²⁶ avšak treba zdôrazniť, že v činnosti a pôsobnosti súdu nezaznamenávame podstatnejšie odlišnosti. Župný súd pôsobil aj naďalej ako súdny dvor prvej inštalácie pre územie Spišskej župy a podľa cisárskeho patentu číslo 50 zo 16. februára 1853 mal aj pôsobnosť obchodného a banského súdu. Kompetencie v pozemkovoknižných záležitostiach vyplývali zo spomínaného cisárskeho patentu a zo zákona z 15. decembra 1855²⁷ o kanceláriách pozemkovej knihy. Novým predsedom Župného súdu v Levoči sa stal Karol Pospischill, prísediacimi boli František Gläser, Anton Provasi, Ján Rill a Rudolf Késmárszky a adjunkt Alexander Papp zapisovateľom. Prvé zasadnutie nového súdu sa konalo 4. novembra 1854.²⁸

Pospischill vykonával funkciu predsedu súdu do konca roku 1860 a od začiatku roku 1861 bol predsedom bývalý predseda Urbárskeho súdu v Levoči Štefan Jelenik Almássy, novým prísediacim sa stal Török. Na súde pracovali ako prísediaci aj Imrich Gedeon (od 11. apríla 1856), František Schütz (od 11. júla 1856), Herman Ellenberger (od 15. júla 1856), Ján Studniczka (od 5. júna 1857), Peter Bibus (od 11. augusta 1857), Ján Hollmann a Ignác Spurny od roku 1858. Zapisovatelia sa menili, pretože túto prácu vykonávali rôzni adjunkti. Posledné zasadnutie civilného senátu sa uskutočnilo 30. apríla a trestného senátu 26. apríla 1861.²⁹ Župný súd existoval do 30. apríla 1861,³⁰ keď ho zrušilo kráľovské nariadenie z 2. apríla 1861 a jeho kompetencia prešla na župu.

Obdobie rokov 1850–1861, po porážke maďarskej revolúcie, v ktorom sme skúmali dejiny pôvodcu fondu v celouhorskom kontexte, označuje sa aj obdobím úpadku, reakcie, dobou temna. Avšak práve v tomto desaťročí došlo k zásadnej zmene v súdnictve (a podotknime, že pozitívnej), pretože sa oddelilo od verejnej správy a namiesto zvykového práva a tristoročného Tripartita začalo používať modernejší rakúsky občiansky a trestný zákonník, vyžadujúc od sudcov odbornú kvalifikáciu. Tento vývoj sa však zabrzdil po vydaní Októbrového diplomu v roku 1861, keď došlo k zániku tohto rakúskeho modelu v súdnictve a takmer úplnému návratu k predrevolučnému systému súdnej správy a zákonodarstva.³¹

Z činnosti Župného súdu v Levoči sa zachovali úradné knihy, registratúrne pomôcky a spisy. Úradné knihy tvoria predovšetkým zápisnice zo zasadnutia senátu civilného a trestného, zápisnice týkajúce sa pozemkovoknižných a banských záležitostí. V rokoch 1850–1853 boli zápisy vykonávané v maďarskom jazyku a od začiatku roku 1854 nemecky. Zachovali sa aj knihy normálií s vlastnými pomôckami, ďalej napríklad sirotská kniha s indexom, firemný protokol v obchodnej agende a spomeniem aj knihu zmenkových protestov verejného

²⁶ O názvoch súdov pozri bližšie BIDOVSÝ, Poznatky..., s. 159.

²⁷ Rgbl, r. 1855, č. 222, s. 703–759, alebo L. Rgbl., r. 1855, č. 229, s. 482–540.

²⁸ ŠOBA-L, ŽS-L, i. č. 154, č. kn. 122, s. 233.

²⁹ Tamže, i. č. 161, č. kn. 129, s. 97 a i. č. 349, č. kn. 239, s. 39.

³⁰ BIDOVSÝ, Poznatky..., s. 116, pozn. 3. CHALUPECKÝ, I., LIŠČÁKOVÁ, A.: Župa spišská 1860–1922. Inventár. Slovenská archívna správa, Bratislava 1969, s. 16.

³¹ NIEDERLAND, P.: Organizácia..., s. 334–335.

notára z Levoče Konštantína Édeskútyho.³² Podľa cisárskeho patentu z 21. mája 1855,³³ ktorý uvádzal notársky poriadok, informoval o notárskom archíve a notárskej komore, dozor a vedenie notariátov spočívalo na súdoch prvej a vyššej inštancie a na ministrovi spravodlivosti, ktorý určoval počet a rozmiestnenie notárov.³⁴ Potvrdením dodržiavania tohto zákona v praxi v obvode pôsobnosti Župného súdu v Levoči je i to, že v predmetnom fonde sa zachovala notárska agenda. Pochádza z činnosti notárov pôsobiacich pri súdoch prvej a vyššej inštancie a zachovali sa protokoly zmenkových protestov verejného notára z Levoče s indexom a repertoriá verejných notárov z Kežmarku (Jozef Bernard), z Gelnice (Gabriel Stark) a už spomínaného levočského verejného notára.³⁵ Táto inštitúcia zanikla po Októbrovom diplome v júli 1861 v zmysle Dočasných pravidiel o súdnictve,³⁶ ktoré obnovili právomoc vierohodných miest.

Pre lepšiu orientáciu v spisoch slúžili registratúrne pomôcky. V tu rozoberanom fonde sa zachovalo okrem klasických podacích protokolov a indexov aj množstvo iných typov registratúrnych pomôcok, ktoré v takom počte a rozmanitosti s najväčšou pravdepodobnosťou nenájdeme v žiadnom z iných fondov župných, príp. krajských súdov v našich archívoch. Sú to napr. registratúrne indexy (Registratur Buch) s radovou knihou, alebo bez nej, ktoré na rozdiel od indexov vedených k podacím protokolom poukazujú na uloženie spisu v registratúre.³⁷ Ďalej môžeme spomenúť služobné denníky, protokoly súdnych konaní (Tagsetzung Buch, Tagebuch) a protokoly o výkone súdnych rozhodnutí (Betreibungsprotokol), ktoré sa viedli podľa zákona číslo 94 z roku 1853,³⁸ a tiež protokol súkromnej agendy sudcov. Vo fonde sa nachádza aj množstvo referentských kníh, vzťahujúcich sa k občianskej i trestnej agende, ktoré poskytujú prehľad vybavovania jednotlivých sporov tým-ktorým sudcom. (Např. Referenten Buch – Gedeon, Rill, Bibus atď.)³⁹ Zachovali sa aj rôzne evidencie, ako evidencie súdnych sporov, evidencie vyšetrovaní, prečinov a priestupkov, pokút, poplatkov, uschovaných listín, depozitov a iné, ktoré uľahčovali prácu súdnym úradníkom. Na súde sa viedli aj expedičné knihy, poštové knihy a i., ba zachoval sa aj inventár právnych noriem, ktoré prichádzali na súd. Ak by sme mali toto množstvo registratúrnych pomôcok zhodnotiť, musíme konštatovať, že mnohé z nich pomôckami skutočne boli v dobe svojho vzniku, niektoré sú použiteľné aj

³² MISLOVIČOVÁ, V.: Župný súd v Levoči 1850–1861. Inventár. Rkp., 2001, 110 s., pozri úradné knihy.

³³ Rgbl., r. 1855, č. 22, § 159, s. 477.

³⁴ Rgbl., r. 1855, č. 22, s. 446–490 a Nariadenie ministerstva spravodlivosti zo 16.2.1858. L. Rgbl., r. 1858, s. 200.

³⁵ ŠOBA-L, ŽS-L, i. č. 502–507, č. kn. 343–348.

³⁶ NIEDERLAND, P.: Organizácia..., s. 335. Dočasné súdne pravidlá vypracovala iudex-kuriálna konferencia (országbírói értekezlet) a do všeobecnej platnosti vstúpili rozhodnutím Kráľovskej kúrie 23. júla 1861.

³⁷ ŠOBA-L, ŽS-L, napr. i. č. 183–192, č. kn. 151–166.

³⁸ Rgbl., r. 1853, č. 94, § 193, s. 422 a § 246, s. 433.

³⁹ ŠOBA-L, ŽS-L, i. č. 237, č. kn. 205 a ďalšie.

dnes,⁴⁰ avšak mnohé z rôznorodých evidencií, či poštové, expedičné knihy a iné sme v sprístupnenom fonde ponechali len ad ilustrandum a aby sme neporušili celistvosť jedinečne zachovaného župného súdu.

Fyzický stav úradných kníh i registratúrnych pomôcok je dobrý. Úradné knihy sú väčšinou v tvrdých kartónových väzbách s koženými chrbtami, len zriedkavo majú formu veľkého zošita s papierovou väzbou. Ak si všimneme fyzický vzhľad registratúrnych pomôcok, môžeme konštatovať, že zodpovedá ich typovej rôznorodosti. Podacie protokoly, indexy a niektoré ďalšie pripomínajú väzbou zápisnice, kým referentské knihy, rozličné evidencie, expedičné či poštové knihy majú mäkké, niekedy aj pravdepodobne častým, takpovediac príručným používaním poškodené väzby.

Súdne spisy v I. manipulačnom období, od 8. júna 1850 do 30. júna 1853, sú ukladané chronologicko-numericke, pričom prezidiálne spisy sú manipulované zvlášť. Súd viedol pre celú agendu, prezidiálnu aj vlastnú súdnu agendu, spoločné podacie protokoly s indexmi. K prezidiálnym spisom, ktoré ukladal osobitne, bol vyhotovený abecedný index. Obidve skupiny spisov boli numericke premanipulované, avšak bez vyznačenia v protokole, čím sa znemožnila orientácia v aktovom materiáli podľa tejto registratúrnej pomôcky.

Od 1. júla 1853, keď vstúpil do platnosti cisársky patent z 3. mája 1853,⁴¹ sa knihy rozdeľujú na občianske a trestné. Aktový materiál je rozdelený do týchto registratúrnych tried:

- I. Normálie
- II. Služobné záležitosti
- III. Občianske spory
- IV. Pozostalosti
- V. Konkurzy
- VI. Manželské rozluky
- VII. Zmenkové záležitosti
- VIII. Rôzne
- IX. Trestné záležitosti (do 28. októbra 1854)
- X. Prezidiálne záležitosti (do 28. októbra 1854)
- XI. Pozemkovoknižné záležitosti.

Počnúc 28. októbrom 1854 (resp. od roku 1855) došlo na základe cisárskeho patentu z 3. mája 1853⁴² o vnútornej organizácii súdnictva a vedení súdnej agendy k rozdeleniu súdnej agendy na prezidiálnu, občiansku a trestnú, čím sa skupiny IX a X vynímajú z aktového materiálu doteraz manipulovaného spoločne. Tento zásah od 1. januára 1857 vedie k úprave v označení registratúrnych tried, ktorých počet zostáva síce rovnaký a označenie I–V nezmenené, ale ostatné sa menia, a to takto:

- VI. Pozemkovoknižné záležitosti

⁴⁰ O použiteľnosti registratúrnych pomôcok píšeme nižšie v súvislosti so spisovou manipuláciou.

⁴¹ Ako pozn. 16, § 221 a BIDOVSÝ, Poznatky..., s. 164.

⁴² Nariadenie Ministerstva spravodlivosti zo 16. júna 1854, L. Rgbl, r. 1854, č. 215, § 167–172.

- VII. Rôzne
- VIII. Zmenkové záležitosti
- IX. Manželské rozluky

Prezidiálne písomnosti, ktoré boli dovtedy označené X, od začiatku roku 1855 majú svoj vlastný manipulačný systém so spisovými triedami I–VI:

- I. Prezidiálne nariadenia
- II. Platy zamestnancov
- III. Osobné záležitosti zamestnancov
- IV. Záležitosti budov, miestností a ich zariadenia
- V. Záležitosti väzníc a väzňov
- VI. Rôzne

Okrem podacích protokolov prezidiálnej agendy sa viedli pre potreby predsedu súdu i prezidiálne trestné protokoly.

Podľa nariadenia Ministerstva spravodlivosti z 24. septembra 1854 sa manipulujú osobitne aj trestné spisy, pôvodne označené IX. Sú zadelené do tried A–E podľa zákonom predpísanej manipulačnej schémy:⁴³

A – udania bez predbežného vyšetrovania odmietnuté alebo postúpené iným súdom,

B – trestné podania, v ktorých bola skutková podstata vyšetrená, ale nebolo zavedené osobitné vyšetrovanie,

C – trestné podania, v ktorých bolo zavedené osobitné vyšetrovanie proti osobám,

D – pátracie nariadenia iných súdov, popisy osôb, správy o nájdených znakov alebo predmetoch trestných činov, úradná činnosť na požiadanie iných súdov a pod.,

E – zaopatrenie väzňov, ich zamestnanie a lekárska starostlivosť, duchovná starostlivosť a bohoslužby vo väzniciach, vojenská stráž a eskortovanie.

Súd si v súlade s uvedenou smernicou vytvára pre nariadenia a služobné záležitosti v trestných veciach osobitnú skupinu, ktorú označuje písmenom F.

V druhom manipulačnom období sa súdne spisy v jednej záležitosti v rámci registratúrnej triedy ukladali do jedného spisového obalu, na ktorom sa vyznačili čísla v ňom obsiahnutých spisov. Spisové obaly boli označené ukladacou značkou: číslom triedy a poradovým číslom lomeným rokom. Spisové obaly sa ukladali podľa týchto ukladacích značiek do fasciklov ako ukladacích jednotiek nezávisle na číslach podacieho protokolu. Na vyhľadanie spisu v registratúre slúžili radové knihy, ktoré umožňujú orientáciu v aktovom materiáli i v súčasnosti. Okrem indexov k podacím protokolom sa viedli aj indexy s poukazom na uloženie v registratúre – registratúrne indexy, o ktorých sme písali už vyššie v súvislosti s diplomatickým hľadiskom.

Fond Župný súd v Levoči obsahuje písomnosti, ktoré vznikli z činnosti Krajského súdu v Levoči (K. k. Landesgericht Leutschau) z rokov 1850–1853 a Župného súdu v Levoči (K. k. Komitatsgericht Leutschau) z rokov 1854–1861. Dňa

⁴³ Nariadenie Ministerstva spravodlivosti zo 16. júna 1854, L. Rgbl., r. 1854, č. 215, s. 436, § 167–172. BIDOVSÝ, Poznatky..., s. 166, pozn. 111.

3. mája 1861 ich prevzala Spišská župa a v niekoľkých debnách uložila v župnom archíve. V roku 1867 usporiadal tieto písomnosti župný archivár Fridrich Sváby. V takejto podobe sa dostali dňa 11. mája 1951 do Štátneho archívu v Košiciach pod prírastkovým číslom 17. Ďalší prírastok bol 9. novembra 1960 v množstve jeden fascikel pod číslom ŠA - 352/02 - 60.⁴⁴

Pri neskorších zásahoch boli dokumenty pomiešané s inými fondmi. Opäť vyčlenené boli v roku 1958, usporiadané roku 1989 a inventarizované v rokoch 1996–1997. Pri usporadúvaní a inventarizácii bola rešpektovaná pôvodná schéma a v inventári sa odráža pôvodné uloženie registratúry podľa jednotlivých manipulačných období. Inventárnou jednotkou u kníh je jedna kniha, u spisov tvorí inventárnu jednotku jeden ročník spisov, resp. jedna vecná skupina v rámci jedného ročníka.

Písomnosti Župného súdu obsahujú zaujímavý materiál o vývoji súdnictva na Spiši, o politických pomeroch za Bachovho absolutizmu, o prenasledovaní revolucionárov, o kontrole tlače, o usporadúvaní urbárskych záležitostí po zrušení poddanstva, o sociálnych a kultúrnych pomeroch spoločenských tried a vrstiev.

V prvom manipulačnom období od 8. júna 1850 do 30. júna 1853 sa nachádzajú spisy prezidiálne, občianske a trestné. Prezidiálne obsahujú inštrukcie z vyšších úradov, spisy, týkajúce sa administratívnych záležitostí, chodu úradu, finančné a materiálne zabezpečenie súdov, rozpočtové tabuľky, personálne záležitosti, rôzne hlásenia, prípisy z nižších úradov a i. Okrem administratívnych záležitostí sú v nich obsiahnuté spory dedičské, majetkové, procesy o krádežiach, vymáhanie dlžôb, prosby a žiadosti v rôznych záležitostiach.⁴⁵

Vlastná súdna agenda (občianska a trestná)⁴⁶ obsahuje taktiež inštrukcie z vyšších úradov, kópie nariadení, administratívne spisy, často koncepty, sprievodné listy, niekde, žiaľ, bez príloh, organizačné a personálne záležitosti súdov, zariadenie súdnych budov, náklady na prevádzku súdov a i. Ďalej sú to majetkové záležitosti, napr. kúpnopredajné zmluvy, vymáhanie dlžôb, dedičské záležitosti, konkurzy, vyšetrovanie krádeží, úmrtí, vražd a opäť rôzne žiadosti.

Druhé manipulačné obdobie začína 1. júla 1853 a trvá do 30. apríla 1861. Skupina prezidiálnych spisov je rozčlenená do šiestich registratúrnych tried. Prezidiálne nariadenia – táto skupina obsahuje predovšetkým inštrukcie pre činnosť súdov vo všetkých smeroch, počnúc organizačnými, personálnymi, finančnými a materiálnymi otázkami, až po nariadenia o zaobchádzaní s väzňami.⁴⁷ Platy zamestnancov – v tejto registratúrnej triede sa nachádzajú nariadenia a inštrukcie o platoch, informácie o postupe úradníkov, preddavky, finančné výpomoci pracovníkom a iné.⁴⁸ Skupina Osobné záležitosti zamestnancov obsahuje mnohé inštrukcie a nariadenia o konkurzoch na obsadenie miest, vypísanie konkurzov, menovania do funkcií, služobné prisahy, rezignácie, kompetencie

⁴⁴ Pozri spis o fonde č. 14 a evidenčná karta č. 68.

⁴⁵ ŠOBA-L, ŽS-L, i. č. 4-7, šk. 1-6.

⁴⁶ Tamže, i. č. 82-85, šk. 7-35.

⁴⁷ Tamže, napr. i. č. 127, šk. 37-38, i. č. 133, šk. 46 a i.

⁴⁸ Tamže, i. č. 128, šk. 38, i. č. 134, šk. 46 a i.

úradníkov, disciplinárne spisy a ďalšie.⁴⁹ Záležitosti budov, miestností a ich za-riadenia – v tejto skupine nájdeme napríklad plány súdnych budov, náklady na ich úpravu a opravy, ale aj požiadavky na kancelárske potreby, objednávky tlačív atď.⁵⁰ Záležitosti väznic a väzňov – okrem nariadení a inštrukcií sa tu nájdú spisy o starostlivosti o väzňov po každej stránke, materiálnej aj duchovnej, omi-lostenia, návštevy väznice, úteky z väzenia, záležitosti strážnikov a pod.⁵¹ a v po-slednej triede prezidiálnych spisov s názvom Rôzne sa okrem nariadení a in-štrukcií nachádzajú prehľady zamestnancov na súdoch, prípravy na návštevu panovníka, vyšetrovania krádeží, vražd a rezonujú v nich aj následky politických udalostí z rokov 1848/1849.⁵²

Obsahovo veľmi zaujímavá a kvantitatívne obsiahla je časť fondu, ktorú tvorí občianska agenda, rozdelená do jedenástich, neskôr deviatich vecných skupín spisov. Začína Normáliami, v ktorých mimo nariadení, obežníkov a inštrukcií týkajúcich sa činnosti súdov komplexne, bývajú pripojené rôzne hlásenia, pre-hľady, tabuľky a výkazy, ktoré konkretizujú situáciu na súdoch a situáciu v ich pôsobnosti v spišskom regióne.⁵³ Nachádza sa tu napríklad aj hlásenie o župnom archíve, ktorý bol už od roku 1850 pod správou Krajského súdu v Levoči a žup-ný archívár Štefan Berzeviczy bol súčasne i registrátorom súdu.⁵⁴ Nasledujúca skupina Služobných záležitostí zoznamuje bližšie s činnosťou súdu a prejavuje sa v nej uskutočňovanie nariadení, smerníc a inštrukcií v praxi v podobe otázky kompetencií súdov, menovaní sudcov a personálu do funkcií, pridelení od-mien, realizácii banskej pôsobnosti Župného súdu v Levoči napr. aj menovaním prísediaceho súdu pre banské záležitosti, organizovaní správnych oblastí, po-zemkových komisií a pod.⁵⁵ Skupina sporných spisov v registratúrnej triede Ob-čianske spory, kde možno nájsť rôznorodé informácie o hospodárskych záleži-tostiach, údaje ku kultúrnym dejinám a mnohé iné, má rozsah takmer sedem-desiat archívnych škatúl. Nájdeme tu mapy, plány, popisy majetkov, inventáre, súpisy pozostalosti, výpisy z daňových kníh, cirkevných matrík, niekedy časti genealogických tabuliek a pod. Súdne spisy nezriedka obsahujú aj staršie spisy vzhľadom na to, že niektoré súdne spory sa vliekli dlhé roky. Je v nich aj veľa údajov o miestnych názvoch, o pečatiach obcí a miest, o rodových erboch a pečatiach, o majetkových pomeroch šľachty (napr. bývalých kopijníkov).⁵⁶ Skupina Pozostalosti obsahuje predovšetkým súdne spisy, v ktorých sa riešia pozostalostné a poručenské záležitosti, riešené so zanechaním testamentu alebo bez neho. Nachádzajú sa v nich inventáre a súpisy majetku, rôzne majetkové

⁴⁹ Tamže, i. č. 135, šk. 46–48, i. č. 138, šk. 52 a ďalšie.

⁵⁰ Tamže, napr. i. č. 130, šk. 40–43.

⁵¹ Tamže, i. č. 139, šk. 53–54 a i.

⁵² Tamže, i. č. 132, šk. 45 a i.

⁵³ Tamže, i. č. 264–273, šk. 60–65. Napr. pri inštrukcii o jednaniach v pozostalostných záležitostiach duchovných sú pripojené výkazy beneficií z rôznych diecéz, aj spišskej. I. č. 15/1857, šk. 63.

⁵⁴ Kolektív: Štátny archív v Košiciach. Sprievodca po archívnych fondoch I. Slovenská archívna správa, Bratislava, 1963, s. 78 (ďalej len Sprievodca I...).

⁵⁵ ŠOBA-L, ŽS-L, i. č. 273–281, šk. 66–71.

⁵⁶ Tamže, i. č. 282–289, šk. 72–141.

transakcie, licitačné protokoly, finančné vyúčtovania, výpisy z cirkevných matrik, pozemkových kníh, genealogické tabuľky, niekde staršie súdne spory, dobová tlač s rôznymi oznámeniami a mnoho iných. Aj keď túto vecnú skupinu tvorí len dvadsaťšesť škatúl, jej obsah je veľmi zaujímavý predovšetkým z hľadiska majetkových pomerov rodín, ktoré prešli pozostalostným konaním,⁵⁷ medzi ktorými sú mnohé významné spišské rodiny. V konkurzných sporoch, ktoré sú základom registratúrnej triedy Konkurzy, nájdeme podrobné opisy hnutel'ného a nehnuteľného majetku, vymáhanie dlžôb, obecné svedectvá, doklady z predchádzajúcich procesov, údaje o dedičoch, genealogické tabuľky a výpisy z cirkevných matrik. Nechýbajú tu informácie o počiatkoch priemyslu (o baniach, hutách, mlynoch), o obchode domácom i zahraničnom (najmä s Poľskom), údaje o firmách, o vývoji pôšt a dopravy (cestovné účty).⁵⁸ Nasleduje vecná skupina Manželské rozluky, v ktorých zaujmú obecné svedectvá o morálke, výpisy z pozemkových kníh, cirkevných matrik, stará tlač.⁵⁹ Zmenkové záležitosti obsahujú žiadosti o exekutívne odhady majetku v súvislosti s plnením, resp. neplnením zmenkových pohľadávok, extrakty z pozemkovej knihy, niekedy bývajú pripojené aj protokoly o úradnom odhade majetku, majetkové vyúčtovania, záložné protokoly.⁶⁰ Spisy pozemkovoknižné obsahujú žiadosti o zápis alebo zmenu v pozemkovej knihe v súvislosti s dedičstvom, s prepisom majetku z osoby na osobu, s kúpnopredajnými zmluvami, s prenájomom majetku a pod. Nachádzajú sa tu žiadosti o zaprotokolovanie firiem, o intabulácie a extabulácie majetku v súvislosti s predajom, exekúciou, delením majetku podľa testamentov, poručníctvom, majetkovými spormi. Nájdú sa zaujímavé údaje o urbárskych majetkoch, dlžnicke, záložné zmluvy, rôzne správy, popisy majetku. Veľa je žiadostí o intabulácie obligácií a vydanie rôznych potvrdení.⁶¹ Tieto spisy spolu so skupinou Rôzne⁶² ďalej dopĺňajú a rozvíjajú obraz majetkových pomerov šľachty, významných osobností a majetnejších vrstiev obyvateľstva v spišskom regióne. Aj v trestných procesoch⁶³ sa nachádza mnoho zaujímavých skutočností napr. k hospodárskym pomerom a i. Trestná agenda obsahuje najmä záznamy o vyšetrovaní rôznych trestných činov ako zneužitie úradnej moci, znevažovanie súdu, urážky, osočovanie, výtržnosti, zlé zaobchádzanie, ublíženie na zdraví, znásilnenie, zabitie, vraždy, podpaľáčstvo, krádeže, falšovanie peňazí, kreditných papierov, pasov a iných dokumentov a pod. Pri spisoch bývajú pripojené výpisy z matrik, odpisy vysvedčenia, nájdú sa i usvedčujúce predmety. Výpovede podozrivých a svedkov sú v niektorých prípadoch písané v slovenčine. Vo fonde sa nachádzajú tiež dokumenty, ktoré možno využiť na štúdium etnografie a okrem spisov a kníh písaných do roku 1853 v maďarčine, potom v nemčine, aj mnoho slovacík, ktoré sú zaujímavé z jazykovedného hľadiska.

⁵⁷ Tamže, i. č. 291–299, šk. 142–168.

⁵⁸ Tamže, i. č. 300–304, šk. 169–201.

⁵⁹ Tamže, i. č. 305–308, 333–335, šk. 202–204 a 274–276.

⁶⁰ Tamže, i. č. 313–316, 326–330, šk. 208–211 a 260–266.

⁶¹ Tamže, i. č. 309–312, 338–341, šk. 205–207, 288–296.

⁶² Tamže, i. č. 317–325, šk. 212–259.

⁶³ Tamže, i. č. 331–332, šk. 267–273 a celá trestná agenda.

Celý fond je zachovaný veľmi dobre, takmer v kompletnom rozsahu, k čomu pravdepodobne prispelo aj jeho uloženie. Ako sme už písali vyššie, spolu so súdnymi písomnosťami boli od roku 1850 uložené i dokumenty župného archívu. Po zániku Župného súdu v Levoči v roku 1861 prevzala jeho písomnosti župa. V župnom archíve sa okrem súdov ukladali i archívy slúžnovských úradov a od roku 1913,⁶⁴ keď bola pre potreby župného archívu dokončená prestavba Malého župného domu v Levoči, až dosiaľ, nachádzajú sa v spomínanej budove na Námestí Majstra Pavla 60, ktorá je jedným zo sídiel Štátneho oblastného archívu v Levoči. Vzhľadom na svoju jedinečnosť fond nebol skartovaný a je uložený tak, ako sa zachoval. Rozsah fondu je nasledovný: 66,5 bežných metrov, 40 úradných kníh a 303 registratúrnych pomôcok.

DAS KOMITATSGERICHT IN LEVOČA (1850–1861) EINE ANALYSE DES FONDS

Virginia Mislovičová

Der Fonds Komitatsgericht in Levoča (dt. Leutschau) (1850–1851) ist im Staatlichen Gebietsarchiv in Levoča verwahrt. Der Urheber des Fonds entfaltete seine Tätigkeit in einer Zeit, die als die erste Periode des Absolutismus bezeichnet wird. (1849–1860) Er entstand aufgrund der Verordnung über die zeitweilige Organisation des Gerichtswesens und die Bürgerliche Gerichtsordnung vom 3. November 1849, die am 15. Februar 1850 im Landesamtsblatt veröffentlicht wurde, nach der in Ungarn schrittweise Kreisgerichte, Bezirksgerichte, Hauptdistriktualgerichte und das Oberste Gericht errichtet wurden. Mit der Einführung der zeitweiligen Gerichtsordnung wurde die öffentliche Verwaltung vom Gerichtswesen getrennt. Die Bezirksgerichte waren zeitweilige Gerichte erster und zweiter Instanz und deckten in der Regel das Gebiet eines Komitats. Sie funktionierten als Berufungsinstanz gegen Urteile der Kreisgerichte erster und zweiter Klasse, die auf dem Komitatsgebiet errichtet wurden. Das Bezirksgericht in Levoča wirkte im Sprengel des Distriktualen Hauptgerichts in Prešov (dt. Eperies) vom 8. Juni 1850 bis zum 16. Oktober 1854. Die zeitweilige Gerichtsordnung richtete sich nach den in den Jahren 1851–1852 erschienenen Rechtsnormen.

Die definitive Organisation des Gerichtswesens wurde am 19. Januar 1853 durch die Grundlegende Organisationsregelung der definitiven Ordnung und durch einige weitere Verordnungen im Zusammenhang mit der neuen Gerichtsorganisation geregelt. In Ungarn wurden fünf Hauptlandesgerichte geschaffen, unter anderem auch in Prešov, 6 Landesgerichte und 31 Komitatsgerichte. Am 28. Oktober 1854, aufgrund einer Verordnung über die definitive Gerichtsordnung, kam es zur Reorganisation des Bezirksgerichts in Levoča. Es wurden mehrere personelle Veränderungen vorgenommen und im Einklang mit der Verordnung von 1853 kam es zu einer Änderung des Namens in Komitatsgericht in Levoča, aber die Tätigkeit und der Wirkungsbereich des Gerichts

⁶⁴ Kolektív: Sprievodca I..., s. 78–79.

blieben im wesentlichen unverändert. Das Komitatsgericht in Levoča bestand bis zum 30. April 1861, als seine Kompetenz auf das Komitat übergang.

Die Gerichtsakten in der I. Manipulationsperiode vom 8. Juni 1850 bis 30. Juni 1853 sind chronologisch-numerisch geordnet, die Präsidialakten sind gesondert manipuliert. Für die ganze Agenda, die präsidiale und eigene Gerichtsagenda wurden gemeinsame Eingabeprotokolle mit Indizes geführt. Zu den Präsidialakten, die gesondert abgelegt wurden, wurde ein alphabetischer Index angefertigt. Später wurden beide Aktengruppen numerisch ummanipuliert.

Seit 1. Juli 1853, als das kaiserliche Patent vom 3. Mai 1853 in Kraft trat, werden die Bücher in bürgerliche (zivile) und strafrechtliche unterschieden. Das Aktenmaterial ist in elf Registraturklassen gegliedert. Seit 1855 wird die Gerichtsagenda in eine präsidiale, zivile und strafrechtliche gegliedert, was später zur Änderung einiger Registraturklassen führt, weil die präsidialen und strafrechtlichen Schriftstücke ihr eigenes Manipulationssystem mit Aktenklassen I–IV für präsidiale und Klasse A–E für Strafsachen erhalten.

Der Fonds Komitatsgericht in Levoča enthält Schriftstücke, die aus der Tätigkeit des Bezirksgerichts in Levoča aus den Jahren 1850–1853 und des Komitatsgerichts in Levoča aus den Jahren 1854–1861 stammen. Wir finden darin interessante Schriftstücke über die Entwicklung des Gerichtswesens in der Zips, über die politischen Verhältnisse unter dem Bachschen Absolutismus, über die Verfolgung von Revolutionären, die Pressekontrolle, über die Regelung urbarialer Angelegenheiten, Besitz- und Erbstreitigkeiten, Nachlässe, Prozesse über Diebstähle, Schuldeneintreibung und weitere. Der Fonds enthält auch viele Informationen über Vermögens- und wirtschaftliche Verhältnisse, und die Dokumente können auch ethnographisch und sprachwissenschaftlich genutzt werden.

Übersetzt von Ute Kurdelová

SPIŠSKÉ FALZUM K ROKU 1250.
KU KRITIKE A INTERPRETÁCII NAJSTARŠÍCH PRAMEŇOV
O MARCELOVOM HRADE PRI HRABUŠICIACH

VLADIMÍR RÁBIK

Rábik, V.: Spiš Falsum to the Year 1250. To the Review and Interpretation of the Oldest Sources about Marcel Castle Near Hrabušice. Slovenská archivistika, Vol XXXVI, No 2, 2001, p. 27–47

Study deals with the diplomatic and historical review of the charters of King Belo IV from 1250 and 1269 which both present the same legal act of donation of the Castle of Marcel and villages Arnutovce and Letanovce to Spiš Prior and Chapter. There is presented the later falsum of the charter from 1250, which was issued according to the original charter from the year 1269 soon after its issue. There is presented the motive, originator and approximate time of issue. The author presents in the second part of study the later confirmations of the charter of 1269 with regard to the oldest history of incompleting Marcel Castle. There are enclosed both published charters of 1250 and 1269 according to the rules of document issues in Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae.

PhDr. Vladimír Rábik, Katedra histórie Fakulty humanistiky Trnavskej univerzity, Hornopotočná 23, 918 43 Trnava

Na ľavom brehu rieky Hornád v k. ú. Hrabušice v Slovenskom raji na polohe Zelená hura (kóta 653,7) sú ešte i dnes viditeľné zvyšky zaniknutého stredovekého hradu, z prameňov známeho ako tzv. Marcelov hrad, ktorý svojimi počiatkami siaha až do 13. storočia. Archeologická sondáž už v roku 1959 odkryla časť obvodového obranného muriva so vstupnou bránou a vežou (výskum B. Polla).¹ Systematický výskum objektu sa realizoval až v sezóne roka 2000 pod vedením doc. PhDr. M. Slivku, CSc., z Katedry archeológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Uvedenému výskumu predchádzala aj analýza písomných prameňov, ktorej výsledky sa prítomným príspevkom pokúsime predstaviť.

Hradný kopec bol starým sídliskovým priestorom, ktorý bol osídlený už na konci doby kamennej (bádenská kultúra) a neskôr na prelome letopočtov tu mal svoje refugiálne hradisko aj ľud tzv. púchovskej kultúry.² Túto refugiálnu funkciu si hradisko zachovalo aj v nasledujúcom období.

¹ POLLA, B.: Zisťovací historicko-archeologický výskum na bratrickom Táboře na Zelenej hure v Hrabušiciach. In: Slovenská archeológia X – 1, 1962, s. 253–279.

² SLIVKA, M. – VALLAŠEK, A.: Hradky a hrady na východnom Slovensku. Košice 1991, s. 119.

Počiatky tunajšieho stredovekého hradu, z písomných správ známeho ako Marcelov hrad, však siahajú až do obdobia krátko po tatárskom vpáde v rokoch 1241 až 1242, ako sa ešte o tom podrobne zmienime nižšie.

Najstaršie údaje o Marcelovom hrade poznáme až z listiny uhorského kráľa Bela IV., ktorou spišskému prepoštovi a kapitule daroval dediny Arnutovce a Letanovce spoločne s ešte nedostavaným hradom, nazývaným podľa istého Marcela, ktorý najskôr obrábal okolitú zem. Hoci údaje z listiny sa nezdajú byť spochybniteľné, problematický je dátum vydania Belovej listiny (a teda aj celá listina), čo na prvý pohľad nijako nerieši ani skutočnosť, že donačná listina sa zachovala v origináli až do súčasnosti v archíve Spišskej kapituly. V jej eschatokole možno pritom v dátume zreteľne čítať, že bola vydaná 7. októbra (nonas octobris) 1250 (ďalej len listina 1250), v pätnástom roku vlády kráľa Bela IV.³ Základný problém však spočíva v tom, že v spomenutom archíve Spišskej kapituly sa nachádza (dokonca pod tou istou signatúrou) aj iná listina Bela IV. zachovaná v konfirmácii s totožným obsahom, ktorá však za svoj dátum vydania uvádza rok 1269 (ďalej len listina 1269), teda až tridsiaty štvrtý rok vlády Bela IV.⁴ Obe listiny sa však nelíšia len dátumom vydania, a hoci ich text je zdanlivo totožný, pri bližšom porovnaní vyvstávajú podstatné rozdiely a niektorí bádatelia tak listinu 1269 najčastejšie pokladali len za neskoršiu konfirmáciu „pôvodnej“ donácie z roku 1250.⁵

Listina bola pritom už viackrát publikovaná, no vzhľadom na „duplicitné“ zachovanie rok jej vydania jednotliví editori tiež neuvádzajú jednotne. Ako prvý listinu Bela IV. s rokom vydania 1250 publikoval s mnohými chybami už v roku 1773 C. Wagner⁶ a podľa neho aj S. Katona,⁷ G. Fejér⁸ a Sz. L. Bártfai.⁹ Listinu 1250 publikuje už v plnom znení a len s nepatrnými chybami aj J. Bárdossy.¹⁰ Z editorov v minulom storočí rok 1269 ako rok vydania Belovej donácie uvádza len J. Illésy.¹¹ Pod rokom 1250 vydal listinu v maďarskom regeste napokon aj

³ Štátny oblastný archív v Levoči (ďalej ŠOBA Levoča), fond Súkromný archív Spišskej kapituly (ďalej SPK), Scr. 6, Fasc. 1, No. 6 (a). Porov. Príloha č. 1.

⁴ ŠOBA Levoča, SPK, Scr. 6, Fasc. 1, No. 6 (b). Porov. Príloha č. 2. (Listina sa zachovala v konfirmácii od Ladislava IV. z 10. októbra 1278, ktorá sa však tiež zachovala až v ďalšej konfirmácii od Ondreja III. z roku 1291).

⁵ Napr. CHALUPECKÝ, I. – SLIVKA, M.: Kláštorisko – Skala útočišťa – Letanovce. Poprad 1995, s. 43–44.

⁶ WAGNER, C.: *Analecta Scepussii sacri et profani*. I. Viennae – Posonii 1773, s. 297–299, č. V. Wagner však listinu publikoval neúplne, niektoré pasáže vynechal, príp. skrátil, čím došlo k značnému skresleniu pôvodného obsahu donácie. Od Wagnera potom listinu nekriticky preberali aj ďalší vydavatelia, s výnimkou J. Bárdossyho.

⁷ KATONA, S.: *Historia critica regum Hungariae stirpis mixtae*. VI. Budae 1790, s. 137.

⁸ FEJÉR, G.: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. VI, 2., Budae 1830, s. 64.

⁹ BÁRTFAI, Sz., L.: *Okleveltár a gr. Csáky család történetéhez*. I. Budapest 1921, s. 1.

¹⁰ BÁRDOSSY, J.: *Supplementum analectorum terrae Scepussiensis*. Leustschoviae 1802, s. 50–53, č. XI.

¹¹ ILLÉSY, J.: *Igló királyi korona és bányaváros leveltára*. Budapest 1899, s. 13.

I. Szentpétery,¹² no problém datovania listiny si dostatočne uvedomoval a listinu v tom istom registári napokon publikoval ešte raz, a to pod rokom 1269.¹³ Szentpéteryho pokračovateľ *I. Borsa* tiež pri uverejnení confirmácie Ladislava IV. z roku 1278, ktorou panovník potvrdil spišskému prepoštovi Mutimírovi donáciu Bela IV. na Marcelov hrad a dediny Arnutovce a Letanovce, poukazuje na správny rok jej vydania 1269, a nie 1250, ako tomu bolo v starších edíciách.¹⁴ Domnieval sa tak, že jestvuje len jedna listina a starší vydavatelia len chybné udávajú rok jej vydania. Podobný názor napokon zaujal aj *R. Marsina* v II. zväzku Slovenského diplomatára. Listinu publikuje až v dodatku, v ktorom podľa originálu confirmácie Ondreja III. z roku 1291 tiež opravuje rok vydania Belovej listiny na 1269.¹⁵

Rok 1250 ako rok vydania donácie na Marcelov hrad tak pod vplyvom najmä starších pramenných edícií (*C. Wagner, J. Bárdossy, G. Fejér*) v značnej miere ovplyvnil aj literatúru.¹⁶

Čo však vyplýva zo skutočnosti, že jestvujú až dve listiny na Marcelov hrad a dediny Letanovce a Arnutovce, ktoré sa síce zhodujú vo vydavateľovi (Belo IV.) i adresátovi (spišský prepošť a kapitula) donácie, no podstatne sa líšia rozdielnym dátumom vydania? Vzhľadom na to, že obe listiny 1250 i 1269 majú takmer totožné a najmä v prvých svojich častiach doslovné znenie, je zrejmé, že v roku 1269 nešlo len o neskoršie opakovanú donáciu na ten istý majetok, prípadne confirmáciu, ale že jedna z listín je falzum, vyhotovené podľa originálu, čo potvrdzujú aj ďalšie skutočnosti vyplývajúce už z ich vzájomného porovnania.

Predovšetkým treba povedať, že obe listiny nemožno porovnať po stránke formálneho vyhotovenia, keďže listina 1269 sa na rozdiel od listiny 1250 už nezachovala v origináli, ale len v jeho neskoršom potvrdení od Ladislava IV. v roku 1278, ktoré sa tiež zachovalo až v ďalšej confirmácii z roku 1291 od Ondreja III. Dôležité údaje však získame porovnaním textov oboch listín, z ktorého vyplývajú nasledovné rozdiely:

¹² SZENTPÉTERY, I.: Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica. (ďalej RA) I, 1–3, Budapest 1923, s. 287, č. 933.

¹³ SZENTPÉTERY, I.: RA, I, 1–3, s. 501, po č. 1649.

¹⁴ BORSA, I., RA II, 2–3, Budapest 1961, s. 220, č. 2903.

¹⁵ MARSINA, R.: Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. II. (ďalej CDSI). Bratislavae 1987, s. 470, č. (24).

¹⁶ HRADSZKY, J.: Marcell-vár és Markus-vár. Lőcse 1885. FEKETE NAGY, A.: A Szepesség területi és társadalmi kialakulása. Budapest 1934, s. 86. POLLA, B.: Zisťovací historicko-archeologický výskum, s. 253–279. FÜGEDI, E.: Vár és társadalom a 13.–14. századi Magyarországon. Budapest 1977, s. 19–20. POLLA, B.: Hrady a kaštiele na východnom Slovensku. Košice 1980, s. 45–46. FÜGEDI, E.: Castle and society in medieval Hungary (1000–1437). Budapest 1986, s. 51–53. SLIVKA, M.: Doterajšie výsledky výskumu na Kláštorsku v Slovenskom raji. In: Archeologia historica 13, 1988, s. 427. SLIVKA, M. – VALLAŠEK, A.: Hrady, s. 119 – 120. SLIVKA, M. – CHALUPECKÝ, I.: Kláštorsko, s. 8, 43. ČAPLOVIČ, D.: Včasnostredoveké osídlenie Slovenska. Bratislava 1998, s. 195. Najnovšie HOMZA, M.: Vzťahy Spiša a Malopoľska v rokoch 1138–1241. In: SEDLÁK, V. (zost.): Zborník príspevkov k slovenským dejinám. K životnému jubileu univ. prof. PhDr. Richarda Marsinu, DrSc. Bratislava 1998, s. 96.

Č. riadku listiny	1250	1269
2	in Scypus	in Scepus
3	ad commonicionem et exortacionem	ad comunicionem et exortacionem
4	funditus	fuditus (!)
5	castri Scypusiensis	castri Scepusiensis
	Heymuth	Heymeth
6	castellano de Scypus eximentes a castro de Scepus (!)	castellano de Scepus exhimentes a castro de Scepus
7	de Scypus	de Scepus
9–18	metácia darovaného majetku	chýba
19	litteras privilegiales	litteras

Z uvedeného prehľadu je na prvý pohľad zrejmé, že obe listiny sa líšia v nepodstatných hláskových rozdieloch uvádzaných topických údajov (Scypus / Scepus, Heymuth / Heymeth), ktoré ale tiež môžu signalizovať snahu falzátora o zaznačenie takej podoby názvov, o ktorých sa domnieval, že v dobe, do ktorej sa falšovaná listina hlási, boli bežné. Závažnejšie sú však, okrem eschatokolu a dátumu, najmä iné dva významovo podstatné rozdiely, a totiž, že v listine 1250 sa na rozdiel od listiny 1269 uvádza metácia darovaného majetku, a napokon, že v koroboračnej formulke listiny 1250 sa osobitne zdôrazňuje, že ide o listinu privilegiálnu (litterae privilegiales), kým listina 1269 svoj charakter bližšie neshpecifikuje, čo je pre ďalšie posudzovanie pravosti oboch listín dôležitý poznatok.

Je treba povedať, že metácia v listine 1250 je pritom mimoriadne podrobná a obsiahla, keďže z celkového počtu devätnástich riadkov, do ktorých je rozložený text listiny, tvorí takmer polovicu – až deväť riadkov, čo je až neobvyklé na polovicu 13. storočia, kam sa listina svojím rokom vydania hlási. Už táto skutočnosť naznačuje, že metácia v listine 1250, ktorá sa v listine 1269 vôbec neuvádza, ba ani len nespomína, bola do textu listiny svojím tvorcom vsunutá z istých špecifických pohnútok, o ktorých sa zmienime nižšie, a teda, že listina 1250 sa už touto skutočnosťou javí ako podozrivá.

Potvrzuje to aj paleografická analýza jej písma, ktorého úhladný kancelársky charakter gotickej (polo)kurzivy poukazuje na vyspelé písárske vzdelanie a zručnosť tvorcu listiny. Je pritom veľmi pravdepodobné, že tento autor istý čas pôsobil aj v kráľovskej kancelárii, ktorej písmo sa tak usiloval napodobniť. Samotný charakter písma listiny 1250 však poukazuje až na neskoršiu dobu vzniku listiny, a to až na koniec 60., prípadne začiatok 70. rokov 13. storočia. Podľa nášho porovnania písma listiny 1250 s vývojom kancelárskeho písma kráľovských kance-

lárii sa zdá,¹⁷ že prvýkrát sa podobné písmo použilo len ojedinele v listine mladšieho uhorského kráľa Štefana z 3. mája 1263.¹⁸ Častejšie sa potom objavuje až od roku 1268¹⁹ a najmä na prelome rokov 1269²⁰ a 1270,²¹ opäť predovšetkým v kancelárii mladšieho kráľa Štefana. Je treba tiež osobitne dodať, že na základe podrobného porovnania jednotlivých litier možno za charakteristický znak pisára listiny 1250 pokladať písanie litery „r”, ktoré je všade v texte dôsledne písané akoby v „rozoklanej – otvorenej” podobe. Písanie tejto litery v uvedenom tvare pritom vôbec nebolo obvyklé pre známe písárske ruky v kráľovských kanceláriách z doby Arpádovcov, kde sa pisári skôr dôsledne usilovali všetky litery písať uhladenejšie. Naopak, podobný charakter písma nachádzame všeobecne v listinách hodnoverných miest, obdobne tiež v prípade Spišskej kapituly.

Dôležitý je aj bližší rozbor eschatokolu listiny 1250, v ktorom sa uvádza, že listina bola vydaná rukami magistra Achillea, vicekancelára kráľovského dvora. O samotnom Achilleovi pritom vieme, že bol stoličnobelehradským prepoštom, ktorý sa prvýkrát vo funkcii vicekancelára spomína už v listine z roku 1243.²² Poslednýkrát je v tejto pozícii bezpečne doložený ešte 1. augusta 1250,²³ v roku 1251 bol už zvoleným péčskym biskupom.²⁴ Vzhľadom na nedostatok písomných dokumentov nevieme bližšie určiť, kedy bol Achilles zvolený do funkcie péčskeho biskupa, a teda najmä to, či aj v októbri roku 1250 ešte stále vykonával funkciu vicekancelára na kráľovskom dvore. Je však pravdepodobné, že vyhotovovateľ falza 1250 bol dobre oboznámený s pomermi v kráľovskej kancelárii v roku 1250 a ako predlohu skutočne použil niektorú listinu z októbra 1250, na ktorej bol Achilles uvedený ešte vo funkcii vicekancelára.

V listine 1250 je tiež nezvyčajne uvedený aj denný dátum podľa rímskeho kalendára, ktorý nasleduje až po uvedení roku vydania listiny a pred rokmi panovania Bela IV., hoci bežná kancelárska prax velila udat' najskôr denný dátum a až potom rok vydania listiny.

Na falošnosť listiny 1250 napokon poukazuje i to, že z 13. storočia sa nezachovala žiadna jej konfirmácia či len zmienka o nej. Naopak, listina 1269 sa zachovala až v dvoch konfirmáciách z rokov 1278 od Ladislava IV. a 1291 od

¹⁷ Za poskytnuté fotokópie zachovaných originálov listín i vzácne rady ďakujeme na tomto mieste Dr. h. c. prof. PhDr. Richardovi Marsinovi, DrSc.

¹⁸ Regnikolárny archív Ostrihomskej kapituly v Ostrihome (ďalej OPSA), Lad. V., fasc. 1, no. 5. Porov. SZENTPÉTERY, RA II, 1., s. 14, č. 1801.

¹⁹ Listina z 3. júna 1268. Magyar Országos Levéltár Budapest, Diplomatikai Levéltár (ďalej MOL DL) 659. SZENTPÉTERY, RA II, 1., s. 38, č. 1876.

²⁰ Súkromný archív Ostrihomskej kapituly v Ostrihome (ďalej OSKA), Lad. 49, fasc. 2, no. 23. SZENTPÉTERY, RA II, 1., s. 49, č. 1903.

²¹ MOL DL 50 257, 105 776. SZENTPÉTERY, RA II, 1., s. 50–51, č. 1906 a 1909.

²² MARSINA, CDS I II., s. 92, č. 137. Porov. FEJÉRPATAKY, L.: A királyi kancellária az Árpádok korában. Budapest 1885, s. 104.

²³ MARSINA, CDS I II., s. 242–243, č. 349. FEJÉRPATAKY, L.: A királyi kancellária, s. 107, uvádza ako posledný doklad nami skúmanú listinu údajne zo 7. októbra 1250, ktorú však prevzal z vydania u Fejéra. Snažil sa tak opraviť Fejérom chybné publikované dátum, čím Fejéropatakymu vyšiel 23. september.

²⁴ SZENTPÉTERY, RA I, 1–3, s. 294, č. 949. FEJÉRPATAKY, L.: A királyi kancellária, s. 104.

Ondreja III., pričom donáciu Bela IV. potvrdila v roku 1279 aj kráľovná Alžbeta. Vieme tiež, že jestvovala aj confirmácia od Štefana V., o čom sa ešte podrobne zmienime. Prvýkrát bola falošná listina 1250 confirmovaná až listinou Karola Róberta z 1. októbra 1335, k čomu došlo na žiadosť spišského prepošta Benedikta. Osobitne sa pritom zdôraznilo, že dôvodom confirmácie bola porušená pečať na listine 1250 (dnes už pečať na listine chýba úplne, zachovali sa len zvyšky po spletenoch hodvábných vlákien).²⁵ Listina 1250 sa ďalej zachovala aj v overenom odpise Jasovského konventu z 31. augusta 1363, vyhotoveného na žiadosť Jána, kanonika – kustóda Spišskej kapituly.²⁶

Aký bol však dôvod, pre ktorý falzum, hlásiace sa do roku 1250, vzniklo? Vysvetlenie nachádzame v listine uhorského kráľa Štefana V. z 10. augusta 1270. Dozvedáme sa z nej, že spišský prepošt Mutimír žiadal panovníka, aby odvolal a vyhlásil za neplatnú donáciu na akési zalesnené územie vo veľkosti jedného poplužia, ktoré kedysi (neuvádza sa presne kedy) daroval Bela IV. na žiadosť svojej dcéry, krakovskej a sandomierskej kňažnej Kunikundy, jej servientom Blažejovi a Marcelovi(!).²⁷ V listine sa ďalej uvádza, že sporná zem sa nachádzala „v hraniciach dediny, patriacej Spišskej kapitule, povedľa rieky Hornádu a susedí s prepoštovým hradom“ (*intra metas possessionis eiusdem ecclesie iuxta fluvium Herrad vicinam castro suo*). Vznikol tak majetkový spor o uvedenú zem medzi spišským prepoštom a spomenutými Blažejom a Marcelom. Vyšetrením celej záležitosti panovník poveril spišského a zvolenského župana Michala, ktorý vyhlásil, že medzi uvedenými spornými stránkami už tento majetkový spor riešil a dospel k záveru, že Blažej a Marcel túto zem nemôžu právoplatne vlastniť (*de iure non poterant habere*). Na súde sa totiž zreteľne preukázalo, že sporné poplužie sa nachádzalo v hraniciach dediny patriacej spišskému prepoštovi Mutimírovi. Uvedenou dedinou patriacou spišskému prepoštovi boli pritom nepochybne Letanovce, ktoré od roku 1269 naozaj patrili Mutimírovi, čo okrem uvedených súvislostí dokazuje aj písársky záznam zo 14. storočia na tergu uvedenej listiny z 10. augusta 1270.²⁸ Čo je pre nás mimoriadne dôležité, je fakt, že na dôkaz svojich majetkových práv predložil Mutimír na súde aj privilegiálnu donačnú listinu Bela IV., i keď sa neuvádza, v ktorom roku bola vydaná. Na základe týchto skutočností prisúdil spišský a zvolenský župan Michal sporné poplužie zeme spišskému prepoštovi a kapitule, čo citovanou listinou potvrdil (na naliehanie prepošta Mutimíra) aj kráľ Štefan V.

²⁵ Confirmácia sa však už nezachovala, jej obsah je známy len z hodnoverného protokolu zo 17. storočia. ŠOBA Levoča, fond Spišské prepoštstvo (ďalej SPP), Lad. II., fasc. 12, no. 218. (V zápise je chybné uvedené meno panovníka ako Ludovíta I., namiesto správneho Karola); „privilegium Belae regis super donatione possessionum Hejmuth et Lethon confectum, eodem suo sigillo fractum et corruptum“.

²⁶ ŠOBA Levoča, SPP, inv. č. 81, sign.: II., Man. I., no. 14. (nová sign.). Porov. v prílohe č. 3.

²⁷ ŠOBA Levoča, SPK, Scr. 6, fasc. 1, no. 2. BORSA, RA, II, 2–3, č. 1954 (uvádza len nepresný regist!).

²⁸ ŠOBA Levoča, SPK, Scr. 6, fasc. 1, no. 2; „super quadam particula terre ... intra metas Lethon“.

I keď nie je uvedené, ktorou z dvoch listín Bela IV. (1250 alebo 1269) operoval Mutimír na súde, je nepochybné, že išlo o listinu hlásiacu sa do roku 1250. V rozsudkovej listine Štefana V. sa priamo uvádza, že na jej základe sa posudzovali hranice sporného územia,²⁹ pričom metáciu (mimoriadne podrobnú) obsahovala len listina 1250. Táto na rozdiel od listiny 1269 tiež zdôrazňovala svoj privilegiálny charakter, čo sa tiež zaznačilo v listine Štefana V.³⁰

Ak teda zosumarizujeme vyššie uvedené skutočnosti, môžeme pomerne bezpečne konštatovať, že listina 1250 je falzum vyhotovené na pokyn spišského prepošta Mutimíra niekedy po vydaní pravej donácie Bela IV. v roku 1269, najneskôr však pred 10. augustom 1270. Vzniklo za účelom majetkového sporu o jedno poplužie zalesnenej zeme v tesnom susedstve Marcelovho hradu a Letanoviec, ktoré niekedy po roku 1250 daroval Bela IV. servientom krakovskej kňazskej Kunikundy. I keď sa nespomína žiadna donačná listina na uvedenú zem, vydaná pre Blažejca a Marcela, je nepochybné, že skutočne jestvovala a aj vyhotovovatelia falza si rok 1250 ako údajný rok vydania listiny zaiste nezvolili náhodne. Zrejme len reagovali na existenciu pôvodnej donácie pre Marcela a Blažejca a starší dátum listiny mal tak zakladať právoplatný nárok a naopak spochybniť majetkové práva Blažejca a Marcela.

Tiež treba osobitne zdôrazniť, že ako predloha bola falzátormi použitá skutočná donácia Bela IV. z roku 1269, čo až na uvedené výnimky dokazuje doslovné znenie textov oboch listín. Teda aj k sporu medzi Blažejcom a Marcelom na jednej strane a spišským prepoštom na druhej mohlo dôjsť len po vydaní tejto pravej donácie v roku 1269. Je pozoruhodné, že prepošt Mutimír sa ihneď po úspešnom obhájení svojich nárokov usiloval o potvrdenie rozsudku zvolenského a spišského župana Michala aj u panovníka Štefana V., čo dosiahol už 10. augusta 1270, pričom sa nikde nespomína, že by pred panovníkom tiež vystupoval s falošnou listinou. Tá bola pravdepodobne ihneď po úspešnom súde deponovaná v archíve Spišskej kapituly a z jestvujúcich dokladov je zrejme, že ju spišský prepošt Mutimír už nikdy za svojho života nepoužil. Falzum použila Spišská kapitula až v 14. storočí, a to opäť na obranu svojich majetkových práv týkajúcich sa Letanoviec. V roku 1350 totiž prepošt Mikuláš obvinil zemanov Štefana a Hanka, synov Eliáša, že akási ich osada, ktorú „oni sami nazývajú Janusfalva“ (*quam ipsi Janusfalva appellarent*) sa nachádza v hraniciach dedín Letanovce a Heymuth (Arnutovce) patriacich Spišskej kapitule, a podobne tak neoprávnene užívajú aj polovicu mlyna na Hornáde, ktorý tiež tvorí súčasť majetkov uvedených dedín.³¹ Zemanovia Štefan a Hank na obvinenia odpovedali až v roku 1351, keď vyhlásili, že disponujú potrebnými a účinnými dokumentmi, na základe ktorých môžu na súde obhájiť vlastníctvo sporného majetku. Na následný súd spiš-

²⁹ Tamže; „quod intra metas possessionis dicti domini prepositi et ecclesie sue fore dinoscebat“.

³⁰ Tamže; „prout tenore privilegii domini Bele prenotati in figura iudici exhibiti vidisset contineri“.

³¹ Listiny o tomto spore sa už nezachovali, no jeho celý priebeh i s príslušnými listinami (ich registami) je zaznamenaný v protokole zo 17. storočia. ŠOBA Levoča, SPP, Lad. II., fasc. 12, no. 218, nepag.

ského župana sa však napokon nedostavili a nereagovali ani na ďalšie štyri predvolania. Zástupca Spišskej kapituly dokonca požadoval ich násilné predvedenie a žalárovanie. Na súde však nepochybne vystupoval s falošnou listinou Bela IV., hlásiacou sa do roku 1250, keďže sa na jej základe posudzovali hranice Letanoviec a preukázalo sa, že sporná osada Janusfalva naozaj leží v hraniciach opísaných v listine z roku 1250. Na základe uvedeného tak spišský župan prikázal uviesť do držby sporného majetku spišského prepošta.

Inak vieme, že jestvovala konfirmácia donácie z roku 1269 aj od kráľa Štefana V., i keď už nie je známe, v ktorom roku bola vyhotovená, ako sa to spomína v listine kráľovnej Alžbety z roku 1279.³² Vzhľadom na uvedené okolnosti tak možno konštatovať i to, že ku konfirmácii donácie Bela IV. z roku 1269 Štefanom V., ktorej text inak nepoznáme a jestvuje o nej len ojedinelá zmienka, s najväčšou pravdepodobnosťou došlo niekedy okolo 10. augusta 1270, keď si spišský prepošt Mutimír dal od Štefana V. potvrdiť aj už spomenutý rozsudok.

Napokon ešte k otázke falza hlásiaceho sa do roku 1250 treba povedať, že ako kompenzácia za stratenú zem pri Letanovciach pre druhú stránku v uvedenom spore – Blažej a jeho syna Marcela, mala zrejme slúžiť iná donácia Štefana V., vydaná 10. augusta 1270, teda v ten istý deň, keď si dal spišský prepošt Mutimír potvrdiť už spomínaný rozsudok zvolenského a spišského župana Michala. Konštatuje sa pritom, že aj táto donácia sa udiala na žiadosť kráľovej sestry kňažnej Kunikundy a predmetom donácie sa tak stali dve poplužia zeme na Spiši, nazývanej „*Pokoy*“.³³ Túto donáciu si 21. mája 1274 nechal Blažej potvrdiť aj od Ladislava IV., pričom podľa znenia tejto konfirmácie zem „*Pokoy*“ ležala v susedstve majetkov zemanov Mochola, Chunta (dnes Machalovce a Čenčice) a istého Bolmana,³⁴ teda tiež neďaleko Letanoviec.

Keďže teraz už vieme bezpečne, že listina 1250 je len neskoršie falzum z konca roka 1269, prípadne začiatku roka 1270, pozrime sa bližšie aj na ďalšie okolnosti týkajúce sa Marcelovho hradu, pričom za hodnoverný a východiskový treba pokladať text pravej donácie Bela IV. z roku 1269.

Táto donácia pritom o samotnom Marcelovom hrade uvádza niekoľko údajov, na základe ktorých možno získať približnú predstavu nielen o okolnostiach jej vydania, ale aj o pôvode a samotných počiatkoch hradu. Podľa tejto listiny výstavbu hradu pri Hornáde inicioval samotný panovník Bela IV. na území, ktoré patrilo Spišskému hradu³⁵ a do jeho správy mal novo budovaný hrad zaiste patriť i naďalej, keďže sa naň uplatnila exempcia spod správy (župného) Spišského hradu až pri donácii v roku 1269. Išlo teda o výstavbu kráľovského hradu a nie

³² WAGNER, C.: *Analecta Scepusii*, I., s. 299–300, č. VI; „exhibuit nobis etiam privilegium domini et charissimi consortis nostri regis Stephani“. Porov. SZENTPÉTERY, RA II, 1, s. 168, č. 2264 (datuje ju len rámcovo do rokov 1270–1272).

³³ SZENTPÉTERY, RA II., 1, s. 71, č. 1955.

³⁴ BORSA, RA II, 2–3, s. 87, č. 2501. K lokalizácii porov. ŠMILAUER, V.: *Vodopis starého Slovenska*. Praha a Bratislava 1932, s. 193, *713B.

³⁵ ŠOBA Levoča, SPK, Scr. 6, Fasc. 1, No. 6 (b). Porov. Príloha č. 2; „quod cum nos in Scepus, iuxta fluvium Harnad, super terra castris nostri (t.j. Spišského hradu) quoddam castrum edificari fecissemus“.

zemepanského sídla,³⁶ pričom pravdepodobne malo ísť nielen o hrad s obranno-vojenskou funkciou. Hrad mal zrejme plniť aj správnu funkciu pre región stredného Spiša a byť tak predĺženou rukou kráľovskej moci, personifikovanej v osobe spišského župana a jeho zástupcov. K výstavbe kráľovského hradu sa tak nepochybne pristúpilo až niekedy krátko po tatárskom vpáde, keď Uhorsko zažívalo všeobecnú vojenskú pohotovosť v očakávaní opakujúceho sa vpádu Tatarov, čomu mal čeliť nový vojensko-obranný systém krajiny, opierajúci sa o ťažko dobyté kamenné fortifikácie.³⁷

Ako sa však ďalej v donačnej listine z roku 1269 výslovne uvádza, najskôr (*primo*) však túto zem obrábal (a teda zaiste aj obýval) akýsi Marcel, podľa ktorého aj novo budovaný hrad dostal v ľudovej reči svoj názov.³⁸ Vzhľadom na lokálne pôdno-geografické podmienky hradného návršia sotva možno očakávať, aby bol hospodársky využívaný priamo tento priestor, ako to spomína listina.

Už spomínaná rozsudková listina Štefana V. z 10. augusta 1270 však tieto údaje dopĺňa, ako sme sa o tom už zmienili, keď Marcelom obrábanú zem lokalizuje do priestoru pri Hornáde na hraniciach s Letanovcami a konštatuje o nej, že ide o zalesnené územie.³⁹

V listine z roku 1269 spomínaným Marcelom nebol pritom nikto iný, než už spomínaný Marcel, syn Blažejca – servienti krakovskej a sandomierskej kňaznej Kunikundy, známí zo sporu so spišským prepoštom, ku ktorému došlo už krátko po vydaní donácie na Marcelov hrad v roku 1269 (ako sme sa o tom už podrobnejšie zmienili).

Uvedené údaje z listín z rokov 1269 a 10. augusta 1270 tak tiež dovoľujú pomerne bezpečne vylúčiť akýkoľvek súvis Marcela so stavbou neskoršieho hradu. Ten síce niesol neskôr jeho meno, no táto skutočnosť je len modifikáciou staršej miestnej ľudovej tradície (*vulgariter vocabatur*), ktorá toto miesto lokalizovala pôvodne len ako Marcelov majetok.⁴⁰ Podobne tiež nemožno ani osobu Marcela stotožniť s istým Marcelom spomenutým v donačnej listine Ondreja II., ktorou v roku 1209 daroval spišskému prepoštovi Adolfovi rozsiahle majetky na Spiši,⁴¹ ako sa najnovšie domnieva *M. Homza*.⁴² Tento Marcel bol totiž županom Báčskej župy a aj v listine Ondreja II. z roku 1209 vystupuje nie ako svedok

³⁶ Tak napr. o Marcelovom hrade ako o zemepanskom hrádku uvažuje ČAPLOVIČ, D.: *Včasnostredoveké*, s. 195.

³⁷ *Dejiny Slovenska I. (do roku 1526)*. Bratislava 1986, s. 265–266. KLEIN, B. – RÚTTKAY, A. – MARSINA, R.: *Vojenské dejiny Slovenska I*. Bratislava 1994, s. 122–123, 143–147 (autor príslušnej časti R. Marsina).

³⁸ ŠOBA Levoča, SPK, Scr. 6, Fasc. 1, No. 6 (b). Porov. Príloha č. 2; „quod castrum a nomine Marcelli, qui primo ipsam terram coluerat, vulgariter vocabatur“.

³⁹ ŠOBA Levoča, SPK, Scr. 6, fasc. 1, no. 2.

⁴⁰ HOMZA, M.: *Vzťahy Spiša*, s. 96, usudzuje, že tento Marcel bol vysokým úradníkom na dvore Ondreja II., ktorý ho poveril výstavbou hradu na Spiši. Príčinu jeho nedostavania pritom vidí v údajnej Marcelovej smrti. Treba povedať, ako to napokon už vyplynulo z uvedeného, že tieto úvahy nemajú v prameňoch žiadnu oporu.

⁴¹ MARSINA, CDS I., Bratislavae 1971, s. 122–123, č. 154; „Marcello Bachensi ... comitibus existentibus“.

⁴² HOMZA, M.: *Vzťahy Spiša*, s. 96, vidí v označení tohto Marcela jeho celé, plné(!) meno, hoci je zrejme, že ide o označenie úradu, konkrétne funkcie župana Báčskej župy.

donačného aktu, ale len v zozname kráľovských hodnostírov v eschatokole listiny. Takto ho poznáme aj z iných podobných záznamov.⁴³ Jeho vzťah k regiónu Spiša je preto z jestvujúcich údajov nedoložitelný, čo už samo osebe vylučuje jeho stotožnenie s Marcelom, po ktorom bol neskôr pomenovaný hrad na Spiši.

Už citovaná listina z roku 1269 však uvádza o Marcelovom hrade aj ďalšie závažné údaje, keď konštatuje, že od výstavby hradu sa pred mnohými rokmi (*multis annis*) ustúpilo, a ten tak zostal nedostavaný (*inconsumatum manserit ac vacuum*) a prázdny (pričom pod slovom „*vacuum*” treba rozumieť i to, že hrad ešte nebol spôsobilý plniť svoju obranno-správnú funkciu) a napokon ho aj všetky stráže opustili.⁴⁴ Ako listina osobitne zdôrazňuje, ani miestna šľachta nejavila záujem tento hrad dostavať s poukazom na to, že nemôže znášať výdavky na dostavbu hradu, a to aj napriek opakovaným a nepochybné aj dôrazným výzvam samotného panovníka.⁴⁵ Ten preto zamýšľal rozostavaný hrad do základov zbúrať, aby sa nestal útočiskom zločincov a zbojníkov. Napokon však „po lepšej úvahe” daroval hrad spišskému prepoštovi Mutimírovi⁴⁶ a kapitule, no s povinnosťou, aby sa prepošť v mene celej kapituly postaral o dostavbu najnutnejších častí hradu a jeho ďalšiu údržbu, k čomu sa Mutimír skutočne aj zaviazal.⁴⁷ Nepochybné ako kompenzáciu za výdavky na dostavbu hradu⁴⁸ daroval panovník Spišskej kapitule a prepoštovi zároveň aj dediny Arnutovce (*Heymeth*) a Letanovce (*Leton*), ktoré vyňal spod správy Spišského hradu.

Z uvedených údajov tak vyplýva, že stavba hradu už musela byť v dost' pokročilom štádiu, keďže bol už spôsobilý aj na funkčný pobyt stráží, a po ich odchode hrozilo, že by sa tu mohli usadiť zbojníci. Pozoruhodný je tiež nezaujem (až odpor) miestnej nobility o výstavbu Marcelovho hradu, a to najmä s ohľadom na skúsenosť z pomerne nedávneho tatárskeho vpádu v roku 1241 a jeho ničivých dôsledkov pre región Spiša. Obavy z ďalšieho ničivého vpádu Tatárov pritom neustále trvali, a že boli pre región Spiša skutočne oprávnené, potvrdzujú aj ďalšie útoky Tatárov na severnú časť Spiša v rokoch 1285

⁴³ MARSINA, CDSI I., s. 120–121, č. 152, s. 121–122, č. 153, s. 123–124, č. 156⁺⁺⁺, z roku 1209, Tamže, s. 128–126, č. 163, z roku 1210. Najnovšie porovnaj aj LUKAČKA, J.: Neznáma vetva rodu Hunt-Poznanovcov. Historický zborník 11, 2001, č. 1, s. 17.

⁴⁴ ŠOBA Levoča, SPK, Scr. 6, Fasc. 1, No. 6 (b). Porov. Príloha č. 2; „in ipso castro cessatum fuerit ab opere multis annis et inconsumatum remanserit et vacuum et sine aliquibus custodibus derelictum“.

⁴⁵ Tamže; „nec provinciales aliqui ad communionem et excitationem regiam ipsum castrum consumpmandum assumerint et servandum, immo penitus reclamaverint, se non posse sufficere ad ipsius castri edificia et honera (!) suportanda“.

⁴⁶ V listine sa prepošť neuvádza menovite, no Mutimír bol spišským prepoštom v rokoch 1264–1281. Porov. RATKOŠ, P.: Hranice Liptova a Spiša po stránke cirkevno-správnej. In: Historický sborník V., 1947, s. 67.

⁴⁷ ŠOBA Levoča, SPK, Scr. 6, Fasc. 1, No. 6 (b). Porov. Príloha č. 2; „assumpmente preposito dicte ecclesie sancti Martini, quod ipsum castrum nomine iam dicte ecclesie sancti Martini, tamquam in ius perpetuum ipsius ecclesie, edificiis debitis consumaret et fideliter conservaret“.

⁴⁸ Tak už FÜGEDI, E.: Castle, s. 52. SLIVKA, M. – VALLAŠEK, A.: Hrady a hrádky, s. 119–120.

a 1287.⁴⁹ Z písomných prameňov sa bližšie nedozvedáme nič o úlohe, akú v celej situácii zohrávalo aj obyvateľstvo dedín Arnutoviec a Letanoviec, no nemožno vylúčiť ani jeho podiel na „nedostavaní“ Marcelovho hradu. Disponovalo zrejme istými bližšie neznámymi právami, prípadne služobnými povinnosťami, ktoré by sa sfunkčnením Marcelovho hradu značne narušili, a hoci sa Arnutovčania a Letanovčania v listine z roku 1269 ešte nijako neuvádzajú, pri konfirmácii Be-lovej donácie v roku 1278 pred panovníkom Ladislavom IV. už ostro protestovali.⁵⁰ Konfirmácia Ladislava IV. z roku 1278 pritom bližšie nešpecifikuje, čoho sa dotýkali protesty obyvateľov oboch dedín, no panovník tieto posúdil ako neoprávnené a potvrdil ako právoplatnú pôvodnú donáciu Bela IV. Spišskej kapitule a prepoštovi Mutimírovi (na ktorého žiadosť sa konfirmácia realizovala). Obyvateľom oboch dedín však predsa len potvrdil, že od nich nikto nesmie, s výnimkou samotného panovníka, vyberať žiadne poplatky alebo dávky. V tejto súvislosti nie je bez zaujímavosti ďalší pasus v konfirmácii, ktorý uvádza, že sa opäť zdôraznila ako podmienka donácie (avšak už oveľa opatrnejšie formulovaná) možnosť dostávať Marcelov hrad, keď to panovník uzná za vhodné,⁵¹ ohľadom čoho bola aj vôľa spísať kráľovský mandát. Ako však vyplýva z ďalších udalostí, k tomu už zrejme nikdy nedošlo. Táto konfirmácia z roku 1278 tiež osobitne zdôrazňovala, že od pôvodnej donácie Bela IV. v roku 1269 sa „vo výstavbe hradu len veľmi málo pokročilo“ a že až do čias kráľa Ladislava IV. „časti hradu priniesli viac škôd, ako úžitkov“.⁵² Podľa konfirmačnej listiny sa teda vo výstavbe hradu predsa len pokračovalo, a to zaiste až po roku 1269, no, ako to napokon konštatuje listina, bez väčších výsledkov. Napriek tomu je záujem panovníka na jeho dostavbe stále pomerne dosť zreteľný.

Marcelov hrad sa však v roku 1278 stal aj miestom bojových akcií, o ktorých sa dozvedáme z listiny Ladislava IV. z 10. októbra 1278. Podľa tejto listiny pred rokom 1278 hrad „záľudným spôsobom“ obsadil spišský šľachtic Roland, syn Marka, od ktorého hrad opäť vydobyl komes Polan zo Spiša. Za to, ako aj za iné jeho verné služby, mu Ladislav IV. daroval na Spiši dediny Vlkovú (*Farkas-*

⁴⁹ Slovensko 1. Dejiny. Bratislava 1971, s. 247–248, 251. Dejiny Slovenska I. (do roku 1526). Bratislava 1986, s. 238–239. Obavy z tatárskeho plienenia sa napokon výrazne odrazili aj v miestnej kronikárskej tvorbe. Porov. Spišskosobotská kronika. In: SOPKO, J. (ed.): Kroniky stredovekého Slovenska. Stredoveké Slovensko očami kráľovských a mestských kronikárov. Budmerice 1995, s. 106. (Kronika vznikla po roku 1457).

⁵⁰ ŠOBA Levoča, SPK, Scr. 6, Fasc. 1, No. 6 (b). WAGNER, C.: *Analecta Scepusii*, s. 297–299, č. V.

⁵¹ Príslušná pasáž v listine je opatrne sformulovaná takto: „ut in edificatione ipsius castris Marcelli vocati procedere teneatur, quando deliberationi celsitudinis regie insederit, ut in opere huiusmodi procedatur“. Porov. text a pozn. 4. WAGNER, C.: *Analecta Scepusii*, I., s. 298, túto pasáž od slova „quando“ už neuvádza, čo podstatne skresľuje obsah konfirmácie. Podľa neho aj ďalší editori. Upozornil na to až BORSA, RA, II., 2–3, s. 220, č. 2903.

⁵² ŠOBA Levoča, SPK, Scr. 6, Fasc. 1, No. 6 (b); „quamquam in ipsius castris opere minime sit processum et particularium castellorum plura dispendia, quam commoda nostris temporibus cognoscantur“. (Pod pojmom „castella“ možno azda myslieť najmä na veže hradu, prípadne aj hradný múr).

folwa) a zem „Pokoy”.⁵³ Pripomíname, že aj ku spomínanej konfirmácii listiny z roku 1269 Ladislavom IV. v roku 1278 došlo z iniciatívy prepošta Mutimíra práve okolo 10. októbra.

Uvedená konfirmácia Ladislava IV. však nebola jediným potvrdením držby majetkov Marcelovho hradu. Už krátko na to, v roku 1279, prepošt Mutimír opäť predložil žiadosť o potvrdenie tohto majetku uhorskej kráľovnej Alžbete, vdove po nebohom kráľovi Štefanovi V. a matke kráľa Ladislava IV.⁵⁴ Kráľovná však v listine uvádza, že Mutimír predložil na konfirmáciu nielen originál donačnej listiny Bela IV. z roku 1269, ale aj jej konfirmácie od kráľov Ladislava IV. a Štefana V.⁵⁵ Listina je inak neznáma a jej text sa nezachoval. Už vyššie sme konštatovali, že musela vzniknúť len niekedy okolo 10. augusta 1270.⁵⁶ Je pritom pozoruhodné, že Marcelov hrad sa v listine kráľovnej Alžbety už vôbec neuvádza ako predmet donácie, ale len dediny Arnutovce (*Heymuth*) a Letanovce (*Lethon*). Listina však osobitne zdôrazňuje, že kráľ Belo IV. daroval uvedené dediny spišskému prepoštovi a kapitule za spásu duše svojho brata Kolomana.⁵⁷ Potvrzuje to aj pravá donácia Bela IV. z roku 1269, ktorá uvádza, že „*ak by žil, plným právom by spravoval za svojho života spišskú zem*“.⁵⁸ Vojvoda Koloman, ako je známe, bol ťažko ranený v bitke proti Tatárom pri Mohi 11. apríla 1241 a na následky zranenia na úteku v Záhrebe aj zomrel.⁵⁹ Je pritom nápadné, že i keď sa takáto motivácia darovania dotýčnych majetkov v pôvodnej donácii Bela IV. skutočne nachádza, hoci sa uvádza len okrajovo, v ďalších konfirmáciách od Ladislava IV. z roku 1278 a Ondreja III. z roku 1291 sa už ani nespomína. Skôr sa zdá, že pravým cieľom donácie bola snaha dostavať Marcelov hrad. Dôvod donácie za spásu duše kráľoviča Kolomana sa opäť spomína už len v listine samotného prepošta Mutimíra z roku 1281, ktorou daroval kanonikom Spišskej kapituly polovicu výnosov z držby dedín Arnutoviec a Letanoviec.⁶⁰ Z uvedeného je teda zrejmé, že zdôraznenie tejto pasáže v listine kráľovnej Alžbety (a to na úkor pôvodného dôvodu donácie) bolo dôsledkom iniciatívy a úsilia samotného prepošta Mutimíra. Úspešne sa mu to podarilo, pretože podľa listiny kráľovnej Alžbety bola konfirmácia, po preskúmaní platnosti donácie od

⁵³ MOL DL 40 139; „*incuperando et castro Marcel in Scepus per virtutem propriam et sudores bellicos, quod idem Rolandus salidis machinacionibus occuparat*“. BORSA, RA, II., 2–3, s. 219, č. 2901.

⁵⁴ WAGNER, C.: *Analecta Scepusii*, I., s. 299–300, č. VI.

⁵⁵ Tamže; „*exhibuit nobis privilegium charissimi soceri nostri Belae ... exhibuit nobis etiam privilegium domini et charissimi consortis nostri regis Stephani ... et privilegium charissimi filii nostri regis Ladislai*“.

⁵⁶ Tamže; „*exhibuit nobis privilegium charissimi soceri nostri Belae...exhibuit nobis etiam privilegium domini et charissimi consortis nostri regis Stephani ... et privilegium charissimi filii nostri regis Ladislai*“.

⁵⁷ Táto pasáž je prevzatá z pôvodnej donácie Bela IV. z roku 1269, ktorá donáciu tiež okrem už uvedeného zdôvodňuje „*pro remedio anime carissimi fratris nostri regis Colomani*“.

⁵⁸ ŠOBA Levoča, SPK, Scr. 6, Fasc. 1, No. 6 (a). Porov. v prílohe č. 1.

⁵⁹ Porov. pozn. 4. K panovaniu kráľoviča Kolomana na Spiši porov. HOMZA, M.: *Vzťahy Spiša*, s. 93.

⁶⁰ Porov. *Dejiny Slovenska I.*, s. 230–231.

⁶⁰ WAGNER, C.: *Analecta Scepusii*, I., s. 301, č. VII.

„všetkých Nemcov, Maďarov a Slovákov žijúcich na Spiši“, už podmienená výlučne len povinnosťou denne sa modliť za spásu duší uhorských panovníkov. Treba dodať, že sa spomína pritom aj ešte žijúci Ladislav IV., ktorý bol ale v tom čase v cirkevnej kľatbe pápežského legáta biskupa Filipa z Fermi.⁶¹ Je teda zrejme, že spišský prepošťa Mutimír využil túto situáciu a usiloval sa zmeniť podmienky prvotnej donácie na Marcelov hrad (jeho dostavba) na nové, všeobecnejšie a neutrálnejšie (modlitby za spásu panovníka), čo menilo povahu vlastníctva (pôvodne podmienené darované) uvedeného majetku, ale viedlo aj k nezávislejšiemu postaveniu spišského prepošťa voči kráľovskej moci. V čom však tkvela zásadná príčina, že sa Marcelov hrad nedostaval?

Podľa uvedeného sa zdá, že to vo veľkej miere a rozhodujúco ovplyvnil najmä odpor miestnej šľachty, ktorá vo výstavbe kráľovského hradu oprávnené videla predĺženú ruku správy Spišského hradu hlbšie do regiónu Spiša, a tým aj ohrozenie vlastných záujmov v rastúcej anarchii v Uhorsku, nastupujúcej už na sklonku vlády Bela IV. (zápas so synom Štefanom).⁶² Uhorský kráľ Belo IV. (podobne ako neskôr Ladislav IV.) zrejme videl v osobe spišského prepošťa jedinú autoritu, schopnú presadiť dostavbu Marcelovho hradu, na čom uhorským panovníkom obzvlášť záležalo, ako to vieme bezpečne z listín z rokov 1269 a 1278. Je nepochybné, že v prípade jeho dostavby by sa uhorskí králi usilovali získať tento hrad pod svoju správu, čo v dobe všeobecného úpadku kráľovskej moci v Uhorsku nebolo zanedbateľné. Marcelov hrad by sa tak mohol stať kľúčovým pre presadenie kráľovského vplyvu v tomto regióne. Iba tak si totiž možno vysvetliť permanentnú snahu uhorských panovníkov o dostavbu hradu ešte aj potom, keď bol darovaný spišskému prepošťovi. Ako však už vyplynulo z uvedeného, ani spišský prepošťa očividne nemal záujem na dostavbe Marcelovho hradu, ale intenzívne sa usiloval priamo zmeniť cieľ donácie. Uskutočňoval to najmä častým predkladaním donácie (príp. jej konfirmácií, ktoré už modifikovali pôvodný obsah listiny Bela IV.) uhorským panovníkom.⁶³ Aj preto sa Marcelov hrad (a naň sa viažuce povinnosti) už vôbec nespomína ako súčasť darovaných majetkov v konfirmáciách od kráľovnej Alžbety a ani od Ondreja III. z roku 1291.⁶⁴

Keď už teda vieme bezpečne, že Mutimír sa usiloval priamo zmeniť pôvodný účel donácie Bela IV. na Marcelov hrad, môžeme aj lepšie pochopiť okolnosti ďalšej konfirmácie tejto donácie od kráľa Štefana V., asi z 10. augusta 1270. Jej text je neznámy a jestvuje o nej len jediná zmienka v listine kráľovnej Alžbety z roku 1279, vdovy po Štefanovi V.⁶⁵

⁶¹ LUKAČKA, J.: Vzťah Rímskej kúrie a posledných Arpádovcov. In: Historický zborník 7, 1997, s. 21–22.

⁶² Túto anarchiu na Spiši výstižne opisuje aj už citovaná listina kráľovnej Alžbety z roku 1279. Spišskosobotská kronika z roku 1457 (In: SOPKO, J.: Kroniky, s. 107) spomína aj vraždu akéhosi kráľovského hodnostára v Spišskom Štvrtku v roku 1277 alebo 1278.

⁶³ V listine z roku 1281 prepošťa Mutimír priamo konštatuje, že pre udržanie vlastníctva dedín Amutoviec a Letanoviec znášal kvôli častým konfirmáciám veľké výdavky a námahu („in retentione dictarum villarum magnas expensas et labores saepe et saepius pro confirmationibus sumus perpessi“). WAGNER, C.: *Analecta Scepusii*, I., s. 301, č. VII.

⁶⁴ Porov. text a pozn. 4, 38.

⁶⁵ Porov. text a pozn. 29.

Je pozoruhodné, že keď prepošť Mutimír v roku 1278 žiadal Ladislava IV. potvrdiť donáciu Bela IV., nepredložil na potvrdenie aj confirmáciu Štefana V., hoci vieme bezpečne, že ňou skutočne disponoval a o rok neskôr ju aj predložil na potvrdenie kráľovnej Alžbete. Podobne confirmáciu kráľa Štefana V. nepredložil v roku 1291 na potvrdenie Ondrejovi III. ani prepošť Jakub,⁶⁶ nástupca Mutimíra v úrade, pričom je možné, že už vtedy ani nejestvovala. Aký bol teda obsah Štefanovej confirmácie, keď sa ju prepošť Mutimír odvážil predložiť na potvrdenie kráľovskej moci len jedinýkrát, aj to v situácii, keď bola na uhorského panovníka uvalená cirkevná kľatba, čo pozíciu prepošta len zvyhodňovalo? Vzhľadom na uvedené súvislosti je veľmi pravdepodobné, že tak, ako podmienili svoje donácie dostavbou Marcelovho hradu Belo IV. v roku 1269 a Ladislav IV. v roku 1278, bola aj confirmácia Štefana V. podmienená (a zrejme striktné) dostavbou hradu. Vysvetľovalo by to skutočnosť, že v jeho výstavbe sa predsa len po roku 1269 trochu (*minime*) pokračovalo, ako to dosvedčuje confirmácia Ladislava IV. z roku 1278.⁶⁷

Napokon treba tiež dodať, že už krátko potom, v roku 1281, daroval prepošť Mutimír polovicu všetkých príjmov z majetkov dedín Arnutoviec a Letanoviec kanonikom Spišskej kapituly, čo si títo dali ešte v tom istom roku potvrdiť aj od ostrihomského arcibiskupa Lodomera.⁶⁸ Ako prepošť Mutimír vo svojej listine výslovne priznáva, polovice uvedených príjmov sa zriekol až po tom, čo mu kanonici hrozili súdom pred pápežským legátom.⁶⁹ Nevieme, nakoľko boli okolnosti donácie Bela IV. i jej confirmácií uhorskými panovníkmi známe aj kanonikom v kapitule. Ako však potvrdzuje listina prepošta Mutimíra, aj držba uvedených majetkov, ktoré už podľa donácie Bela IV. (a aj ďalších jej confirmácií) boli nepochybne darované spoločne prepoštovi aj kanonikom Spišskej kapituly, sa stala predmetom ich sporu, čo napokon tiež mohlo mať svoj negatívny vplyv na dostavbu Marcelovho hradu.

Ako sme už uviedli, Marcelov hrad sa napokon nespomína ani pri confirmácii Ondreja III. z roku 1291, ktorou panovník potvrdil confirmáciu Ladislava IV. z roku 1278 so znením donácie Bela IV. z roku 1269.⁷⁰ Spišský prepošť Jakub tu pritom vystupuje už len ako jediný adresát držby dedín Arnutovce a Letanovce.

Záverom teda možno zhrnúť, že listina hlásiaca sa do roku 1250, ktorá uvádza najstaršie údaje o Marcelovom hrade, ale i dedinách Letanovce a Arnutovce, je len neskoršie falzum vyhotovené podľa pravej listiny Bela IV. z roku 1269 s cieľom získať ďalší majetok od Blažej a jeho syna Marcela, čo sa spišskému prepoštovi Mutimírovi aj skutočne podarilo. S výstavbou samotného Marcelovho hradu pri Hrabušiciach sa pritom začalo z iniciatívy uhorského kráľa Bela IV.

⁶⁶ ŠOBA Levoča, SPK, Scr. 6, Fasc. 1, No. 6 (b). BORSA, RA II., 4, s. 58, č. 3795; „exhibuit nobis privilegium domini Ladislai regis ... confirmans tenorem privilegii Bele regis super collationem duarum villarum Heymeth et Leton vocatarum“.

⁶⁷ ŠOBA Levoča, SPK, Scr. 6, fasc. 1, no. 2. BORSA, RA, II, 2–3, č. 1954.

⁶⁸ WAGNER, C.: *Analecta Scepussii*, I., s. 301, č. VII.

⁶⁹ Tamže; „licet pro eisdem villis fratres nostri (t. j. canonici) traxerint nos in causam domino legato“.

⁷⁰ ŠOBA Levoča, SPK, Scr. 6, Fasc. 1, No. 6 (b).

asi len krátko pred polovicou 13. storočia, keď po pustošivom tatárskom vpáde do Uhorska v rokoch 1241–1242 prežívala celá krajina všeobecnú vojenskú mobilizačnú pohotovosť v očakávaní opakujúceho sa vpádu. Hrad mal byť pôvodne pod správou komitátneho Spišského hradu, ktorému mal bezprostredne podliehať a okrem vojensko-obrannej funkcie mal plniť aj funkciu správnu. Hrad však nebol nikdy dostavaný do zamýšľanej podoby, a to najmä pre odpor miestnej šľachty, ktorá v ňom videla ohrozenie svojho postavenia. Dostavbu hradu sa panovník usiloval presadiť v roku 1269 jeho podmieneným darovaním, s povinnosťou dostavať hrad a udržiavať ho, spišskému prepoštovi Mutimírovi, čo malo podporiť aj darovanie dedín Arnutovce a Letanovce. Donáciu Bela IV. Mutimírovi s podmienkou dostavať hrad potvrdil asi 10. augusta 1270 už kráľ Štefan V., no spišský prepošť už krátko po smrti panovníka výstavbu hradu opäť prerušil a v nasledujúcom období sa sústredil už len na trvalé udržanie si vlastníctva darovaných majetkov, bez povinnosti dostavať hrad. Usiloval sa o to častým predkladaním pôvodnej donácie na potvrdenie uhorským panovníkom s cieľom zmeniť pôvodné podmienky donácie, čo sa mu skutočne aj podarilo. Tak už Ladislav IV. síce v roku 1278 ešte podmieňuje Mutimírovi držbu uvedených majetkov dostavbou hradu, no k tomu mal pristúpiť, až keď to panovník uzná za vhodné. Už o rok na to, v roku 1279, však prepošť využil situáciu, keď bol Ladislav IV. v cirkevnej kliatbe a nechal si potvrdiť od kráľovnej Alžbety vlastníctvo uvedených dedín bez podmienky dostavať Marcelov hrad (ktorý sa v konfirmácii úplne vynecháva). Podobne tomu bolo aj v roku 1291, keď uvedené majetky konfirmoval na žiadosť spišského prepošťa Jakuba kráľ Ondrej III.

Zásadnú a podstatnú príčinu, prečo nedošlo k dostavbe Marcelovho hradu, preto treba vidieť najmä v neochote (a v prípade okolitej šľachty až v odpore) spišského prepošťa sfunkčiniť nový vojensko-správny objekt v regióne.

Napokon treba ešte dodať, že Marcelov hrad s príslušnými majetkami patril spišskému prepoštovi ešte aj v rokoch 1335, 1363 a bezpečne ešte aj v roku 1431, keď prepošť Juraj protestoval pred Jasovským konventom proti neoprávnenému užívaniu letanovských lesov obyvateľmi Spišskej Novej Vsi a Iliášoviec.⁷¹ Už začiatkom 40. rokov 15. storočia sa však hrad stal útočiskom bratrických vojsk a v roku 1441 tu bol kapitánom („*capitaneus de Zelene Gory*“) istý Vojtko.⁷² V roku 1453 hrad zaujal Peter Aksamit, ktorý ho nazval „Táborom“, a podnikal odtiaľ pustošivé výpady do okolia.⁷³ Hrad napokon v roku 1456 obsadili levočskí mešťania a neskôr už nebol obnovený.⁷⁴

⁷¹ Záznam v protokole zo 17. storočia. ŠOBA Levoča, SPP, Lad. II., fasc. 12, no. 218, nepag.

⁷² CHALOUPECKÝ, V. (ed.): Středověké listy ze Slovenska. Sbíрка listů a listin, psaných jazykem národním z let 1426–1490. Bratislava – Praha 1937, s. 171–172 (v pozn.).

⁷³ Tamže, s. 235. WAGNER, C.: *Analecta Scepusii*, II., s. 347. Tiež porov. Spišskosobotská kronika. In: SOPKO, J. (ed.): *Kroniky*, s. 111.

⁷⁴ SLIVKA, M. – VALLAŠEK, A.: *Hrady a hrádky*, s. 120.

Príloha

č. 1⁺⁺

7. okt. 1250

Belo IV., uhorský kráľ, daruje Spišskej kapitule a jej prepoštovi nedostavaný Marcelov hrad (k. ú. Hrabušice) a v presne opísaných hraniciach dediny Arnutovce a Letanovce s povinnosťou, aby sa spišský prepošt v mene celej kapituly postaral o dostavbu spomínaného hradu.

Orig. list. na perg., lat., priv. peč. na hodvábných zelenohnedých šnúrach už chýba, uložený v Štátnom oblastnom archíve v Levoči, Súkromný archív Spišskej kapituly, Scr. 6, Fasc. 1, Nr. 6 - a. (Ai). Text listiny sa zachoval aj v hodnovernom odpise Spišskej kapituly z 31. augusta 1363, uloženého v ŠOBA Levoča, Spišské prepoštstvo, inv. č. 81, sign.: II., Man. I., No. 14 (C) a vo výťahu v protokole Spišskej kapituly zo 17. stor., uloženého v ŠOBA Levoča, Spišské prepoštstvo, II., Fasc. 12, Nr. 218 (P).

Ed. WAGNER, C.: Analecta Scepusii sacri et profani. I. Wienae – Posonii 1773, s. 297–299, č. V (ex A). KATONA, S.: Historia critica regum Hungariae stirpis mixtae. VI., Budae 1790, s. 137 (e Wagner). BÁRDOSSY, J.: Supplementum analectorum terrae Scepusiensis. Leutschoviae 1802, s. 50–53, č. XI. (ex A). FEJÉR, CDH IV., 2, s. 64 (e Wagner). BÁRTFAI, Sz., L.: Okleveltár a gr. Csáky család történetéhez. I. Budapest 1921, s. 1 (mad. reg.). SZENTPÉTERY, I.: Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica I., 1–3, Budapest 1923, s. 287, č. 933 (mad. reg.).

Ku krit.: Listina bola vyhotovená pred 10. aug. 1270 podľa pravej donačnej listiny z roku 1269, ktorej text bol použitý ako predloha pre jej vyhotovenie (porov. č. 2).

Pozn.: Pôvodný text pravej donácie z roku 1269 (porov. č. 2) zvyrazňujeme menším písmom.

Bela dei gracia Hungarie, Dalmacie, Croacie, Rame, Seruie, Gallicie, Lodomerie, Cumanieque rex, omnibus presentes litteras inspecturis salutem in omnium Salvatore. Ad universorum noticiam tenore presencium volumus pervenire, || quod cum nos in Scypus, iuxta fluvium Harnad¹, super terra castri nostri², quoddam castrum edificari fecissemus, quod castrum a nomine Marcelli³, qui primo ipsam terram coluerat, vulgariter vocabatur, ac in ipso castro cessatum fuerit || ab opere multis annis, et inconsumatum remanserit ac vacuum et sine aliquibus custodibus derelictum, nec provinciales aliqui ad commonitionem et exortationem^a regiam ipsum castrum consumpmandum assumpserint || et servandum, immo penitus reclamaverint^b, se non posse sufficere ad ipsius castri edificia et honera suportanda, considerationis nostre fuerat dictum castrum funditus demoliri, ne forte latrunculi, vel aliqui^c, qui eidem provincie nocere possent, se conserant ad idem castrum, in ipsius provincie exterminium et gravamen^c, ob hoc meliori habita deliberatione, dictum castrum cum terris duarum villarum castri Scypusiensis², Heymuth⁴ videlicet et Leton⁵ nuncupatis, cum omnibus suis utilitatibus, terragiis, et victualibus, que singulis annis comiti seu castellano de Scypus dare et solvere tenebantur, omnino^d eximentes (!) a castro de Scepus² (!), dedi-

mus, contulimus et tradidimus ecclesie sancti Martini de Scypus⁶ et preposito eiusdem ecclesie, pro remedio anime carissimi fratris nostri regis Colomani, clare memorie, habendum, tenendum et perpetuo possidendum, assumptente (!) preposito dicte ecclesie sancti Martini, quod ipsum castrum nomine iam dicte ecclesie sancti Martini, tamquam in ius proprium ipsius ecclesie, edificiis debitis, consumaret et fideliter conservaret. Mete vero circumferenciales predicti castri, ac predictarum duarum villarum ab aliis possessionibus nostris et aliorum, hoc ordine distinguntur: prima meta videlicet incipit a parte occidentali ab illo loco, ubi Belapataka⁷ cadit in fluvium Harnad¹, et transeundo ipsum currit ad partem septemtrionalem et pervenit ad unam metam terream, deinde transeundo quendam parvum pratum circa unam viam pervenit iterum ad unam metam terream, et transeundo ipsam viam ascendendo ad unum berch pervenit ad unam foveam lutosam in superiori parte eiusdem, et unde descendendo directe, pervenit ad unam metam terream, post hanc transeundo quendam rivulum pervenit iterum ad aliam metam terream, et ab hinc transeundo versus quendam viam pervenit iterum ad unam metam terream, circa eandem viam existentem, et tandem transeundo ipsam viam, currendo supra, totum versus septemtrionem pervenit iterum ad aliam metam, et ibi reflectitur versus plagam orientalem, et descendendo transit quendam (!) rivulum Scekpataka⁸ vocatum, et pervenit tandem in quodam berch ad unam metam terream, et inde descendendo per eundem berch quasi versus meridiem pervenit iterum ad aliam metam terream, et postea inferius descendendo circa unum pratum pervenit iterum ad unam metam terream, et inde cadit in Mortunpataka⁹, et transeundo in eodem, per modicum spatium directe exeundo versus oriente pervenit tandem ad unam metam terream circa magnam viam existentem, et inde reflectitur versus meridiem et currit infra ad unum pratum, et circa eundem pratum a parte orientali eiusdem prati currendo per bonum spatium pervenit ad illum locum, ubi Mortunpataka⁹ cadit in Leton pataka¹⁰ (!), et ibi transeundo ipsum Letonpataka¹⁰ pervenit tandem ad unam siccam vallem, et per eandem vallem transeundo supra directe, totum versus meridiem pervenit postmodum ad unam metam terream circa unam viam existentem, dehinc descendit per bonum spatium ad quendam fontem, et deinde currendo directe per magnum spatium transit fluvium Harnad¹, et postea pervenit ad quendam lapidem Kapuku¹¹ (!) vocatum, et inde directe per montem transeundo cadit ad alium Belapataka¹², et ibi reflectitur ad plagam occidentalem, currendo supra per eundem Belapataka¹² usque ad caput seu originem eiusdem, et tandem ascendendo per unum montem pervenit ad unum magnum lapidem, et ibi reflectitur ad partem septemtrionalem, et descendendo directe per unum berch cadit ad priorem metam, et ibi predictae mete terminantur^d. In cuius rei memoriam et perpetuam firmitatem presentes concessimus litteras privilegiales^e duplicis sigilli nostri munimine roboratas. Datum per manus magistri Achyllis, aule nostre vicecancellarii^f dilecti et fidelis nostri, anno Domini millesimo ducentesimo quinquagesimo, nonas octobris^g, regni autem nostri anno quinto decimo.

^a Tak v Ai, u Wagnera, Katonu, Bárdossyho a Fejéra „*exhortationem*”^b Tak v Ai, u Wagnera, Katonu, Bárdossyho „*reclamaverunt*”, u Fejéra „*remandaverunt*”.^{c-c} Tak v Ai, u Wagnera,

Katonu, Bárdossyho a Fejéra „*alii eidem provinciae nocere possint, si se conserant ad ipsum castrum in provinciae ipsius exterminium et convulsionem*”.^{d-d} Wagner, Katona, Bárdossy a Fejér tento text vynechávajú.^e Tak v Ai, u Wagnera, Katonu, Bárdossyho a Fejéra chýba.^{f-f} Tak v Ai, u Wagnera, Katonu, Bárdossyho, Fejéra a Szentpéteryho „*magistri Achillis, aulae nostrae cancellarii (!)*”.^g Tak v Ai, u Wagnera, Katonu a Bárdossyho „*IX. Oct.*”, u Fejéra „*nona octobris*”.¹⁻¹ Hornád;²⁻² Spišský hrad;³ Marcelov hrad, dnes Zelená hora;⁴ Arnutovce;⁵ Letanovce;⁶⁻⁶ Spišská kapitula sv. Martina;⁷ Belá;⁸ Neidentifikovaný tok, v P „*Stek-pataka*“;⁹⁻⁹ Martinov potok;¹⁰⁻¹⁰ Letanovský potok;¹¹ Kamenná brána, v P „*Kapo-keő*“;¹² Biely potok.

č. 2

1269

Belo IV., uhorský kráľ, daruje Spiškej kapitule a jej prepoštovi nedostavaný Marcelov hrad (k. ú. Hrabušice) a dediny Arnutovce a Letanovce s povinnosťou, aby sa spišský prepošt v mene celej kapituly postaral o dostavbu spomínaného hradu.

Orig. listiny sa nezachoval, jej text je známy z konfirmácie Ladislava IV. z roku 1278, ktorá sa tiež zachovala až v konfirmácii Ondreja III. z roku 1291, ktorej originál perg. je uložený v Štátnom oblastnom archíve v Levoči, Súkromný archív Spišskej kapituly, Scr. 6, Fasc. 1, Nr. 6 - b. (B).

Ed. ILLÉSY, J.: Igló királyi korona és bányaváros leveltára. Budapest 1899, s. 13 (mad. reg.). SZENTPÉTERY, I.: Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica I., 1–3, Budapest 1923, s. 501, po č. 1649 (mad. reg.). MARSINA, R.: Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. II. Bratislaviae 1987, s. 470, č. 24 (lat. reg.).

Bela dei gracia Hungarie, Dalmacie, Croacie, Rame, Seruie, Gallicie, Lodomerie, Cumanieque rex, omnibus presentes litteras inspecturis salutem in omnium salvatore. Ad universorum noticiam tenore presencium volumus pervenire, quod cum nos in Scepus, iuxta fluvium Harnad¹, super terra castr² nostri, quoddam castrum edificari fecissemus, quod castrum a nomine Marcelli³, qui primo ipsam terram coluerat, vulgariter vocabatur, ac in ipso castro cessatum fuerit ab opere, multis annis, et inconsumatum remanserit ac vacuum et sine aliquibus custodibus derelictum, nec provinciales aliqui ad communitationem et exortationem regiam ipsum castrum consumpmandum (!) assumpserint et servandum, immo penitus reclamaverint, se non posse sufficere ad ipsius castr² edificia et honera (!) suportanda, considerationis nostre fuerat dictum castrum funditus^a demoliri, ne forte latrunculi, vel aliqii, qui eidem provincie nocere possent, se conserant ad idem castrum, in ipsius provincie exterminium et gravamen, ob hoc meliori habita deliberatione, dictum castrum cum terris duarum villarum castr² Scepusiensis², Heymeth⁴ videlicet et Leton⁵ nuncupatis, cum omnibus suis utilitatibus, terragiis, et victualibus, que singulis annis comiti seu castellano de Scepus dare et solvere tenebantur, omnino exhimentes (!) a castro de Scepus², dedimus, contulimus et tradidimus ecclesie sancti Martini de

Scepus⁶ et preposito eiusdem ecclesie, pro remedio anime carissimi fratris nostri regis Colomani, clare memorie, habendum, tenendum et perpetuo possidendum, assumptente (!) preposito dicte ecclesie sancti Martini, quod ipsum castrum nomine iam dicte ecclesie sancti Martini, tamquam in ius perpetuum ipsius ecclesie, edificiis debitis, consumaret et fideliter conservaret. In cuius rei memoriam et perpetuam firmitatem presentes concessimus litteras dupplicis sigilli nostri munimine roboratas. Datum per manus magistri Demetrii, prepositi Albensis, aule nostre vicecancellarii, dilecti et fidelis nostri, anno Domini M^o CC^o LX° nono, regni autem nostri tricessimo quarto.

^a Opravil som, v B „fuditus“.

¹⁻¹ Hornád; ²⁻² Spišský hrad; ³ Marcelov hrad, dnes Zelená hora; ⁴ Arnutovce; ⁵ Letanovce; ⁶⁻⁶ Spišská kapitula sv. Martina.

č. 3

31. aug. 1363

Prepošt Mikuláš a konvent kláštora sv. Jána Krstiteľa v Jasove odpisujú na žiadosť Jána, kustóda Spišskej kapituly, privilegiálnu listinu Bela IV. z roku 1250, ktorou panovník daroval ešte nedostavaný Marcelov hrad s dedinami Arnutovcami a Letanovcami spišskému prepoštovi a kapitule (porov. č. 1⁺⁺).

Orig. list. na perg., lat., priv. peč. na prížku perg., uložený v ŠOBA Levoča, Spišské prepošstvo, inv. č. 81, sign.: II., Man. I., No. 14 (nová sign.) Na chrbte listiny rukou asi zo 17. stor: „Privilegium Belae regis super certo castro ruinosso ad Hernad, item villis Heymuth et Lethon, in originali transumpto conventus Jaszov de a(nn)o 1256 (!)“.

Nos Nicolaus prepositus et conventus monasterii beati Johannis Baptiste de Jazow memorie commendantes tenore presencium significamus quibus expedit universis, quod vir || discretus et honestus dominus Johannes, custos ecclesie beati Martini de Scepus, ad nostram personaliter accedens presenciam exhibuit nobis litteras privilegiales condam excellentissimi principis || domini Bele regis Hungarie illustris beate recordacionis dupplicis et autentici sigilli ipsius impressionis appositione consignatas petens nomine quorum inter est, ut dum in specie || deferere easdem propter discrimina viarum esset periculosum ipsas sub sigilli nostri testimonio rescribi faceremus ad cautelam, quatenus sui exemplari^a tamquam originali fides adhiberetur, cuius tenor est talis:

Bela¹ dei gracia Hungarie, Dalmacie, Croacie, Rame, Seruie, Gallicie, Lodomerie, Cumanieque rex, - - - - - Datum per manus magistri Achyllis, aule nostre vicecancellarii dilecti et fidelis nostri, anno Domini millesimo ducentesimo quinquagesimo, nonas octobris, regni autem nostri anno quinto decimo¹.

Nos igitur petitionibus eiusdem [domi]ni custodis causa communis iusticie inclinati praellegatas litteras privilegiales non raras non cancellatas non abolatas nec in aliqua sui parte viciatas aut suspectas de verbo ad verbum presentibus inseri fecimus et inpensione sigilli nostri communiri ad cautelam. Datum tercio die festi Decolacionis sancti Johannis Baptiste, anno Domini M^{mo} CCC^{mo} LX^{mo} tercio.

^a Opravit som, v A „semplari“.
^{l-1} Porov. č. 1⁺⁺

DAS ZIPSER FALSUM ZUM JAHR 1250. ZUR KRITIK UND INTERPRETATION DER ÄLTESTEN QUELLEN ÜBER DIE MARCEL-BURG BEI HRABUŠICE

Vladimír Rábík

Die älteste schriftliche Erwähnung der Marcel-Burg in Hrabušice befindet sich in einer in das Jahr 1250 datierten Urkunde, mit der Béla IV. die Burg samt den dazugehörigen Besitztümern dem Zipser Probst schenkte. Die eingehende diplomatische und historische Analyse der Urkunde wies jedoch sicher nach, dass sie nur ein späteres Falsum ist, das nach der echten Urkunde Belás IV. von 1269 angefertigt wurde und zwar zwecks Erwerb des Besitzes von einem gewissen Blažej und seinem Sohn Marcel, Servienten der Fürstin Kunigunde von Krakau und Sandomierz, was dem Zipser Probst Mutimír auch tatsächlich gelang. Mit der Errichtung der Burg selbst begann man auf Anregung des ungarischen Königs Béla IV. erst nach dem verheerenden Mongoleneinfall in Ungarn in den Jahren 1241 - 1242. Die Burg, die ursprünglich unter die unmittelbare Verwaltung des Zipser Komitatsburg gestellt werden und neben der militärischen Wehrfunktion auch eine Verwaltungsfunktion erfüllen sollte, wurde jedoch nie in der beabsichtigten Form fertiggestellt und zwar vor allem wegen des Widerstandes des hiesigen Adels, der in ihr eine Bedrohung seiner Stellung sah. Ihre Fertigstellung bemühte sich der Herrscher 1269 durch ihre durch die Pflicht bedingte Schenkung durchzusetzen, die Burg fertigzustellen und sie für den Zipser Probst Mutimír zu erhalten, was auch die Schenkung der Dörfer Arnutovce und Letanovce fördern sollte. Die Donation Béla IV. an Mutimír mit der Bedingung, die Burg fertigzustellen, bestätigte etwa am 10. August 1270 schon König Stephan V., aber der Zipser Probst stellte den Bau der Burg schon kurz nach dem Tod des Herrschers ein und in der Folge konzentrierte er sich schon nur noch auf die ständige Erhaltung seines Eigentums der geschenkten Güter. Er bemühte sich darum durch häufiges Vorlegen der ursprünglichen Donation zur Bestätigung an die ungarischen Herrscher mit dem Ziel, die ursprünglichen Donationsbedingungen zu ändern, was ihm tatsächlich auch gelang. So bedingt schon Ladislaus IV. zwar 1278 noch Mutimírs Besitz der genannten Güter durch den Fertigbau der Burg, aber er sollte erst dann damit beginnen, wenn es der Herrscher für geeignet hält. Schon ein Jahr danach, 1279, aber nutzte der Probst die Situation aus, als Ladislaus IV. im Kirchenbann

war, und ließ sich von König Elisabeth das Eigentum der genannten Dörfer ohne die Bedingung, die Marcel-Burg fertigzustellen, bestätigen (die in der Konfirmation ganz weggelassen wird). Ähnlich war das auch 1291, als König Andreas III die besagten Güter auf Antrag des Zipser Probstes Jakob konfirmierte. Die Marcel-Burg mit den zugehörigen Gütern gehörte dem Zisper Probst auch 1431, aber in den 40er-Jahren des 15. Jahrhunderts wurde sie von den Heeren der Bratříken (Hussitenkrieger) eingenommen, die von hier aus die Umgebung plünderten und verwüsteten. 1456 besetzten schließlich Bürger von Levoča (dt. Leutschau) die Burg, und später wurde sie dann nicht mehr erneuert.

Übersetzt von Ute Kurdelová

TURECKÉ SUSEDSTVO SLOVENSKA A STAVOVSKÉ POVSTANIA
V DOKUMENTOCH ŠTÁTNEHO OBLASTNÉHO ARCHÍVU
V BANSKEJ BYSTRICI (1628–1711)

JÚLIUS VALACH

Valach, J.: Turkish Neighbourhood of Slovakia and Riots of the Estates in the Documents of Regional State Archives in Banská Bystrica (1628–1711). Slovenská archivistika, Vol XXXVI, No 2, 2001, p. 48–65

The article presents the problem according to archival fonds of Regional State Archives in Banská Bystrica, the archival fonds: Gemer County 1504–1803, Zvolen County (1254) 1328–1922, Koháry-Coburg (1241) 1321–1909 and partially Radvaňský of Radvaň (1263) 1480–1039. Archival documents concerning Turkish danger can be find in these archival fonds since the year 1628.

PhDr. Július Valach, CSc., Štátny oblastný archív, Komenského 26, 974 00 Banská Bystrica

Archívne dokumenty vo fondoch Štátneho oblastného archívu v Banskej Bystrici živo poukazujú na stav a problémy spoločnosti v regióne, na konkrétne udalosti počas obranných bojov proti tureckej moci a rozpínavosti, ako aj s tým súvisiacimi a biedu plodiacimi stavovskými povstaniami. Takmer s dvestoročnými bojmi proti tureckému nebezpečenstvu európski mocnári nebrali túto skutočnosť vážne a urobili si z nej nástroj vlastnej mocenskej politiky. Na druhej strane uhorská šľachta v bojoch proti Habsburgovcom sa utiekala k Turkom ako k najvernejšiemu spojencovi. Udržiavanie protitureckých pevností, žoldnierskeho vojska a samotné vojny s Turkami si vyžiadali veľké finančné náklady. Samotné Uhorsko, lepšie povedané terajšie územie Slovenska, pre hospodársku vyčerpanosť, politický rozvrat a sebeckosť uhorskej šľachty, sa primerane nezúčastnilo na týchto nákladoch, ale v súvislosti s protitureckou obranou mimoriadne vzrástlo daňové zaťaženie nešľachtického obyvateľstva. Turecké plienenie a stavovské povstania mali zásadný vplyv na hromadné úteky poddaných a zbojníctvo.

V období tureckého susedstva a nebezpečenstva Habsburgovci a uhorská cirkevná hierarchia sa usilovali ozbrojenou mocou pretvoriť Uhorsko na štát s jedným náboženstvom a tvrdo prenasledovali protestantov. Stavovské povstania bojovali za náboženskú slobodu a v mestách podporovali maďarských a slovenských mešťanov a zasadzovali sa o ich rovnoprávnosť s Nemcami. Aj keď hedom každého stavovského povstania bola sloboda, v podstate to bol boj za feudálne výsady, ktoré vo svojom dôsledku zapríčiňovali zaostávanie za ekonomickým vývojom v západoeurópskych krajinách.

Skôr ako sa sústredíme na jednotlivé archívne dokumenty, uvedieme základné a stručné údaje o jednotlivých stavovských povstaniach, ktoré sa krvavo prehnali od východu na západ Slovenska. V októbri 1604 v Biharskej župe zaútočili

cisárske vojská na hrady a majetky sedmohradského veľmoža Š. Bočkaja. Útok sa stal podnetom na vypuknutie prvého protihabsburského povstania. Povstanie finančne podporovala Osmanská ríša a pridala sa najmä protestantská časť uhorskej šľachty.

Ďalšie povstanie Gabriela Betlena, sedmohradského kniežata, sa začalo v novembri 1616, keď jeho vojská zaútočili na východné Slovensko. Za podpory protestantskej šľachty bol 11. novembra zvolaný snem do Bratislavy, kde Gabriel Betlen vyhlásil náboženskú slobodu pre všetkých obyvateľov. Dňa 25. augusta 1620 stavy zhromaždené na sneme v Banskej Bystrici zbavili trónu Habsburgovcov a za uhorského kráľa zvolili G. Betlena, ktorý sa nedal korunovať. Z Alba Júlie potom uskutočnil 15. augusta 1623 druhú vojenskú výpravu a 25. augusta 1626 tretiu výpravu proti Ferdinandovi II. Vojnové akcie boli ukončené 20. decembra 1626 mierovou zmluvou v Bratislave medzi Betlenom a Ferdinandom II.

Juraj I. Rákoci 2. februára 1644 vtrhol na východné Slovensko. Vojnové akcie boli ukončené mierovou zmluvou v Linci medzi kráľom Ferdinandom III. a sedmohradským kniežatom Jurajom I. Rákocim.

V Turčianskych Tepliciach F. Vešeláni spolu s P. Zrínskym 5. apríla 1666 začali organizovať magnátske hnutie proti Habsburgovcom, v odbornej literatúre známe ako Vešelániho sprisahanie. Sprisahanie vo Viedni 13. apríla 1670 prezradili P. Zrínsky a F. Frankopán a 30. apríla 1671 vodcov sprisahania popravili.

Nasledovalo Tököliho povstanie, ktorého vojská zo Sedmohradska vtrhli na východné Slovensko. Vo Filákovce Ibrahim paša 16. septembra 1682 korunoval I. Tököliho za kráľa stredného Uhorska za ročný tribút 40 000 toliarov sultánovi Mehmedovi IV. Medzitým už spojené cisársko-poľské vojská 12. septembra 1683 porazili Turkov pri Viedni a 12. októbra 1683 pri Štúrove cisárske vojská uštedrili Turkom zdruvujúcu porážku. Cisár Leopold I. na sneme v Bratislave uzákonil amnestiu pre účastníkov Tököliho povstania a zároveň zrušil článok 31 Zlatej buly Ondreja II. z roku 1222, ktorý zakotvoval právo stavov na odpor voči panovníkovi.

Posledným vojenským vystúpením uhorských stavov bolo povstanie Františka II. Rákociho. List hlavného župana Šarišskej stolice Františka II. Rákociho francúzskemu kráľovi Ľudovítovi XIV. bol 1. novembra 1700 prezradený. Obsahoval žiadosť o podporu povstania. F. Rákociho zatkli vo Veľkom Šariši a previezli do Viedne, odkiaľ 8. novembra 1701 ušiel do Poľska. Výzvou do boja za slobodu 6. mája 1703 začalo povstanie Františka II. Rákociho. Povstanie skončilo 30. apríla 1711 v Satmári, kde bol uzavretý mier medzi povstalcami a panovníkom. Habsburgovci si uchovali uhorskú korunu a uhorská šľachta svoje výsady, najmä to, že nemusela odvádzať dane.

Slovensko bolo arénou protitureckých vojen a drancovania, obranným valom kresťanstva, ako aj stavovských povstaní, ktoré sa opakovali pod heslami náboženských a stavovských slobôd. Slovensko bolo vydrancované a zaplatilo vysokú cenu obrovskými ľudskými stratami. Po bitke pri Moháči 29. augusta 1526 vojsko uhorského kráľa Ľudovíta II. utrpelo katastrofálnu porážku a krajina zostala pre Turkov úplne otvorená. Karlovacký mier v roku 1699 zažehnal

krvavé turecké susedstvo Slovenska, ktoré podporovalo vnútorné nepokoje uhorskej šľachty.

Informácie k sledovanej téme poskytujú archívne fondy uložené v Štátnom oblastnom archíve v Banskej Bystrici, konkrétne fondy Gemerská župa 1504–1803, Zvolenská župa (1254) 1382–1922 a fond Koháry-Coburg (1241) 1321–1909. K samotným stavovským povstaniam a tureckému nebezpečenstvu sa nachádzajú archívne dokumenty z uvedených archívnych fondov od roku 1628.¹

V roku 1628 sa Ibrahim beg z Ostrihomu sťažuje P. Kohárymu, že niektoré obce prestali Turkom páliť vápno. Budínsky paša píše v roku 1628 o obciach, ktoré majú odvádzať poplatky Turkom a ktoré nemusia. V roku 1629 vezír Mustafa, paša budínsky, píše P. Kohárymu, že výberca daní nadmieru dvíha poplatky obci Medovarce z čabradskeho panstva, chudoba nevládze platiť a pod ťarchou hynie. Ahmed beg, miestodržiteľ hlavného sandžaku v Ostrihome, píše v roku 1629 Petrovi Kohárymu ohľadne poplatkov. Koháry je proti tomu, aby si Turci sami vyberali poplatky. V roku 1630 Ahmed beg žiada Petra Koháryho, aby neútočil na obce, ktoré sa zaviazali platiť Turkom dane. Bally, ostrihomský beg, informuje v roku 1632 Petra Koháryho, že Turci sa usilujú odstrániť biedu, ale Koháryho vojská ničia chudobné obce poplatné Turkom. Ak tomu nezamedzí do troch dní, turecké vojská budú uskutočňovať odvetné opatrenia.

Zvolenská župa informuje v roku 1636 Pavla Esterháziho, veliteľa novohradskej posádky o tom, že župa je preťažená vojenskými povinnosťami popri zaistení bezplatných prác na fiľakovskej pevnosti a musí plniť aj dodávky naturálií pre vojsko. V tom istom roku Pukanec žiada Zvolenskú župu o pomoc proti Turkom pri opevňovaní mesta, aby ho Turci nedobýli, ako sa takmer stalo 10. júna 1636.

Odraz nepriaznivých hospodárskych pomerov z roku 1639 dokumentuje materiál z Ostrej Lúky, kde sa konalo vyšetrovanie „bosorky“ Jarošovej. Dňa 26. júna 1647 cisársky generál Horného Uhorska František Vešeláni nariaďuje, aby cisárskych nesprátných a nedisciplinovaných vojakov v Gemerskej a Tornianskej župe pochytali a v prípade opakovania výčinov aj pobili. Zvolenská župa v roku 1643 vydáva povolenie na zbieranie almužny na výkupné z tureckého zajatia pre Magdalénu Lichú z Banskej Bystrice. R. 1644 palatín Esterházi píše stavom Zvolenskej župy o vojenskom ťažení proti Jurajovi I. Rákocimu.

Zvolenská župa poskytuje inštrukcie slúžnemu Samuelovi Semberimu, ktorého vysiela ku generálovi Caraffovi do Viedne a zároveň Juraj I. Rákoci stavom Zvolenskej župy postupne zasiela tri mandáty, v ktorých požaduje vojenské jednotky a vozy na prepravu munície. Rákociho generál Ján Kemény žiada Zvolenskú župu o vyjadrenie, či sa pripojí k povstalcom alebo k cisárovi a stavy sa obracajú na palatína M. Esterháziho, či župa sa má brániť proti Jurajovi Rákoci-

¹ Príspevok vypracovaný na základe uvedených archívnych fondov celkovo obsahuje 335 citácií, čo je z technického a priestorového hľadiska neúnosné. Z Gemerskej župy je 277 citácií, Zvolenskej župy 41 citácií a fondu Koháry-Coburg 17. Archívne dokumenty sú v príspevku uvedené chronologicky podľa jednotlivých rokov v texte a následne sú ľahko prístupné čitateľovi v archívnych fondoch Gemerská župa 1504–1803, Zvolenská župa (1254) 1382–1922, Koháry-Coburg 1241 / 1321–1909 v Štátnom oblastnom archíve v Banskej Bystrici.

mu, či má poslať vojsko proti Turkom. V roku 1645 palatín M. Esterházi píše stavom Zvolenskej župy o smutnom položení krajiny a Jurajovi Rákocim, ktorý spolu s Turkami tiahne proti Uhorsku.

Cisár Ferdinand III. r. 1646 reagoval na volanie o vojenskú pomoc proti Turkom tak, že župy nech sa bránia vlastnými prostriedkami proti nájazdom Turkov. Zvolenská župa r. 1648 vydáva povolenie Jurajovi Hraškovi z Lieskovca zbierať almužnu na výkupné z tureckého zajatia a r. 1649 Anne Székelyovej, ktorá sa po 13 rokoch vrátila z tureckého zajatia, povolenie žobrať. V tom istom roku veliteľ Filákovského hradu Tomáš Bošňák píše Zvolenskej župe, že rokovania s Turkami stroskotali, preto je potrebné pripraviť sa na vojnu. Župa nech pošle na pomoc oddiel jazdy. V nasledujúcom roku píše Zvolenská župa palatínovi Pavlovi Pálfimu, že nie je schopná zásobovať cisársku nemeckú posádku Filákovca, pretože sa musí starať o zásobovanie početných baníkov a zamestnancov Banskej komory. V roku 1653 Brezno žiada Zvolenskú župu o vyslanie strážnych oddielov z obcí, ktoré ešte Turci neujarmili, pretože sami sú plne zamestnaní stavbou hradieb a nemajú zvyšné mužstvo. 11. marca 1653 Zvolenčania píše Gemerskej župe o tureckom nebezpečenstve.

Dňa 6. októbra 1655 gróf František Vešeláni dôverne oznamuje, že Poliaci pravdepodobne vtrhnú do Uhorska a v prípade útoku nariaďuje Gemerskej župe, aby si bránila svoje hranice vlastnými silami. R. 1656 Gemerská župa viedla vyšetrovanie neoprávnených platieb daní Turkom a farár z Držkoviec opísal prenasledovanie farníkov Turkami. 16. júla 1657 panovník posielal na obranu krajiny niekoľko tisíc vojakov a samotná Gemerská župa robí príslušné opatrenia. Listom zo 7. júla 1657 z Viedne je Gemerská župa informovaná o cisárovi, ktorý musí odcestovať na ríšske zasadnutie do Frankfurtu a palatín František Vešeláni je poverený, aby bránil krajinu proti každému vpádu. V nasledujúcom roku Žigmund Petó z Košíc informuje Gemerskú župu o pohyboch Turkov a palatín Vešeláni v máji organizuje obranu krajiny. Palatín Vešeláni 20. apríla 1659 organizuje obranu proti vytvorenej zbojníckej družine z vojenských zbehov v Gemerí a cisár 6. októbra nariaďuje opraviť hrad Putnok. Hasan aga píše Štefanovi Kohárymu vo veci výkupu kresťanských vojakov, aby ich nenechal zahynúť.

V roku 1660 píše palatín František Vešeláni Zvolenskej župe, aby proti pripravovanej vzbure poddaných stavy zavčas a prísne zakročili všetkými prostriedkami. Z toho roku sa nám zachoval pôvodný opis situácie po príchode cisárskeho nemeckého vojska do uhorských pevností. 8. augusta 1661 Leopold I. oznamuje, že Turci s Tatármi vnikli do Satmárskej a Sabolčskej župy a tyransky zaobchádzajú s obyvateľstvom, preto v súčinnosti s cisárskym vojskom sa má uskutočniť všeobecné povstanie – insurekcia. Cisársky hlavný veliteľ Juraj Druget a generál Montecucolliho vojska 10. októbra 1661 oznamujú, že Turci presúvajú ťažké delostrelectvo a tri oddiely jazdcov, preto župa musí zmobilizovať oddiely župnej insurekcie do okolia Tisy. Turci sa tlačia do Satmárskej župy na Tokaj a Gemerská župa čaká na príchod Montecucolliho vojska. Panovník zároveň oznamuje rozdelenie pomocného vojska do Štítnika, Jelšavy, Poník,

Fíľakova a Brezna. Spišská komora sa postará o zásobovanie vojska a vyrieši problémy najmä s ich prezimovaním.

Gemerská župa v roku 1662 vyšetruje Istvána Nagya, evanjelického predikátora, z vyberania dežmy pre Turkov. 19. júna 1663 panovník upozorňuje Gemerskú župu, že Turek sa už pohol proti Uhorsku. Turci a Tatári sa 2. júla zhromaždili v Sedmohradsku. Palatín taktiež upozorňuje na bezprostredné turecké nebezpečenstvo, a že nemecké vojsko vykupuje vozy. Zároveň panovník popisuje turecké postavenie z 18. októbra – hlavný vezír je pri Tekove – a predpokladá, že Turci sa chcú dostať do Levíc 6. novembra. 18. júla 1663 cisár nariaďuje insurekciu proti tureckému ohrozeniu a obranu pohraničia pod vedením Žigmunda Petóa a žiada vystrojiť 2 000 ľahkých ozbrojencov na obranu hraníc. Z Prešova 7. augusta 1663 Žigmund Petó oznamuje Gemerskej župe, že Tatári sa tlačia do Sedmohradska až ku Koložváru a vyzýva na všeobecné povstanie. Leopold I. z Viedne 31. augusta 1663 oznamuje, že Turci zvíťazili pri Parkani (Štúrovo), obsadili pevnosť Nové Zámky a usilujú sa obsadiť župy Nitriansku, Tekovskú, Zvolenskú a Hontiansku, vraždia mužov, ženy, deti, preto nariaďuje proti nim všeobecné povstanie. 30. júla 1664 sa mohučský arcibiskup Ján Philippus zapája do organizácie expedícií proti Turkom, Gemerská župa sa zaoberá zásobovaním vojska v Rimavskej Sobote a pátra po vojenských zbehoch. Palatín František Vešelény nariaďuje, aby vojaci agu Begha zo Szendróa, ktorí budú podpaľovať a lupiť, boli pochytení a v prípade, že budú klásť odpor, zabití.

V roku 1665 sa Sielnica sťažuje na neznesiteľné ťarchy spojené s vydržiavaním nemeckého vojska. 21. augusta 1665 panovník zakazuje Gemerskej župe nadväzovať bližšie vzťahy s Turkami. Leopold I. 6. júna 1666 oznamuje uzavretie mieru s Turkami a žiada o udržanie poriadku v krajine. 16. júna 1666 Leopold I. nariaďuje pomôcť pri prevoze vojenských zariadení do Košíc, aby sa ich nezmocnil rušiteľ verejného poriadku gróf Imrich Balaša s nespokojencami na hrade Divín a palatín František Vešelény 21. júna 1666 oznamuje kráľovský rozkaz na prevoz munície, vojenskej výzbroje na obsadenie hradu Imricha Balašu, ktorý utláča a pustoší celé okolie. Novohradská župa oznamuje zvolenským stavom, že sa obracia na kráľa o pomoc proti sečianskym a novohradským Turkom, ktorí napriek uzavretému mieru obracajú navnivoč dediny v Poiplí. Zvolenskú župu žiadajú o podporu svojich požiadaviek predložených kráľovi. Leopold I. 30. apríla 1667, po smrti palatína Františka Vešelényho dočasne poveruje touto funkciou ostrihomského arcibiskupa Juraja Slepčianskeho a grófa Františka Nádašdyho. Sečiansky alajbeg Hadži Amurat aga píše v mene svojho nadriadeného Omara agu zvolenskému podžupanovi Jánovi Ebeckému, že ponošy obyvateľov Dobrej Nivy budú vyslyšané.

V roku 1668 Dudaš Husein, turecký veliteľ Sečianskeho hradu, píše richtárom Očovej a Detvy, ako sa opovážili pozdvihnúť zbraň proti sultánovi a aby vyslobodili zajatcov, ktorých Turci odvádzali z Poník. Juraj Holec z Detvy nech ihneď pošle sľúbený kolpak, inak príde o hlavu. 2. decembra 1669 Leopold I. zakazuje obyvateľom dedín a miest, zvlášť poddaným hradu Satmár, poddať sa Turkom a platiť im daň. Zvolenská župa vymenovala komisiu, ktorá vyhotovila aj zápis z previerky mravov v Zvolenskej župe. V roku 1669 Leopold I. vydáva

všeobecne platný mandát, ktorým zakazuje obciam a jednotlivcom poddať sa Turkom. Leopold I. r. 1670 vydáva mandát proti bezuzdnému utláčaniu poddaných magnátmi. 3. júna 1670 panovník vyzýva Gemerskú župu podporovať generála Sporcka proti rebelom a Spišská komora urguje dane na veľký presun vojska od Dunaja na Považie. Leopold I. prikazuje Zvolenskej župe, aby dobrovoľne poddanie sa Turkom prísne trestala. 4. apríla 1671 Leopold I. odpúšťa trest smrti Františkovi Rákocimu pre urážku majestátu a velezradu na prosby jeho matky Žofie Bátoriovej. Súčasne mu vracia skonfiškované majetky s výnimkou trencianskych. Palatín Alexander Esterházi píše v roku 1671 Zvolenskej župe, že daň musia zaplatiť, lebo inak si ju príde vymáhať nemecké vojsko.

Gróf Pavol Esterházi r. 1672 informuje Zvolenskú župu, že bol menovaný za hlavného veliteľa cisárskych vojsk proti povstalcom a zároveň vyzýva župu k vernosti cisárovi. 27. júla 1672 generál Heister a Spišská komora majú usporiadať v župách daňové reportície. Panovník 4. októbra 1672 oznamuje Gemerskej župe presun vojska z Hlohovca cez Bojnice a banské mestá do Prešova. Spišská komora dáva pokyn župe v otázkach zásobovania vojsk. Velenie vojska 27. októbra 1672 vyjadruje nespokojnosť so zásobovaním v Hornom Uhorsku a dáva pokyny na prenasledovanie rebelov (stavovské vojská). 29. marca 1673 sa konali presuny peších a jazdeckých légií z Horného Uhorska na západ. V súvislosti s presunmi vojska sa Tekovská župa sťažuje na poškodené dediny a majetky Ostrihomského arcibiskupstva prechádzajúcim vojskom. Gemerská župa 24. mája 1673 uskutočnila opatrenia proti zbojníkom. Gemerskú župu informuje veliteľ cisárskych vojsk o tom, že rebeli (stavovské vojsko) sa spájajú s Turkami. Hasan aga, správca Bujakovského hradu, píše Štefanovi Kohárymu, že Bobok Jančí mu chytil jedného vojaka. Dolné Struháre prosia Koháryho o pomoc v biede, ktorú musia trpieť od husárov a hajdúchov. 2. decembra 1673 panovník určuje hodnotu novej mince sedmohradského kniežat'a Michala Apafiho zvanej dvojgroš (monetam novam grosorum duplicium), čo predstavuje 9 uhorských numov, z ktorých sa do groša počíta šesť, teda 1 a pol uhorského groša (sedes sigillatoria). 5. decembra 1673 sa šíri mor v Rožňave.

Vrchný veliteľ Horného Uhorska generál Paris de Spandkow 10. mája 1674 upozorňuje na poburovanie kalvínskych kazateľov proti cisárovi, ktorých treba obrátiť na katolícku vieru a poprípade uväzniť. 20. mája 1674 vrchný veliteľ Paris de Spandkow žiada Gemerskú župu, aby zabránila prenasledovaniu a týraníu katolíckych kňazov a veriacich kalvínmi, lebo cisárske vojsko sa bude chovať podobne. Gemerská župa 6. júna 1674 vlastnými silami začala boj proti zbojníkom a rozširujúcej sa bigamii, cisárske vojsko 2. októbra župe odmietlo pomoc proti zbojníkom pre turecké nebezpečenstvo. 18. júla 1674 vrchnosť oznamuje Gemerskej župe, že sa má v plnom rozsahu postarať o siroty. Leopold I. 28. septembra vyzýva šľachtu a obyvateľstvo vnútorných komitátov (visceribus), aby sa dostavili do cisárskeho tábora v Predtisi medzi mestami Böszörmény a Ujváros. Turci s rebelantmi už totiž porušili prímerie a nemožno im veriť, lebo sa pokúšali nedávno preraziť pri Nitre i v Zatisi a ich vyzvedači donášajú správy do Jágra.

Leopold I. 18. januára 1675 žiada hlavného župana Gemerskej župy Juraja Séčiho, aby zamedzil výčinom rebelantov (stavovských povstalcov) a zbojníkov a aby ich zničil. Košický generalát žiada Gemerskú župu spísať turecké výčiny, aby mohli byť predložené jágerskému pašovi. Ján Gašpar Ampringen z Bratislavy upozorňuje na povinnú vernosť cisárovi a na nebezpečenstvo od povstalcov, ktorých podporujú Turci. Mustafa, radca a správca budínskeho pašu Aliho, píše vo veci sporu odohnania dobytká medzi obcami Čelovce a Vinicou. 18. júla 1675 podľa vrchnostenského nariadenia Gemerská župa sa má v plnom rozsahu postarať o siroty. Výnosom z 10. septembra 1675 má Gemerská župa odovzdať potulných vojakov najbližšiemu veliteľstvu. Cisár Leopold I. oboznamuje župu o vzťahu Poľska, Ukrajiny a Moskvy k Turkom a popisuje bitky medzi Turkami a cisárskym vojskom v Nemesbiku dňa 14. novembra 1675. 25. novembra 1675 cisársky generál Karol Strassoldo oznamuje, že jágerskí Turci prepadli cisárske vojsko v obci Nemesbik. Žiada o lepšie zásobovanie cisárskych vojsk, lebo župy uprednostňujú povstalcov.

Gemerská župa 15. januára 1676 vyšetřovala vyčiniťanie vojakov v Rožňave, Dobšinej, Štítniku a v Jelšave. 10. februára 1676 generál Strassoldo z Košíc žiada Gemerskú župu o peňažnú pomoc na výkupné za Davida Belleváriho, prešovského poštmajstra, ktorý je v zajatí u povstalcov. 26. apríla 1676 košický generalát na základe zákonných článkov nariaďuje čiastočnú insurekciu proti povstalcom vo vnútri krajiny. V písomnostiach Gemerskej župy sa nachádza informácia z 15. júla 1676 o povstalcoch, ktorí sa tlačia už až do Liptova. Mustafa, turecký veliteľ hradu Sirok, sa sťažuje Štefanovi Kohárymu, že hajdúsi sa vlúpali do mlyna pod Sirkom a odviezli tureckým vojskám pšenicu. Spišská komora 18. augusta 1676 upozorňuje muránskeho provizora, že Turci sa vyhrážajú prepadnutím obcí v Muránskom údolí, ktoré im neplatia daň. Župa má tomu zabrániť. Mestečko Dobšiná, obce Telgárt a Hrabušice píše 5. októbra 1676 o prenasledovaní domáceho obyvateľstva kurucmi.

Cisár Leopold I. 19. mája 1677 informuje o nariadení budínskeho pašu, podľa ktorého prikázal svojim vojakom, aby útočníkov nezajímali, ale zabíjali. Zároveň prikazuje pohraničným vojskám, aby nezajímali Turkov, rebelantov ani zbojníkov, ale aby ich hneď potrestali smrťou. 3. júna 1677 armáda organizuje v Gemerskej župe 50 vojakov na boj proti zbojníkom. Cisár 14. júna 1677 vypisuje odmenu na hlavy vodcov povstania, a to 100 toliarov na Štefana Petrőciho, Mateja Sečaiho, Gabriela Kendeho, Pavla Sepešiho a na hlavu generála Pavla Vešeléniho 2 000 toliarov. Na hlavu obyčajného vzbúrenca 1 zlatku. Cisár udeľuje amnestiu navrátilcom a trest smrti tým, čo sa pripoja k vzbúrencom. Gemerská župa 21. septembra 1677 zisťuje všetky údaje o kresťanských zajatcoch v tureckom pohraničí. Juraj Mocsáry píše Štefanovi Kohárymu, aby chránil obce Hrabovo a Veľkú Ves pred vysokým tureckým poplatkom. 7. novembra 1677 generál Wolfgang Fridrich Cobb píše Gemerskej župe, že sa nemusí obávať útoku Turkov ani povstalcov, a preto môže ubytovať 2 regimenty vojska. Generál W. F. Cobb oznamuje 15. decembra 1677 Gemerskej župe, že povstalci zložení z Uhrov, Poliakov a Francúzov stratili 300 ranených a zajatých vojakov, zanechali na bojisku 2 zástavy, viac nákladných vozov, ťažný dobytok a utekali

až po Debrecín. Gemerská župa 29. decembra 1677 vyzýva na prenasledovanie zbojníkov.

V roku 1678 sa od januára Gemerská župa venuje organizovaniu zásobovania a prepravy vojska. 19. apríla 1678 panovník vymenúva poľného maršála Jakuba, grófa de Leslie za vojenského veliteľa Horného Uhorska. Cisársky generál Stefan Friedenthal Wrbna 20. apríla 1678 posielajú župe odpis listu hlavného kapitána povstalcov Izraela Pappa, v ktorom prikazuje popraviť lúpežníkov, ktorí vystupujú ako kuruci v niektorých župách. Generál Wrbna podobným trestom hrozí tým, ktorí by so zbojníkmi a kurucmi spolupracovali. 2. mája 1678 Ján Gašpar Ampringen žiada Gemerskú župu, aby podľa predchádzajúceho nariadenia posielala štvrtročné správy o šľachticoch, ktorí porušujú krajinské zákony a verejný poriadok. Gemerská župa 10. mája 1678 rieši sťažnosti poddaných na násilný výkup koní vojskom. Jágerský beg Ahmet Aga nariaďuje túlajúcim sa kurucom, aby do desiatich dní opustili Nadtiskú oblasť a vrátili sa k svojim jednotkám. Ich zločiny behom niekoľkých rokov narobili chudobe toľko škôd, že utekajú celé obce. Generál Wrbna 27. júna 1678 zakazuje pod trestom smrti pripojiť sa k povstalcovi a 13. júla 1678 nariaďuje Gemerskej župe rázne potlačiť povstanie.

Vodca Rákociho vojsk Michal Teleki 21. júla 1678 vyzýva Gemerskú župu k povstaniu pod tarchou trestu smrti. Ján Gašpar Ampringen 12. augusta 1678 z Bratislavy vyzýva Gemerskú župu, aby sa nepoddala Tökölimu a Telekimu, ale aby ostala verná cisárovi. Cisársky generál Leslie 26. augusta 1678 nariaďuje, aby proti rozprášeným povstalcovi, ktorí sa potulujú po lesoch, poslali župného úradníka so 40 ľuďmi a v prípade potreby 2–3 vidiečanov. Kuriálny sudca Anton Forgáč posielajú 12. septembra 1678 v odpise list Imricha Tököliho, ktorým sa vyhráza, že zničí Gemerskú župu ohňom a mečom, ak sa k nemu nepripojí. Imrich Tököli listom z 11. septembra 1678 zo Spišskej Novej Vsi nariaďuje Gemerskej župe, aby tulákov, ktorí sa objavujú bez cestovného pasu vydaného hlavným veliteľom Michalom Telekim, zajali a usmrtili. Z 11. septembra 1678 sú zachované aj ďalšie dva listy – Ferdinand de Märfeld, cisársky generál v Szendrő informuje župu o vojenskej situácii doma a v zahraničí a cisársky generál Leslie posielajú župe v prílohe patent o generálnej amnestii pre tých, ktorí slúžili u povstalcov. Dňa 4. októbra prichádza na územie Gemerskej župy vojsko generála Leslieho a ihneď sa zapája do bojov proti povstalcovi a zbojníkovi a 2. novembra 1678 povstalci (rebelanti) vtrhli do Liptova. Ján Gašpar Ampringen 23. novembra 1678 intimuje cisársky patent o opatreniach proti moru, ktorý sa rozšíril už k hraniciam Bratislavskej a Šopronskej župy.

Gemerská župa dostala 27. mája 1679 list pašu Mehmeda vo veci likvidácie podpaľačov a zbojníkov. Panovník Leopold I. 19. augusta 1679 žiada vernosť od šľachty a prísne zakročiť proti povstalcovi a zbojníkovi. Michal Fischer píše Jurajovi Bezeghovi, podžupanovi Zvolenskej župy, že Turci napadli Sv. Beňadik, z okolia Lefantoviec odvedli polovicu obyvateľov, mor zúri v dedinách Ľupčianskeho panstva, ľud nevládze platiť dane a nemecké cisárske vojsko je pri Pukanci. Generál Strassoldo tiahne s vojskom do Zvolenskej župy likvidovať zbojníkov.

V roku 1680 jágerský paša Gajmehanna píše zvolenskému podžupanovi Jurajovi Bezeghovi, aby Hájniky poslali daň z mlyna, inak Turci všetky mlyny z okolia vypália. Jágerský paša Ali sa listom vyhráza richtárom v Petrovciach, Hodejovci a v Radzovciach, aby poslali vozy na prepravu janičiárov, inak skončia smrťou na kole.

Z povstaleckého tábora pri Dobšinej Imrich Tököli vyzýva Gemerskú župu na prenasledovanie a zabíjanie zbojníkov, ktorí vydávajú sa za kurucov páchajú rôzne násilnosti. Do Gemerskej župy 9. novembra 1681 prichádza cisársky patent, podľa ktorého sa má vydieračstvo, rabovanie kostolov a zabíjanie kňazov, úradníkov a zemepánov prísne potrestať. Malohontské stavy sa sťažujú Gemerskej župe na škody spôsobené jágerskými Turkami i cisárskym vojskom. Jágerský paša Ali žiada od Gemerskej župy peniaze a potraviny. Obec Trnie listom v slovenčine žiada Zvolenskú župu, aby ich nepreťažovala povinnosťou prepravovať pušný prach a inými bremenami.

Imrich Tököli z Mukačeva 12. decembra 1682 oznamuje Gemerskej župe, že panovník chce uzavrieť prímerie s Portou a že župní vyslanci už odcestovali do Viedne. Preto zvoláva vyslancov žúp na poradu na 11. januára 1683 do Košíc. Gemerská župa vyšetruje škody spôsobené Tököliho vojskom. Palatín Pavol Esterházy vyhlasuje insurekciu, pretože sa blíži veľké turecké vojsko.

Imrich Tököli 30. augusta 1683 informuje Gemerskú župu o pobytoch svojho vojska. Župa príkazom z 13. decembra 1683 musí zabezpečiť prezimovanie dvoch cisárskych regimentov jazdcov.

Cisár 12. januára 1684 vyzýva k vernosti a spolupráci v záujme bezpečnosti, slobody a oslobodenia krajiny od tureckého jarma. Imrich Tököli z Rožňavy 29. júla 1684 nariaďuje župe, aby poslali do tábora zosilnené oddiely vojska. Imrich Tököli 8. augusta 1684 pod trestom smrti zakazuje rabovať dom a majetok rožňavského mešťana Martina Doboša a zároveň pod trestom smrti nariaďuje, aby sa povstanci z Gemerskej, Turnianskej, Boršodskej a Malohontskej župy presunuli do Trebišova a Vranova. 1. novembra 1684 Imrich Tököli nariaďuje, aby sa zbehovia z vojenského tábora pri Satmári do troch dní vrátili. Imrich Tököli je od 11. novembra 1684 ubytovaný na Krásnej Hôrke. Do Gemerskej župy 16. októbra 1684 prišli listy ostrihomskeho arcibiskupa Juraja Slepčianskeho a gemerskeho vicearchidiakona Jána Janoviča o cirkevných desiatkoch. Zároveň list zahŕňa protest proti postoju župy a evanjelikov k cisárovi, k Turkom a ku kurucom.

V roku 1685 devastované obce Gemerskej župy nevládku platiť dane. Štítnický veliteľ Ján Marchio Doria oznamuje 7. mája 1685 župe, že „pohnutý milosrdenstvom a prosbami biedneho ľudu“ ustanovuje termín odovzdania určených daní na 15. mája, inak bude nútený vymáhať ich ohňom a mečom. 9. apríla 1685 Imrich Tököli nariaďuje Gemerskej župe odovzdať seno a ovos pre vojsko podľa predpisu. Cisársky generál Schulcz nariaďuje šľachtickú insurekciu proti Turkom na miesto, ktoré určí neskôr. Imrich Tököli nariaďuje 6. apríla 1685 zajať a odviesť zbehov, ktorí sa pod vedením poručíka Jána Farkaša dali na zbojstvo. 24. júna 1685 sa Tököli opäť vyhráza najprísnejšími trestami pre úradníkov, ktorí by zanedbali sústredenie do táborov, lebo škodia obyvateľstvu a 10. júla 1685

informuje, že 17. júla má s Turkami uzavrieť dohodu. Gemerskú župu obsadilo cisárske vojsko a preto sa nemôže zúčastniť na povstaní. Imrich Tököli 27. júla 1685 z toho dôvodu žiada vedenie Gemerskej župy, aby vyslala 10–12 vyslancov pod vedením podžupana k pašovi do Szerdu. Tököli sa 22. augusta 1685 vyhráža vojenskou exekúciou, ak župa nepošle dopravné vozy do Szadváru a žiada, aby dane odovzdávali do Szadváru a nie cisárskej vrchnosti.

Palatín Pavol Esterházi zakazuje župe 18. septembra 1685 pripojiť sa k odieľom povstalcov a informuje, že sa Nové Zámky, Vacov, Novohrad a Hatvan opäť dostali do cisárskych rúk. Cisársky generál Aeneas Caprara 8. decembra 1685 zakazuje župe pripájanie k povstalcovi, ktorí sa pod vedením kňažnej Tököliovej uchýlili na hrad Mukačevo. Generál Aeneas Caprara vyhlasuje amnestiu pre povstalcov, ktorí sa dobrovoľne vzdajú.

Gróf Aeneas Caprara oznamuje Gemerskej župe 27. januára 1686 hodnotový pomer cisárskych zlatých a francúzskych toliarov, ktorý nemožno prekročiť. 28. februára 1686 Gemerská župa vyhodnotila vplyv amnestie na povstalecké vojsko. Gróf Štefan Čáki 7. októbra 1686 oznamuje Gemerskej župe, že pod trestom smrti zakazuje udržiavať spojenie s povstalcami v Mukačeve a porušiť vernosť cisárovi. Gemerská župa 24. októbra 1686 vypracovala pokyny na vedenie boja proti Turkom. Spišská komora 29. októbra 1686 zakazuje pod trestom vymieňať cisárske zlatky a toliare, francúzske a belgické toliare mimo ich limitovanej hodnoty. V novembri 1686 Turci podnikali výpravy z jágerskej pevnosti na územie Gemerskej župy a v decembri 1686 zosilnilo pustošenie a výčiny zbojníkov v Gemer. Gemerské obce sa sťažujú na ubytovanie vojska a výber výdavkov na vojsko. Cisársky veliteľ Ján Marchio Dori 31. decembra 1686 zakazuje pod trestom smrti dopravovať pod zámienkou oslobodenia zajatcov potraviny jágerským Turkom.

Gemerská župa vyhotovila 8. marca 1687 zoznamy vojnových škôd na jej území z minulých rokov. Panovník 17. júna 1687 ponúka na predaj, do zálohu alebo na prenájom majetky za hotové peniaze potrebné na vojnu. Generál Bašta 7. júla 1687 žiada Gemerskú župu o zaslanie potravín pre vojsko pri obliehaní Jágra. Cisársky generál Ján Marchio Doria žiada 22. júla 1687 poslať k Jágru na rozkaz generála Caraffu bez meškania a priet'ahov do 8. augusta 500 košických meríc obilia. Všetky pohraničné župy musia dodať zásoby pre vojenské kone, za čo im hneď zaplatia. Teraz vojsko oblieha Jáger, ktorý dobyje, a ak župa nesplní rozkaz o dodávkach, vojsko vykoná takú exekúciu, že horšiu by nevymyslel nijaký barbar na svete, lebo nenechá kameň na kameni, spustoší a všetko obráti navnivoč. Zemanov a podžupana zajme. Ján Marchio Doria 17. septembra 1687 pod trestom 1 000 cisárskych imperiálov žiada Gemerskú župu, aby poslala do ôsmich dní 4 vozy so záprahom, 4 volov a 100 silných a zdravých ľudí so sekerami.

Z 10. septembra máme informácie o zhromažďovaní vojsk na území Gemerskej župy. Barón Ján Buttler, veliteľ Jágerského hradu 18. augusta 1688 upozorňuje Gemerskú župu na vpád tóköliovského prívrženca Pongráca so 600 mužmi zo Sliezska a Moravy. Adam Balaša píše Štefanovi Kohárymu, že by poslúchol výzvy na odchod do vojenského tábora, ale jeho hraničiarov obrali o kone

a zbrane nemecké vojská a preto žiada vopred platy na 10 mesiacov. Zároveň odmieta byť podriadený inému ako Kohárymu. Generál Anton Caraffa píše z Viedne stavom Zvolenskej župy, že Turci ustupujú. Žiada Zvolenskú župu, aby zaplatila za zimné ubytovanie cisárskeho vojska daň 13 800 zlatých.

Panovník 28. apríla 1689 poveril Spišskú komoru doplniť zásoby obilia pre vojsko a upravil platenie daní na území oslobodenom od Turkov. Palatín Pavol Esterházi oznamuje Gemerskej župe 2. augusta 1689, že cisár odcestuje do Augsburgu v záležitostiach rímskeho impéria a moc v Uhorsku prenechá kancelárovi Kollonichovi. V činnosti bude aj bratislavská komisia, ktorá vykoná generálnu inkvizíciu. Palatín Pavol Esterházi ohlasuje nástupcu trónu Jozefa I. pri príležitosti korunovácie za uhorského kráľa. Jozef I. sľubuje zachovávať zákonné články. Dobrá Niva, Pliešovce a Babiná sa sťažujú Zvolenskej župe na Esterháziovcov, svojich zemepánov, ktorí nedbajú na ich výsady a zaťažujú ich rozličnými poddanskými ťarchami. Očová píše list Zvolenskej župe v slovenskom nárečí. Sťažuje sa na cisárske vojsko, ktoré vydrancovalo obec, dane sú vysoké a obyvateľstvo bude musieť ujsť.

Panovník 11. augusta 1690 vydáva cisársky patent o rozpredaji majetkov a regálnych práv na území oslobodenom od Turkov. Panovník 9. septembra 1690 žiada vernosť od Gemerskej župy, lebo do Sedmohradska vtrhli Tököliovci. Žiada doviestť potraviny a krmoviny pre blokádu Varadína. 23. septembra 1690 dochádza k úprave daní na území oslobodenom od Turkov. Cisár Leopold doručil Gemerskej župe mandát o výške porcií pre Gemerskú župu a o spôsobe reportície. Panovník 17. decembra 1690 ustanovuje generála Caraffu za splnomocneného komisára pre zimné ubytovanie vojska v Gemerskej župe.

Gemerskej župe panovník 28. marca 1691 vytýka, že neplní požiadavky jágerského veliteľa Jána Buttlera na bezplatnú prácu a dovoz stavebného a palivového dreva. Gemerskej župe bol 17. mája 1691 zaslaný cisársky patent, v ktorom sa vyslovuje strata majetku pre toho, kto by udržiaval písomné alebo osobné styky s Tökölim. Pavol Esterházi žiada Gemerskú župu o podporu pre Imricha Ebeckého, vicekapitána z Levíc na výkupné z tureckého zajatia. Cisár 1. septembra 1691 požaduje odovzdať do vojenských skladov v Uhorsku 10 000 meríc pšenice a tiež toľko ovsa. Veliteľ Jágra barón Buttler pozýva 5. septembra 1691 stavy Gemerskej župy na ďakovné bohoslužby do Jágra pri príležitosti víťazstva nad Turkami 19. augusta 1691, keď títo stratili 24 000 mužov.

Vrchný vojenský komisár Simeon Schipka 20. septembra 1691 vytýka Gemerskej župe, že neplní požiadavky na povoz pre vojsko. 24. septembra 1691 je adresovaná požiadavka Gemerskej župe na povoz pre vojsko v Jágrí, Tokaji a v Debrecíne. Rybáre sa sťažujú Zvolenskej župe na vojenské ťarchy a žiadajú odpustenie dane, lebo ináč obec úplne spustne. Leopold I. žiada Zvolenskú župu pod hrozbou exekúcie, aby vyslala poddaných na bezplatné práce na opravu budínskej pevnosti.

Vrchný vojenský komisár z Viedne 10. decembra 1692 oznamuje Gemerskej župe povinnosť o zimných porciách a spôsob zásobovania v zimnom období. Gemerská župa 29. novembra 1693 uzavrela dohodu o zimnom ubytovaní a vydržívaní regimentu vicemarsála Gronsfelda. Mesto Rimavská Sobota informuje

Gemerskú župu 14. marca 1694 o zbojníkoch a poškodencoch. Panovník 26. marca 1694 vydáva pokyny na riešenie prejavov nespokojnosti s daňami a 11. septembra 1694 pripravuje nové kritériá pre rozpis dane, lebo súpis port z roku 1647 už zastaral. Cisár 23. septembra 1694 vydal mandát na ochranu poštových ciest pred zbojníkmi a túlavým vojskom a 23. decembra 1694 pokyny na spoluprácu medzi Gemerskou župou a vojskom. Gemerská župa podala sťažnosť panovníkovi na svojvoľné počínanie vojska okolo hraníc župy. Gróf Marzigli predložil Gemerskej župe na preplatenie výkaz vojska. Z roku 1695 sa zachovalo vyúčtovanie za ubytovanie vojska generála Schlika v Gemerskej župe. Cisár Leopold I. mandátom Zvolenskej župe nariaďuje poslať poddaných na čerpanie vody do banskoštiavnických baní a v tom istom roku 1695 Zvolenská župa viedla vyšetrowanie bosorky Dorky z Detvy.

V roku 1696 predkladá komisár Gemerskej župy Michal Pos výdavky na vojsko a 19. marca 1696 Gemerská župa realizuje mandát o reštitúcii ušlých poddaných s pomocou vojenskej asistencie. Administrátor prezídia Filakova (hradný kapitán) a vrchný generál Horného Uhorska zakazuje svojim vojakom, hajdúchom a zajatcom rabovať a drancovať v obci Gesztete (Hostice). Leopold I. menuje Livia Odescalchiho, ktorý je vnukom brata pápeža Inocenta XI., sriemskym kniežaťom za materiálnu pomoc, ktorú poskytol cisárskemu domu v boji proti Turkom, zvlášť pri obliehaní Viedne. Gemerská župa 5. augusta 1697 obdržala mandát o pátraní po vojenských zbehoch. 3. októbra 1698 Gemerská župa dostala oznámenie o príchode vojska na jej administratívne územie. Cisár Leopold I. 23. decembra 1698 pozýva stavy Gemerskej župy na svadbu následníka trónu Jozefa I. s Wilhelminou Amáliou, vojvodkyňou brunšvickej a luneberskej 15. februára 1699. Spišský župan gróf Štefan Čáki informuje Gemerskú župu, že uhorskí župní vyslanci odovzdajú Jozefovi I. svadobný dar 1 a pol milióna zlatých, na župu pripadne 1/16. Panovník 20. apríla 1699 prikazuje Gemerskej župe urobiť opatrenia na ochranu proti zbojníkom a 2. júna 1699 sa uskutočnil presun vojska z Gemerskej župy do Sliezska. Zoznam obcí z 5. októbra 1699 odmietajúcich platiť dane, ktoré sú vyľudnené. Leopold I. nariaďuje Zvolenskej župe, aby pomáhala vojsku likvidovať zbojníkov.

Cisár Leopold I. 22. januára 1700 nariaďuje, aby sa strieborné sedemšilingy, florenare alebo guldinery zamieňali v mincových kráľovských domoch a nepredávali sa Turkom a Srbom, ktorí ich vyvážajú do Turecka. Z Viedne 9. februára 1700 Gemerská župa dostala informáciu, že na vojenskú daň (subsídium) pred rozpustením časti vojska sa má vybrať v celej ríši 240 000 zlatých. Z toho pripadne na župu 1 787 zlatých a 47 denárov. Nariadenie z 21. mája 1700, ktorým sú oblastiam oslobodeným od Turkov na 3 roky odpustené dane. Spišská komora 24. mája 1700 zakazuje obeh poľskej mince bukonecz. Podobne sa vylučujú z obehu aj medené denáre s dvoma kladivkami, ktoré slúžia ako platidlo pre smolníckych baníkov. Kto ich má viac, má ich odovzdať v Smolníku. Z 31. januára 1701 máme informáciu o dislokácii vojsk v Gemerskej župe. Leopold I. ako najvyšší cirkevný patrón nariaďuje 9. apríla 1701 reštitúciu cirkevných majetkov a práv po tureckých vojnách (desiatky, základiny, majetky, obnovovanie fár zemepánmi, budovanie seminárov v diecézach, patronátne právo). Gemerská

župa 4. októbra 1701 uskutočnila vyúčtovanie za rok 1699 s vojenskou pokladnicou a so Schlikovými dragúnmi. 24. októbra 1701 zaznamenala útek preoblečených vojakov umiestnených v Gemeri. Leopold I. 24. novembra 1701 vypisuje odmenu 10 000 zlatých za živého Františka II. Rákociho, ktorý ušiel z Viedenského Nového Mesta a za mŕtveho 6 000 zlatých a Dvorská vojenská rada 10. decembra 1701 oznamuje vypísanie odmeny za chytenie alebo usmrtenie Františka Rákociho.

5. apríla 1702 požiar na Muráni zničil zásoby a ubytovacie priestory pre vojsko. Leopold I. požaduje 7. októbra 1702 od Uhorska 15 000 vojakov na ochranu španielskeho dedičstva proti Francúzom a ich spojencom a na doplnenie vojska v Taliansku; na Gemerskú župu pripadne zo 120 part 138 mužov. Cisárska subdelegovaná vojenská komisia v Košiciach oznamuje Gemerskej župe 27. októbra 1702 skladbu troch peších légií požadovaných Uhorskom a ich výstroj a pripomína vyslanie 138 mužov do tohto kontingentu. Gemerská župa 9. januára 1703 uskutočnila opatrenia voči tulákom a vagabundom, ktorí sa vyhýbajú službe. Gemerská župa 8. mája 1703 uskutočnila súpis zemanov, ktorí sa prisťahovali z cudzích žúp a 13. augusta 1703 odoslala zajatých vojenských zbehov z Muráňa. Cisár Leopold I. 13. augusta 1703 z Viedne žiada stavy, aby sa nedali zviať na stranu povstalcov. František II. Rákoci 12. septembra 1703 na základe sťažnosti zo Zatisia zakazuje pod trestom smrti svojim dôstojníkom, vojakom a jazdcem, aby pod zámienkou hľadania zbraní a koní brali ľuďom všetky mobilné majetky a dobytok. František Rákoci 12. decembra 1703 nariaďuje, aby si poddaní, nádenníci, želiari, taxovaní a árendáši plnili svoje zákonné a zmluvné povinnosti, ale ani druhá strana nemá zvyšovať povinnosti a záväzky. Nariaďuje ochraňovať rodiny tých, ktorí s nimi bojujú v tábore. Ďalej 16. decembra 1703 nariaďuje cirkevným zemepánom z Kostolnej bašty, aby znášali verejné ťarchy spolu s roľníkmi (poddanými). Rákoci 20. decembra 1703 oznamuje Gemerskej župe blokádu hradu Szendrő a žiada župu o pomoc veliteľovi Andrejovi Baraňovi.

Rok 1704 je mimoriadne bohatý na archívne materiály sledovanej problematiky. Rákoci 24. januára 1704 otvoreným listom vyzýva k reštitúcii kostolov, fár a cirkevných majetkov. Časť Rákociho vojska sa 3. februára 1704 presúva od obliehania Jágra do Gemera. V prípade, že vojsko nebude potrebné pri blokáde Szendrőa a Muráňa, do 4 dní sa presunie do Putnoku. Župa nech vyčká na ďalšie rozkazy. František Rákoci 24. februára 1704 nariaďuje Gemerskej župe, aby pripravila na prevoz nemecké vojsko z Mukačeva po Rimavskú Sobotu, kde ich prevezme Malohontský dištrikt. Do Putnoku ich prepraví Abovsko-Novohradská župa. 29. februára 1704 Rákoci nariaďuje insurekciu v Gemerskej župe – vojsko sa má sústrediť v Jágri a šľachtická insurekcia sa má sústrediť na obliehanie Jágra pod velením kapitána Jána Deáka. Mikuláš Berčeni, hlavný veliteľ povstalcov 2. marca 1704 nariaďuje, že treba zakročiť proti násilnému zaberaniu katolíckych fár a kostolov v prospech kalvínov a reštituovať ich. František Rákoci 30. marca 1704 vyzýva stavy Gemerskej župy pod trestom straty hlavy a majetku povstať v čo najväčšom počte a dostaviť sa do tábora pri Jágri do 8 dní. František Rákoci 20. apríla 1704 oznamuje Gemerskej župe razbu milióna kusov me-

dených minci a žiada poslať taxalistov k vojsku ako insurgentov. 18. mája 1704 opätovne žiada Gemerskú župu o dodávky chleba, obilia a 70 nákladných vozov. František Rákoci oznamuje Gemerskej župe 6. augusta 1704, že na sneme v Gyulafehérváre ho zvolili za sedmohradské knieža. Bude sa snažiť vydobýť slobodu aj pre Uhorsko. Rákoci 7. septembra 1704 vyzýva Gemerskú župu, aby do týždňa uskutočnila všeobecné povstanie, 8. septembra 1704 nariaďuje, aby vojenských zbehov prichádzajúcich zo Zadunajska zatkli a jedného na výstrahu obesili a v septembri na čas vykonania žatvy a oberačky uzatvára s cisárom prímerie. Rákoci 3. novembra 1704 znovu vyzýva Gemerskú župu na povstanie a rýchly príchod do vojenského tábora pri Zlatých Moravciach a 30. novembra vyzýva Gemerskú župu k väčšej podpore vojska. Rákoci 5. decembra 1704 poslať Gemerskej župe dva listy. V jednom žiada vozy a ťažný dobytok na prepravu cisárskeho vojska z Jágra po kapitulácii a nariaďuje strážiť mlyny a sklady na pušný prach pred svojvoľným roznášaním medzi vojakov. Rákoci 13. decembra 1704 nariaďuje Gemerskej župe, aby vystrojila 200 pešiakov a 200 jazdcov a tiež nariaďuje, že sa majú platiť desiatky prepoštom, opätom, farárom a ostatným cirkevným hodnostárom. František Rákoci 27. decembra 1704 oznamuje Gemerskej župe, že cisárski vojaci boli porazení, stratili 6 zástav. Žoldnieri a insurgenti sú povinní ísť za Váh. Zbehlí insurgenti sa majú vrátiť.

František Rákoci 6. januára 1705 v tábore pri Leviciach poveruje generála Daniela Esterháziho organizovaním osobnej insurekcie. 21. februára 1705 Rákoci vyslať do Gemerskej župy generála Antona Esterháziho, aby zariadil vykonanie príkazov o insurekcii, o vojenských zbehoch a o dodávkach potrebných na vedenie vojny. Rákoci 24. apríla 1705 žiada Gemerskú župu o vyjadrenie mienky o mieri s Viedňou, ktorý sa má sprostredkovať v priebehu prímeria uzavretého v Banskej Štiavnici. František Rákoci 28. apríla 1705 nariaďuje, aby dežmy všetkého druhu získané od kléru, ako aj tie, ktoré zemepáni získavajú v dani od kléru, sa odovzdávali v prospech Uhorska – konfederátov – a 12. júna 1705 organizuje presuny vojska medzi župami. Mikuláš Berčeni 26. júna 1705 rieši povinnosť Malohontu a Gemera postaviť žoldnierov. František Rákoci listom z 1. júla 1705 pozýva stavy na snem na pole Rákoš pri Pešti na 1. septembra a 5. júla 1705 žiada Gemerskú župu o vykonanie a zaslanie súpisu kurialistov a armalistov, pretože cisársky dvor ich dával na roveň poddaným a zaťažoval ich portami. 7. júla 1705 sa listom Gemerskej župe oznamuje, že na mnohých, ktorí sa dali do boja za slobodu, no poškodzujú a lúpia majetok občanov, sa nevzťahuje amnestia vyhlásená Františkom Rákocim; majetky sa im majú odobrať a majú byť potrestaní. Rákoci 19. augusta 1705 oznamuje, že sa bude konať snem na rákošskom poli. Predtým sa stavy niektorých žúp zídu na poradu do Sečian a iné do Levíc a 14. októbra 1705 oznamuje reportíciu daní na župy podľa port. Zároveň žiada formulu prísahy vernosti Konfederácii, ktorá sa má zápisnične podchytiť a zápisnica aj s podpismi zaslať do Sedmohradska. Rákoci 25. októbra 1705 informuje Gemerskú župu, že počas jeho pobytu v Sedmohradsku poveril zastupovaním grófa Mikuláša Berčeniho. Ďalej nariaďuje, aby padlí žoldnieri boli nahradení nováčikmi. Rákoci 29. októbra 1705 prísne zakazuje pod stratou majetku robiť pri obchode rozdiel medzi striebornými a medenými

mincami. Gemerská župa 17. novembra 1705 zosumarizovala výdavky na pešie vojsko. Rákoci nariaďuje Gemerskej župe, aby v záujme organizovania povstania všetci zemanania sa 15. januára 1706 dostavili do onódskeho tábora a zároveň zvoláva všeobecný snem – konvent na 15. januára 1706 do Onódu. 26. decembra 1705 povstalecký veliteľ Šimon Forgáč nariaďuje insurekciu do Onódu na 15. januára 1706 a hrozí trestom smrti župným predstavenstvám pre nevydanie zbehov.

František Rákoci 15. januára 1706 vyzýva Gemerskú župu, aby svoje hajdúške oddiely doplnila podľa predpísaného stavu, podľa port a 5. februára 1706 pozýva zástupcov župy do Trnavy na prípravu mierového rokovania s Viedenským dvorom. 6. februára 1706 Rákoci nariaďuje prijímať medené mince. Popri nových rýnskych zlatých sa majú raziť aj menšie strieborné peniaze. 18. februára 1706 nariaďuje Rákoci Gemerskej župe vystrojiť hajdúchov, 120 koní po 25 rýnskych zlatých a zaplatiť pre žoldnierov 3 zl. mesačne. Z Nových Zámkov Rákoci vystríha pred pašovaním železa. Prichytený zeman stratí slobodu a nezeman bude postihnutý telesnými trestami a stratou vykonávania remesla. Pod prísny dozor sú najmä Gašpar Sontág zo Spišskej Novej Vsi, Andrej Stempel z Dobšinej, Sebók z Vyšnej Slanej a Štefan Šturmann z Mokrej Lúky. Gemerská župa 28. júna 1706 dostala numerický predpis na ustanovenie žoldnierov a portálnych hajdúchov. Rákoci 1. júla zakazuje dopravovať potraviny cisárskemu vojsku, vynášať peniaze do cudzích krajín a na základe zákona č. 8/1507 a sečianskeho zhromaždenia nariaďuje podporovať vojenské jednotky bojujúce za slobodu a vlasť. František Rákoci 13. júla 1706 v snahe zamedziť pašovaniu nariaďuje, aby každý majiteľ železiarne pod hrozbou straty remesla odovzdal inšpektorovi Pavlovi Lányimu 4 centy železa ako úradnú limitovanú cenu a 18. júla 1706 nariaďuje, aby sa skonfiškoval tovar – soľ, dobytok, plodiny, ktorý zhromažďujú a predávajú len za strieborné mince. 26. júla 1706 František Rákoci pozýva Gemerskú župu na inštaláciu Šimona Forgáča a Františka Bertotyho za hlavného veliteľa a vicegenerála na vizolyskom poli 21. augusta 1706. Rákoci z tábora pri Nových Zámkoch 30. júla 1706 vyzýva do zbrane za politickú slobodu, na pomstu cisárskemu domu a 4. októbra 1706 z tábora pri Sečanoch vyzýva všetkých do zbrane v čase obliehania Ostrihomu, aby zničili cisárske vojsko. Každý musí prispieť podľa svojich možností. Rákoci 26. októbra 1706 žiada Gemerskú župu, aby zabezpečila odoslanie železa a ocele do Košíc a právo slobodnej pastvy dobytká pre utečencov.

Gemerská župa vyhodnocuje 22. januára 1707 obeh medených mincí a Rákoci 29. januára 1707 zasiela župe patent o uzavretí mieru s viedenským dvorom, aby bol publikovaný po obciach župy. 21. januára 1707 Rákoci zvoláva na 1. mája do Onódu generálny konvent stavov. Stavby sa majú zúčastniť v čo najväčšom počte, aby mohli rozhodovať o slobode krajiny. Gemerská župa 3. februára 1707 dodáva potraviny pre konfederátov a 6. apríla 1707 Rákoci informuje Gemerskú župu, že odkladá onódske snem na 16. mája 1707. Gemerská župa 2. mája 1707 rieši problémy s ubytovaním vojska. 16. mája 1707 Gemerská župa rieši požiadavky na povoz z Horehronia – Dlhá Lúka, Lehôtka, Muránske Podhradie, Telgárt a Šumiac a 24. mája opatrenia proti vojenským zbehom, ako aj záleži-

tosti portálnych hajdúchov. František Rákoci 1. júla 1707 posielal Gemerskej župe nariadenie o devalvácii medenej mince v hodnote poltúry, ktorá sa má používať aj pri výmene záloh pri platení daní a 3. augusta 1707 karhá župných úradníkov, že vybrané subsídium posielajú oneskorene a sú ľahostajní k vyhláske o obehu nových medených mincí. Rákoci 5. augusta 1707 organizuje poštové úrady, ktoré sú v zmätku, za riaditeľa pôšt menuje Martina Košoviča. 28. augusta 1707 Rákoci zasiela uznesenie onódskeho snemu z 26. mája 1707 na zverejnenie a 1. septembra 1707 navrhuje technické doplnenie vojska. Dňa 17. septembra 1707 František Rákoci určuje termín reštaurácie župných funkcionárov Gemerskej župy, ktorá sa má konať pod predsedníctvom grófa Štefana Andrášiho a 25. septembra 1707 oznamuje, že farári a kazatelia, ktorí dostávajú svoju výživu od farníkov, okrem peňažných daní nemusia v naturáliách platiť nič. To sa nevzťahuje na tých, čo majú hospodárstvo.

Dňa 18. januára 1708 František Rákoci pozýva slúžnych Gemerskej župy do Košíc vo veci riešenia vojenského priestupku kapitána Štefana Palugyaiho. Širkovčania sa 30. januára 1708 sťažujú Rákocimu na platby a odmietajú dávať provízie exulantom z Tekova a Levíc. Gemerská župa 27. februára 1708 riešila sťažnosti obyvateľstva na daňové zaťaženie a vojenské výdavky. František Rákoci 22. marca z Košíc oznamuje, že medené „polturáky“ majú byť v obehu aj po devalvácii pri platení daní domácej i vojenskej pokladnice a 27. marca 1708 určuje pomer hodnoty medených poltúr ku grošom 3:1. František Rákoci 2. mája 1708 nariaďuje Gemerskej župe vytvárať dobré podmienky pre poštu. Zároveň poštové zariadenia sa nesmú stať vlastníctvom poštmajstra. Gemerská župa 11. júna 1708 sa zaoberá zaobstarávaním súkna na uniformy pre hajdúchov. František Rákoci 6. októbra 1708 nariaďuje Gemerskej župe, aby poslala 30–40 jazdcov spomedzi tých, čo opustili svoje pluky a zdržiavajú sa doma alebo na území župy a 28. októbra 1708 pozýva stavy na 22. novembra do Tálye na zhromaždenie konfederantov o krajinských záležitostiach. Gemerská župa 12. novembra 1708 organizuje chytenie vojenských zbehov z Malohontu a 18. decembra 1708 vyhotovila súpis vojska brigádneho generála Štefana Ebecského vrátane čelade, koní a dobytky. Koncom decembra Gemerská župa zabezpečuje rozmiestňovanie vojska konfederantov v župe na zimné ubytovanie podľa obcí.

Hlavný veliteľ rákociovských vojsk gróf Mikuláš Berčeni 7. januára 1709 vymenúva Pavla Orosániho za kapitána Gemerskej župy a župným funkcionárom nariaďuje, aby plnili jeho rozkazy. František Rákoci 27. februára 1709 z Mukačeva žiada Gemerskú župu o dodávky obilia pre vojsko a 18. marca 1709 vyzýva k povstaniu proti rakúskemu vojsku. František Rákoci 1. júna 1709 ustanovuje baróna Štefana Andrášiho za vodcu povstalcov – insurgentov. Vojenská prehliadka sa má konať 18. júna v Jelšave. Hlavný veliteľ vojsk konfederantov Mikuláš Berčeni 5. novembra 1709 žiada o návrat vojenských zbehov k svojim plukom a v prílohe posielal Gemerskej župe na publikovanie nariadenie o insurrekcii. Cisársky generál Viard 12. decembra 1709 vyzýva obyvateľov Gemerskej župy, aby sa podriadili a vyslali k nemu svojich zástupcov.

Z roku 1710 sa vo fonde Gemerskej župy nachádza zmluva o kapitulácii Jágra z 30. novembra a z 2. decembra 1710 zmluva medzi veliteľom pevnosti Mikulášom Perénim za konfederantov a Františkom grófom Vallis za cisársku stranu a v decembri 1710 sa velitelia cisárskej armády lúčia s Gemerskou župou.

Cisár 20. mája 1711 zasiela Gemerskej župe pokyny na usporiadanie majetkových záležitostí po občianskych vojnách a 30. júla 1711 župa obdržala cisársku generálnu amnestiu povstalcom z 3. júna 1711. Ján Pálfi 17. augusta 1711 dáva pokyny na spoluprácu žúp pri presunoch cisárskeho vojska a 13. novembra 1711 cisár patentom nariaďuje, aby sa kostoly, fary, školy a benefíciá vrátili tým, ktorí ich držali pred Rákociho povstaním. Gemerská župa koncom roka 1711 uskutočňuje opatrenia proti šíreniu moru z pochovaných mŕtvol.

Významnejšie archívne dokumenty v úvode uvedených archívnych fondov uložených v Štátnom oblastnom archíve v Banskej Bystrici nám dokumentujú dobu tureckých vojen a okupácie a protistavovských povstaní v základnej časti na území Zvolenskej župy, Gemerskej župy, Hontianskej župy, Malohontského dištriktu, ako aj oblastí nachádzajúcich sa v súčasnosti v Maďarsku a Rumunsku. Zvolenská župa v dobe tureckých vojen nebola okupovaná, avšak obyvateľstvo bolo zaťažené vojnovou daňou, subsídiami v naturáliách, priamym zásobovaním a ubytovaním vojska, prechádzajúceho cez územie župy alebo zimujúceho na jej území, župnými daňami a poplatkami Turkom. Obyvateľstvo trpelo aj vykonávaním bezplatných prác na opravách komunikácií, čerpaním vody v banskoštiavnických baniach, na stavbách opevnení – 1556–1559 – Levice, 1559–1578 Krupina, Pukanec, Bzovík, Očová, Slatina, Kozelník, 1602–1608 Nógrád, Drégely-Palánk, 1609–1647 Filákov a koncom 17. a v prvej polovici 18. storočia i Budín a Belehrad. V pokračujúcom období stavovských povstaní hospodárska situácia donútila obyvateľstvo nielen zo Zvolenskej župy k hromadným útekom celých dedín.

V Gemerskej župe župná správa za tureckých vojen pracovala nepretržite. V 16. storočí bola časť južných okresov župy obsadená Turkami a zvyšok územia Gemerskej župy bol kontrolovaný filákovským begom. Pravidelnú daň Turkom platili nielen niektoré obce župy, ale v určitom období aj župa ako celok. V 17. storočí až do vyhnania Turkov patrila Gemerská župa do sféry vplyvu jágerského bašu, ktorého vojenské jednotky robili nájazdy až k Dobšinej a na Muráň. V archívnych materiáloch Gemerskej župy sa zachovali významné historické a jedinečné informácie o stavovských povstaniach, ktoré ďaleko presahujú regionálnu hodnotu. V rámci Hontianskej župy a Malohontského dištriktu sa v skúmanej problematike zachovali písomnosti najmä v hlavnoslužbovských spisoch z rokov 1576–1826, a to veci vojenské, škody spôsobené Turkami, rákociovské povstanie, súpisy insurgentov a ubytovania vojsk.

Takmer s dvestoročným bojom proti tureckej moci sa v stredoeurópskej odbornej literatúre často spomínajú zásluhy o záchranu kresťanskej civilizácie. Na krvavé obete slovenského obyvateľstva sa ani nespomenie. Celá ťarcha obrany západnej civilizácie, hospodárstva, spočívala na pleciah podunajských a stredoeurópskych národov. V posádkach na území Slovenska boli početné skupiny nemeckých žoldnierov, landsknechtov, ale jadro v posádkach pešiakov – draban-

tov, hajdúchov a husárov na slovensko-tureckom pohraničí tvorili Maďari, Srbi, Slováci, Chorváti aj Ukrajinci. V posádkach banských miest pôsobili slovenskí puškári ako zvláštne vojenské útvary. Bezprostredným dôsledkom tureckého susedstva a stavovských povstaní bolo postupné vyľudňovanie pohraničných oblastí a ťažko zvládnuteľného zbojníctva.

LE VOISINAGE TURQUE DE LA SLOVAQUIE ET LES SEDITIONS
DES NOBLES DANS LES DOCUMENTS DES ARCHIVES NATIONALES
REGIONALES DE BANSKA BYSTRICA
(1628–1711)

Július Valach

Dans son article, l'auteur documente ces problèmes sur la base des documents se trouvant dans les fonds d'archives de ŠOBA de Banská Bystrica, plus précisément les fonds du comitat de Gemer des années 1504–1803, du comitat de Zvolen (1254) 1382–1922, les fonds Koháry-Coburg (1241) 1321–1909 et, partiellement, aussi les fonds de la famille Radvanský de Radvaň (1263) 1480–1939. Les documents d'archives concernant les séditions des nobles, les guerres turques et l'occupation turque figurent dans les fonds d'archives mentionnés depuis l'année 1628. Dans l'article, on publie les informations basées sur les documents concrets d'archives portant sur les déplacements des troupes d'armée, leur ravitaillement avec lequel furent liés le paiement des impôts et la corvée de la population des comitats en question. A côté des objectifs politiques des parties ennemies, on montre la manière du ravitaillement militaire, de la production, des finances, de la misère générale de la population, du dépeuplement des villages et des actions rebelles, de l'inimitié entre les religions protestantes et la religion catholique. On y documente également les troupes militaires concrètes et surtout les commandants des parties militaires opérant sur le territoire des comitats mentionnés ci-dessus.

Les sources d'archives nous offrent l'image complète de la situation concrète militaire, spirituelle, économique et des valeurs de cette époque. Les conséquences du voisinage turque et des séditions des nobles, c'étaient le dépeuplement continu de la population de régions frontalières et les actions rebelles augmentantes. Les documents d'archives du comitat de Gemer nous ont conservé des informations uniques portant sur les séditions des nobles qui ont la valeur qui ne concerne pas seulement cette région. L'auteur souligne aussi le fait que toute la défense de la civilisation et de l'économie occidentales fut assurée par la population slovaque et hongroise, tout en prenant en considération la participation des mercenaires allemands, des Serbes, des Croates et des Ukrainiens.

Traduit par Kristína Kapitáňová

ARCHÍVNE DOKUMENTY O ZVYŠOVANÍ VEDECKEJ KVALIFIKÁCIE ABSOLVENTOV VYSOKÝCH ŠKÔL V SLOVENSKEJ AKADÉMII VIED

ALEXANDRA MARČEKOVÁ

Marčeková, A.: Archival Documents about the Improvement of Science Qualifications of University Graduates on Slovak Academy of Science. Slovenská archivistika, Vol XXXVI, No 2, 2001, p. 66–75

Scientific education in Slovak Academy of Science was a way of post graduate preparation of professionals for science work. Archival documents reflect the system of activities connected with its process and prove the education of quality science workers able to realize basic science research with regards to the development of trends of scienceresearch base in Slovakia and even the world extent.

Slovakia. History of science. Sources.

Mgr. Alexandra Marčeková, Ústredný archív Slovenskej akadémie vied, Dúbravská cesta 9, 841 05 Bratislava

Kvalifikované vedecké kádre sú jedným zo základných predpokladov rozvoja vedeckého bádania. Príprava na vedeckú prácu začína už vo vzdelávacom procese na vysokých školách. Dochádza tu k výberu nadaných študentov, ich cieľavedomému usmerňovaniu, špecializácii. Po absolvovaní vysokoškolského štúdia sa rozvíja vedecká príprava v organizáciách, ktoré významnou časťou svojho zamerania vedecky pracujú a kvalitou tejto práce zaručujú vysokú odbornosť, možnosť špecializácie podľa vedných disciplín, ale aj interdisciplinárnu spoluprácu. Vedecká príprava je proces so širokým spektrom aktivít, na realizáciu ktorého sa vypracoval celý systém podporných aktivít.

Systém zvyšovania vedeckej kvalifikácie absolventov vysokých škôl, dnes označovaný ako postgraduálne štúdium, krajiny bývalého socialistického tábora prevzali zo Sovietskeho zväzu. Realizácia v jednotlivých krajinách nebola jednotná, mala svoje špecifiká. Odlišovala sa v postupe, nárokoch a formách. Rozdiely sa ukazovali nielen v rámci jednej krajiny, vysokých škôl, rezortných výskumných pracovísk, ale dokonca aj v rámci SAV. Najlepšie to dokumentujú zachované písomnosti.¹

Napriek tomu, že vedecká výchova nebola formálne centrálnie organizovaná, SAV vychovávala nielen vlastných, ale i cudzích zamestnancov. Nebola vychovávateľom ako inštitúcia. Jadrom a základným prvkom vedeckej výchovy boli školiace pracoviská. Dokumenty o vedeckej výchove sa zachovali na rozličných stupňoch organizácie a riadenia SAV. Našli sa v odbore či referáte Úradu pred-

¹ Písomná produkcia o vedeckej výchove a zvyšovaní kvalifikácie sa nachádza v materiáloch Ústredného archívu SAV (UA SAV) a je časťou fondu Riadiace orgány SAV (RO SAV). Dokumentuje časové obdobie 1953–1990.

sedníctva SAV, z časti v písomnostiach sekcií vied či vedeckých kolégií, z časti v písomnostiach vedeckých pracovísk. Nejednotnosť bola znásobená ešte aj personálnymi fúziami pracovnej náplne administratívnych pracovníkov ústavov Akadémie a jej orgánov. Pri spracovávaní fondu Riadiacich orgánov SAV v umelej schéme vecného usporiadania zachovaných písomností téma vedeckej výchovy musela mať svoje miesto, bolo však treba rozhodnúť, čím všetkým sa zdokumentuje jej riadenie. V počiatocnom období organizovania vedeckej výchovy (od prijatia cez sledovanie plnenia podmienok, cez odborné skúšky až po obhajobu dizertačnej práce a udelenie vedeckej hodnosti) bol celý proces predmetom pozornosti a rozhodovania najvyššieho voleného orgánu Akadémie – Predsedníctva SAV. Neskôr prijímací, výchovný a skúšobný proces bol ponechaný školiacim pracoviskám SAV a riadiaci orgán SAV (neskôr už len výkonný Úrad Predsedníctva SAV) ho riadil, štatisticky sledoval a vykazoval. Preto aj v prevažnej miere sa dokumentácia konkrétneho priebehu vedeckej výchovy jednotlivca nachádzala v písomnostiach školiaceho pracoviska alebo sekcie vied či vedeckého kolégia. Tieto orgány mali právomoc menovať komisie pre obhajoby vedeckých prác v príslušnej disciplíne a podľa odporúčenia komisie rozhodnúť o udelení vedeckej hodnosti. Nejednotnosť v opatrovaní dokumentácie o vedeckej výchove sa odrazila aj na úrovni vedeckých pracovísk a vedeckých kolégií. Dôvody takejto nejednotnosti boli rôzne, častokrát to spôsobila kumulácia funkcií administratívneho aparátu alebo mnoho funkcií „kádrov“. Bolo preto potrebné sústrediť celú agendu vedeckej výchovy do jedného celku, vyradiť z nej písomnosti bez dokumentárnej hodnoty (napr. žiadosti o prijatie, o úľavy v štúdiu, o zmeny termínov skúšok, o stanovenie termínov skúšok, o predĺženie výchovy, čiastkové výkazy, hlásenia a pod.) a rozhodnúť o dokumentácii jednotlivých úrovní vedeckej výchovy. Na úrovni fondov vedeckých školiacich pracovísk sme ponechali dekréty o menovaní za školiace pracovisko a zachované duplikáty kandidátskych dizertačných prác. Vo fondoch sekcií vied a vedeckých kolégií je najúplnejšia dokumentácia o vedeckej výchove jednotlivca, ale aj dokumentácia o skladbe a činnosti komisií pre obhajoby dizertačných prác. Vedeckú výchovu jednotlivca dokumentuje tzv. osobný spis vychovávaného. Tento dokument poskytuje ucelený obraz o priebehu a spôsobe výchovy. Obsahuje spravidla záznam o prijímacom pohovore, menovanie školiteľa, záznamy o odborných skúškach, udelenie súhlasu k obhajobe dizertačnej práce, posudky oponentov dizertačnej práce, menovacie dekréty oponentov, komisie, záznam o obhajobe, doklady o hlasovaní členov komisie, rozhodnutie o udelení vedeckej hodnosti, oznámenie Slovenskej komisie pre vedecké hodnosti o priznaní vedeckej hodnosti, spravidla „autorský referát“ a kandidátska práca. Do fondu Riadiace orgány SAV sa dostali písomnosti dokumentujúce celý proces od normatívneho vývoja, organizačnej štruktúry, riadenia, foriem, až po ekonomické dopady a súvislosti. Sú to normy o udeľovaní vedeckých hodností, o formách zvyšovania vedeckej kvalifikácie, námety na skvalitnenie riadenia a obsahu vedeckej výchovy. Ďalej sú to zoznamy pracovísk oprávnených školit' v konkrétnom vednom odbore, sekcií vied či vedeckých kolégií oprávnených udeľovať vedecké hodnosti, komisií posudzujúcich zaraďovanie do vedeckých kvalifi-

kačných stupňov, zoznamy školiteľov, žiadosti a rozhodnutia o rozšírení vedných špecializácií vedeckej výchovy, zmeny v štruktúre školiacich pracovísk a správy školiacich pracovísk o dosiahnutých výsledkoch. Organizáciu vedecko-výskumného procesu dokumentujú žiadosti pracovísk o pridelenie aspirantských miest, oznámenia o súbehoch na miesta aspirantov, žiadosti uchádzačov, prijatia zahraničných študentov do vedeckej výchovy, zoznamy pracovníkov zaradených do vedeckej výchovy, návrhy na vyslanie aspirantov na štúdium do cudziny, žiadosti o preradenia vo formách aspirantúry, výročné hodnotenia aspirantov, oznámenia o obhajobách kandidátskych dizertačných prác a dokumenty o nich, nostrifikácie vedeckých hodností získaných v zahraničí i evidencia odovzdaných diplomov o udelených vedeckých hodnostiach,² ale aj početné štatistické materiály a rozpisy finančných prostriedkov na štipendiá a školiteľov. Vychádzajúc zo spôsobu riadenia a organizácie vedeckej výchovy v SAV sme uvedené druhy agendy v umelej schéme fondu Riadiace orgány SAV v rámci skupiny „vedecká výchova“ rozdelili podľa obsahu do ďalších podskupín. (Sú to: normy, stanoviská; školiace pracoviská; školitelia, skúšobné komisie; aspirantúra; doktori vied; študijné pobyty; štatistika; iné školenia). Takéto rozvrstvenie a usporiadanie dokumentácie o vedeckej výchove v SAV sa v praxi už overilo a umožňuje tak pokryť potreby či požiadavky jednotlivcov (doklady o skúškach najmä z jazykov, pretože boli na úrovni štátnych skúšok, diplomy, kandidátske práce, potvrdenia o kvalifikačnom zaradení), ale i nároky bádateľov vo vedných disciplínach či vnútornej správe.

Pretože táto forma vedeckej výchovy v SAV prakticky zanikla, považujeme za potrebné zosumarizovať aspoň stručne jej vývoj činností. Keďže Slovenská akadémia vied bola zo zákona najvyššou vedeckou inštitúciou, zúčastňovala sa zásadným podielom na vedeckej výchove na Slovensku. Dokladom aktivít spojených s vedeckou prípravou sú zachované písomnosti. Dokumentujú celý proces od normatívneho vývoja, organizačnej štruktúry, riadenia, foriem, až po ekonomické dopady a súvislosti. Sú tu normy o udeľovaní vedeckých hodností, o formách zvyšovania vedeckej kvalifikácie, námety na skvalitnenie riadenia a obsahu vedeckej výchovy. Základným prvkom realizácie vedeckej výchovy boli školiace pracoviská a v nich školitelia aspirantov. V dokumentoch sú to zoznamy pracovísk oprávnených školiť v konkrétnom vednom odbore, sekcii vied či vedeckých kolégií oprávnených udeľovať vedecké hodnosti, komisií posudzujúcich zaraďovanie do vedeckých kvalifikačných stupňov, zoznamy školiteľov, žiadosti a rozhodnutia o rozšírení vedných špecializácií vedeckej výchovy, zmeny v štruktúre školiacich pracovísk a správy školiacich pracovísk o dosiahnutých výsledkoch. Organizáciu vedecko-výchovného procesu dokumentujú žiadosti pracovísk o pridelenie aspirantských miest, oznámenia o súbehoch na miesta aspirantov, žiadosti uchádzačov, prijatia zahraničných študentov do vedeckej výchovy, zoznamy pracovníkov zaradených do vedeckej výchovy, návrhy na vyslanie aspirantov na štúdium do cudziny, žiadosti o odklad a oslobodenie od

² Osobné spisy aspirantov o ich vedeckej výchove sa nachádzajú vo fondoch vedeckých kolégií SAV (VK SAV) v ÚA SAV.

skúšok, o preradenie vo formách ašpirantúry, záznamy o skúškach, výročné hodnotenia ašpirantov, oznámenia o obhajobách kandidátskych dizertačných prác a dokumenty o nich, nostrifikácia vedeckých hodností získaných v zahraničí i evidencia odovzdaných diplomov o udelených vedeckých hodnostiach, ale aj početné štatistické materiály a rozpisy finančných prostriedkov potrebných na štipendia a školiteľov.

Systém organizovanej vedeckej výchovy v Československu bol zavedený v r. 1949 vyhláškou č. 199/49 Zb. podľa sovietskych skúseností.³ Jeho základnou formou bola vedecká ašpirantúra ako časovo vymedzený systém metodických a politických školení, skúšok, pravidelného hodnotenia, praktického zapájania do výskumnej práce, teoretického zovšeobecnenia výskumnej témy a jej komisionálneho oponovania, zakončený udelením vedeckej hodnosti kandidáta príslušných vied a systemizačným zaradením do kategórie „vedecký pracovník“. Nová systemizácia zamestnancov výskumných pracovísk a vysokých škôl stanovila túto kategóriu zamestnancov a žiadalo sa ju aj naplniť. Keďže vedecká ašpirantúra bola časovo rozložená na viac rokov, na urýchlenie prípravy odborníkov sa v r. 1954 pripravil návrh na zriadenie jednoročnej ašpirantúry⁴ pre výskumných a pedagogických pracovníkov s minimálne trojročnou praxou, ktorí sú schopní do jedného roka urobiť skúšku z odborného minima a predložiť na oponentúru kandidátsku dizertačnú prácu. Vynikajúcim odborným pracovníkom sa umožnilo na základe dosiahnutých vedeckých výsledkov získať najvyššiu hodnotu, „doktora vied“, vo svojom odbore bez odbornej skúšky i bez obhajoby dizertačnej práce.⁵ Štátnopolitické zmeny vyvolali aj právnu úpravu vedeckej výchovy. Zákon uložil vysokým školám a Akadémiám (Československej i Slovenskej) vychovávať kvalifikovaných vedeckých pracovníkov cieľavedomejšie.⁶ Vykonávacia vyhláška č. 199/64 Zb.⁷ upravovala pôsobnosť všetkých ústredných orgánov pri riadení výchovy, práva a povinnosti účastníkov výchovy vrátane pracovno-politických otázok, začleňovala plán vedeckej výchovy do štátneho plánu rozvoja vedy a techniky, delegovala ČSAV právo celoštátne riadiť vedec-kú výchovu, určovať odbory, v ktorých sa uskutočňuje vedecká výchova, vydávať všeobecné predpisy pre túto oblasť a kontrolovať ich dodržiavanie, kontrolovať priebeh a výsledky výchovy z kvalitatívneho hľadiska a koordinovať činnosť školiacich pracovísk. V priebehu prvej polovice šesťdesiatych rokov sa systém vedeckej výchovy v štáte rozpracoval a ustálil. Na výchove nových vedeckých pracovníkov sa okrem SAV podieľali vysoké školy a 10 orgánov

³ Ťažisko vedeckej výchovy i výskumu na Slovensku do r. 1952 bolo na vysokých školách, kde boli sústredené kvalifikované kádre s predpokladmi pre výskumnú činnosť. V r. 1953 po vzniku SAV ako vrcholnej národnej vedeckej inštitúcie sa vedecká výchova stala súčasťou jej pracovných povinností, ba SAV na Slovensku sa stala vrcholným riadiacim a koordinačným orgánom v tomto smere.

⁴ ÚA SAV, RÓ SAV, CII/16 1833/485.

⁵ Vykonávacie inštrukcie ministerstva školstva k zákonnému opatreniu Národného zhromaždenia č. 10/55 Zb.

⁶ Zákon č. 19/1960 Zb. o vysokých školách a zákon č. 74/1963 Zb. o SAV.

⁷ Vyhlášku vydalo Predsedníctvo ČSAV, ministerstvo školstva a kultúry v spolupráci so ŠKVH, Štátnou komisiou pre rozvoj a koordináciu vedy a techniky.

štátnej správy.⁸ Medzi nimi mala osobitné postavenie Štátna komisia pre vedecké hodnosti (ŠKVH).⁹ Bola nadrezortným orgánom menovaným vládou s oprávnením vydávať vykonávacie predpisy v oblasti vedeckej výchovy, potvrdzovala udelenie vedeckých hodností, rozhodovala v sporných prípadoch, nostrifikovala vedecké hodnosti udelené v zahraničí. Rozhodnutia komisie sa zverejňovali v Úradnom vestníku ministerstva školstva. V r. 1965 pri príprave nového zákona o vysokých školách sa rozvinula diskusia o inovácii systému vedeckej výchovy. Na diskusii sa zúčastnili ČSAV/SAV, ministerstvo školstva a Štátna komisia pre vedecké hodnosti.¹⁰ V závere diskusie potvrdili dovtedajší systém vedeckej výchovy a vedeckých hodností, navrhli jeho zefektívnenie a odstránenie formalizmu. Množstvo výhrad bolo k výučbe marxisticko-leninskej filozofie. Snahy o zefektívnenie smerovali k zníženiu vekovej hranice prijatia do vedeckej výchovy maximálne do 30 rokov. Snahy však ostali iba v teoretickej polohe. Zmeny v zákonných normách prinieslo až federatívne usporiadanie štátu v r. 1969. Novelizovali sa normy týkajúce sa pôsobnosti ústredných orgánov.¹¹ V rámci konsolidačného procesu od r. 1970 uskutočnili sa aj viaceré opatrenia vo vedeckej výchove. Časť sa týkala „odstránenia nedostatkov z krízových rokov 1968–1969“. Vedeckej výchove sa vytykala nedostatočná politicko-ideologická úroveň, podceňovanie dôležitosti marxisticko-leninského svetonázoru, prílišná špecializácia dizertačných tém a ich úzke zameranie len na teoretickú, poznávaciu stránku. Po XIV. zjazde KSC a plénach ÚV KSC a ÚV KSS o ideologickej práci a výchove mladej generácie sa začala pripravovať nová koncepcia vedeckej výchovy. Opäť sa siahlo k sovietskym vzorom a na ich základe sa zaviedla tzv. účelová aspirantúra pre potreby pracovníkov z praxe.¹² Začali sa preferovať metódy kolektívnej práce pred individuálnou, zvýšil sa dôraz na výučbu marxisticko-leninskej filozofie. Pri filozofických ústavoch akademií vied boli zriadené Katedry marxizmu-leninizmu. Mali zabezpečiť zvýšenie ideologickej úrovne prípravy aspirantov. Politický vplyv sa odrazil aj v kritériách na výber dizertačných tém. K hlavným prioritám patrila spoločenská a politická objednávka, prospešnosť z výchovného hľadiska, spätosť s kolektívnou prácou a perspektív-

⁸ Boli to: Slovenská komisia pre vedecko-technický a investičný rozvoj; Ministerstvo školstva SSR; Ministerstvo priemyslu SSR; Ministerstvo poľnohospodárstva a výživy SSR; Ministerstvo stavebníctva SSR; Ministerstvo lesného a vodného hospodárstva SSR; Ministerstvo zdravotníctva SSR; Ministerstvo kultúry SSR; Slovenský geologický úrad SSR; Slovenský úrad geodézie a kartografie. Z federálnych orgánov na Slovensku vedeckú výchovu organizovali Federálne ministerstvo národnej obrany, práce a sociálnych vecí, hutníctva a ťažkého strojárstva, všeobecného strojárstva, elektrotechnického priemyslu, palív a energetiky, dopravy, Federálny štatistický úrad a Úrad pre normalizáciu a meranie. V pôsobnosti štraničných orgánov vedeckú výchovu zabezpečovali Vysoká škola politická ÚV KSS a Ústav marxizmu - leninizmu ÚV KSS. ÚA SAV, RO SAV, CII/ 37f, 4826/1904.

⁹ Bola zriadená zákonom č. 53/64 Zb.

¹⁰ ÚA SAV, RO SAV, CII/37a, 4694/1864.

¹¹ Zákomom č. 207/1968 Zb. na Slovensku bola zriadená Slovenská komisia pre vedecké hodnosti (SKVH). Jej rokovací a organizačný poriadok schválila vláda SR nariadením č. 78/1970 Zb.

¹² ÚA SA, RO SAV, CII/37f, 4819/1901.

nosť odborného zamerania absolventa výchovy. Uznesenia strany a vlády určovali zásadnú líniu vedeckej výchovy v súlade so štátnou vedecko-technickou politikou.¹³ Z kladov tohto obdobia v oblasti vedeckej výchovy treba vyzdvihnúť snahu o jej integráciu do medzinárodnej spolupráce, v daných pomeroch orientovanej, žiaľ, najmä na krajiny Rady vzájomnej hospodárskej pomoci.¹⁴ V r. 1976 sa pripravil a pod číslom 39/1977 Zb. aj prijal nový zákon o výchove nových vedeckých pracovníkov a ďalšom zvyšovaní kvalifikácie. Nadväzne na zákon vyšli k nemu vykonávacie predpisy.¹⁵ K ďalšej modernizácii vedeckej výchovy došlo na základe uznesení vlády ČSSR a SSR v r. 1983, ktorými sa mala prispôsobiť požiadavkám rozvoja spoločnosti.¹⁶ Predsedníctvo SAV zabezpečilo plnenie týchto uznesení¹³ tak, že spracovalo Jednotný plán štúdia marxizmu-leninizmu, upravilo štúdium cudzích jazykov a skúšky z nich, inovovalo zásady určovania školiacich pracovísk (vydalo nový zoznam školiacich pracovísk s celoslovenskou pôsobnosťou). V novembri 1986 prijalo Predsedníctvo SAV „Dlhodobý program výchovy vedeckých pracovníkov v SAV“. Bol zameraný na skvalitnenie výchovy, cielené vyhľadávanie talentov počas vysokoškolského štúdia, na vytváranie podmienok pre vznik „vedeckých škôl“ v SSR. Venoval sa aj sociálno-ekonomickým podmienkam aspirantov a upravoval aj ďalšie formy zvyšovania kvalifikácie. Výhľadový dokument „Program rozvoja SAV na r. 1986–95“ určoval interdisciplinárne orientovanie výskumu a prispôbil mu aj prijímanie uchádzačov o vedeckú výchovu. Vznikali združené školiace pracoviská, ktoré vychovávali vedeckých pracovníkov pre príbuzné či medzné vedné odbory.

Už v marci 1953 Komisia Zboru poverenikov pre vybudovanie SAV poverila tajomníka I. sekcie I. Hrušovského starostlivosťou o vedeckú výchovu a prijala prvých deväť aspirantov,¹⁷ ktorí prešli zo Slovenskej vysokej školy technickej na pracoviská sekcie technických vied SAV. Po uzákonení SAV k 1. 10. 1953 prevzala Akadémia ďalších 3 aspirantov od Povereníctva pôdohospodárstva a prijala 25 vlastných aspirantov. V r. 1954 zriadilo si Predsedníctvo SAV pomocný orgán pre riadenie vedeckej výchovy, Komisiu pre aspirantov.¹⁸ Komisia spracúvala plány vedeckej výchovy, metodické a koncepčné materiály i prieskum odbornej zdatnosti a organizačných možností vedeckých pracovísk Akadémie

¹³ Uznesenie ÚV KSČ o výchove vedeckých pracovníkov z 3. 5. 1974 tvorilo zásadnú politickú smernicu pre SAV.

¹⁴ Vyhláška o nostrifikácii vedeckých hodností získaných v ZSSR. Medzi stále pracoviská s vedeckou výchovou patrili Spojené ústavy jadrového výskumu v Dubne; Medzinárodné stredisko S. Banacha vo Varšave; Medzinárodné stredisko termodynamiky v Minsku. ÚA SAV, RO SAV, CII/37a, 4697/1864 a RO SAV, CII/16 1852/499.

¹⁵ Vyhláška č. 53/77 Zb. o výchove nových vedeckých pracovníkov a študijných pobytoch; vyhláška č. 54/1977 Zb. o pracovnoprávných vzťahoch účastníkov vedeckej výchovy; vyhláška č. 55/1977 Zb. o ďalšom zvyšovaní kvalifikácie; vyhláška č. 64 a 65/1977 Zb. o konaní pri udeľovaní vedeckých hodností; vyhláška č. 40/1977 Zb. o zvyšovaní kvalifikácie a hodnotení tvorivej spôsobilosti u vedecko-technických pracovníkov.

¹⁶ Uznesenia č. 204/1983 Zb. vlády ČSSR a č. 47/1983 Zb. vlády SSR. ÚA SAV, RO SAV CI/5 912/247.

¹⁷ ÚA SAV, RO SAV, CII/24c, 3182785.

¹⁸ Predsedom komisie bol člen Predsedníctva SAV, komisiu tvorili zástupcovia sekcií poverení v nich starostlivosťou o vedeckú výchovu. ÚA SAV, RO SAV, CII/37f 4800/1894.

realizovať vedeckú prípravu. Ukázal sa nedostatok školiteľov najmä v biologických a poľnohospodárskych vedách, preto sa Akadémia obrátila o pomoc na vysoké školy a výskumné ústavy na Slovensku i v Čechách.¹⁹ Priebeh vedeckej výchovy a koordináciu činnosti školiacich pracovísk zabezpečovali sekcie vied a po ich zániku v r. 1961 vedecké kolégiá. Každoročne predkladali Predsedníctvu SAV správy o priebehu a dosiahnutých výsledkoch i návrhy na potrebné úpravy. Vedecká výchova, niekedy nie najpresnejšie označovaná ako aspirantúra, mala štyri základné formy: *Riadna (interná) vedecká aspirantúra*, kde jedinou náplňou činnosti aspiranta bola organizovaná príprava na vedeckú prácu. Trvala spravidla 3 roky. Aspirant nebol v pracovnom pomere ku školiacemu ani k inému pracovisku, ale poberal štipendium od školiaceho pracoviska podľa osobitných predpisov. *Externá vedecká aspirantúra*, kde aspirant vykonával vedeckú prípravu na školiacom pracovisku popri plnení pracovných úloh na materskom pracovisku. Trvala spravidla 5 a viac rokov. *Účelová vedecká aspirantúra* slúžila pre pracovníkov z praxe, aby na školiacom pracovisku riešili výskumné úlohy dôležité pre ich materské pracovisko. Tému práce určilo materské pracovisko v spolupráci so školiteľom. Doba trvania bola vymedzená dohodou pracovísk. *Vedecká výchova pri práci na plánovaných výskumných úlohách*, kde pracovník v pracovnom pomere na školiacom pracovisku absolvoval vedeckú prípravu ako súčasť svojej pracovnej náplne. Doba trvania bola stanovená na 5 rokov. Okrem týchto foriem mohli mimoriadne nadaní jednotlivci, keď splnili isté podmienky, získať vedeckú hodnosť aj samostatným štúdiom. Prax ukázala, že najefektívnejšou formou vedeckej prípravy bola interná vedecká aspirantúra pre intenzívny a úzky kontakt školeného so školiteľom. Problém bol však s umiestnením absolventa vedeckej výchovy. Externú vedeckú aspirantúru charakterizovalo neúmerne predlžovanie procesu výchovy a časté neukončenie procesu vedeckej prípravy. Všetky formy vedeckej výchovy mali rovnaký obsah. Začínali prijímacím pohovorom pred komisiou. Súčasťou pohovoru bolo dohodnutie témy kandidátskej práce, zostavenie časového plánu jazykovej a filozoficko-metodologickej prípravy a určenie školiteľa. Školiteľ usmerňoval a hodnotil činnosť vychovávaného na základe študijného plánu. Jazyková a filozoficko-metodologická príprava sa zakončila komisionálnymi skúškami z ruštiny a vybraného svetového jazyka a z filozofie. Odbornú prípravu končila komisionálna skúška z odboru výchovy a verejná oponentúra kandidátskej práce pred komisiou pre obhajoby kandidátskych prác, menovanou sekciovou vied či vedeckým kolégiom príslušného vedného odboru. Komisia na základe celého priebehu výchovy, dosiahnutých výsledkov na skúškach a obhajobe kandidátskej práce tajným hlasovaním odporučila svojmu vedeckému kolégiu udeliť či neudeliť vychovávanému hodnosť kandidáta vied (CSc.) a zaradiť ho do kategórie vedec-kých pracovníkov.

V r. 1953–1957 SAV vychovávala vedecké kádre iba pre vlastnú potrebu. Uznesením vlády ČSR č. 323/57 Zb. bola Akadémia poverená výchovou vedec-

¹⁹ ÚA SAV, RO SAV, CII/24c, 3182/785.

kých pracovníkov aj pre potreby rezortného výskumu.²⁰ V r. 1958 prijala SAV do vedeckej výchovy iba uchádzačov mimo Akadémie, z odvetví s najväčším nedostatkom vedeckých pracovníkov. Tento trend pokračoval a napr. v r. 1962 sa do externej vedeckej aspirantúry prihlásilo 150 záujemcov. Vo vedeckej výchove sa spájala SAV aj s vysokými školami. Uzatvárala o nej dohody a využívalo sa pri nej špičkové technické a prístrojové vybavenie.²¹ V priebehu rokov 1953–1998 absolvovalo v SAV tento prvý stupeň vedeckej výchovy 3 019 vedeckých pracovníkov, ktorí získali hodnosť kandidáta vied (CSc.). Z nich bolo 1 747 pracovníkov SAV, 1 213 z rezortných výskumných ústavov a 59 zo zahraničia. Vynikajúci a významní vedeckí pracovníci mohli získať vyšší stupeň vedeckej hodnosti, hodnosť doktora vied (DrSc.). Zákonné opatrenie z r. 1955²² umožňovalo získať hodnosť doktora vied aj bez obhajoby doktorskej dizertačnej práce za dosiahnuté vedecké výsledky, no od vydania zákonov č. 19/1960 Zb. a 74/1963 Zb. sa viazalo udelenie hodnosti na verejnú obhajobu doktorskej dizertácie, ktorou mohol byť aj súbor už uverejnených prác, patentov a objavov s podmienkou, že zásadne prispeli k rozvoju príslušnej vednej disciplíny, originalnosť riešenia a možnosť realizácie výsledkov v domácej alebo zahraničnej praxi. V období od r. 1953 do 1998 hodnosť doktora vied udelila SAV 302 vedeckým pracovníkom, z toho 223 pracovníkom SAV, 4 zahraničným vedcom a 75 pracujúcim mimo Akadémie.

Dosiahnutie vedeckej hodnosti neznamenal v SAV ukončenie vzdelávania vedeckých pracovníkov. Odborný rast nebol ponechaný na individuálny záujem vedeckého pracovníka, ale bol zamestnávateľom cieľavedome organizovaný a hodnotený. Ďalšie vzdelávanie vedeckých pracovníkov možno zhruba rozdeliť na odborné a ideologicko-politické. K odbornému vzdelávaniu patrili kurzy, semináre, prednášky, študijné pobyty²³ a cyklická príprava riadiacich pracovníkov.²⁴ Periodické hodnotenie odborného rastu vedeckého pracovníka predstavovali atestácie a komplexné pracovno-politické hodnotenia. Výsledky atestácií posudzovala Komisia pre posudzovanie vedeckej kvalifikácie (Komisia pre zaraďovanie vedeckých pracovníkov do kvalifikačných stupňov) a odrážali sa v kvalifikačnom zatriedení a platovom ohodnotení vedeckého pracovníka. Výsledky komplexných hodnotení boli vyjadrením pre či proti obnoveniu pracovného pomeru, ktorý sa s vedeckými pracovníkmi uzatváral na dobu určitú (4 roky),²⁵ pre ponechanie či odchod z funkcie. Ideologicko-politické vzdelávanie organizoval zamestnávateľ spolu so straníckymi orgánmi. Filozoficko-metodo-

²⁰ Už v r. 1959 v rezortnom výskume chýbalo vyše 300 vedeckých pracovníkov najmä v odboroch energetika, strojárstvo, baníctvo, automatizácia. ÚA SAV, RO SAV, CII/37f 4805/1984.

²¹ ÚA SAV, RO SAV, CII/37f, 4807/1985.

²² Vykonávacie inštrukcie MŠ k Zákonnému opatreniu NZ č. 10/1955 Zb.

²³ Študijné pobyty vznikli v r. 1961, ujali sa v SAV, rezorty túto formu vedeckej prípravy nevyužívali. ÚA SAV, RO SAV, CII/37f, 4818/1901.

²⁴ Zásady cyklickej prípravy boli stanovené uznesením vlády ČSSR č. 42 z r. 1972.

²⁵ Vyhláška ČSAV č. 55/1977 Zb. o ďalšom zvyšovaní kvalifikácie, vyhláška FM TIR č. 40/1977 o zvyšovaní kvalifikácie a hodnotení tvorivej spôsobilosti. ÚA SAV, RO SAV, CII/16, 1855/502.

logické semináre v ročných tematických cykloch boli formou periodického vzdelávania všetkých zamestnancov so skončeným vysokoškolským vzdelaním. Mali doceliť aplikáciu metód marxisticko-leninskej filozofie v príslušnom vednom odbore. Stranícke vzdelávanie podľa teoretickej náročnosti možno rozdeliť do 4 okruhov. Prvý bol určený začínajúcim vedeckým pracovníkom a účastníkom študijných pobytov. Druhým boli vyššie ucelené formy vzdelávania, tretím nadstavbové kurzy a štvrtým doplnujúce formy výchovy. Každý z okruhov mohol mať individuálnu alebo skupinovú formu. Do týchto okruhov straníckeho vzdelávania patrili: škola mladých komunistov, dvojročné tematické semináre, troj- a šesťmesačné kurzy, Večerná univerzita marxizmu-leninizmu. Najvyšším stupňom straníckeho vzdelania bola Večerná univerzita marxizmu-leninizmu, určená pre nomenklatúrne kádre a pre kategóriu vedúcich vedeckých pracovníkov. Členovia odborových organizácií sa zúčastňovali na politicko-ekonomickom vzdelávaní a osobitne sa vzdelávali aj členovia Socialistického zväzu mládeže.

V úvode sme spomenuli, že systém vedeckej výchovy sa v r. 1949 prevzal zo sovietskych skúseností. Aj keď v priebehu polstoročného uplatňovania došlo neraz k jeho politickému zneužitiu (mám na mysli neopodstatnené udelenie vedeckých hodností, čo prirodzená selekcia koniec koncov vyriešila), bola to v svojej dobe jedinečná a jediná forma postgraduálneho vzdelávania absolventov vysokoškolského štúdia, ktorí mali predpoklady pre vedeckú prácu. Hoci bola masovejšou formou v porovnaní s iným spoločenským systémom, predsa obsiahla a umožnila vyniknúť aj kvalite. Vedeckí pracovníci SAV zastávali významné posty vo vedeckých orgánoch UNESCO, OSN, Svetovej zdravotníckej organizácii, Medzinárodnej astronomickej únii, Medzinárodnej farmaceutickej federácii, Medzinárodnej únii proti rakovine, komisiách pre udeľovanie Nobelových cien, Interkozmosu a dosiahli ocenenia i v iných špičkových svetových vedeckých komunitách. Politický systém tej doby dnes označujeme ako totalitný. Vedu však rešpektoval, vytváral pre ňu viac ako len základné existenčné podmienky, využíval ju pri prognózovaní svojho smerovania a argumentoval ňou. Azda najpádnejším dôvodom pre pozitívne hodnotenie vedeckej výchovy v SAV v uplynulom období je, že sa tu realizoval základný výskum aj v oblasti prírodných, lekárskejších a technických vied. V tom SAV svojimi objavmi nepochybne prispela k rozvoju ľudského poznania.

ARCHIVAL DOCUMENTS ABOUT THE IMPROVEMENT
OF SCIENCE QUALIFICATIONS OF UNIVERSITY GRADUATES
IN SLOVAK ACADEMY OF SCIENCE

Alexandra Marčeková

The system of scientific education had been developed in Czechoslovakia since 1949 according to Soviet experience. The organization of scientific education was in a great deal part of the activities of Slovak Academy of Science as the top science institution. In cooperation with universities there were prepared specialists for the basic and applied research. During the years the system of scientific education was modified under the influence of political and social conditions and adjusted to the demands of science development and social necessities. Archival documents about scientific education reflect the process of norm development and organization structure of its managing. According to this can be followed the system of specialized study which was comprehensive and planned. Within it there has been prepared professional science generation, that has not only realized quality basic research but according to the results it also fulfilled demands for work in renowned scientific organizations.

Translated by Ema Draškabová

POKUS O DEFINÍCIU ERBU

LADISLAV VRTEL

Vrteľ, L.: An Attempt to Define a Coat-of-Arms. Slovenská archivistika, Vol XXXVI, No 2, p. 76–107

The definition of the notion „coat-of-arms“ forms the basis of heraldic terminology. The author presents certain differences among the existing definitions of the coat-of-arms published by home and foreign-particularly French, English and German-authors. He analyses outer and inner characteristics of the coat-of-arms and offers the definition according to which „the coat-of-arms is a visualised blazon created according to the heraldic rules determined to permanent identification of a person or a legal entity“.

Coat-of-arms. Heraldry. Heraldic terminology.

PhDr. Ladislav Vrteľ, Heraldická komisia Ministerstva vnútra Slovenskej republiky, Križkova 7, 811 04 Bratislava

Našu úvahu venujeme základnému a naoko bezproblémovému heraldickému termínu akým je „erb“. Zdalo by sa, že jeho definícia je všeobecne známa, že ju dôverne poznajú nielen absolventi, ale už aj uchádzači o štúdium archívniectva či histórie na celom svete. Predsa len sme sa rozhodli týchto niekoľko stránok venovať tomu, čo si zdanlivo takú pozornosť ani nezaslúži. Nazdávame sa však, že by malo byť, a v mnohých vedných disciplínach iste aj je, pravidlom, že základné pojmy, na ktorých určitá disciplína stojí, nikdy neprestávajú byť predmetom vedeckého skúmania. Potreba opakovaných návratov k zdanlivo už vyriešeným terminologickým problémom je daná ich obrovským významom pre disciplínu, no tiež skutočnosťou, že poznanie v danej oblasti sa vyvíja. Definície teda musia preukázať, či sú dostatočne konzistentné a vyhovujúce, alebo či je potrebné ich pod vplyvom nových poznatkov a v konfrontácii s praxou korigovať.¹

Aj taká konzervatívna disciplína, akou heraldika je, potrebuje opakované pohľady na svoje terminologické základy. K tomu chce prispieť aj naša úvaha. Chceme ňou upozorniť na niektoré problematické aspekty v tejto oblasti. I keď si, v súlade s povedaným, uvedomujeme, že terminologické otázky nikdy ne-

¹ Potrebu neustálej konfrontácie heraldickej vedy so zdanlivo vyriešenými otázkami ilustrujú napríklad práce M. PASTOUREAU. Tri jeho štúdie – Vznik erbov na Západe, stav problému (1976, 1982), Pôvod erbov: úloha na riešenie? (1980, 1982) a Rozšírenie erbov a počiatky heraldiky (1980, 1986). Vyšli v českom preklade v Sborníku archivních prací, 2/2000, s. 339–394 z veľmi záslužnej iniciatívy V. Růžka a s jeho úvodnou štúdiou sa nevyhnutne dotýkajú nielen základného heraldického problému, ale aj základných otázok heraldickej terminológie. So spomenutými štúdiami sme sa oboznámili až po napísaní nášho textu, preto ich využívame len v poznámkach.

budú celkom doriešené, považujeme za potrebné poukázať priamo na základný heraldický pojem. Ukážeme, že jednotnej definície erbu vlastne niet, že jednotliví autori vždy znova a znova konštruujú vlastné definície, aby ich následne popierali, alebo aspoň chtiac-nehctiac upozorňovali na objavujúce sa početné výnimky.

V nasledujúcom texte sa pokúsime hľadať odpoveď na niektoré otázky, ktoré sa v súvislosti s hľadaním všeobecnej definície erbu vynárajú. Najskôr sa sústreďíme na hľadanie osobitostí erbu medzi inými druhmi znakov a položíme si otázku, ktorou nadpisujeme nasledujúcu pasáž:

Sú pojmy znak a symbol synonymami pojmu erb?

Predovšetkým je potrebné pripomenúť, že nielen v hovorovej reči, ale aj v právnych predpisoch či heraldickej spisbe sa popri pojme erb skutočne používajú ako jeho synonymá aj pojmy „znak“ a „symbol“. Tak sa napríklad stretne so situáciou, že štátny erb, pretože on skutočne erbom je, sa bežne označuje ako štátny znak, ktorý je súčasťou štátnych symbolov. Z toho však vyplýva, že štátny erb sa označuje ako „štátny znak“ a zároveň „štátny symbol“, len nie „štátny erb“, hoci práve ním je.²

K spomenutému zamieňaniu často zvädzajú len estetické, štylistické dôvody, najmä snaha vyhnúť sa pričastému opakovaniu slova erb v heraldickom texte. Je však dôležité uvedomiť si, že medzi pojmi erb, znak či symbol sú rozdiely. Pokúsme sa ich analyzovať.

Definovať určitý pojem znamená vyhraniť ho, vymedziť ho voči jeho terminologickému okoliu. Pokiaľ ide o definíciu erbu, je predovšetkým užitočné konfrontovať ho s pojmi „znak“ a „symbol“ a preskúmať, či ho možno používať ako synonymum uvedených semiotických kategórií, alebo sa od nich čímsi odlišuje. Poznamenajme, že semiotika (semiológia) skúmajúca znakovosť kultúry, pozná desiatky rôznych typov znakov (znak, znamenie, alegória, atribút, impresa, symbol, logo, značka, odznak, insígnia, signál, emblém...). Bádajúci skúmajúci semiotickú štruktúru kultúry potom tieto znaky z rôznych hľadísk triedia a definujú.³

Znak a erb

Pripomeňme najskôr najzákladnejšie vlastnosti znaku. Pokiaľ ide o jeho anatómiu, znak je vždy jednotou znakového nosiča a významu, ktorý nosič nesie.

² Pozri Ústavu Slovenskej republiky čl. 8 a na ňu nadväzujúci zákon NR SR č. 63/1993 Z. z. o štátnych symboloch Slovenskej republiky a ich používaní v znení zákona Národnej rady Slovenskej republiky č. 240/1994 Z. z. a zákona Národnej rady Slovenskej republiky č. 273/1996 Z. z., ktorý vo svojom § 1 stanovuje, že „štátne symboly Slovenskej republiky, ktorými sú štátny znak, štátne vlajky, štátna pečať a štátna hymna, možno vyobrazovať a používať len spôsobom ustanoveným týmto zákonom“. Podľa toho je teda štátny erb znakom a zároveň symbolom.

³ O vzťahu semiotiky a heraldiky pozri VRTEL, L.: Heraldika. In: Pomocné vedy historické, súčasný stav a perspektívy. Dolný Kubín 1986, s. 62–70, tam aj ďalšia semiotická literatúra.

Nosičom znaku môže byť zvuk, kresba, farba, gesto, vôňa, a i., pokiaľ im je priradený určitý význam. Bez hociktorej z týchto dvoch stránok, teda nosiča znaku a jeho významu, znak zaniká. Vlajka bez svojho významu by bola len kusom farebného plátna a bez farebného plátna ako nosiča znaku by vlajky jednoducho nebolo. Funkciou každého znaku je tlmočiť určitý význam.

Znak je najvšeobecnejším základom ľudskej kultúry. Je známe, že sa nevy-skytuje samostatne, ale vždy len ako súčasť určitého znakového systému. Takým znakovým systémom je napríklad ľudská reč (systém zvukových znakov), písmo (systém grafických znakov) a množstvo ďalších znakových systémov využívajú-cich farby, gestá a pohyb vo všeobecnosti, odievanie, zvyky, obrady atď., to všetko a množstvo ďalších subsystémov tvorí potom systém kultúry.

Znak nielenže je vždy súčasťou určitého znakového systému, on je existenčne viazaný na určitý znakový systém, môže žiť len v rámci tohto systému, môže mať určitý význam len v rámci tohto a už nie iného systému. V inom znakovom systéme môže mať celkom iný význam alebo žiadny význam. Tak napríklad gra-fické znamienko krížika (vertikály preťatej v polovici rovnako dlhou horizontá-lou) znamená v systéme matematických znamienok pokyn na sčítanie, v systéme fyziky kladný pól, v systéme kresťanskej ikonografie grécky kríž..., pričom má stále tú istú grafickú podobu. Podobne možno zmenu významu ilustrovať na znaku kosáka. Ten napríklad v systéme komunistickkej ikonografie znamená roľnícku triedu, v systéme antickej kultúry a symboliky je atribútom boha času Kronosa, v systéme kresťanskej ikonografie atribútom sv. Notburgy – pričom má stále tú istú grafickú podobu.

Znakom sa treba naučiť. Dieťa sa musí naučiť, čo ktorý zvukový znak – slovo – znamená. Učí sa významu týchto znakov vo svojom materskom jazyku a ne-skôr azda i v iných jazykových znakových systémoch. Dieťa sa tiež musí naučiť, čo znamenajú grafické znaky – písmená, osvojí si systém matematických zna-kov, systém hudobných znakov – nôt, systém antických, kresťanských či moder-ných symbolov... Osvojí si rôzne znakové systémy, v ktorých bude schopné komunikovať a stať sa súčasťou civilizácie. Každá civilizácia je založená na komunikácii a inak ako prostredníctvom znakov komunikácia nie je možná. Znak teda slúži na komunikáciu, ktorá je možná len vtedy, ak ten, čo prostred-níctvom znakov – pretože inak to nie je možné – niečo oznamuje, ako aj ten, kto komunikovaný obsah prostredníctvom znakov prijíma, týmto znakom rovnako rozumejú.

Popri slovách, gestách, farbách, tónoch, písmenách sú znakmi aj erby. Erb je predsa tiež jednotou obrazu a jeho významu – je teda nepochybne znakom. Podčiarknime, že každý erb je znakom.

Erb je znakom v dvoch polohách. Jednak je znakom celý erb, jednak ako znaky fungujú jednotlivé erbové figúry, resp. farby. Z toho vyplýva, že na erb, ako na každý iný zložený znak možno aplikovať tri základné semiotické pohľ-a-dy, možno teda hovoriť o heraldickej sémantike, skúmajúcej význam jednotli-vých figúr v erbe, heraldickej syntaktike, skúmajúcej vzťahy medzi jednotlivými figúrami v erbe, či jednotlivými erbmi (heraldickými znameniami) v zloženom, aliančnom erbe, heraldickej pragmatike skúmajúcej používanie erbov v procese

komunikácie.⁴ Povedali sme už, že každý erb je znakom, no erb a znak nie sú synonymami. Ak by totiž boli synonymami, potom by platilo aj opačné garde, totiž, že každý znak je erbom, čo je, pochopiteľne, nezmysel. Písmeno, zvukový signál či gesto sú znakmi, nie sú však erbami. Pojmy erb a znak teda nemožno považovať za synonymá. K tomuto problému sa neskôr ešte vrátíme.

Symbol a erb

Toto slovo gréckeho pôvodu sa skladá z predpony „syn“ – spolu a „ballein“ – hádzať, dávať. Teda doslova čosi, čo treba spojiť, dať dovedna. Pôvodne sa ním označoval kúsok keramiky, kovu či dreva rozlomený vo dvoje, ktorý sa mal po čase spojiť do jedného celku. Jednu časť si brával človek, ktorý šiel na cestu, dieťa, ktoré sa na dlhší čas muselo odlúčiť od rodičov... Úlomok symbolizoval, že patrí k druhému úlomku a že spolu tvoria celok, zároveň pri návrate slúžil aj ako poznávacie znamienko. Neskôr sa slovom „symbolon“ označovala aj písomná zmluva, z ktorej každá zo stránok dostala jedno vyhotovenie.

Význam znaku býva určený podľa možnosti čo najpresnejšie, nemožno mu teda prisudzovať viacero významov. V matematike znamienko plus má presný význam. Symbol je však druhom znaku, ktorému je dovolené asociovať rad významov, ktorý nikdy nie je celkom úplný. Tak napríklad had je symbolom zla, falošnosti, úlisnosti, zákernosti, zrady, diabla, pekla...; most je symbolom spojenia, preklenutia nebezpečia, prechodu, priateľstva, spolupráce, komunikácie, dorozumenia, mieru...; lev je symbolom sily, udatnosti, mužnosti, víťazstva, slnka, vládcov, kráľov... Tri bodky na konci výpočtu významov sú dôležité, pretože signalizujú neukončenosť charakteristiky. Preto sa aj symbol zvykne označovať za „hýbateľa myšlienok“, motor ženúci myšlienky vpred, nútiaci hľadať nové významy, nové a nové súvislosti, odvíjajúce sa od určitého znamenia.⁵

Symbol je teda špecifickým druhom znaku. Kým znaku sa priraduje spravidla jeden význam, symbol je priam konglomerátom významov, ktoré čosi vnútorne spája, pričom to „čosi“ ostáva často nepomenované. Znak musí byť schopný plniť svoju funkciu v komunikácii vyžadujúcej presnosť, preto sa jednému znaku (hudobnej note, matematickému výrazu), ale aj slovu, najmä vo vedeckom texte – priraduje jeden význam, aby mu bolo možné jednoznačne rozumieť.

Erb ako identifikačný znak

Erb je teda špecifickým druhom znaku. Každý erb je odlišujúcim identifikačným znakom, určujúcim určitú fyzickú alebo právnickú osobu. Erb a identifikač-

⁴ VOIGT, V.: Úvod do semiotiky. Bratislava 1971, s. 33–34, tiež VRTEL, L.: Tamže.

⁵ Podrobnú anatómiu symbolu pozri napríklad v úvode práce: CHEVALIER, J. – GHEERBRANT, A.: Dictionnaire des symboles. Paríž 1982. O všeobecne rozšírenom chápaní symbolu v uvedenom zmysle svedčia i všetky slovníky a lexikóny symbolov, ktoré nepri-nášajú zbierky znakov, ale vysvetlenia, interpretácie určitých obrazov: napr. BIEDER-MANN, H.: Lexikón Symbolov. Bratislava 1992, HEINZ-MOHR, G.: Lexikon Symbolů. Volvox globator 1999, HALL, J.: Slovník námětů a symbolů ve výtvarném umění. Praha 1991.

ný znak však tiež nie sú synonymá. Ani v tomto prípade totiž neplatí spomenuté obrátené garde, že každý identifikačný znak je erbom. Identifikačným znakom je totiž najmä meno, potom tiež erb, vlajka, pečať, hymna... Identifikačným znakom môže však byť aj logo, značka či emblém, nespĺňajúci heraldické kritériá, kladené na erb.

Medzi pojmy identifikačný znak a erb nemožno dať znamienko rovnosti ani vtedy, ak si pomôžeme adjektívom, bližšie určujúcim vlastníka znaku, teda „štátny“ znak, „mestský“ znak. Nie je totiž samozrejmé, že každý mestský, štátny či iný znak je heraldicky riešený. Heraldickí pamätníci ešte nezabudli na početné mestské znaky bývalého režimu, využívajúce komunistickú ikonografiu v celkom neheraldických kompozíciách. Boli to iste mestské znaky (presnejšie azda mestské emblémy), slúžili na vizuálnu identifikáciu mesta, neboli to však mestské erby.

Rovnako to platí o viacerých štátnych znakoch. Tak napríklad štátny znak Talianska – vavrínovými a dubovými ratolesťami ovenčené ozubené koleso prekryté päťcípou hviezdou – rozhodne nie je erbom. Podobne je na tom i Francúzsko – zlatou kolanou ovenčený ovál s fasčis medzi dubovými a vavrínovými ratolesťami a stuhou s heslom LIBERTÉ, ÉGALITÉ, FRATERNITÉ. Sú to štátne znaky (štátne emblémy), nie však štátne erby.

Naproti tomu štátny znak Spolkovej republiky Nemecko – v zlatom štíte čierny orol v červenej zbroji – je nesporne erbom, teda štátnym erbom, a ako taký sa aj označuje nie ako štátny znak – „Staatszeichen“, lež ako štátny erb – „Staatswappen“.⁶ Prečo teda odmietat' pomenovanie erb, resp. štátny erb v prípade Slovenskej republiky a ďalších štátov? Nie je na to žiadny heraldický dôvod.

Ak však vec domýšľame do dôsledkov, potom prichádzame k záveru, že ak je znakom každý nosič znaku s určitým významom, potom je znakom aj vlajka, pečať či hymna, pretože nepochybne spĺňajú všetky charakteristiky, ktoré sa vzťahujú na akýkoľvek iný znak. Aj to sú identifikačné znaky určitého subjektu, napríklad mesta či štátu. Z toho však vyplýva, že ak je štátnym znakom štátny erb (pokiaľ je heraldicky riešený), rovnako je štátnym znakom aj štátna vlajka, štátnym znakom je aj štátna pečať a štátnym znakom je aj štátna hymna. To všetko sú štátne znaky, i keď sa nesprávne volajú štátnymi symbolmi.

Prijmúc uvedenú charakteristiku symbolu ako veľmi špecifického druhu znaku s neohraničeným množstvom významov, by bolo vhodné tento pojem zanechať a v súvislosti so spomenutými znameniami uprednostňovať pomenovanie výsostné znaky (Hoheitszeichen) štátu.

V zaužívanom výraze „štátne symboly Slovenskej republiky“ je jednak nevhodne použitý termín „symboly“ a jednak, v súvislosti so Slovenskou republikou, ktorá je sama štátom, adjektívum „štátne“ je už nadbytočné. Vhodné by azda bolo zvažiť v tejto súvislosti pomenovanie „výsostné znaky Slovenskej republiky“. Pojem „výsostný“ sa však asociuje s pojmami „zvrchovaný“, „suve-

⁶ PEDERSEN, Ch.: Internationales Wappen und Flaggenlexikon in Farben. Kopenhagen 1970. LOUDA, J.: Flaggen und Wappen der Welt von A-Z. Gütersloh, Berlin, München, Wien 1972.

rénny“. Preto môže byť toto pomenovanie primerané pre znaky štátu ako zvrchovaného subjektu, už menej vhodné ako súhrnné pomenovanie pre komplex identifikačných znakov mesta či obce (mestský erb, mestskú vlajku a mestskú pečať).

Erb, znak a címer v slovenčine

Slovo erb – v ruštine „gerb“, v srbčine „grb“, v poľštine „herb“, v slovenčine a češtine „erb“ – je významovo zhodné s latinským výrazom „arma“, francúzskym termínom „armoirie“, nemeckým „Wappen“, anglickým „Coat-of-arms“. Kým v románskych a germánskych jazykoch pomenovania pre erb významovo zväčša korenia vo význame zbraň,⁷ v slovanských (prevzatých z nemeckého) označujú dedičstvo. Významovo príbuzné je talianske pomenovanie erbu, ktoré popri výraze „blazone“ pozná aj výraz „stemma“, znamenajúce pôvodne tabuľku s menami predkov či rodokmeň.⁸ Výnimkou je maďarčina, v ktorej sa podnes na označenie erbu používa pojem „címer“ – pôvodne označujúci vrchnú časť rodového erbu – klenot. Toto slovo, pochádzajúce z gréckeho „kyma“ – hrebeň, vrchol, označovalo ako latinské „cyma“ tiež chochol vojenskej prilby a neskôr ako francúzske „cimier“ znamenalo heraldický klenot rodového erbu. Slovo sa dostalo do maďarčiny zrejme v 14. stor.⁹ a v nej, rovnako ako v slovenčine popri výraze „erb“ (tiež „herb“ či „hərb“) sa udržalo až do začiatku 20. stor.¹⁰ Svedčia o tom výrazy „peczet herbovna“ (16. stor.), „erb panú“ (17. stor.), „herb“ (17. stor.), „malowanie cimera meskeho“ (17. stor.), „cymer aneb erb“ (18. stor.), „cymer zemanski“, „kráľovský cymer“ (18. stor.).¹¹ Kellner-Hostinský (1864) používa pojem „hərb“,¹² Hviezdoslav (1890) bežne používa slovo „erb“.¹³ Kým napríklad nariadenie Ministra s plnou mocou pre správu Slovenska z 29. februára

⁷ Francúzsky výraz „armoirie“ i anglický „coat-of-arms“ pochádzajú z latinského substantíva „arma“ znamenajúceho v stredoveku erb, pôvodne však zbraň, predovšetkým obrannú, na rozdiel od substantíva „tela“ znamenajúceho útočnú zbraň.

⁸ Talianske substantívum „stemma“ je gréckeho pôvodu. Rimania ním pomenúvali kamenné tabuľky či štítky s menami predkov – čosi ako rodostrom. V heraldickom období sa toto slovo stalo synonymom pojmu erb – heraldickým obrazom vyjadreného mena rodu a používa sa povedľa výrazu „blazone“. BASCAPÉ, G. C. – PIAZZO, M.: Insegne e simboli. Araldica pubblica e privata medievale e moderna. Roma 1983, s. 125.

⁹ Názor o prechode pojmu „címer“ z francúzštiny do maďarčiny v dobe vlády dynastie Anjouovcov v Uhorsku, teda v 14. stor., vyslovil BERTÉNYI, I.: Heraldika. In.: A történelem segédtudományai. Budapest 1986, (2. vyd.) s. 141. Rovnaké obdobie prechodu tohto výrazu z francúzštiny do slovenčiny predpokladá VRTEĽ, L.: Osem storočí slovenskej heraldiky. Martin 1999, s. 85. Pozri k tomu SOKOLOVSKÝ, L.: Erb ako predmet a zdroj historického poznania. In: Heraldika na Slovensku. Zostavil M. Šišmiš. Martin 1997, s. 21.

¹⁰ V nariadení Ministra s plnou mocou pre správu Slovenska z 28. februára 1919 sa ako ekvivalent pojmu „znak“ uvádza termín „címer“.

¹¹ Podľa: Historický slovník slovenského jazyka I (A–J), Bratislava 1991.

¹² HOSTINSKÝ, P. Z.: K dejopisu hərbu slovenského. Sokol III, 1864, s. 249–251, 277–280, 291–298, 357–358, 363–364.

¹³ „Kde i on vládnul vlastnou stolicou s vkladným erbom, v ktorej sedával...“ Ežo Vlkolinský. Báseň Hviezdoslava. Odtisk zo „Slovenských Pohľadov“. Turč. sv. Martin 1890, s. 3.

ra 1919 hovorí už o „znakoch – címeroch“ Československej republiky.¹⁴ Tu sa zrejme po prvýkrát do slovenčiny dostal výraz „znak“ vo význame „erb“, pričom sa v zátvorke uviedol aj v slovenčine bežne používaný a známy pojem „címer“. Predpokladáme, že text nariadenia bol ovplyvnený českou heraldickou terminológiou.

Jeden zo zakladateľov modernej českej heraldiky Václav Král z Dobré Vody napísal svoju knihu, vydanú r. 1900, *Heraldika – súhrn pravidiel, predpisov a zvyklostí znakových*...¹⁵ Teda už v nadpise nepriamo zavádza pojem „znak“ vo funkcii erbu. Popritom však zavádza pojem „erbovéda“, „nauky erbovnícké“, „věda erbovní“ i samotný pojem „erb“, no používa ho zriedkavo a zdá sa, že ako synonymum pojmu „znak“.¹⁶ Celú veľkú časť knihy, pojednávajúcu o erbe, nazval „Znak (erb)“. Konštatuje, že spočiatku sa v češtine používal výraz „znamení na štítě“, resp. len „ščit“ a že pojem „erb“ sa v češtine udomácnil až v 15. stor.¹⁷ Nie je vylúčené, že nesporne nemecký pôvod slova erb spôsobil, že niektorí českí autori dávali prednosť domácemu, i keď nie presnému pomenovaniu znak. Určitou výnimkou zo všeobecného českého úzu je August Sedláček, autor *Českomoravskej heraldiky II* z r. 1925, ktorý uprednostňuje termín „erb“.¹⁸ Dodajme, že jeho dielo sa venuje rodovej heraldike, čo v českých pomeroch zrejme malo na heraldickú terminológiu určitý vplyv. Karel Schwarzenberg vo svojej *Heraldike*¹⁹ dosť dôsledne používa termín „znak“, i keď sa nevyhýba napríklad takým výrazom, ako je „erbovnictví“ a pod.²⁰ V súčasnej českej heraldickej spisbe sa vyskytujú v podstate tri tendencie: používať erb a znak ako synonymá, významovo ich odlišovať podľa toho, či ide o dedičné znamenie alebo nie a napokon uprednostňovať pojem erb.²¹

¹⁴ Nariadenie Ministra s plnou mocou pre správu Slovenska č. 1007/1919 z 28. februára 1919. Úradné noviny 39/1919.

¹⁵ KRÁL z Dobré Vody, V.: *Heraldika, souhrn pravidiel, předpisů a zvyklostí znakových se zvláštním zřetelem k zemím koruny české*. Praha 1900.

¹⁶ Tamže, s. 2–3 a nasl.

¹⁷ Tamže.

¹⁸ SEDLÁČEK, A.: *Českomoravská heraldika II, část zvláštní*. Praha 1925.

¹⁹ SCHWARZENBERG, K.: *Heraldika, čili přehled její teorie se zřetelem k Čechám na vývojovém základě*. Praha 1941, s. 12.

²⁰ Tamže, s. 11.

²¹ Buben odporúča používať pomenovanie erb len pre znaky fyzických osôb (rodov), teda len tam, kde sa dedia, Krejčíkovci zasa, podľa nás správne, uprednostňujú pomenovanie erb, aby ho odlišili od príliš všeobecného a neurčitého pomenovania „znak“. KREJČÍKOVÁ, J. – KREJČÍK, T.: *Základy heraldiky, genealogie a sfragistiky*. Vyd. Univerzita J. E. Purkyně v Brně, Praha 1987, s. 19. Podobne V. Růžek v spomenutej úvodnej štúdii k trom statiam M. Pastoureaux si uvedomuje problémy zamieňania pojmu erb a znak v preklade heraldických textov z francúzštiny a dôsledne používa pojem erb s odôvodnením, že používanie českého synonyma znak, ktoré má v češtine aj iné významy, by mohlo „čitateľa zmiast“. RŮŽEK, V.: *Tři studie Michela Pastoureaux o počátcích erbů v západní Evropě*. In: *Sborník archivních prací*, 2/2000, s. 338.

V prvej slovenskej práci, venovanej aj heraldickej terminológii, používa J. Novák pojem erb, považuje ho za synonymum pojmu znak.²² Uprednostňuje však pomenovanie erb s výnimkou štátneho erbu, ktorý označuje ako znak.

Pomenovanie „štátny znak“ sa v niekdajšej Československej socialistickej republike mohlo chápať ako vcelku primerané, keďže „štátny znak“ nebol vložený do heraldického štítu a teda mu chýbal základný atribút skutočného erbu.²³ Táto tradícia označovania štátneho erbu termínom „štátny znak“ v právnych predpisoch je však podstatne staršia a siaha k prvým právnym predpisom, upravujúcim podobu štátneho erbu z r. 1919 a 1920.²⁴ Ani slovenský snem r. 1939 nenahradil výraz „štátny znak“ termínom „štátny erb“ a náprava sa neuskutočnila ani v právnych predpisoch z rokov 1960, 1990 či 1992.²⁵

Už v predchádzajúcej štúdií²⁶ sme ukázali, že slovenská heraldická terminológia bola, a do určitej miery stále je, ovplyvnená heraldickou terminológiou českou. Popri spomenutých českých heraldických prácach, ktoré pri absencii domácej heraldickej spisby dlho plnili aj funkciu učebníc heraldiky, to bola tiež terminológia právnych predpisov, upravujúcich výsostné znaky štátu, ktorá spôsobila prežívania veľmi všeobecného – a podľa nášho názoru neheraldického –

²² „Heraldika je náuka a umenie o erboch či znakoch“. J. Novák: Heraldika. In: ŽUDEL, J. – NOVÁK, J.: Průručka diplomatiky, sfragistiky a heraldiky. Bratislava 1956, s. 103. Určitú terminologickú rozkolísanosť tohto autora možno sledovať podľa samotných nadpisov jeho nasledujúcich prác: pri rodových a mestských erboch uprednostňuje pomenovanie „erb“ (Erby našich miest. Bratislava 1970, Slovenské mestské a obecné erby. Martin 1972, Erby miest, vyhlásených za pamiatkové rezervácie. Bratislava 1986, Rodové erby na Slovensku I, II. Martin 1980, 1986, pri štátnych a cechových zasa „znak“ (Štátne znaky v Čechách a na Slovensku dnes aj v minulosti. Bratislava 1990, Cechové znaky. Bratislava 1975). Podobne je legislatívnu terminológiou ovplyvnený aj L. Vrteľ, ktorý v prácach venovaných výsostným znakom štátu dosiaľ uprednostňuje termín „znak“ (Na troch výškoch biely kríž. Rozprávanie o slovenskom znaku. Bratislava 1990, Štátny znak Slovenskej republiky. Bratislava 1995), kým inak uprednostňuje termín „erb“ (Rodové erby na Slovensku. Bratislava 1996).

²³ „Státní znak Československé socialistické republiky tvoří červený štít tvaru husitské pavězy s pěticípou hvězdou v horní části...“ Zákon ze dne 17. listopadu 1960 o státním znaku a o státní vlajce (§ 1).

²⁴ „Nařízení vlády republiky Československé ze dne 19. května 1919, jimž se stanoví státní znak.“ „Zákon ze dne 30. března 1920, kterým se vydávají ustanovení o státní vlajce, státních znacích a státní pečeti“. Tento stanovil tri „státní znaky“ – malý, stredný a veľký.

²⁵ Zákon ze dne 17. listopadu 1960 o státním znaku a o státní vlajce. Ústavný zákon z 20. apríla 1990 o štátnych symboloch Českej a Slovenskej Federatívnej republiky stanovil, že „štátnymi symbolmi sú štátny znak, štátna vlajka, štandarda prezidenta republiky, štátna pečať a štátna hymna“ (čl. 1). Ústavný zákon Slovenskej národnej rady z 1. marca 1990 o názve, štátnom znaku, štátnej vlajke, štátnej pečati a o štátnej hymne Slovenskej republiky. Tiež: Zákon Národnej rady Slovenskej republiky č. 63/1993 Z. z. o štátnych symboloch Slovenskej republiky a ich používaní v znení zákona Národnej rady Slovenskej republiky č. 240/1994 Z. z. a zákona Národnej rady Slovenskej republiky č. 273/1996 Z. z., ktorý vo svojom § 1 stanovuje, že „štátne symboly Slovenskej republiky, ktorými sú štátny znak, štátna vlajka, štátna pečať a štátna hymna, možno vyobrazovať a používať len spôsobom ustanoveným týmto zákonom“.

²⁶ VRTEĽ, L.: Úvod do terminológie blazonu (smery, polohy, vzťahy). Slovenská archivistika 2/2000, s. 24–56.

termínu znak aj v situáciách a na miestach, kde by bolo primeranejšie pomenovanie erb.

Definície erbu

Dosiaľ sme sa venovali pomenovaniu erbu, skúsme teraz analyzovať niektoré jeho definície a preskúmame, čo majú spoločné a čo odlišné. Tak definícia Václava Kráľa, jedného zo zakladateľov českej heraldiky znie: „**Pod znakom či erbom rozumieme obraz, utvorený podľa ustálených vedeckých pravidiel, ktorý je trvalým znamením hodnosti, moci alebo práva osôb, rodov a krajín, ako aj miest a korporácií**“.²⁷ Akcentuje teda najmä trvalosť znamenia vytvoreného podľa heraldických pravidiel. Takmer o polstoročie mladšia definícia Karla Schwarzenberga konštatuje, že „**Znak je trvalé štítové znamenie, určitej kresby a určitého sfarbenia, a všetko, čo k nemu môže patriť**“.²⁸ Podčiarkuje, podobne ako tá predchádzajúca, tiež trvalosť znamenia a pripája, že ide o znamenie na štíte s prípadnými ďalšími súčasťami.²⁸ Jozef Novák k definícii erbu pridáva rozmer dedičnosti a právnej regulácie používania erbu. Jeho definícia znie: „**Erb je na štíte umiestnené trvalé znamenie, vytvorené podľa heraldických pravidiel, ktoré určuje fyzickú alebo právnickú osobu. K používaniu erbu oprávňuje vžitie alebo udelené právo. Má teda dedičnú spôsobilosť, trvalý obsah a formálne vyhotovenie**“.²⁹ Rovnakú definíciu prináša aj Milan Buben, vynecháva v nej konštatovanie, že erb označuje aj právnickú osobu, v súvislosti s ktorou považuje za vhodnejšie používať termín znak.³⁰

Zaujímavú definíciu erbu prináša dielo dvojice autorov Galbreath – Jéquier. Tamojšia definícia uvádza, že „**erby sú emblémy, ktoré sa musia vyznačovať týmito znakmi:**

1. Erby sú farebné emblémy.
2. Použité farby sú sýte a ich počet je obmedzený.
3. Obrazy sú geometrické, alebo veľmi štylizované, nemajú žiadny, alebo len slabý reliéf.
4. Najdôležitejším nosičom erbu je rytiersky štít, mohli sa však zobrazovať aj na zástavách veliteľa a následne tiež na pokrývkach koní a na sedlách, na vojenskom odevu, niekedy tiež na rytierovej prilbe.
5. Erby sú dedičné, sú viazané na osudy krajiny alebo rodiny. Ak spoločenstvo prijme erb, prijme ho natrvalo“.³¹

Na rozdiel od predchádzajúcej definície je definícia erbu Ahasvera von Brandta celkom stručná, znie: „**Erb je trvalé, podľa určitých (stredovekých)**

²⁷ KRÁL z Dobré Vody, V.: Heraldika, souhrn pravidel, předpisů a zvyklostí znakových se zvláštním zřetelem k zemím koruny české. Praha 1900, s. 17.

²⁸ SCHWARZENBERG, K.: Heraldika, čili přehled její teorie se zřetelem k Čechám na vývojovém základě. Praha 1941, s. 12.

²⁹ J. NOVÁK: Heraldika. In: ŽUDEL, J. – NOVÁK, J.: Příručka diplomatiky, sfragistiky a heraldiky. Bratislava 1956.

³⁰ BUBEN, M.: Encyklopedie heraldiky. Praha 1999, s. 113.

³¹ GALBREATH, D. L. – JÉQUIER L.: Lehrbuch der Heraldik. München – Battenberg 1978, s. 15–16.

pravidiel vytvorené znamenie osoby, rodiny alebo spoločenstva”.³² Obsahovo jej neprotirečí definícia erbu od Gerta Oswalda, ktorý uvádza, že erby sú „podľa určitých zákonitostí a pravidiel vytvorené dedičné obrazy vo forme stredovekej ochrannej zbroje (prilby a štítu), používané na označovanie osôb, rodín, miest a obcí, ako aj spoločenstiev“.³³ Sami sme erb definovali ako „trvalé znamenie v štíte, vytvorené podľa heraldických pravidiel, určené na identifikovanie nositeľa, ktorým môže byť fyzická alebo právnická osoba“.³⁴ Veľmi výstižnú definíciu erbu priniesol T. Krejčík. Erb (heraldický znak) je podľa neho „farebné a stále (dedičné) znamenie na štíte a na niektorých ďalších súčastiach zbroje európskeho bojovníka, vzniknuté v európskom stredoveku, neskôr rozšírené aj na ďalších jednotlivcov, sociálne skupiny a právnické osoby. Erb je zostavený podľa určitých pravidiel a opisuje sa určeným spôsobom“.³⁵

Spomedzi všetkých definícií erbu sa vyčleňuje celkom osobitá definícia Ivana Hlaváčka, podľa ktorého „Erb je pôvodne farebné znamenie na zbroji, najčastejšie na štíte, ktoré charakterizovalo určitú osobu a jej podriadenú družinu, v ďalšom vývoji tiež jeho vyobrazenie, používané v právnom, vojenskom a spoločenskom živote. V ňom je symbolom a synonymom osoby, ktorej vlastníctvo a nároky vyjadruje v zhode s právnym stavom spoločnosti príslušného teritória“.³⁶

Ak analyzujeme spomenuté definície erbu, môžeme konštatovať, že sú si veľmi blízke a že spomedzi všetkých sa vlastne vymyká len definícia Hlaváčkova. Všetky ostatné definície uvádzajú ako podstatnú charakteristiku erbu jeho **trvalosť, stálosť, resp. dedičnosť**. Hlaváček však túto stránku erbu vo svojej definícii nepovažuje za relevantnú. Podobne, v rozpore so všetkými ostatnými uvedenými heraldikmi, sa v ponúkanej definícii neodvoláva na **heraldické pravidlá**, diktujúce podobu každého erbu. Tým sa jeho definícia dostáva do protikladu najmä s definíciou Brandtovou, ktorý heraldické pravidlá považuje za také podstatné, že nepovažuje za potrebné ani zdôrazniť, že erb je znamením v štíte, i to je predsa „ošetrené“ heraldickými pravidlami. Zo spomenutej Hlaváčkovej definície, na rozdiel od Brandtovej, nevyplýva, že na tvorbu erbu sa vzťahujú dajaké špecifické pravidlá (napríklad určitý tvar štítu, výber tinktúr a ich kombinácia, heraldická štylizácia, kompozícia erbu a pod.). Navyše autor definície používa výraz „v ďalšom období“, pričom nekonkretizuje, ktoré je to predchádzajúce obdobie, a teda ním prezentovaná definícia nie je ani jednoznačná, ani dostatočne jasná. Pod predchádzajúcim obdobím sa tu rozumie azda starovek, či stredovek? A ak stredovek, ide o celý stredovek, alebo len o určitý jeho úsek? Hlaváčkova

³² BRANDT, A, von: Werkzeug des Historikers, Verlag W. Kohlhammer, GmbH, Stuttgart, Berlin, Köln, Mainz 1980, s. 119.

³³ OSWALD, G.: Lexikon der Heraldik, Leipzig 1984, s. 412.

³⁴ VRTEJ, L.: Osem storočí slovenskej heraldiky. Martin 1999, s. 9.

³⁵ KREJČÍKOVÁ, J. – KREJČÍK, T.: c. d., s. 17.

³⁶ HLAVÁČEK, I.: Heraldika. In: Vademecum pomocných vied historických. Praha 1988, s. 333–334.

definícia erbu je síce medzi ostatnými definíciami určitým osviežením, no zároveň vyvoláva rozpaky.

Pri analyzovaní spomenutých definícií sa ukazuje rozpor v tom, že kým niektorí autori obmedzujú definovanie erbu len na znamenie v štíte (Schwarzenberg, Novák a ďalší), iní (Galbreath, Oswald, Hlaváček, Krejčík a ďalší) považujú za erb aj znamenie zo štítu použité samostatne na iných súčastiach zbroje, vrátane textílií (koruhva, znakový kabátec – fafrnok, čabraka...). Za povšimnutie stojí, že v definíciách sa výslovne uvádza použitie znamenia na zbroji – najmä ochranej (lat. arma) – nie však v pečatiach, minciach a pod., čo môže mať v používaní takto chápaného termínu v praxi vážne konzekvencie.

Spomeňme tiež skutočnosť, že kým väčšina autorov sa vo svojich definíciách erbu sústreďuje len na znamenie v štíte a ponecháva bokom ďalšie súčasti erbu, iní autori (napr. Oswald) uvádzajú pri definovaní erbu popri štíte aj prilbu. Najväčkorysejšie túto otázku vyriešil Schwarzenberg, ktorý vo svojej definícii dodáva, že erbom je aj „všetko, čo k štítovému znameniu môže patriť“. Za upozornenie tiež stojí, že Krejčík najnovšie veľmi vhodne v definícii erbu upozornil na význam blazonu. Spomenuté definície teda naznačili, že o definovanie erbu sa možno pokúšať zvyrazňovaním rôznych jeho charakteristík, týkajúcich sa jednak jeho formálnej podoby a jednak jeho funkcie.

Vonkajšie a vnútorné charakteristiky erbu

Pri hľadaní definície erbu je zrejme potrebné preskúmať rôzne stránky tohto zvláštneho druhu znakov. Možno ich azda rozdeliť na vonkajšie a vnútorné charakteristiky erbu. Vonkajšie sa týkajú formálneho stvárnenia erbu, vnútorné jeho špecifických vlastností, funkcií, ktoré má plniť a tiež právnych vzťahov, v ktorých sa erb rodí, existuje, mení sa a zaniká. Preberme si postupne tieto charakteristiky, pričom pod heraldickými pravidlami a zvyklosťami budeme predbežne rozumieť len tie, ktoré sa týkajú stvárnenia erbu, jeho podoby.

Erb ako znamenie v štíte

Už aj tá najjednoduchšia definícia erbu obsahuje konštatovanie, že erb je znamenie v (resp. na) štíte.³⁷ Konštatovanie je to na prvý pohľad prijateľné

³⁷ Pokiaľ ide o rozhodnutie, či erb definovať ako znamenie „v“ štíte alebo znamenie „na“ štíte, prikláňame sa k prvej možnosti. Uvedomujeme si, že prvé znamenia bývali skutočne upevňované, aplikované, maľované „na“ štít, v heraldickej terminológii sa však pojem na do určitej miery rezervuje na vyjadrenie umiestnenia na hornom okraji niečoho. J. ČÁREK v práci *Městské znaky v českých zemích*. Praha 1985, používa formuláciu „na štíte“, no už nie „na poli štítu“, „na päte štítu“, „na hlave štítu“. Predložku „na“ používa potom v niekoľkých významoch, napr.: „na červenom štíte, na striebornom trojvrší...“, s. 89. Nemecká heraldická terminológia používa predložku „v“ („in“) a v blazone nepoužíva substantívum „štít“. Napr. „In Gold ein schwarzer Balken“, v preklade „v čiernom (rozumej štíte) – resp. v černi – strieborné brvno. Francúzsky a anglický blazon sa vďaka svojej tradičnej kompozícii tiež zaobíde bez označenia, kde je znamenie umiestnené. Spomenutý blazon by vo francúzštine znel „d’Or à la Fasce de Sable“ a v doslovnom preklade azda „zlatej (rozumej tinktúry štít) s brvnom (doslova páskou) čiernej (rozumej tinktúry)“.

a zdanlivo nespochybniteľné. V skutočnosti však v sebe skrýva viacero sporných otázok. Sústreďme sa len na niektoré. Prvá z nich znie, či možno za erb považovať aj znamenie bez štítu, druhá, či je znamenie v štíte v každom prípade už erbom, a napokon i tretia, či jeden erb musí byť nevyhnutne v jednom alebo aj vo viacerých štítoch.

Heraldické znamenie bez štítu

Ani odpoveď na prvú otázku nemôže byť celkom jednoznačná. V princípe žiadne znamenie, ktoré nie je v štíte, za erb považovať nemožno. Napokon, ako sme spomenuli, staré české – a podľa všetkého aj hovorové slovenské – pôvodne najstaršie pomenovanie erbu bolo len „štít“. Poznáme však veľmi rozšírenú heraldickú zvyklosť, podľa ktorej znamenie zo štítu v niektorých prípadoch opúšťa rámec štítu a zobrazuje sa na zástave, v pečati, v minci, na odeve, pokrývkach koní, freskách, závesoch. V tejto súvislosti tiež pripomeňme názor, podľa ktorého erby majú svoj pôvod nie v štítoch, ale v zástavách.³⁸ Dokonca, ako sme spomenuli, viacerí autori pri definovaní erbu uvádzajú štít len ako najčastejšie, nie však jediné umiestnenie heraldického znamenia.³⁹ V súlade s týmto názorom významné heraldické authority konštatujú, že hlavným nosičom erbu je síce rytiersky štít, no erby môžu byť zobrazované aj na zástavách, pokrývkach koní, odeve rytierov a niekedy i na jeho prilbici.⁴⁰

Tu je však zrejme nevyhnutné rozlišovať medzi viacerými situáciami, súvisiacimi iste s miestnymi a dobovými zvyklosťami. Pokúsme sa ich odlíšiť:

Do prvého okruhu možno azda zaradiť znaky v období, v ktorom hlavným nosičom identifikačného znamenia bola zástava. Podľa viacerých heraldikov práve znamenia zo zástav vložené do štítov v polovici 12. stor. dali vzniknúť prvým erbom.⁴¹ Podobne sa jednoduché identifikačné znamenia zobrazovali v pečatiach. Takéto vexilologické či sigilografické znamenia zrejme nemôžeme pomenovať erbami ani heraldickými znamienami. Nielen preto, lebo nie sú vložené do štítu, ale najmä preto, lebo erby ani heraldika ešte nejestvovali. Primerané je nazývať ich predheraldickými znamienami.

Do druhého okruhu patrí používanie znamenia z už existujúceho erbu (graficky i farebne ustáleného identifikačného znamenia v štíte) v heraldickom období, t. j. po 12. stor., mimo štítu, najmä na ostatnej zbroji, prípadne na súčastiach vojenskej výzbroje, akými sú čabraky koní, stany a šiatre, ale i spomenuté zástavy a pod. Tieto znamenia používané súčasne v štíte a na ostatnej zbroji i bez štítu viacerí autori – Oswald, Galbreath, Jéquier – považujú tiež za erby. Nie je vylúčené, že francúzske slovo „cimier“ prešlo do slovenčiny, ale aj maďarčiny v 14. stor. nielen vďaka tomu, že v tom čase v Uhorsku vládla dynastia An-

³⁸ KRÁL z Dobré Vody, V.: c. d., s. 17.

³⁹ OSWALD, G.: c. d., GALBREATH, D. L. – JÉQUIER L.: c. d.

⁴⁰ GALBREATH, D. L. – JÉQUIER L.: c. d., s. 15.

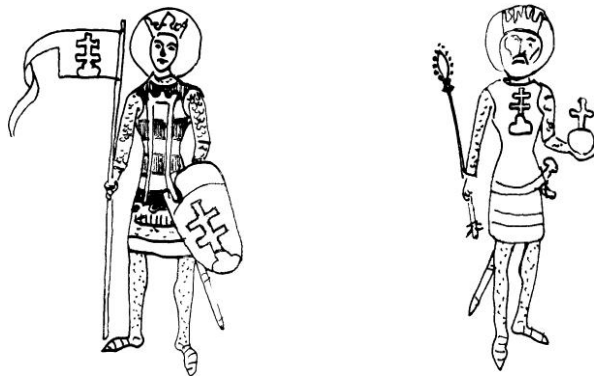
⁴¹ „První podnět ke znamením erbovním dala válečná korouhev, pod kterou vůdce své bojovníky nebo hlava rodu své pokrevence vedli v boj“. Král z Dobré Vody, V.: c. d., s. 17.

jouovcov, ale aj vďaka tomu, že to bolo obdobie, v ktorom sa klenoty používali ako samostatné identifikačné znamenia. Do určitej miery súperili so samotnými štítovými znamienami a nahrádzali ich.⁴² Dodajme, že francúzština, ale i angličtina majú pre takéto situácie špeciálne termíny „armes“, resp. „arms“, ktoré sa však do slovenčiny dosiaľ prekladajú len ako erb, hoci by bolo pre ne správnejšie pomenovanie „heraldické znamenie“.

Tretí okruh rozširovania významu termínu erb, tentoraz už mimo zbroj, je vytváraný tendenciou považovať za erb aj znamenie bez štítu, použité v pečati, prípadne na minci a pod. – teda už celkom mimo zbroj. Tu je však opäť potrebné rozlišovať, či ide o pečatné znamenie, prevzaté zo známeho erbu – napríklad heraldické znamenia kráľovského rodu na panovníckej minci či pečati, ktoré možno oprávnené pomenovať heraldickým znamením, alebo ide o celkom neheraldický pečatný motív, napríklad s realistickým vyobrazením svätca, ktorému takéto pomenovanie nesvedčí. Tendencia považovať každé pečatné znamenie za heraldické a teda vhodné na vloženie do štítu je vo svete ojedinelá a stretáme sa s ňou len na Slovensku.⁴³

Heraldické znamenie

Heraldické znamenie vyňaté zo štítu bývalo najmä na textile, ale aj inde veľmi často multiplikované. V našom prostredí sú známe najmä multiplikované zlaté francúzske ľalie na modrom podklade. Heraldicky by sme povedali, že odev či plášť sú posiate, či posypané znamením zo štítu (erbu). Rezíduom tejto zvyklosti je anglické pomenovanie pre erb „coat-of-arms“ (doslova to možno preložiť azda ako „erbový plášť“).

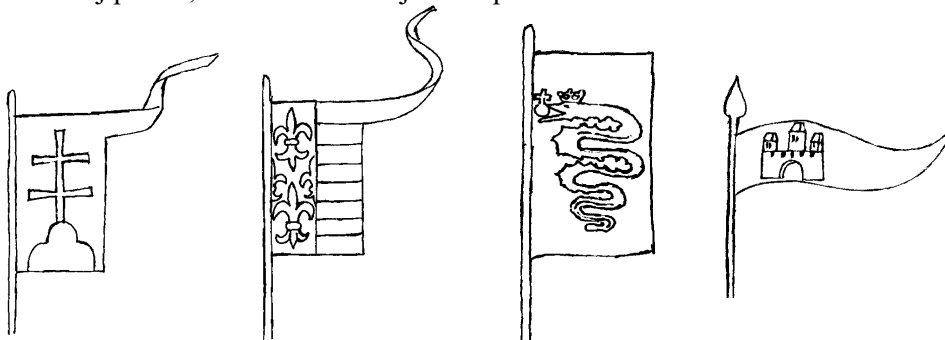
Erbové tuniky podľa Viedenskej obrázkovej kroniky (14. stor.)

⁴² Pozri k tomu kapitolu Heraldika klenotov v práci VRTEL, L.: Osem storočí slovenskej heraldiky. Martin 1999, s. 85–90.

⁴³ Zamieňanie pečatí a erbov ilustrujú dokonca aj samotné názvy odborných publikácií, označujúcich sa za heraldické, pričom však spracúvajú zväčša sfragistickú materiu. Napr. dielo J. Nováka Slovenské mestské a obecné erby. Martin 1972, ktorá sa venuje prevažne neheraldickým pečatiam. K nevhodnému zamieňaniu pečate a erbu v slovenskej praxi pozri: VRTEL, L.: Živá heraldika..., s. 217–226.

Zámerne používame výraz „znamenie zo štítu“. Adjektíva „štítové“ či „erbové“ sú totiž nejednoznačné, nevyjadrujú presne, či ide o znamenie zobrazené v štíte alebo znamenie pochádzajúce zo štítu.

Používanie znamenia z erbu mimo erb možno ilustrovať napríklad Žigmundovou erbovou listinou pre Bratislavu z r. 1436. Listina uvádza príklady používania heraldického znamenia „bieleho mesta v červenom poli“ (civitas alba in campo rubeo), ktorého používanie panovník mestu potvrdil, a to „na vojenských označeniach, na zástavách, šiatroch alebo stanoch a akýchkoľvek iných príležitostiach“. Zobrazenie mestskej zástavy – červenej trojuhlej s bielym motívom hradieb – vidno aj v iluminácii tejto listiny (z 9. júla 1436).⁴⁴ Formulácia je v súlade s pôvodným poslaním heraldiky a so zvykom zobrazovať heraldické znamenia len na zbroji. Zároveň však formulácia „pri akýchkoľvek iných vhodných príležitostiach“ otvára možnosť používania spomenutého heraldického znamenia i mimo túto oblasť, čo je napokon ilustrované aj veľkou ilumináciou kolorovanej mestskej pečate, ktorá medzi zbroj iste nepatri.⁴⁵

Heraldické znamenie Horného Uhorska na zástave podľa Viedenskej obrázkovej kroniky (14. stor.)

Heraldické znamenie uhorských Anjouovcov na zástave podľa Viedenskej obrázkovej kroniky (14. stor.)

Heraldické znamenie rodu Gorjanskovcov na zástave podľa erbovej listiny z r. 1416

Heraldické znamenie Bratislavy na zástave podľa erbovej listiny z 9. júla 1436

Spomenuli sme, že viaceré heraldické autority považujú za erby aj znamenia bez štítu, avšak len na súčiastiach vojenskej výzbroje (vrátane zástav), nie už v iných oblastiach, napríklad na minciach či pečatiach a – pochopiteľne freskách, závesoch či inom zariadení palácov a kostolov.

Chápeme pôvodný význam viazanosti heraldických identifikačných znamení (v štíte, či bez štítu) na zbroj, najmä ochrannú, čo je podčiarknuté aj samotným

⁴⁴ Vyobrazenie bratislavskej zástavy pozri VRTEĽ, L. Osem storočí..., s. 135.

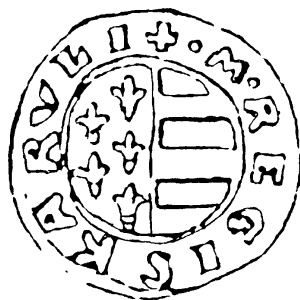
⁴⁵ V erbových listinách z neskorších storočí sa vedome rozširovali možnosti či príklady používania udeleného, potvrdeného či doplneného erbu aj na jeho používanie na klenotoch, nábytku... krátko „pri všetkých čestných a vhodných príležitostiach“. Pozri napr. armáles pre Mórica Beňovského z r. 1778. ŠIMONČIČ, J.: Erb grófa Mórica Beňovského. Pamiatky a múzea 1/1997, s. 11.

pojmom „arma“, „armes“, „arms“, „coat-of-arms“, ale aj „Wappen“. Sme však náchylní do rovnakej skupiny zaradiť aj vyobrazenia heraldických znamení mimo oblasť zbroje – najmä heraldické znamenia v pečatiach či minciach.

Tak napríklad zo 14. stor. poznáme mincu Karola Róberta (1308–1342), v ktorej je znamenie z jeho erbu zobrazené bez štítu a rozvinuté do kruhového poľa.⁴⁶ Panovník používal teda zároveň erb (znamenie v štíte), no i erbové znamenie bez štítu.

*Heraldické znamenie
zo štátneho erbu na minci
Ladislava IV. (1272–1290)⁴⁷*

*Heraldické znamenie uhorských Anjouovcov na minci
Karola Róberta (1326?)⁴⁸*

*Heraldické znamenie v pečati
Tomáša Sečanského (1401)⁴⁹*

Otázka, pred ktorou teraz stojíme, znie: sú v týchto a mnohých iných prípadoch znamenia (znamenie bez štítu) v zástavách, pečatiach či minciach erbami alebo nie. Prikláňame sa k názoru, že tu máme zaiste do činenia s heraldikou, nie však s erbami, len s ich odrazom, so sekundárnym použitím ich obsahu. Tieto znamenia teda odporúčame považovať nie za erby, ale za heraldické znamenia.

Identifikovať takéto znamenia, pokiaľ je známy súčasne používaný erb, nie je ťažké. Čo však vtedy, ak erbovú predlohu nepoznáme, no zachovali sa len sekundárne, napr. na zástavách či pečatiach. Vtedy, ak je znamenie heraldicky štylizované, ak sa pohybuje v období, v ktorom bolo bežné paralelné zobrazovanie heraldického znamenia v štíte i mimo štítu – vtedy je iste dôvod, aby sme predpokladali existenciu erbovej predlohy, prípadne ju aj zrekonštruovali.⁵⁰ Dnes už neznáme erby môžu žiť v sekundárnych heraldických pamiatkach.

Francúzska heraldika používa na označenie erbu jednak výraz „blason“ a jednak výraz „armoirie“, na použitie heraldických figúr mimo štítu však používa

⁴⁶ RÉTHY, L. – PROBSZT, G.: *Corpus nummorum Hungariae*. Graz 1959. (ďalej CNH) XXIII/47, VRTEL, L.: *Osem storočí...*, s. 90.

⁴⁷ CNH XVII/317.

⁴⁸ CNH XXIII/47.

⁴⁹ Pečať Franka zo Sečian z r. 1401, krajinského sudcu v rokoch 1397–1408. Štátny oblastný archív v Levoči, fond Spišská kapitula, Scr. 3, f. II, No 2.

⁵⁰ Takým postupom vznikol – presnejšie bol zrekonštruovaný – erb Handlovej. Motív zlomeného kola sv. Kataríny, patrónky mesta, sa zachoval na plechovej štandarde, odkiaľ sa (opäť?) dostal do dnes používaného mestského erbu.

špecifický termín „les armes“. Toto slovo, majúce základ v latinskom slove „arma“, zbraň, sa v heraldike prekladá ako „heraldické znamenie“, či v plurále „heraldické znamenia“ (les signes héraldiques) a používa sa práve na označenie heraldických figúr z erbu, zobrazených však mimo štítu. V anglickej heraldickej terminológii sa v takýchto situáciách používa výraz „arms“, ktorý je vhodné tiež prekladať nie ako „erb“, ale ako „heraldické znamenie“ toho-ktorého rodu či mesta.

Paraheraldické znamenia

Na tomto mieste sa žiada upozorniť, že tieto znamenia sú skutočne heraldické, teda nepatria do okruhu symbolov, ktoré sa zvyknú označovať ako paraheraldické. Pojem paraheraldika sa používa najmä na označenie osobných symbolov, ktoré nie sú vytvorené podľa heraldických pravidiel, nepoužívajú sa primárne na identifikáciu človeka, ako skôr na vyjadrenie jeho osobnostnej orientácie. Patria sem najmä impresy.⁵¹ Paraheraldické znamenia sa používajú paralelne s heraldickými a nijako si nekonkurujú. Jedny slúžia na identifikovanie v zmysle odlišenia sa od okolia, od iných subjektov, druhé najmä na vyjadrenie vlastnej identity, sebavyjadrenie. Jedny človek zdedí po predkoch, druhé si slobodne zvolí, či niekoľkokrát za život zmení.

Erb s viacerými štítmi

Erb je znamením v štíte. Vyššie sme poukázali na jeho vzťah k heraldickému znameniu, umiestnenému mimo štítu. Na druhej strane erb nemusí nevyhnutne pozostávať z jediného štítu so znamením – môžu ho tvoriť aj dva, či dokonca viacero štítov s príslušnými emblémami. Musí však byť jasné, že ide o štíty patriace k sebe, tvoriace jeden celok. Takéto erby môžu byť umiestnené vedľa seba, môžu, no nemusia byť k sebe naklonené, môžu, no nemusia byť zdola ovenčené či ovinuté stuhou s heslom, či spojené nosičom. Vždy ide o tzv. združený (aliančný) erb, ktorý je významovo zhodný s erbom štiepeným či štvrtým (kde v prvom a štvrtom poli je znamenie jedného štítu – pôvodne samostatného erbu – v druhom a treťom poli znamenie druhého.)

Isto netreba zdôrazňovať, že združený (aliančný) erb na dvoch štítoch je inej podstaty než erbové kompozície, či galérie samostatných erbov v pečatiach (najmä okolo postavy panovníka).

⁵¹ O paraheraldických emblénoch v 15. stor. pozri napríklad MÉRINDOL, CH. de : Le roi René et la seconde maison d'Anjou. Paris 1987. Impresa je výstižne analyzovaná v úvode práce HALL, J.: Slovník námětů a symbolů ve výtvarném umění. Praha 1991. Impresa je zvláštnym druhom emblému, pozostávajúceho z obrazca doplneného o priliehavé motto. Obe dovedna tvoria to, čo sa zvykne nazývať „telom“ a „dušou“ emblému – impresy.

Erb (zružený – aliančný erb) Ladislava V. z jeho mince (1453–1457)⁵²

Erb (zružený – aliančný erb) kráľovnej Alžbety, vdovy po Albrechtovi Rakúskom, matky Ladislava V., z jej pečate (1441)⁵³

Štíty bez heraldických znamení

Je však tiež dôležité rozlišovať, ktoré znamenia sú heraldické či paraheraldické a ktoré vyslovene neheraldické. Tak napríklad pestrofarebne vyšíty sv. Florián na zástave hasičského zboru neznamená, že toto znamenie je erbom spomenutého hasičského zboru. Je to jednoducho patrón hasičov, preto si ho dali vyšíť na svoju spolkovú zástavu. Ani rovnaký sv. Florián, vyrytý do kruhového poľa obecnej pečate, nie je erbom obce. Je to zrejme patrón miestneho kostola a tým celej obce, preto si ho obec, ako svojho ochrancu, dala zobrazit' v obecnej pečati. Pravdepodobne by sme rovnakú postavu našli aj vo farskej pečati, pričom ani tohto sv. Floriána by sme nemali považovať za erb farského úradu. Znamenie nie je heraldicky štylizované, nie je symbolom, nemožno z neho dedukovať, že existovalo pôvodne aj v štíte a len sekundárne sa dostalo na zástavu, do pečate a pod.

Ak by sme v heraldike známy pojem „predheraldické štádium“ či „predheraldické obdobie“ pochopili nie tak, že ide o obdobie do vzniku heraldiky, teda do polovice 12. stor., ale z hľadiska vývoja znaku toho ktorého subjektu, potom by sme mohli povedať, že znamenia niektorých miest, obcí, ale aj štátov preživali svoje predheraldické obdobie rôzne dlhý čas. Pri iných mestách predheraldické obdobie vôbec neregistrujeme a už od 13. stor. sa u nich stretáme s brilantnými erbami. Niektoré znamenia prešli z predheraldického štádia do heraldického v 13. stor., niektoré v 15. stor. a niektoré sú v predheraldickom štádiu dodnes, pričom sa – hoci niekedy heraldicky ťažko akceptovateľné – predsa len považujú za erby.

Zjednodušene možno azda povedať, že za heraldické znamenia možno považovať tie pečatné znamenia, ktoré sú schopné plniť funkciu symbolu a ktoré sú

⁵² CNH XXXIII/197.

⁵³ Podľa PRAY, G.: Syntagma historicum de sigillis regum et reginarum Hungariae pluribusque aliis. Budaë 1805, XI/6.

atribútom, akýmsi neoddeliteľným znakom označovanej osoby. Teda nie tie, ktoré inklinujú ku krajinomalbe či portrétu. Nie krajinárske zobrazenie konkrétneho mesta, ale atribút každého stredovekého mesta, hradby, ktoré sú symbolom bezpečia, ochrany, oddeleného sveta, ideálneho Nového Jeruzalema... Nie vlniace sa jačmenné pole, ale tri klasy, zastupujúce ho ako pars pro toto. Klasy, symbolizujúce chlieb a život, v duchovnom význame tiež Eucharistické Božie telo... Nie portrét Panny Márie, ale jej atribút – ľalia – ktorá je symbolom čistoty, nepoškvrnenosti, panenskosti... Takéto a podobné motívy, aj v tých prípadoch, keď sa zachovali len v okrúhlych pečatných poliach, teda nie v erbových pečatiach, a sú heraldicky štylizované, možno azda považovať za heraldické znamenia. Osobitne v prípadoch, keď osoby (fyzické alebo právnické) rovnakého typu, rovnakého postavenia a v rovnakom čase používali podobné znamenia vložené aj do štítu. Za heraldické, resp. erbové znamenie možno považovať len to, čo je symbolom.

Architektúra erbu

Položili sme si však aj druhú otázku. Súvisí so skutočnosťou, že kým samotný štít so znamením sa považuje pri niektorých heraldických kategóriách (napr. erboch mestských, cechových...) už za skutočný a úplný erb, ktorému nič nechýba, za erby iných kategórií sa považujú znamenia v štíte len vtedy, ak obsahujú aj ostatné súčasti erbu. Tak napríklad v erboch cirkevných hodnostárov sú to kňazské klobúky, berly, procesné kríže, pri rodových erboch prilba, klenot, prikrývadlá... Jedno i druhé sú však erby.

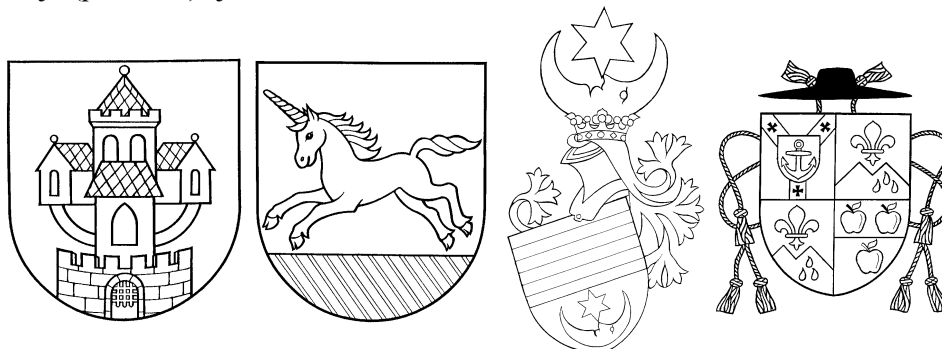
Tieto súčasti erbu, kladené nad samotný štít, sa nazývajú timbrovaním. Výraz pochádza z francúzštiny, kde slovo timbre znamenalo pôvodne zvon, neskôr prilbicu, resp. jej hornú časť. Následne sa rozšírilo na všetky v heraldike používané a na horný okraj štítu kladené pokrývky hlavy, najskôr heraldické prilby s klenotmi, potom tiež koruny, položené priamo na horný okraj štítu, pápežské tiary, biskupské mitry, ale aj – na anglický spôsob – priamo točenice bez prilby, či nad štítom.⁵⁴

V nemčine sa spomenuté timbrovanie volá Oberwappen – „vrchný erb“. Nemecký výraz Oberwappen prevzal v preklade aj Schwarzenberg, ktorý v tejto súvislosti používa pojem „vrchní znak“.⁵⁵ Pomenovanie nepovažujeme za najvhodnejšie, pretože evokuje existenciu akéhosi „spodného erbu“. Ako keby teda

⁵⁴ Pojem „timbre“ označuje teda heraldickú pokrývku hlavy – prilbu, korunu na hornom okraji štítu, zväčša teda hodnostnú korunu, tiaru, mitru, kňazský klobúk. Z logiky vyplýva, že takáto heraldická pokrývka prináleží fyzickým osobám. Existujú však aj historické i súčasné prípady – podľa nášho názoru nie veľmi šťastné – keď sa takáto heraldická pokrývka hlavy dostávala a dostáva do erbov právnických osôb (laických či cirkevných). Heraldická pokrývka hlavy – „timbrácia“ – principiálne nepatrí medzi vedľajšie, ale medzi hlavné súčasti erbu. Určitou výnimkou je – zdá sa – koruna (kráľovská alebo murovaná), položená na horný okraj štítu, ktorá sa používa tak v rodovej, ako aj v štátnej a komunálnej heraldike často ako súčasť väčšieho erbu, kým paralelne sa používa aj malý (základný) erb bez koruny. V tých prípadoch koruna inklinuje k vedľajším súčastiam erbu.

⁵⁵ SCHWARZENBERG, K.: c. d., s. 13.

existovali vedľa seba – presnejšie nad sebou – dva erby, vrchný a spodný. Ani nemčina však pojem „Unterwappen“ – spodný erb nepozná. Pre spomenuté timbrovanie je azda v slovenčine primerané pomenovanie „nadštítová časť erbu“. Štít so znamením by sa podľa toho dal charakterizovať ako „štítová časť erbu“. Niektoré erby teda majú (povinne) len štítovú časť, iné popri štítovej časti majú (povinne?) aj nadštítovú časť.

Štyri erby v ich elementárnej podobe:

Erb mesta Serede Erb obce Štiavnika Erb rodiny Platthyovcov Erb Mons. Poláka

Je zaiste jasné, že nejde o tzv. „vedľajšie súčasti erbu“ – v nemčine „heraldische Prachtstücke“, prípadne „heraldische Prunkstücke“, v češtine „honosné kusy“ – ktoré J. Novák nazýva tiež „ozdobnými časťami erbu“. Patria sem napríklad nosiči erbu (štítu), strážcovia, heslá, rady a vyznamenania, plášte a stany..., ktoré nositeľ erbu môže, ale nemusí pri každej príležitosti používať. Vedľajšie sú teda nie ani tak preto, že niektoré z nich sa reálne vyskytujú po bokoch štítu, ale preto, lebo ich aplikácia nie je v každej situácii povinná. Na rozdiel od nich štít so znamením a pri určitých kategóriách erbov prilba (prípadne tiež s korunou či točenicou), klenot, prikryvadlá, resp. hodnostná koruna predstavujú „hlavné súčasti erbu“.⁵⁶

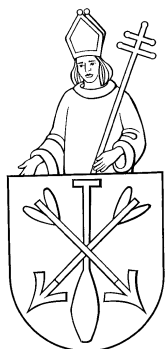
Nie je potrebné zdôrazňovať, že vedľajšie súčasti sa môžu vyskytovať tak pri erboch pozostávajúcich len zo štítovej časti (najmä erbom štátnych a mestských), ako aj pri tých, ktoré sú jednotou štítovej časti a nadštítovej časti (najmä erbov rodových a erbov cirkevných hodnostárov).

Z výrazu „hlavné súčasti erbu“ by malo vyplývať, že bez nich (resp. bez niektorej z nich) erb už nie je erbom, naproti tomu erb bez niektorej z vedľajších súčastí ostáva stále erbom a to erbom úplným.

Nechceme zachádzať do všetkých podrobností, no ak sa pri určitých kategóriách erbov (najmä cirkevných a rodových) považuje za erb nedeliteľná jednotka

⁵⁶ KRÁL z Dobré Vody, V.: c. d., s. 30–31. ŽUDEL, J. – NOVÁK, J.: c.d., s. 117. Špecifickými príkladmi sú však napríklad erby cirkevných hodnostárov či cirkevných inštitúcií, v ktorých sa nielen nadštítové časti, ale aj vedľajšie časti erbu považujú za obligatórne a bez nich sa erb prakticky nepoužíva.

hlavných súčastí erbu, teda jeho štítových a nadštítových súčastí erbu, prilby (príp. s korunou alebo točenicou), klenotu a prikrývadiel, prípadne koruny, a v cirkevnej heraldike dokonca jednota nielen základných, ale aj vedľajších súčastí erbu, potom asi nie je celkom korektná definícia, podľa ktorej je „erb znamením v štíte“.

Veľký erb obce Žihárec (s nosičom štítu sv. Adalbertom – Vojtehom ako vedľajšou súčasťou erbu)

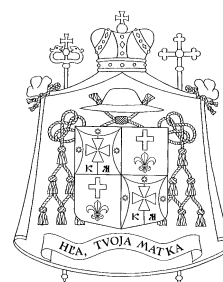

Príklady erbov s vedľajšími súčasťami

Veľký erb mesta Spišských Vlách (s nosičom štítu – anjelom – ako vedľajšou súčasťou erbu)

Erb Mórica Beňovského (s dvomi anjelmi ako nosičmi štítu a teda vedľajšími súčasťami erbu)

Erb Mons. Chautura (vedľajšou súčasťou erbu je z koruny spĺývajúci plášť, spoza neho vyčnievajúce insígnie – kríž a berla – a motto na stuhe pod štítom)

Niekedy sa v tejto súvislosti stretáme s termínom „úplný erb“, príp. „kompletný erb“, čo však tiež nie je dostatočne priesačné pomenovanie, pretože nie je z neho zrejmé, či ide o erb s jeho nadštítovými súčasťami, alebo aj s vedľajšími súčasťami. Tak napríklad obecný erb, pozostávajúci len zo znamenia v štíte považujeme za úplný, no rodový či cirkevný erb pozostávajúci len zo znamenia v štíte považujeme za neúplný.

Čo teda možno považovať za neúplný erb? A je vôbec neúplný erb erbom alebo nie? Môžeme erb bez niektorej z jeho hlavných súčastí považovať za erb? Môžeme považovať za erb určitého rodu len znamenie vložené do štítu no bez nadštítových súčastí erbu?⁵⁷

⁵⁷ Schwarzenberg konštatuje, že i v tom prípade, ak nadštítová súčasť k erbmu patrí, no chýba, už samotný štít so znamením, je erbom a má sa ním nazývať a pokračuje, že podstatou erbu je jeho blazon, t. j. verbalizovaný obsah erbu. Pripomína tak tradičnú francúzsku heraldickú terminológiu, v ktorej pojem „blazon“ znamená v podstate len „štít so znamením“, nie už ďalšie súčasti erbu. Termín blazon je však aj termínom označujúcim celú heraldiku, jej synonymom. Manuel du Blason nie je príručkou blazonovania, ale príručkou heraldiky. V angličtine, nemčine i slovenčine sa termín „blazon“ používa na označenie verbalizovaného erbu.

Príkláňame sa k názoru, že v erbe má identifikačnú funkciu nielen znamenie v štíte, ale aj klenot a čiastočne azda aj prikrývadlá či ostatné súčasti erbu. Ich jednota je teda erbom určitého subjektu. Rovnaké znamenie v štíte, či rovnaký klenot môžu totiž používať – a oprávnene – rôzne osoby. Podobne ako klenot sám sa vo všeobecnosti nezvykne považovať za samonosné identifikačné znamenie,⁵⁸ nemalo by to platiť ani o samotnom znamení v štíte. Ako v heraldike veľakrát, i v tomto prípade však môžeme uviesť príklady, v ktorých samotný klenot zastupuje (identifikuje) nositeľa erbu, alebo tak robí samotný štít so znaménim, či – ako sme uviedli vyššie – len znamenie zo štítu. Z našej heraldickej minulosti možno spomenúť prilbu s prikrývadlami a klenotom (pštrosom) v uhorských minciach zo 14. stor. Siebmacher uvádza medzi erbami aj samotné prilby s klenotmi, hoci dielo je nazvané Erby šľachty v Uhorsku.⁵⁹ Aj príkladov z anglickej heraldiky na používanie točenice s klenotom („crest“) bez štítu je veľké množstvo. Napriek tomu však samostatné používanie jednotlivých súčastí nevelmi známeho erbu, ktorého štandardná podoba je jednotou viacerých prvkov, znižuje identifikačnú schopnosť znamenia a teda nie je v súlade so základnou ideou a duchom heraldiky.⁶⁰

Pri posudzovaní úplnosti a neúplnosti erbu je potrebné brať do úvahy aj regionálne a časové hľadisko, pretože podľa dobových a miestnych zvyklostí sa mohol erb v určitej podobe niekde považovať za úplný, inde za neúplný, inde za nevhodne doplnený. Uvedme stručný príklad. V Uhorsku v 13. stor. nie je formálny rozdiel medzi erbom štátnym, rodovým, mestským či meštianskym. V danej dobe teda rodový erb panovnícky (štátny), rodový (šľachtický či meštiansky), rovnako ako erb mestský či cirkevný sa bez akýchkoľvek nadštítových častí považujú za úplné erby. No už koncom 13. a v 14. stor., keď už vo väčšej miere pribúdajú k rodovým erbom nadštítové súčasti, prilby s klenotmi, sa situácia postupne mení. Pridanie nadštítových súčastí – dvoch prilb s klenotmi – do košického erbu r. 1502 sa neukázalo v celoštátnom rozmere ako perspektívne, perspektívnejšie sa v mestskej heraldike ukázali vedľajšie súčasti erbu – nosiči, najmä v podobe anjelov.⁶¹ Používanie nadštítových súčastí v mestských erboch v novoveku⁶² či iné prípady, v ktorých sa komunálne erby usilujú podobať na rodové – najmä pridávanie prilb nad štítu mestských erbov – možno považovať za heraldicky nevhodné.

⁵⁸ I keď, ako sme uviedli vyššie, najmä v 14. stor. klenot túto funkciu plnil, podobne ako ju do 15. stor. plnil často samotný rodový štít bez nadštítovej časti.

⁵⁹ Napríklad klenot na prilbe šľachticov z Plášťoviec z r. 1368 v podobe kráľovnej držiacej za chvost rybu, z ktorej vyrastá. SIEBMACHER, J. – CSERGHEŐ, G.: Wappenbuch des Adels von Ungarn sammt den Nebeländern der st. Stephans Krone. Nürnberg 1885–1892.

⁶⁰ Vo Francúzsku rody zanechávali prilby s klenotmi a nahradzovali ich korunkami. Porovnaj BUBEN, M.: c. d., s. 198. v Anglicku zasa vynechávali prilby a na vrchný okraj štítu kládli točenicu a z nej vyrastajúci klenot („crest“). Móda teda v jednotlivých krajinách a jednotlivých obdobiach určuje to, čo je obvyklé.

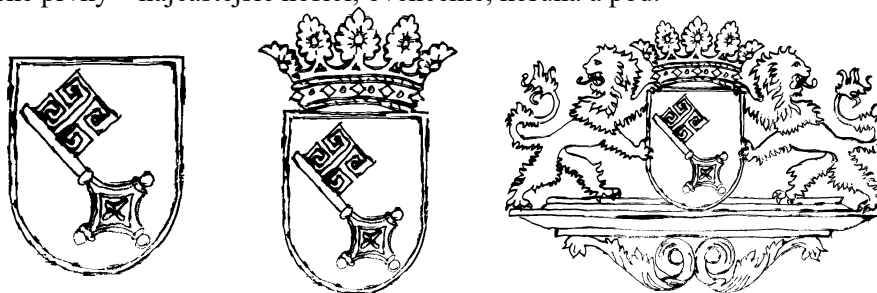
⁶¹ Pridanie anjela vo funkcii heraldického nosiča erbu možno doložiť – pravda z rôznych časových období – v erboch mnohých miest a obcí Slovenska, najmä na východe Košice, Prešov, Bardejov, Kežmarok, ale tiež inde – Slovenská Ľupča, Hliník nad Hronom a pod.

⁶² Za určitú výnimku možno považovať azda pridanie koruny na horný okraj mestského erbu, no len tam, kde je v sigilografickom materiále skutočne doložená.

Malý, stredný (väčší) a veľký erb

V prípade mestských erbov, pri ktorých sa vo veľkej väčšine prípadov považuje za úplný erb len samotné znamenie v štíte, sa možno stretnúť jednak s nadštítovou časťou (najmä korunou, niekedy hradbovou), častejšie však s vedľajšími súčasťami erbu – nosičmi či strážcami (anjelmi, svätými či inými figúrami). V tom prípade sa zaužívalo používanie pojmu „väčší erb“. Paralelne sa teda používa základný (malý) erb a väčší erb, pričom si subjekt môže stanoviť, v ktorých prípadoch bude používať malý (základný) erb a v ktorých prípadoch svoj väčší erb. Popri sebe môže jestvovať viacero stupňov erbu, napríklad tri, ktoré sa potom zvyknú nazývať „malý erb“, „stredný erb“ a „veľký erb“.⁶³

Vcelku možno erby s viacerými stupňami rozdeliť do dvoch skupín. Prvú skupinu tvoria erby s nezmeneným štítovým znameníom. V týchto prípadoch sa teda štít so znameníom nijako neupravuje, len k nemu pristupujú nadštítové, prípadne aj vedľajšie súčasti. Na Slovensku, ale i v Európe sú to dnes predovšetkým mestské erby, ktoré sa používajú vo viacerých stupňoch. V niektorých prípadoch ide o dedičstvo minulosti, ako napr. v Košiciach (dve prilby a anjel), Spišských Vlachoch (koruna a anjel), v Hliníku nad Hronom (anjel), inokedy ide o novovytvorenú kompozíciu, ako napríklad v Handlovej (sv. Katarína), Granč-Petrovciach (sv. Martin).⁶⁴ Podobne zo sveta možno uviesť príklady používania súčasne viac stupňov komunálnych erbov. Tak napr. Brémy používajú tri stupne – „malý erb“ (kleines Wappen), v červenom štíte šikmý strieborný kľúč, „stredný erb“ (mittleres Wappen), v ktorom je na horný okraj malého erbu položená zlatá koruna a „veľký erb“ (grosses Wappen), kde k strednému erbu pribudli dva zlaté privrátené ohliadajúce sa levy ako nosiči.⁶⁵ V týchto a podobných prípadoch sa teda výzor „základného erbu“ nemení, len k nemu pristupujú niektoré ďalšie heraldické prvky – najčastejšie nosiči, ovenčenie, koruna a pod.

Malý, stredný a veľký erb Brém s nezmeneným štítovým znameníom

⁶³ Nie je azda potrebné zdôrazňovať, že takto chápané stupne erbu (malý, stredný a veľký) nemajú nič spoločné s vývojovými stupňami, ktorými môže erb, najmä rodový prechádzať (erb barónsky, grófsky...), pričom sa jeho formálna a často aj obsahová podoba pozmeňuje.

⁶⁴ Príklady použitia väčších erbov niektorých miest a obcí pozri KARTOUS, P. – VRTEĽ, L.: Heraldický register Slovenskej republiky. Martin 2000, s. 248–249.

⁶⁵ STADLER, K.: Deutsche Wappen, Bundesrepublik Deutschland, band 2. Bremen 1966, s. 79. Podobne možno uviesť Hamburg.

Druhú skupinu však tvoria subjekty používajúce súčasne dva, či tri stupne svojho erbu, pričom sa však obsah štítového znamenia upravuje, dopĺňa. V našom prostredí najznámejším príkladom je „malý erb“, „stredný erb“ a „veľký erb“ Československej republiky. Kým malý erb republiky mal podobu nečleneného erbu s levom preloženým slovenským erbom, stredný bol štvrtý so srdcovým štítkom a veľký erb bol delený na sedem polí so srdcovým štítkom, nosičmi, heslom...⁶⁶ Viacero stupňov erbu bolo v minulosti vcelku bežným javom v štátnej (panovníckej) heraldike. Napríklad na drobných minciach sa niekedy používal len malý štátny erb, na veľkých jeho úplnejšia, zložitejšia podoba. Tri stupne štátneho erbu – malý, stredný a veľký – používalo v 19. stor. aj Prusko.⁶⁷

Malý, stredný a veľký erb Československej republiky (1920–1960)

Zhráme teda, že erb určitej fyzickej či právnickej osoby môže mať niekoľko stupňov, ktoré ťažko posudzovať z všeobecného heraldického hľadiska úplnosti či neúplnosti. Rovnako je ťažko posúdiť, či ide o jeden erb, alebo dva či tri erby. Prikláňame sa k názoru, že ide o jeden erb používaný jedným subjektom, pričom spomenutý jeden erb jestvuje v troch stupňoch.

Kvôli úplnosti spomeňme ešte možnosť viacerých vývojových štádií určitého erbu. Tak napríklad jedna osoba (právnická či fyzická, laická či duchovná) mohla počas svojej existencie používať rôzne vývojové štádiá svojho erbu.⁶⁸ Ide stále o erb určitého subjektu – rodu či mesta – ktorý sa mohol v priebehu času pozmeňovať a dopĺňať.

Z hľadiska témy našej úvahy sú to však všetko erby, z čoho by malo vyplývať, že definícia erbu by sa mala vzťahovať na všetky uvedené a isto aj viaceré

⁶⁶ Zákon ze dne 30. března 1920, kterým se vydávají ustanovení o státní vlajce, státních znacích (!) a státní pečeti.

⁶⁷ Malý erb Pruska bol tımbrovaný uzavretou korunou, obtočený rádovou kolanou a sprevádzaný dvoma o kyjaky sa opierajúcimi divými mužmi. V striebornom štítovom poli bol zobrazený čierny pruský orol. Stredný erb Pruska mal rovnakú kompozíciu ako malý erb, s tým, že jeho štít už obsahoval erbové znamenia jedenástich provincií a tiež panujúcej dynastie. Veľký erb Pruska obsahoval päťdesiatdva polí s erbovými znameniami aj menších teritórií, ku ktorým sa pruský kráľ hlásil. NEUBECKER, O.: Heraldik – ihr Ursprung, Sinn und Wert. Frankfurt am Main 1977, s. 52–53. Dva stupne štátneho erbu – malý a veľký – používa tiež Švédsko.

⁶⁸ Príklad vývoja erbu cirkevného hodnostára pozri napríklad VRTEL, L.: Osem storočí..., s. 206–209.

nespomenuté situácie. Erb teda nie je v každom prípade len znamenie v štíte, ale v odôvodnených prípadoch tiež jeho heraldické súčasti (nadštítové súčasti, resp. aj vedľajšie súčasti), pričom ich prítomnosť v erbe je s prihliadnutím na dobové a regionálne zvyklosti v niektorých prípadoch fakultatívna, v iných obligatórna.

Vtiahnutie pohľadu úplnosti, či neúplnosti erbu podľa jeho nositeľa a daného „časopriestoru“ veľmi komplikuje definovanie erbu, pretože či „úplný“, „neúplný“, „malý“, „stredný“ či „veľký“ – všetko sú to v slovenskej heraldickej terminológii len erby. Francúzska heraldická terminológia používa dva termíny, a to termín „blason“ a termín „armoirie“, ktoré sa oba prekladajú do slovenčiny ako erb. „Blason“ znamená vždy len štít so znamením, „armoirie“ znamená štít so znamením, nadštítovými súčasťami, prípadne i s vedľajšími súčasťami. Pokiaľ sa hovorí o „blasone“ izolovanom z „armoirie“, používa sa tiež výraz „écu d'arme“ (erbový štít).

Pojem „blason“ by sa teda v našich pomeroch použil na označenie väčšiny našich mestských erbov, cechových erbov, štátneho erbu..., a to ako úplných erbov, pokiaľ ich súčasťou nie sú nadštítové a vedľajšie prvky. Použil by sa však aj v prípade rodových erbov, erbov cirkevných hodnostárov a cirkevných inštitúcií, pokiaľ by boli zobrazené bez nadštítových súčastí erbu (teda v našom preklade ako neúplné erby), prípadne by sa pojem blason použil na označenie štítovej časti inak úplného erbu. „Blason“ je teda v tomto prípade súčasťou „armoirie“.

Farebné znamenie

Erb sa charakterizuje ako farebné znamenie. Táto charakteristika nie je celkom presná. Predovšetkým pojem „farba“ v heraldike je vyhradený len červenej, modrej, čiernej, od 14. stor. tiež zelenej farbe,⁶⁹ neskôr heraldicky trochu problematickej telovej, v cirkevnej heraldike tiež purpurovej farbe. Tieto možno považovať za heraldické farby. Ak by sme teda vzali doslova definíciu, že erb je farebné znamenie, potom by sme napríklad známy erb jeruzalemského kráľovstva (v striebornom štíte barličkovitý kríž sprevádzaný štyrmi krížikmi, všetko zlaté) ani erb Zayovcov (strieborno-zlato štiepený štít) nemohli považovať za erby, pretože neobsahujú žiadnu heraldickú farbu, nie sú farebné, len kovové. I keď zlato a striebro možno v maľbe nahradiť žltou a bielou, blazonujú sa vždy ako zlato a striebro, čo je v heraldike určujúce. Uvedomujeme si, že tu uvádzame extrémne príklady, no prihliadame pri tom na skutočnosť, že ide o úvahu o elementárnych základoch heraldickej vedy, nech nám to teda je prepáčené. Termín, ktorý heraldika používa ako súhrnný pre heraldické farby, heraldické kovy a heraldické kožušiny je termín „tinktúra“.⁷⁰ Je preto zrejme vhodnejšie

⁶⁹ Bartolo de Saxoferrato vo svojom traktáte o erboch zo 14. stor. zelenú farbu medzi heraldickými tinktúrami ešte vôbec nespomína. SAXOFERRATO, B de: Tractatus de insignis et armis. Zvláštna príloha Zpravodaje KGHO č. IX., editor K. Müller. Ostrava 1989.

⁷⁰ Hoci pojem „tinktúra“ pochádzajúci z latinského „tinctura“ v preklade neznamená nič iné, len opäť farbu či sfarbenie, považujeme ho za funkčný heraldický terminus technicus.

definovať erb nie ako hocaké farebné znamenie, ale ako „znamenie stanovených tinktúr“.

Netreba pripomínať, že zlatá a strieborná môžu byť nahradené žltou a bielou, že tinktúry môžu byť len naznačené heraldickou šrafúrou, či iným spôsobom – symbolmi planét, skratkami názvov tinktúr a pod. Napokon – po koľký raz to už pripomíname – podstatný je blazon daného erbu, nie forma jeho konkrétneho zobrazenia, náčrtu a pod.

Možno však považovať za erb aj heraldicky štylizované znamenie v štíte, ktorému tinktúry (reálne či naznačené) chýbajú? Odpoveď na túto otázku musí byť, zdá sa, kladná. Absencia sfarbenia môže byť spôsobená v zásade niekoľkými faktormi. Môže ísť napríklad o stvárnenie takého známeho erbu, ktorého tinktúry sú v danom prostredí všeobecne známe a nepredpokladá sa jeho zámena s iným erbom, pričom sa stvárnjuje v materii, ktorá si iluminovanie nevyžaduje, napr. kovová plastika, pečatný vosk, minca a pod. Iným prípadom môže byť strata pôvodných tinktúr najmä na architektonických či iných príbuzných heraldických pamiatkach. Nemožno pochybovať o tom, že tieto pôvodne spravidla niesli svoje tinktúry, vrátane nástenného heraldického dekóru v kostoloch, na náhrobníkoch, na priečeliach budov a pod. Niet však najmenšieho dôvodu na pochybnosti, či aj takéto heraldické artefakty sú erbami. Možno ich azda bližšie charakterizovať ako „erby neznámych tinktúr“, resp. „erby nateraz neznámych tinktúr“, ktoré azda neskorším výskumom bude možné rekonštruovať.

Heraldické pravidlá a zvyklosti

Azda najvýznamnejšie je konštatovanie, že erb je znamenie utvorené podľa heraldických pravidiel a zvyklostí. Takéto definovanie je totiž také široké, že v sebe zahŕňa vlastne všetky charakteristiky jednotlivých typov erbov.

Pod „heraldickými pravidlami“ treba rozumieť univerzálne platné zásady, ktorými sa riadi heraldická tvorba na celom svete, napr. pravidlo umiestňovania znamenia do heraldického štítu, pravidlo striedania tinktúr v erbe (najmä farieb a kovov), pravidlo blazonovania strán erbu. Rovnako sem patrí pravidlo o štylizovanom zobrazovaní erbových figúr, blazonovateľnosti erbu a pod. Tiež M. Pastoureau upozorňuje, že o erboch možno hovoriť až do chvíle, keď do zobrazovania určitých ustálených identifikačných obrazcov (figúr) zasiahli heraldické pravidlá.⁷¹

Pod „heraldickými zvyklosťami“ treba zasa rozumieť dlhšie trvajúcu tendenciu stvárnňovania erbov s prihliadnutím na určitý región a storočie. Tak napríklad stredoeurópske – najmä nemecké – zvyklosti stvárnňovania mestských, ale aj rodových erbov boli odlišné od zvyklostí francúzskych, tie zasa od anglických či škótskych. Zvyklosti francúzskej heraldiky napoleonskej epochy boli odlišné od predchádzajúceho i nasledujúceho obdobia. Spomeňme zvláštne zvyklosti poľských herbov, porovnajme kolorit severskej a talianskej heraldiky, pripomeňme za napoleonských čias rozšírené používanie hradobnej koruny nad mestskými erbami, či točenicu bez prilby nad anglickými rodovými erbami, vyjadrovanie

⁷¹ PASTOUREAU, M.: c. d., s. 343.

bočných línií rodu špecifickými brizúrami v jednotlivých heraldických okruhoch, zvyklosti v umiestňovaní radov a dekorácií v erboch a pod. Osobitými zvyklosťami sa riadi heraldika v katolíckej cirkvi, pokiaľ ide o stvárňovanie erbov cirkevných hodnostárov a cirkevných inštitúcií.

Poznanie zvyklostí je dôležité pre to, aby sme mohli určitý erb posúdiť z hľadiska jeho úplnosti, ale i heraldickej správnosti, čo je možné len s prihliadnutím na dobu, v ktorej vznikol a sa používal.

Erb ako vizualizovaný blazon

Konštatovanie, že podstatou erbu je jeho blazon, platí vo všeobecnosti v heraldike priam ako axióma. Už nami citovaný K. Schwarzenberg v úvode svojej Heraldiky píše, že „blazon je základom heraldiky“ a pokračuje, že „prvou a základnou schopnosťou toho, kto sa heraldike učí, je umenie rozoznať, čo patrí do slovného opisu, blazonu, čiže do jeho podstaty...“⁷² Ak sa teda blazon považuje za podstatu erbu, potom je vhodné zväžiť zohľadnenie tejto jeho stránky v definícii erbu. Veď čo už by malo byť v definícii, ak nie vystihnutá podstata definovaného. Už v predchádzajúcej štúdii venovanej terminológii blazonu sme sa venovali jeho analýze. Konštatovali sme, že blazon nie je len sekundárny slovný opis, ale že je to verbalizovaný erb. Každá kresba zodpovedajúca blazonu je jedným a tým istým erbom. Nakreslený erb je teda vizualizovaným, zobrazeným, stvárneným blazonom. Čo nie je obsiahnuté v blazone do erbu nepatrí, je nadbytočné, nepodstatné a naopak v blazone musí byť verbalizované všetko dôležité z erbu – jeho podstata.⁷³

Význam blazonu podčiarkuje aj všeobecne rozšírená heraldická prax pri registrovaní erbov, pri ktorej sa registrujú nie kresby erbov, ale ich blazony.⁷⁴ Za erb určitého subjektu sa potom považuje každá kresba, vytvorená v hraniciach zapísaného blazonu.

Vnútorne charakteristiky erbu

Popri spomenutých vonkajších charakteristikách erbu majú pre definíciu erbu rovnakú dôležitosť aj jeho vnútorné charakteristiky, medzi ktoré tradične patrí najmä dedičnosť erbu a jeho schopnosť identifikovať fyzickú alebo právnickú osobu.

⁷² SCHWARZENBERG, K.: c. d. s. 14.

⁷³ VRTEL, L.: Úvod do terminológie blazonu (smery, polohy, vzťahy). Slovenská archivistika 2/2000, s. 24–25. Tiež VRTEL, L.: Živá heraldika..., s. 223.

⁷⁴ Vo Švajčiarsku napríklad „zápis do (heraldického) registra neobsahuje kresbu. Register obsahuje len blazony, z toho vyplýva, že nejednajú kresby, ktoré by mali výlučnú platnosť. Len blazon je fixovaný, kresba pripúšťa varianty, no vždy len v hraniciach blazonu“, konštatuje sa v diele Wappenbuch des Kantons Bern – Armorial du canton de Berne. Bern 1981, s. 36–37. O registrovaní blazonov nových erbov v Českej republike pozri napríklad: MÜLLER, K.: Současná komunální heraldická tvorba v České republice. In: Heraldika na Slovensku. s. 230. Pozri tiež úvod k Heraldickému registru SR I. Kartous, P. – Vrteľ, L.: c. d., s. 12.

Erb ako dedičné znamenie

Už skôr sme sa dotkli problematiky dedičnosti erbu. Spomenuli sme, že dokonca v slovanských jazykoch používané pomenovanie „erb“, „herb“, „gerb“ je odvodené z nemeckého Erbe – dedičstvo.⁷⁵ Táto skutočnosť ovplyvnila niektorých českých heraldikov natoľko, že začali diferencovať medzi heraldickými znameniami fyzických osôb (rodov), ktoré sa dedia a erbami právnických osôb, ktoré sa v pravom slova zmysle nededia. Prvé – dedené – heraldické znamenia odporúčajú nazývať „erbami“, druhé – nededené – „znakmi“. To ovplyvnilo aj slovenskú heraldickú terminológiu natoľko, že sa principiálne bráni pomenovaniu štátny erb, hoci on v každom prípade erbom je.

Tak napríklad Milan Buben diferencuje medzi erbami z hľadiska ich dedičnosti a odporúča termín „erb“ používať len pre šľachtické rody, kde sa erb dedí z generácie na generáciu. Podľa neho teda nie je ani také dôležité, či ide o erb fyzickej alebo právnickej osoby, ale či sa dedí. Napríklad aj erb biskupa, ktorý sa nededí považuje len za znak, nie za erb. S nevôľou uzaviera, že pojmy erb a znak sa v češtine heraldicky nesprávne a ľubovoľne zamieňajú.⁷⁶

V súvislosti s tak prísne chápaným dedením ako podstatnou podmienkou klasifikovania heraldického znamenia ako erbu, resp. rozlišovaním medzi erbom a znakom sa žiada uviesť dve poznámky. Prvá je tá, že odvodzovanie pomenovania erbu od dedenia je vlastne len slovanským, nie iným jazykom, najmä nie francúzštine, angličtine či nemčine. Nemožno teda uvažovať o akomsi univerzálnom heraldickom terminologickom princípe rozlišovania medzi dvomi typmi dedených a nededených heraldických znamení. Druhá poznámka je tá, že dedičstvo možno v konečnom dôsledku chápať v oveľa širšom zmysle slova, teda aj ako kultúrne dedičstvo, dedičstvo štátnej tradície a pod., slovom určitú trvalú hodnotu, odovzdávanú vždy ďalej mladším generáciám.⁷⁷

Navyše, ak uvažujeme o dedičnosti ako podstatnej charakteristike erbu, treba uviesť aj prípady, v ktorých sa heraldické znamenie nededí, no jednako ho musíme nazývať erbom. Ide najmä o skupinu osobných erbov, najmä erbov hodnostárov rímskokatolíckej cirkvi, v ktorej v dôsledku celibátu prvok dedičnosti erbu odpadá. Členovia šľachtických rodín, ktorí sa stali kňazmi, pravdaže erby zdedili, no v danej vetve už erb nemal pokračovanie. Nové erby, ktoré kňazi prijímajú, žijú len počas ich života.

⁷⁵ Už skôr sme vyslovili predpoklad, že pojem erb sa azda ujal najskôr v mestskom prostredí miest, do ktorého od 14. stor. významne prenikol slovenský živel. VRTEL, L.: Osem storočí..., s. 100.

⁷⁶ BUBEN, M.: c. d., s. 451–452. Tiež J. Novák akcentuje, že: „erb musí mať predovšetkým dedičnú spôsobilosť“, čím z tohto pomenovania vylučuje erby právnických a duchovných osôb. V skutočnosti však ďalej hovorí bez okolkov o erboch rodových, štátnych (!), župných, mestských a dedinských, cechových a spolkových, rádových a duchovných, kde je, napríklad pri erbe cirkevného hodnostára, požiadavka dedičnosti prijateľná len s istou dávkou fantázie. ŽUDEL, J. – NOVÁK, J.: c. d., s. 118.

⁷⁷ Etymologické spájanie pomenovania „erb“ len s dedenými heraldickými znameniami do určitej miery pripomína etymologické spájanie pomenovania „armes“, „armoire“, „Wappen“ len so zobrazovaním heraldických znamení na zbroji, nie už mimo nej (napríklad nie v pečatiach a minciach), čo tiež nie je odôvodnené.

Je však nesporné, že erb je vo svojej podstate trvalé znamenie, že už pri jeho tvorbe a uvedení do života sa projektuje ako čosi, čo má vytrvať, čo sa nemá meniť. Má sa registrovať, ustáliť, neodôvodnené zmeny erbu nie sú dobrým svedectvom o jeho nositeľovi.⁷⁸

Identifikačná funkcia erbu

Je všeobecne známe, že pôvodným poslaním erbov bolo identifikovať, rozlišovať jednotlivých rytierov pred bojom, v boji a po boji. Neskôr erby, ale i erbové znamenia na odevoch a pokrývkach koní identifikovali rytierov v turnajoch podobne ako dnes dresy športovcov. Erby alebo heraldické znamenia v pečatiach používaných v administratíve identifikovali úradnú autoritu, či jednoducho autora, odosielať listu.

Keď sa heraldika stala natoľko rozšírenou, že bolo nemysliteľné, aby ktokoľvek, kto mal aký-taký význam a postavenie – šľachtic či nešľachtic – nemal spolu s ním aj svoj erb, začali sa erby prisudzovať aj historickým osobnostiam z hlbokého predheraldického obdobia, biblickým postavám, či dokonca legendárnym hrdinom a antickým bohom. Aj keď to znie úsmevne, i táto oblasť patrí do heraldiky.⁷⁹

Odhládnuv od podobných kuriozít možno konštatovať, že živý erb musí vždy niekoho identifikovať, niekto ho musí potrebovať a používať. Je to napokon znamenie určitého aktívneho subjektu, fyzickej či právnickej osoby. Každá stará heraldická pamiatka je práve preto hodná pozornosti, lebo niekto ju v minulosti potreboval, vytvoril a používal, označoval ňou svoje vlastníctvo, vyjadroval ňou azda určité nároky, ambície. Za každým erbom je teda konajúci subjekt. Z tohto aspektu potom staré erby predstavujú špecifický druh historického prameňa.⁸⁰ Tento je predmetom skúmania heraldiky, v tomto kontexte špeciálnej historicko-vednej disciplíny a jednej z pomocných vied historických.⁸¹

Už skôr sme sa pristavili pri definícii erbu od I. Hlaváčka, pripomeňme si ju ešte raz a vyzdvihnime skutočnosť, že považuje erb za **synonymum** osoby. Je to pozoruhodné, i keď trochu poetické konštatovanie. Azda by bolo vhodnejšie po-

⁷⁸ Pripomeňme v tejto súvislosti tendenciu v niektorých mestách či obciach meniť či upravovať obecné erby po každých komunálnych voľbách.

⁷⁹ O imaginárnej heraldike pozri napr. PASTOUREAU, M.: Introduction á l'héraldique imaginaire (XII.–XVI). Revue française de l'héraldique et de Sigillographie. 31, 1978, č. 48, s. 19–25.

⁸⁰ Pozri k tomu Sokolovský, L.: c. d.

⁸¹ Pojem heraldika je pomerne členitý. Používa sa však najmä v dvoch významoch. Jednak ako oblasť spoločenskej aktivity, v ktorej vznikajú a používajú sa erby a ktorej korene siahajú do polovice 12. stor. a jednak ako vedná disciplína, skúmajúca všetky aspekty tejto spoločenskej aktivity. Vo vzťahu k historickej vede treba objektívne konštatovať, že obe disciplíny sú si reálne navzájom pomocnými disciplínami. Tradične sa však zdôrazňuje predovšetkým pomocná funkcia heraldiky voči histórii a heraldika sa tak radí do okruhu „pomocných vied historických“, pričom celkom oprávnené konštatovanie, že rovnako „história je pomocnou vedou heraldickou“ sa odmieta. Pozri k tomu: VRTEL, L.: K otázke klasifikácie pomocných vied historických. In: Pomocné vedy historické, súčasný stav a perspektívy. Dolný Kubín 1986, s. 126.

važovať ho za **synonymum mena osoby**, iným – heraldickým jazykom „vyslovené“ meno.

Niektoré erbové znamenia majúce charakter územných, teritoriálnych erbov však nemajú osobitného nositeľa, neidentifikujú osobitne žiadny konajúci subjekt, ktorého by boli výlučným erbom. V niektorých prípadoch samostatný subjekt už zanikol, splynul s iným a erb sa používa už len ako spomienka na jeho niekdajšiu samostatnosť.⁸² S tým zrejme súvisí aj problém, či jeden subjekt môže byť reprezentovaný, identifikovaný jediným erbom, alebo aj viacerými rôznymi erbami súčasne (rozumej nie rôznymi stupňami toho istého erbu, ale celkom odlišnými erbami), s čím sa bolo možné v minulosti stretnúť. Dodnes napríklad nie je celkom jednoznačne doriešená otázka dvoch erbov súčasne užívaných Arpádovcami v 12.–13. stor.⁸³

Definícia, podľa ktorej jeden erb označuje vždy len jediný subjekt, zrejme nepatí do všetkých dôsledkov. Stačí spomenúť systém poľských herbov, v ktorom sa jediným heraldickým znamením označovali desiatky pokrvne nespríbuzených rodov a rodín. Čímsi podobným, no v menšom rozsahu, bolo erbové strýcovstvo v Čechách, kde sa k používanému erbu priberali genealogicky cudzie osoby.⁸⁴ Napokon aj z našej heraldickej minulosti sú známe prípady udelenia rovnakého erbu určitému okruhu ľudí, medzi ktorými nemožno vždy dokázať rodinnú príslušnosť obvyklú pri udelení jedného erbu.⁸⁵

Pokiaľ ide o identifikačnú funkciu erbu pripomeňme, že slovo identifikácia je odvodené z latinského „idem“ znamenajúceho „ten istý“ a prekladá sa jednak ako zisťovanie totožnosti, jednak ako prejavovanie svojej totožnosti. Nositeľ erbu sa teda musí s erbom identifikovať, stotožniť, prijať ho za svoj, aby potom druhá osoba mohla nositeľa podľa jeho erbu identifikovať – rozlíšiť medzi inými.

Na druhej strane každý erb nemusí bezpodmienečne kohosi identifikovať. Ak napríklad nakreslíme heraldicky správny erb, či už návrh erbu pre určitú osobu alebo kresbu do učebnice heraldiky, o takej kresbe hovoríme, že je erbom, pritom však nemá konkrétneho nositeľa. Uvedomujeme si, že je to veľmi násilný príklad, skôr výnimka potvrdzujúca pravidlo, že každý erb má svojho nositeľa,

⁸² Dnes sú to napríklad erby miestnych častí, ktoré splynuli do väčšieho celku, zanikli v ňom ako samostatný subjekt, nemajú zriadenú samosprávu, nevykonávajú teda vlastnú administratívu, pri ktorej by mohli svoj erb používať. Nová obec tento erb používa len na vyznačenie tradičných hraníc dnešnej miestnej časti. Takéto erby plnia vlastne už len funkciu teritoriálneho erbu, upozorňujúceho na hranice niekdajšej samostatnej obce.

⁸³ Názor, že oba erby od počiatku plnili funkciu teritoriálnych erbov, či teória, podľa ktorej bol krížový erb od počiatku erbom kráľovstva a pruhový rodu, sú zrejme trochu zjednodušené. Pravdepodobnejšie je, že vzťah medzi nimi sa v jednotlivých obdobiach vyvíjal a menil a je teda potrebné skúmať ho v jednotlivých obdobiach a situáciách osobitne a neaplikovať mechanicky stav v určitom storočí aj na storočia predchádzajúce či nasledujúce.

⁸⁴ Základnú informáciu o „erbovom strýcovstve“ v Česku pozri napr. KRÁL z Dobré Vody, V.: c. d., s. 22–23. Tiež BUBEN, M.: c. d., s. 120–121.

⁸⁵ Pripomeňme Žigmundovu heraldickú aktivitu v Kostnici z r. 1414–1418, v rámci ktorej nezriedka udelil jeden erb nezvyklo širokému okruhu prijímateľov.

že každý erb sa tvorí preto, aby ho niekto prijal a natrvalo sa ním označoval. Preto je namieste konštatovanie, že každý erb je **trvalé identifikačné znamenie**.

Znamenie používané na základe práva

Osobitný okruh heraldických problémov predstavuje heraldické či erbové právo. Je pravda, že právne vzťahy sú v tejto oblasti veľmi citlivé a významné, čo viedlo niektorých heraldikov ku konštatovaniu, že erb je len také heraldické znamenie v štíte, ktoré je udelené právnym aktom, prípadne sa používa na základe zvykového práva.⁸⁶ Zdôrazňovanie právneho aspektu v definícii erbu je však, zdá sa, nefunkčné. Na konštatovanie, či určité znamenie je alebo nie je erbom, nemá vplyv to, či bolo niekým udelené, alebo ho ktosi začal spontánne používať. Alebo je dané znamenie heraldické, je v heraldickom štíte a je teda erbom, alebo nie je a teda erbom nie je.

Už zakladateľ heraldickej právnej vedy Bartolus da Saxoferrato⁸⁷ kodifikoval heraldickú právnu tradíciu, podľa ktorej ktokoľvek môže prijať erb a používať ho na svojich veciach. Prijatý erb musí byť len heraldicky správny a musí byť nezameniteľný s erbom iného subjektu. Autor síce ďalej pripomína, že cennejší je udelený erb, pretože ho nik nemôže spochybníť, no udelený i neudelený erb je len erbom. O tom nepochyboval v 14. stor. Saxoferrato a nepochybujeme o tom ani my. Iste, jeden erb môžeme považovať za menej hodnotný, druhý za cennejší, no oba sú erby. Podobne cennejší môže byť starší erb nesúci určitú tradíciu, nie je však o nič viac erbom, než erb vytvorený dnes.

Z uvedených dôvodov udelenie či prijatie erbu, jeho starobylosť a pod. nemajú pre definovanie erbu žiadny význam a preto tieto skutočnosti pri definovaní erbu nie je potrebné osobitne spomínať.

Záver

V našom príspevku sme analyzovali jednotlivé vonkajšie a vnútorné charakteristiky erbu, čím sa erb odlišuje od ostatných typov znakov, v čom spočívajú jeho špecifiká. Hľadali sme, čo je pre všetky typy a druhy erbov po obsahovej a formálnej stránke spoločné a čo by teda mohlo a malo byť zohľadnené v definícii erbu. Dospeli sme však k záveru, že erb má takú širokú škálu prejavov, že ho možno definovať len pomocou súhrnného pojmu – **heraldické pravidlá**. V tomto pojme je totiž zohľadnený špecifický heraldický tvar štítu, výber tinktúr a ich kombinácia, stvárňovanie heraldických a heraldických figur, „architektúra“ erbu príslušného subjektu – štít so znamením, nadštítová súčasť, vedľajšie súčasť erbu – pravidlo kompozície aliančného erbu, spôsob odlišovania bočných vetiev rodu, pravidlo o smerovaní klenoty a prilby, o tinktúrach prikrývadiel – tieto a mnohé ďalšie zásady tvorby erbu sú zahrnuté v súhrnnom pojme „heraldické pravidlá“. Erb predstavuje realizáciu týchto pravidiel v praxi.

⁸⁶ Pripomeňme v tejto súvislosti už spomenutú definíciu erbu J. Nováka akcentujúcu používanie erbu na základe práva (udeleného alebo vžitého). ŽUDEL, J. – NOVÁK, J.: c. d., s. 117.

⁸⁷ SAXOFERRATO, B. de: c. d., kap. 4.

Spomínali sme rozdiel medzi heraldickými pravidlami a heraldickými zvyklosťami a povedali sme, že kým rešpektovanie heraldických pravidiel je nevyhnutné na to, aby vznikol heraldicky správny erb, rešpektovanie heraldických zvyklostí je potrebné na to, aby vznikol erb rešpektujúci tradície a zvyklosti určitého regiónu a určitého obdobia. Erb vytvorený podľa stredoeurópskych zvyklostí môže pôsobiť v prostredí španielskej či škótskej heraldiky cudzo a naopak. Nemožno však o ňom povedať, že by to nebol erb, resp. – pokiaľ rešpektuje heraldické pravidlá – že by to nebol heraldicky správny erb. Preto na rozdiel od heraldických pravidiel heraldické zvyklosti nemajú vplyv na skutočnosť, či určitý znak označíme za erb alebo nie, čo je aj dôvodom, aby sa rešpektovanie heraldických zvyklostí nepovažovalo za podmienku, hodnú zahrnutia do definície erbu.

Druhou podstatnou a nezastupiteľnou charakteristikou erbu je to, že v ňom je – obrazne povedané – ukrytý blazon. Ten je jeho podstatou. Akákoľvek kresba vytvorená podľa heraldických pravidiel a zobrazujúca – vizualizujúca – blazon je erbom. **Blazon** je teda duchom erbu, heraldické pravidlá mu dávajú zhmotnenie. Krátko povedané, erb je vizualizáciou blazonu.

Tretou nespornou vlastnosťou erbu je jeho **trvácnosť**, v prípade erbov väčšiny fyzických osôb dedičnosť. To neznamená, že určitá heraldická kresba musí mať príslušný počet rokov, aby sa mohla považovať za erb, znamená to, že každý erb sa vytvára s úmyslom, aby natrvalo označoval určitú osobu. Porušenie trvalosti a nemennosti je prípustné vždy len v odôvodnených prípadoch, citlivo a v súlade s heraldickými pravidlami.

Štvrtou charakteristikou, či skôr zmyslom existencie erbu je jeho **identifikačná funkcia**. Aj keď pojmu „identifikácia“ prisúdime ten či onen významový odtieň, erb vznikol ako špecifické identifikačné znamenie a ostal ním podnes. Erb identifikuje osobu, osoba sa identifikuje s erbom, s Hlaváčkom povedané erb a jeho nositeľ sa stávajú synonymami.

Do sumarizujúcej formulácie, ktorá by azda mohla poslúžiť ako definícia erbu, by teda bolo možné vložiť tieto slová: „Erb je vizualizovaný blazon, vytvorený podľa heraldických pravidiel, určený na trvalú identifikáciu fyzickej alebo právnickej osoby“.

AN ATTEMPT TO DEFINE A COAT-OF-ARMS

Ladislav Vrteř

The correct definition of the coat-of-arms is the basis of heraldic terminology and science. But we find in heraldic literature several definitions of coat-of-arms. That means that there parallelly exist several criteria to consider if a certain emblem is or is not a coat-of-arms. The author searches the common points of the used definition and the differences, too. He then analyses the different outer and inner characteristics of the coat-of-arms and deals with formal specifications of different types of coat-of-arms (family, communal, church). He pays special attention to respect for heraldic rules during creation of a coat-of-arms and for consideration of an emblem to be or not to be taken as a coat-of-arms. He differs heraldic rules (they have universal value) from heraldic tradition (related to a certain area, time – county, century). He declares: to define the coat-of-arms, i.e. whether something is a coat-of-arms or not, the only relevant are the heraldic rules, not heraldic traditions. The substantial contents of a coat-of-arms is blazon – verbalized contents of a coat-of-arms, exactly the depiction of a coat-of-arms which can be blazoned. The sign that cannot be blazoned is not considered to be a coat-of-arms. Another basic feature of the coat-of-arms is its durability. Each coat-of-arms – even the newly created – is bearer and to identify him definitely. The contents of a coat-of-arms is arranged by blazon, its formal design is determined by respect for heraldic rules. The function of a coat-of-arms is definite identification of its bearer. These three points are so basic that they should be respected in the definition of a coat-of-arms offered at the end of the study: „the coat-of-arms is a visualized blazon created according to the heraldic rules determined to permanent identification of a person or a legal entity“.

Translated by Ema Drařkabov

NIEKTORÉ AKTUÁLNE PROBLÉMY PRÁVNEJ ÚPRAVY OBČIANSKÝCH ERBOV NA SLOVENSKU

JOZEF KRÁLIK

Králik, J.: To Some Actual Problems of Legal Amendment of Slovak Civil Coat-of-Arms. Slovenská archivistika, Vol XXXVI, No 2, 2001, p. 108–115

The article presents an outline of basic resp. theoretical-legal and practical-legal problems which should be solved in the near future by different legal disciplines in context of renaissance of civil heraldry in Slovakia. Actual problems that occur in this sphere from the point of view of legal regulation are identified, evaluated and there are outlined possibilities of the solution.

Doc. JUDr. Jozef Králik, CSc., Právnická fakulta Univerzity Komenského, Šafárikovo nám. 6, 818 06 Bratislava

Vzhľadom na prebiehajúci duchovný pohyb časti obyvateľstva, smerujúci k vlastnej identifikácii aj prostredníctvom zvolenia si vlastného občianskeho erbu, stáva sa mimoriadne aktuálnou aj právna problematika viažuca sa k občianskej heraldike. Jej obsahom sa stala najmä tvorba a korektúra predkladaných občianskych erbov, obstarávaná činnosťou Heraldického kolégia pre výskum a tvorbu občianskych erbov. Jej rezultátom je registrácia konkrétneho občianskeho erbu príslušným orgánom, Heraldickým registrom Slovenskej republiky vedeným na odbore archívniectva a spisovej služby Ministerstva vnútra Slovenskej republiky. Túto oblasť občianskej heraldiky môžeme označiť aj za tzv. oficiálnu občiansku heraldiku a nositeľov registrovaných novodobých občianskych erbov za tzv. oficiálnych nositeľov erbov. Tzv. neoficiálnou občianskou heraldikou, resp. heraldickou tvorbou môžeme zas označiť tú časť občianskej heraldiky, ktorá hoci v praktickom živote uplatňovaná je, avšak neprešla posudzovacím konaním, realizačným konaním a registračným konaním v uvedených inštitúciách, resp. orgánoch. Je to časť heraldických výsledníc, vyústení vlastnej heraldickej tvorby do novodobých erbov, ktorých nositelia si ich vytvorili sami a nepociťujú potrebu dať si ich registrovať, a ktorých môžeme označiť ako neoficiálnych nositeľov erbov. Kvalita takejto heraldickej tvorby je však spravidla neakceptovateľná. Ďalšou kategóriou občianskej heraldiky je aj využívanie historických erbov tých občanov, ktorí ich používajú ako duchovné dedičstvo po svojich šľachtických či nešľachtických predkoch, ktorých môžeme preto označiť za tzv. nositeľov historických erbov. Podotýkame však, že aj mnohí občania, potomkovia bývalých šľachticov si v súčasnosti dávajú historické erby svojich predkov už ako vlastné novodobé občianske erby opätovne registrovať príslušnými slovenskými orgánmi. A napokon osobitú personálnu kategóriu novodobej slovenskej občianskej heraldiky tvoria nositelia takých erbov, ktorí ústnym podaním

počuli, ba neraz iba predpokladajú, že ich predkovia boli šľachtici a preto ako svoje erby používajú rozličné kombinácie a rozlične spájané erby po neraz iba domnelých matkiných i otcových predkoch, a to bez akejkoľvek registrácie. Môžeme ich tak označiť za tzv. nositeľov heraldicky nehodnotných erbov.

Hoci nikomu nemožno upierať prirodzené právo na vlastné sebavyjadrenie, a to i prostredníctvom občianskeho erbu, bolo by už asi nanajvyš potrebné vykonať aj určité konkrétne právne korekcie, ktoré by zabraňovali možnému dekadentnému vývoju v tejto oblasti.

Vychádzajúc zo znenia platných ústavnoprávnych i zákonných predpisov, občanom Slovenskej republiky nie je zakázané, a teda je všeobecne dovolené byť nositeľom občianskeho erbu, a aj ho používať. Toto konštatovanie je uskutocnené v zmysle čl. 2 ods. 3 prvého oddielu prvej hlavy Ústavy Slovenskej republiky, deklarujúcom, že každý môže konať, čo nie je zákonom zakázané.¹ Avšak napriek relatívnej bezproblémovosti tejto právnej konštrukcie existuje viacero komplexov otázok adresovaných občianskej heraldickej tvorbe a formulovaných ako právne problémy, ktoré akceleruje súčasná spoločenská realita. Dotýka sa to najmä nami identifikovanej oficiálnej občianskej heraldickej tvorby, v ktorej rezonuje problém právnej povahy erbovej listiny vydávanej občanovi Heraldickým registrom Slovenskej republiky, problém jej zverejňovania z hľadiska ochrany osobných údajov jej prvého držiteľa, problém nadobudania erbovej listiny a občianskeho erbu všeobecne, ako i vekového cenzu potrebného pre nadobudnutie takejto erbovej listiny, problém jej dedenia, resp. dedenia v nej charakterizovaného občianskeho erbu, problém diferenciacie, resp. odlišiteľnosti občianskeho erbu od iných erbových znamení či iných nositeľov erbov, problém autorstva k erbu a uplatňovania s tým súvisiacich autorských práv, problém používania občianskeho erbu jeho nositeľom, ako i ďalšie problémy.

Pokúsime sa tu teda načrtnúť podľa uvedeného členenia podstatu identifikovaného problému a vyložiť možnosti jeho riešenia, pokiaľ možno s odvolaním sa na príslušnú právnu reguláciu, o ktorú možno názor či výklad oprieť.

Základným a východiskovým problémom je právna povaha, právna charakteristika erbovej listiny vydávanej žiadateľovi o registráciu erbu Heraldickým registrom Slovenskej republiky. O právnu charakteristiku tejto listiny a jej preukaznú moc o skutočnostiach v nej uvedených sa zaujímajú najmä občania, ktorí sú jej držiteľmi, ale i tí občania, ktorí by prípadne mohli byť skutočnosťami v takejto listine uvedenými priamo alebo nepriamo dotknutí vo svojich právach alebo právom chránených záujmoch.

Preto uveďme, že právna teória rozlišuje podľa pôvodu, formy a právnych účinkov právne listiny na verejné a súkromné. Za verejnú listinu považuje podľa pôvodu a dôkaznej sily takú listinu, formu ktorej vyžaduje zákon v niektorých prípadoch na platnosť a v niektorých prípadoch na dokázateľnosť právneho úko-

¹ Pozri KRÁLIK, J.: Niektoré právne aspekty konštituovania a používania občianskych erbov na Slovensku. Rkp. referátu predneseného dňa 9. septembra 2000 na medzinárodnom kolokviu Občianska heraldika na Slovensku, konanom v Kongregačnej sále Trenčianskeho múzea v Trenčíne; tiež KRÁLIK, J.: Občianske erby na Slovensku a právo. Genealogicko-heraldický hlas, 10, 2000, č. 2, s. 40 a n.

nu. Podľa ustanovení Občianskeho súdneho poriadku sa za verejné listiny považujú listiny vydané súdmi v Slovenskej republike alebo jej inými štátnymi orgánmi v medziach ich právomoci a listiny vyhlásené za verejné osobitnými predpismi, ako sú napr. notárske zápisnice. V slovenskej právnej praxi sa za verejné listiny považujú listiny vydané štátnym orgánom v rámci svojej právomoci a spravidla predpísaným spôsobom, ktorými sa zakladá právo alebo povinnosť, alebo sa nimi zisťuje i zaisťuje určitý stav. Tuzemským verejným listinám sú z hľadiska dôkaznej sily postavené na roveň listiny vydané cudzími súdmi a úradmi, ktoré platia v mieste ich vydania za verejné a sú opatrené, resp. vybavené predpísanými overeniami. Za predpokladu pravosti takejto listiny potvrdzujú, že ide o nariadenie alebo vyhlásenie ich pôvodcu, a ak nie je dokázaný opak, i pravdivosť toho, čo sa v nich osvedčuje alebo potvrdzuje. Nepravosť či nepravdivosť obsahu verejnej listiny dokazuje ten, kto ich namieta. Verejným listinám je v Slovenskej republike poskytovaná aj osobitá právna ochrana, vrátane trestnoprávnej, ktorú obstaráva skutková podstata trestného činu falšovanie a pozmeňovanie verejnej listiny, úradnej pečate a úradnej uzávery podľa § 176 Trestného zákona č. 140/1961 Zb. v znení neskorších predpisov.

Ostatné listiny sú súkromné listiny, teda podľa pôvodu a dôkaznej sily také listiny, ktoré nemajú vlastnosti verejných listín. Pravosť alebo pravdivosť obsahu súkromnej listiny možno spochybníť obyčajným prejavom, vyhlásením. Vyvrátiť takto prejavované pochybnosti je zas vecou toho, kto sa na obsah listiny tohto druhu odvoláva. Z uvedeného tak na prvý pohľad vyplýva, že erbová listina vydaná Heraldickým registrom Slovenskej republiky je verejnou listinou.² Je totiž vydaná príslušným štátnym orgánom, Ministerstvom vnútra Slovenskej republiky a v hraniciach jeho právomoci a pôsobnosti, teda v rámci jeho kompetencií, a to jeho integrálnou organizačnou zložkou, ktorou je odbor archívnictva a spisovej služby Ministerstva vnútra Slovenskej republiky, poverený viesť Heraldický register Slovenskej republiky.³ Z obsahu erbovej listiny vyplýva tiež riadne úradne overené vyhlásenie tohto orgánu o zaregistrovaní občianskeho erbu a o pravdivosti ďalších právnych skutočností uvedených v erbovej listine.

Erbová listina je obsahovo viazaná na prezentáciu osobných údajov žiadateľa o registráciu občianskeho erbu a teda určená konkrétnej osobe, občanovi, avšak súčasne adresovaná neurčitému počtu a neohraničenému okruhu adresátov, ktorí majú možnosť zoznámiť sa s jej obsahom i verejne. Nie je diplomom osvedčujúcim jej držiteľovi určité nadobudnuté práva, tituly a spoločenské, resp. profesijné postavenie, nie je dekrétom o ustanovení do funkcie či donačnou (darovacou) listinou o nadobudnutí majetku, a teda nie akýmsi privilégiom, vyčleňujúcim občana s oficiálne registrovaným erbom z radov ostatných občanov Slovenskej republiky. Novodobá erbová listina teda nekonštituuje žiadne práva a ani ne-

² Pozri OVEČKOVÁ, O. a kol.: Slovník obchodného práva. Bratislava, Iura Edition 1994, s. 255 a 286; zák. č. 99 /1963 Zb., Občiansky súdny poriadok v znení neskorších predpisov, § 134; Trestný zákon č. 140/1961 Zb. v znení neskorších predpisov, § 176.

³ Pozri tzv. kompetenčný zákon č. 374/1990 Zb. o organizácii ministerstiev a ostatných ústredných orgánov štátnej správy Slovenskej republiky v znení neskorších predpisov, ustanovenia upravujúce právomoc a pôsobnosť Ministerstva vnútra Slovenskej republiky.

deklaruje nadobudnutie žiadnych práv a jej držiteľovi neukladá ani žiadne právne povinnosti, a to aj z aspektu formálno-právnej rovnosti občanov a existencie šľachty v slovenských spoločenských podmienkach výlučne iba ako historickej kategórie. Držitelia novodobých erbových listín sú teda občania, ktorí nevytvárajú žiadnu privilegovanú vrstvu a ktorí nenarušujú právnu rovnosť občanov vo svojich právach a povinnostiach. Nepoživajú tak z titulu držania novodobej erbovej listiny a erbu ani zvýhodnený prístup k privatizovanému majetku, ani k verejnej funkcii.

Osobitým problémom občianskej heraldickej tvorby je problém zverejňovania erbových listín potvrdzujúcich registrovanie občianskych erbov, a to z hľadiska ochrany osobných údajov ich prvých držiteľov. Prirodzene, akékoľvek dobrovoľné zverejnenie erbovej listiny v úplnom znení alebo iba časti v nej obsiahnutých údajov ich nositeľom na vlastný podnet alebo s jeho súhlasom je právom každého jej prvého držiteľa, pretože údaje v nej sa dotýkajú prakticky bezprostredne iba jeho osoby. Iná právna situácia vzniká v prípade zverejnenia takýchto údajov proti vôli takejto osoby, teda bez jej súhlasu. Zastávame názor, že v tomto prípade treba rešpektovať všetky právne predpisy upravujúce osobný status občana a právo na ochranu jeho osobnosti. Možno ho oprieť najmä o čl. 19 ods. 3 druhého oddielu druhej hlavy čerstvo novelizovanej Ústavy Slovenskej republiky z 1. septembra 1992, ktorý ustanovuje, že každý má právo na ochranu pred neoprávneným zhromažďovaním, zverejňovaním alebo iným zneužívaním údajov o svojej osobe. Na tento ústavný článok nadväzujúce ustanovenie článku 22 v ods. 1 deklaruje ústavné zaručenie ochrany osobných údajov. Ods. 2 tohto ústavného článku zakazuje okrem zákazu porušenia listového tajomstva aj porušovanie tajomstva iných písomností a záznamov, a to aj uchovávaných v súkromí.⁴ Právny režim ochrany osobnosti upravuje okrem iných právnych predpisov dôsledne aj Občiansky zákonník č. 40/1964 Zb. v znení neskorších predpisov.

Pozornosti širšej verejnosti neušla ani právna problematika nadobúdania erbovej listiny a teda vlastnej registrácie novodobého občianskeho erbu. Ako otázky sú tu najfrekventovanejšie zastúpené možnosti univerzálneho nadobúdania erbovej listiny, teda možnosti registrovania a používania v nej zobrazeného a popísaného občianskeho erbu všetkými občanmi bez výnimky, ďalej v tomto duchu chápané možnosti nadobúdania erbovej listiny a občianskeho erbu neploletými občanmi a napokon i možnosti nadobúdania erbovej listiny a registrácie občianskeho erbu cudzincami.

K prvému okruhu problémov treba povedať, že ak sú si všetci občania Slovenskej republiky rovní v dôstojnosti, v právach a v povinnostiach, potom sú si rovní aj v práve využiť legitímnu možnosť vonkajšieho prejavu svojej dôstojnosti, teda aj individuality prostredníctvom svojho vlastného a oficiálne registrovaného občianskeho erbu. Právne predpisy, vrátane ústavných, tak garantujú prí-

⁴ Toto právo možno obmedziť iba v prípadoch stanovených zákonom. K tomu pozri napr. aj zák. č. 52/1998 Zb. o ochrane osobných údajov v informačných systémoch, a aj iné aktuálne právne predpisy regulujúce problematiku ochrany osobných údajov a informácií, uverejňované v Zbierke zákonov Slovenskej republiky a v iných zbierkach podzákonných právnych predpisov.

stup k právu a k reálnemu uplatneniu svojho práva, ktorým je i právo požiadať o registráciu novodobého občianskeho erbu, spravidla na základe k registrácii smerujúceho vedomého a dobrovoľne uskutočneného prvotného právneho úkonu, podania žiadosti. Druhou stránkou mince je otázka splnenia kritérií, stanovených na reálne uplatnenie tohto práva, medzi ktorými je v prípade registrácie novodobých občianskych erbov rozhodujúca predovšetkým žiadateľom uskutočnená akceptácia heraldických úprav na registráciu predloženého návrhu erbu, vykonaných oficiálnym odborným orgánom, ktorým je v súčasnosti Heraldické kolégium, občianske združenie pre výskum a tvorbu občianskych erbov.⁵ Zápis občianskeho erbu do Heraldického registra Slovenskej republiky chápeme z tohto hľadiska za podmienené nárokovateľný zo strany žiadateľa o jeho registráciu. Viazanie registrácie občianskeho erbu na splnenie určitých podmienok, resp. podmienené odmietnutie zápisu neheraldického, resp. heraldicky nesprávneho znaku do Heraldického registra Slovenskej republiky tak po odmietnutí odporúčaných heraldických úprav návrhu erbu žiadateľom totiž nepredstavuje ujmu na nijakých právach žiadateľa, ktorý môže predsa takýto svoj osobný znak používať legitímne aj bez jeho oficiálnej registrácie.⁶

Otázku uskutočnenia registrovania novodobého občianskeho erbu z hľadiska plnoletosti či neplnoletosti žiadateľa o registráciu erbu treba posudzovať najprv v súradniciach inštitútu právnej subjektivity žiadajúceho občana a inštitútu jeho spôsobilosti na právne úkony, a to použitím analógie legis, tak ako v predchádzajúcom, čerpajúcej z občiansko-právnych úprav, ktorú možno podporne použiť aj pre oblasť iných právnych vzťahov. Ak možno totiž procedúru registrácie erbu považovať za akýsi osobitý druh správneho konania, teda registračného konania, ktorého výslednicou je vydanie verejnej listiny potvrdzujúcej na základe tomu predchádzajúceho konania zápis erbu do Heraldického registra Slovenskej republiky a ďalšie skutočnosti súkromno-právneho charakteru žiadateľa, ktorých pravdivosť by mal tento osvedčiť aspoň čestným vyhlásením, zastávame názor, že účastník takéhoto konania by mal mať úplnú spôsobilosť na právne úkony, teda malo by ísť o osobu plnoletú, alebo o osobu zastúpenú zákonným zástupcom, alebo o osobu zastúpenú jej ustanoveným opatrovníkom.⁷

V kontexte už uvedeného považujeme za prípustný aj zápis novodobého občianskeho erbu cudzieho štátneho príslušníka do Heraldického registra Slovenskej republiky, avšak po splnení určitých podmienok. Vzhľadom na účel a poslanie evidencie občianskych erbov v tuzemskom heraldickom registri tak zastávame názor, že cudzozemec žiadajúci o takýto zápis by mal predložiť buď úradne overené osvedčenie o registrácii jeho erbu na cudzozemskom heraldicky hodnovernom mieste v krajine, kde má svoj domicil, alebo úradne overeným čestným vyhlásením, že občiansky erb v cudzine registrovaný nemá vôbec. Heraldický register Slovenskej republiky, vzhľadom na žiadateľom predložený

⁵ Podrobnejšie VRTEL, L.: Osem storočí slovenskej heraldiky. Martin, Matica slovenská 1999, s. 256; tiež KRÁLIK, J.: cit. diela v pozn. 1.

⁶ K tomu bližšie MADAR, Z. a kol. : Právnický slovník P-Ž, II. díl, 4.vydanie. Praha, Orbis 1974, s. 118–120.

⁷ Pozri tamže, s. 118, 119, 329–333, 627.

úradne overené čestné vyhlásenie, by nemal mať povinnosť údaje potrebné ako podklad pre zápis do tuzemského heraldického registra a uvádzané cudzozemským žiadateľom skúmať. Takýmto postupom by sa zrejme mohlo zamedziť možnému duplicitnému registrovaniu totožného či rovnakého občianskeho erbu v tuzemsku aj v cudzozemsku, prípadne zaregistrovaniu iného občianskeho erbu v tuzemsku a iného v cudzine, a to pre rovnakú fyzickú osobu.

Do centra pozornosti občianskej heraldiky sa v ostatnom čase včlenila aj otázka dedičnosti, resp. dedenia novodobých občianskych erbov, registrovaných v Heraldickom registri Slovenskej republiky, ako aj erbových listín, osvedčujúcich vykonanie tohto deklaratorného administratívneho aktu. Výhodiskom pre uplatnenie dedičských nárokov všeobecne musí byť vymedzenie predmetu dedičstva, ako i ďalšie právne skutočnosti, ktorými sú smrť poručiteľa alebo jeho vyhlásenie za mŕtveho a okruh oprávnených dedičov. V zmysle § 12 zák. č. 40/1964 Zb. Občianskeho zákonníka v znení neskorších predpisov nepovažujeme za možné zaradiť erbovú listinu do kategórie písomností osobnej povahy, teda nepovažujeme za možné ani riadiť sa týmto ustanovením pri hodnotení dedičského režimu aplikovateľného na dedenie osobných písomných artefaktov prameniach vo sfére občianskej heraldiky. Podľa nášho názoru erbová listina nemá iba povahu osobnej písomnosti určenej výlučne na súkromné účely, čo vyplýva z jej charakteru verejnej listiny, spôsobu jej archivovania i jej obsahu. Podotýkame však, že právne neregulované dedičstvo erbovej listiny treba oddeliť od tradične chápaného práva na užívanie občianskeho rodinného erbu potomkami. Pôvodinu tejto listiny môže podľa nás prevziať do opatery ktorýkoľvek dedič, spravidla na základe vzájomnej dohody dedičov, napr. povolaním historik, genealóg, heraldik či archivár. Teda osoba majúca vzťah k takémuto súkromnému rodinnému dokumentu. Skôr etické ako právne podložené oprávnenie užívať rodinný občiansky erb, ako je to v erbovej listine aj uvedené, by však mal mať iba ten potomok, resp. dedič, ktorý je pokračovateľom rodu zomrelého „po meči“ a je teda nositeľom jeho priezviska. O to skôr, že dedičia, ktorí sú nositeľmi iného ako poručiteľovho priezviska, majú legitímnu možnosť požiadať o registrovanie vlastného občianskeho erbu, ktorý môže vykazovať aj znaky erbu svojho zomretého predka inej či inak označovanej genealogickej línie. Zdôrazňujeme však, že podľa nášho názoru erbová listina a občiansky erb sú predmetom iba dohodnutého odkázania erbovej listiny, ktoré nemá oporu v písanom práve, a na ktoré možno dohodou dedičov prípadne aplikovať pro domo iba historicky vyvinuté obyčajové či zvykové právo, bez možnosti uplatnenia legitímnej sankcie za jeho porušenie. Napokon, erbovú listinu a oprávnenie používať občiansky erb svojho predka nepovažujeme ani za legitímny predmet dedenia, ktorý by príslušné orgány v dedičskom konaní prejednávali.

Do určitej miery problémom súčasného slovenského práva je isto aj otázka rozlišovania historických šľachtických erbov od novodobých, v súčasnosti vznikajúcich občianskych erbov. Je to však skôr vnútorný psychický problém tých občanov, ktorých predkovia boli šľachtici a ktorí považujú súčasnú slovenskú občiansku heraldiku za niečo nemorálne, ba anachronické. Na okraj teda podotkneme, že už v dávnej slovenskej histórii boli nositeľmi erbov nielen prísluš-

níci šľachty, ale aj iné fyzické osoby, napr. mešťania – patricijovia a plebejci, ale i cechmajstri, remeselníci, obecní richtári, ba aj prostí sedliaci, najmä vinohradníci, ktorých znaky boli neraz na nerozoznanie od šľachtických erbov. Slovenská heraldika minulých storočí je dokumentovaná pečaťami, ktoré stvárnajú tak pôvodné mešťianske značky, ako i motívy rastlín, zvierat či povolanií osôb nešľachtického pôvodu, a to i v heraldickom stvárnení. V živej rodovej – šľachtickej i občianskej – heraldike teda nikdy neexistoval a dodnes neexistuje akútny problém potreby rozlíšenia novodobých občianskych erbov od historických erbov. V praxi to ani dnes nie je potrebné, a to vzhľadom na neexistenciu „živej“ šľachty u nás po roku 1918. Z dnes používaných personálnych erbov možno totiž ľahko vydedukovať erby cirkevných osôb, ako aj iných fyzických osôb, ktoré v súčasnosti nemôžu byť žiadne iné, iba občianske, teda nešľachtické. Toto jednoznačné členenie zabezpečujú aj kroky heraldických orgánov, nepripúšťajúce zobrazovať novodobo vznikajúce občianske erby s korunkou na prilbe. Samozrejme, ak ide o zdedený historický šľachtický erb transformovaný na občiansky, jeho pôvodná podoba sa zachováva. Korunku na prilbe novovznikajúcich občianskych erbov nahrádza točenica a prilba občianskeho erbu je takmer vždy len turnajová. Turnajová prilba, točenica, klenot a prikryvadlá sú teda atribútmi jednoznačne identifikujúcimi dnes vznikajúce občianske erby. Ved' i šľachtici nobilitovaní dávno po zániku bojujúceho rytierstva používali prilbu v erbe tiež už len ako historický relikv, aby ich erb iba formálne či výtvarne dotvárala. Nevidíme teda žiadnu prekážku pokračovať v tejto tradícii aj v súčasnej občianskej heraldickej tvorbe a nepocitujeme ani potrebu stvárnovať novodobé občianske erby iba v podobe štítu, bez ostatných atribútov erbu, teda kompletizujúcich erb. Napokon, iba štít suplujúci úplný erb sa v našich podmienkach zaužíval v mestskej a obecnej heraldike a takéto heraldické vyjadrenie týchto komunít sa považuje za všeobecne ustálené a aj verejnou akceptované.

Autorsko-právny problém ochrany v erbovej listine vyobrazeného občianskeho erbu v podstate neexistuje, ak vychádzame z premisy, že erbová listina vydaná Heraldickým registrom Slovenskej republiky je verejnou listinou a v nej obsiahnuté vyobrazenie občianskeho erbu je jej neoddeliteľnou a povinnou súčasťou. Autorský zákon č. 383/1997 Zb. v § 6 upravujúcom právny pojem diela totiž vo svojom ods. 3 písm. b) výslovne stanovuje, že o. i. (autorsko-právna) ochrana sa nevzťahuje na verejnú listinu. Predmetom autorského práva však je umelecké dielo, ktoré je výsledkom vlastnej tvorivej duševnej činnosti autora, ako napr. maľba občianskeho erbu, jeho kresba, ilustrácia, socha alebo iné dielo výtvarného či architektonického umenia.

Problém verejného šírenia občianskeho erbu ako diela je tiež riešený a regulovaný uvedeným autorsko-právnym predpisom a problém možného verejného šírenia osobných údajov uvedených v erbovej listine treba vidieť v rovine akceptovania erbovej listiny ako verejnej listiny. Iba ak by boli naplnené reálne skutočnosti predpokladajúce ochranu zákonom č. 52/1998 Zb. o ochrane osobných údajov v informačných systémoch, ktorého ustanovenia garantujú ochranu každého pred neoprávneným zhromažďovaním, zverejňovaním alebo iným zneuží-

vaním údajov o svojej osobe, iba vtedy by bolo možné uvažovať aj o krokoch smerujúcich k využitiu týchto ustanovení.

Osobitým problémom je tiež riešenie a doriešenie otázky finančnej ekvivalencie, resp. spoplatnenia žiadosti o registráciu občianskeho erbu Heraldickým registrom Slovenskej republiky. Tento problém a jeho riešenie však vidíme v súradniciach spoplatňovania úkonov správnych orgánov správnymi poplatkami, tvoriacimi jednu súčasť komplexu právom upravovaných štátnych poplatkov vo forme zákona.

V závere zdôraznime myšlienku, že v súvislosti s eurointegračnými snahami Slovenskej republiky, a aj vzhľadom na garantovanie poriadku v heraldike všetkých oblastí, t. j. heraldiky štátnej, samosprávnej, inštitucionálnej, cirkevnej aj rodinnej, v evidencii existujúcich erbov i výtvarnom riešení novovznikajúcich erbov, v ich správnom aplikovaní v každodennom živote a v očakávanom náraste ich rozširovania čoraz pestrejším a širším spektrom domácich i zahraničných subjektov, by bolo vhodné na základe právneho predpisu určiť orgán či okruh poverených a špeciálne pripravených osôb, napríklad z radov pracovníkov štátnych archívov, ktorí by plnili funkciu akýchsi regionálnych heraldov. Tí by vo svojej oblasti pôsobili ako naslovovzatí odborníci v heraldike, i v otázkach protokolu. Pôsobili by ako konzultanti pre veľmi citlivé otázky používania štátnych symbolov, ale aj tvorby a používania mestských, obecných či rodinných erbov a ktorí by tak prispeli ku zvyšovaniu heraldickej kultúry na regionálnej úrovni a tým i na Slovensku.

TO SOME ACTUAL PROBLEMS OF LEGAL AMENDMENT OF SLOVAK CIVIL COAT-OF-ARMS

Jozef Králik

The article is the analysis of the basic problems of legal amendment of civil coat-of-arms in Slovakia. The basic problems are in this sphere presented as follows: legal characteristics of certificate about registration of the coat-of-arms to Heraldic Register of Slovak Republic the so called coat-of-arms charter issued to a citizen by Heraldic Register of Slovak Republic; the way of its publication from the point of view of legal protection of personal data of its first bearer; the problems connected with the process of getting a coat-of-arms charter and civil coat-of-arms in general as well as age census necessary to get such a coat-of-arms charter; the problem of differentiation of a civil coat-of-arms and a bearer of a coat-of-arms; the problem of the authorisation to the coat-of-arms and application of author's rights; the problem of the use of a civil coat-of-arms by its bearer, etc. The part of the article is also a short explanation of a proposal to create professional office workers, e.g. workers of state archives who would work as regional heralds.

The article is the basic legal point of view to the problem of civil heraldry in Slovakia de lege lata with the possible solutions de lege ferenda.

Translated by Ema Draškavová

ŠTATÚT O ZNAKU, PEČATI A INSÍGNIÁCH MESTA ŽILINY Z ROKU 1943

Po zániku ČSR zákonom č. 190/1939 Slov. zák. územie Slovenska bolo rozdelené na šesť žúp, a to Bratislavskú, Nitriansku, Tatranskú, Pohronskú, Šarišsko-Zemplínsku a Trenčiansku. Okres Žilina a mesto patrili do pôsobnosti Župného úradu v Trenčíne, na ktorý bola presunutá kompetencia zrušeného Krajského úradu v Bratislave a dôležitejšie agendy okresných úradov. Najľudnatejším a najpriemyselnejším mestom v Trenčianskej župe bola Žilina, ktorá popri župnom sídle v Trenčíne zohrávala významnú úlohu na Slovensku aj v rokoch 1939–1945.

Vonkajším výrazom zástoja a významu Žiliny bol jej mestský znak, pečať a insígnie. Štatút o znaku, pečati, vlajkách, zástavách a insígniách mesta Žiliny prijal a schválil vládny komisár mesta Dr. Vojtech Tvrdý rozhodnutím č. 1/1943. Župný úrad v Trenčíne ho odobril výmerom z 22. júla 1943.

Podľa štatútu znakom mesta Žiliny je zlatý gotický dvojkríž v olejovo-zelenom poli na oválnom gotickom štíte, ktorý je ohraničený zlatým gotickým ornamentom. Podkladom pre jeho vypracovanie bol historický znak mesta z roku 1685.

Mesto používalo dve pečate, a to veľkú a malú. Na veľkej pečati je vyobrazený mestský znak s vnútorným kruhopolisom JVDEX SOLNENSIS RESPUBLICA TOTA SENATVS VIDIT INDOLVIT RESTAVRARE DEDI 1685 a s vonkajším veľkým kruhopolisom VELKÁ PEČAŤ MESTA ŽILINY. Priemery oválu veľkej pečate sú 55 × 46 mm. Veľkou pečaťou sa pečatilo len pri slávnostných príležitostiach. Uschovával ju mešťanosta (vládny komisár). Na malej pečati je vyobrazený mestský znak s kruhopolisom Pečať mesta Žiliny. Jednotlivé mestské oddelenia (úradu, referáty, ústavy) používali malú pečať s kruhopolisom, ktorý označoval príslušné oddelenie (napr. Pokladňa mesta Žiliny, Technický referát mesta Žiliny).

Farby mesta sú olejovo-zelená a zlatá (zlatožltá). Zlatá farba sa používala len pri slávnostných príležitostiach, inak sa nahrádzala zlatožltou. Pri pečiatkovaní sa používala farba zelená. Pri pečatení veľkou pečaťou sa mohla používať aj farba zlatá, prípadne obe farby spolu. Pri pečatení do vosku veľkou pečaťou sa mohol používať i pečiatkový vosk zlatý, ale len pri mimoriadne významných príležitostiach.

Slávnostná vlajka mesta Žiliny sa skladala z dvoch rovnobežných polí v poradí olejovo-zelená a zlatá. Uprostred týchto dvoch polí je mestský znak ohraničený čiernym oválnym pásom. Pomer jednotlivých častok mestskej vlajky, ako aj podrobnosti sú zjavné z vyobrazenia. Mestská vlajka sa skladala taktiež z dvoch rovnobežných polí v poradí olejovo-zelená a zlatožltá.

Slávnostná zástava sa podobá slávnostnej mestskej vlajke, ale na rozdiel od nej je tesne pripevnená na žrd' a pomer jej dĺžky a šírky sa prispôboval okolnostiam. Mestská zástava sa podobá mestskej vlajke, je tesne pripevnená na žrd'

a pomer jej dĺžky a šírky sa tiež prispôboval okolnostiam (výška domu, šírka ulice a pod.).

Medzi insígnie mesta Žiliny patrila reťaz, zlatá goticko-ornamentálna so zelenými drahokamami, na ktorej visel mestský znak a dva menšie náprsné mestské znaky. Reťaz mohol používať vládny komisár len vo funkcii prvého predstaviteľa mesta Žiliny pri slávnostných príležitostiach. V tomto prípade jeho námestníci používali malé náprsné znaky. Pri úradných príležitostiach používal mešťanosta ako predstaviteľ mesta malý náprsný mestský znak. Ďalej to bola historická richtárska palica. Používal ju mešťanosta vo funkcii prvého predstaviteľa Žiliny pri slávnostných príležitostiach, najmä pri sprevádzaní vysokých hodnostárov a hostí mesta, pri slávnostiach, slávnostných bohoslužbách a sprievodoch.

Medzi insígniami boli tiež kľúče od vstupnej brány a radnice mesta Žiliny, ktoré sa používali ako symbolické predmety len pri slávnostných príležitostiach.

K insígniám patrila zlatý gotický kríž a zvonček na stole predstavenstva mesta, ktorý sa používal iba pri slávnostných zasadnutiach.

Historické znaky hrdelného práva, mosadzná misa, dva meče mestských katov ako historické symboly mestskej zvrchovanosti sa vystavovali v zasadacej sieni radnice pri slávnostných zasadnutiach, mimo radničnej siene len pri významných slávnostných príležitostiach.

Mestská kniha (Kniha Žilinská) obsahujúca právo mesta Žiliny z roku 1378 sa kladla na stôl predstavenstva mesta len pri významných slávnostných zasadnutiach.

Napokon insígnie tvorila richtárska truhla, ktorá sa vystavovala pri významných slávnostných zasadnutiach a používala sa na symbolické ukladanie listín a predmetov.

Mestské insígnie sa mohli používať len v súvislosti s povznášaním autority a dôstojnosti mesta, ako aj slávnostného povýšenia charakteru aktov, ktoré sa v mene mesta alebo za mesto vykonávali, prípadne ak sa Žilina na nich zúčastňovala. Uschovával a opatroval ich mestský pokladník, resp. kustód mestského múzea, alebo na to určený mestský orgán.

V poslednom šiestom diele štatútu o spoločných a záverečných ustanoveniach sa konštatuje, že primátor mesta (mešťanosta, starosta, richtár, vládny komisár) rozhoduje v otázkach používania znaku, pečatí, farieb, vlajky, zástavy a insígnií mesta Žiliny a určuje spôsoby a príležitosti ich používania. Fyzické a právnické osoby mohli používať znak, pečate, farby, vlajky, zástavy a insígnie a vyobrazovať ich len s povolením primátora a len za podmienok ním určených. Povolenie bolo treba žiadať v každom prípade osobitne.

Štatút s malou pečaťou mesta Žiliny podpísal vládny komisár mesta Dr. Vojtech Tvrdý a notársky riaditeľ Gejza Janček 31. decembra 1942.

Slavko Churý

DISKUSIA

VIEME APLIKOVAŤ ARCHÍVNE PRINCÍPY A METÓDY?

(Poznámky na okraj článku PhDr. Pavla Vimmera *Poznatky zo spracovania utajovaných písomností Západoslovenského krajského národného výboru v Bratislave z rokov 1960–1969*, ktorý bol uverejnený v SA XXXV, 2000/2, s. 5–23).

Poznatky a skúsenosti, ktoré archivár získal v priebehu spracúvania a sprístupňovania archívneho fondu, majú význam pre jeho prácu v archíve. V nejednom prípade sú to poznatky, ktoré významne napomáhajú aj ďalším archivárom riešiť podobné problémy, ba nezriedka viaceré poznatky obohacujú aj archívnu teóriu a prax. Preto je vhodné a užitočné niektoré poznatky archivárov z praxe publikovať v Slovenskej archivistike. V našich archívoch sa nachádzajú rôzne typy a druhy archívnych fondov. Ich poznávanie a hodnotenie je vo viacerých prípadoch pomerne zložité, vyžadujúce od spracovateľa hlboké poznatky nielen z archivistiky a pomocných vied historických, ale aj poznatky z dejín, z dejín štátu a práva, dejín správy, ako aj vedomosti o vývoji spisových a archívnych systémov od konca stredoveku po súčasnosť.

K charakteristike archívnych fondov patrí ich individualita, ktorá neumožňuje tvoriť a formovať archívne fondy podľa jednotne vypracovanej šablóny. Archivár je povinný vedieť tvorivým spôsobom aplikovať prijaté archívne princípy a metódy v každom prípade. Odlišnosti jednotlivých archívnych fondov spočívajú najmä v špecifickosti ich pôvodcov, ako aj v špecifickosti ich korešpondujúcich partnerov. Na zvláštnostiach individuality archívneho fondu sa výrazne podieľa zaužívaný systém spisovej služby, spisovej manipulácie a tvorby registratúry ako predarchívneho organického a svojím spôsobom štruktúrovaného súboru. Taktiež kvantita, kvalita, stav fondu, jeho zložitosť či jednoduchosť, historicko-dokumentárna hodnota, archívna hodnota, hodnota fondových jednotiek a samotných archívnych dokumentov sa prejavujú v osobitosti fondov.

V archívoch na Slovensku sa už dávnejšie zaužíval spôsob publikovania poznatkov o archívnych fondoch formou rozboru archívneho fondu. V prípade veľkých a materiálovo rozsiahlych fondov so zložitou štruktúrou je možné publikovať aj rozbor samostatnej časti fondu, t. j. fondového oddelenia (podfondu). Okrem analýzy archívneho fondu ako celku, alebo fondového oddelenia, môže byť zaujímavým a prínosným aj publikovanie koncepcie a projektu spracovania a sprístupnenia konkrétneho fondu.

Existujú už isté, pomerne slušné skúsenosti z tvorby a publikovania rozborov archívnych fondov. Archívna príručka stanovuje aj metodický postup rozboru archívneho fondu. Zatiaľ je málo prepracovaná metodika spracovania a publikovania analýz samostatných fondových oddelení, respektíve spracovania skupín

archívnych dokumentov z hľadiska analýzy diplomatických kategórií v archívnom fonde a analýzy tvorby archívnych dokumentov nediplomatického pôvodu.

Pochopiteľne, základnou podmienkou publikovania takýchto a podobných archívnych príspevkov je požiadavka zhodnotenia ich významu a prínosu pre vedu a kultúru. Taktiež dôkladné objasnenie zámeru autora príspevku a presné vymedzenie jeho predmetu.

Myslím si, že zámer autora príspevku publikovať poznatky získané pri práci na archívnom fonde Zs. KNV v Bratislave, hoci len jeho časti, je akceptovateľný. Publikovaný príspevok v SA však nezodpovedá zámeru autora a najmä očakávaniam archívnych odborníkov. Nepoznám výsledok skutočne vykonanej archívnej práce na fondovom oddelení, pociťujem však obavu, najmä ak autor spracoval dokumenty tak, ako to opisuje v príspevku. V takom prípade je veľmi diskutabilné, či autor aplikoval provenienčný, alebo pertinencný princíp. Usudzujem, že autor uplatnil princíp pertinencie.

V úvode článku chýba presné pomenovanie a vymedzenie predmetu toho, čím sa autor mieni zaoberať. Čitateľ, predovšetkým archívár, azda ani nepochopí, o čom to je. Nevieme, či ide o spracúvanie všetkých utajovaných spisov, ktoré vznikli z činnosti Zs. KNV, jeho útvarov a zložiek, a ktoré tvorili súčasť špecializovanej registratúry spravovanej v osobitnej spisovni. Alebo ide o utajované spisy všetkých orgánov a organizácií Západoslovenského kraja, alebo o čo? Veď autor tu hovorí aj o utajovaných spisoch CO na okresných národných výboroch v kraji a na rôznych iných štátnych úradoch, včítane ústredných úradov štátu, taktiež na štáboch CO a pod. Opisy rôznorodých utajovaných spisov a ich pôvodcov (ako príjemcov i ako odosielateľov?) môžu byť pre záujemcu o túto historickú realitu zaujímavé, možno aj užitočné, ale z hľadiska archívnej teórie, metodiky a praxe je to málo osožné. Chýba tu určenie a zdôvodnenie pôvodu, vzťahov a príslušnosti dokumentov do registratúr, čiastkových registratúr (registratúrnych oddelení) uložených v spisovni či v spisovniach pôvodcu v predarchívnom období a určenie príslušnosti do fondov a fondových oddelení v archívnom období. Aj čiastočne načaté pokusy riešenia archívnych otázok nie sú dotiahnuté, vysvetlené a zdôvodnené.

Nezávisle od toho, či autor skúma registratúrne alebo fondové oddelenie, alebo komplexnú registratúru Zs. KNV, prípadne archívny fond Zs. KNV, je povinný podať základné informácie o pôvodnom stave registratúry, tvorbe registratúrnych spisov uložených v registratúrnych oddeleniach a informovať o spôsobe transformácie registratúry Zs. KNV na archívny fond Zs. KNV. Informácie a poznatky o špecializovanej registratúre ZÚ Zs. KNV a o fondovom oddelení ZÚ Zs. KNV je však autor povinný podať v podrobne spracovanej forme, veď ide o produkt jeho príspevku.

Vynára sa tu množstvo ďalších otázok, na ktoré nenachádzame v uvedenom príspevku odpoveď. Práve odpovede na neznáme skutočnosti by boli prínosom k poznaniu takýchto a podobných archívnych fondov. Napríklad, aký je vzťah ZÚ a CO z hľadiska tvorby („výroby“) spisov, tvorby registratúr a tvorby archívnych fondov. Autor nás síce informuje o dvojitom riadení CO po línii teritoriálnej a rezortnej. To je síce zaujímavé, ale aký vplyv malo toto dvojité riadenie

CO na tvorbu archívneho fondu Zs. KNV, to sa nedozvieme. Sú štáby CO pôvodcami samostatných registratúr a tým aj archívnych fondov? V poznámke č. 6 na str. 9 tvrdí autor, že štáb CO pri Zs. KNV nie je zhodný s oddelením ZÚ Zs. KNV. Autor ich považuje za dvoch odlišných pôvodcov. Autor však nehovorí o akých a čoho pôvodcov ide! Sú to pôvodcovia spisov, registratúr, registratúrnych oddelení, prípadne fondov, fondových oddelení? Akú príslušnosť majú spisy veliteľa štábu CO, ktorým bol predseda KNV? Aká je registratúrna i fondová príslušnosť spisov rezortnej línie riadenia CO? Autor pomerne zdĺhavo opisuje úlohy jednotlivých služieb CO (je ich 14). Z pohľadu historikov je to azda užitočné. Chýbajú nám však poznatky o kvalitnom spracovaní archívneho fondu, resp. fondov. Sú služby CO samostatnými právnickými osobami a tým aj pôvodcami registratúr a nasledovne aj archívnych fondov? Alebo ako to je?!

Usudujem, že autor nie celkom pochopil podstatu a zmysel archívnej teórie a praxe. Sú to predovšetkým archívne princípy a metódy, ktoré je potrebné ovládať a v archívnej praxi uplatňovať. Už takmer 103 rokov predstavuje princíp proveniencie paradigmu archívnej vedy, ktorú u nás nazývame archivistikou. Totiž, ak by sme archívne princípy, predovšetkým princíp proveniencie neprijali a v archívnej praxi neakceptovali, nebola by potrebná ani archívna veda, ani archívy ako vedecké špecializované inštitúcie, nebolo by možné hovoriť o tvorbe archívnych fondov ako organických fenoménov tvoriacich súčasť národnej kultúry. Archívy by azda fungovali iba ako sklady a archívne fondy by sa azda hromadili ako anorganické zbierky rôznorodých dokumentov a univerzitné vzdelávanie archivárov by bolo nadbytočným prepychom.

Provenienčný princíp je základom archívnej teórie a metodológie. Ovplyvňuje všetky archívne činnosti, včítane ochrany a vydávania archívnych dokumentov. Uplatňuje sa aj v predarchívnej starostlivosti a významne prispieva historickej vede pri poznávaní, hodnotení a kritike historických prameňov archívneho pôvodu. S provenienčným princípom úzko súvisí aj princíp rešpektovania archívneho fondu a princíp archívnej integrity. Pertinenčný princíp sa používa iba druhotne ako usporadovací princíp dokumentov vo vnútri archívneho fondu, najmä v prípadoch existencie tzv. nečlenených sérií spisov.

Odborná terminológia, ktorú používa autor v uvedenom článku, nie je v súlade so zaužívanou a všeobecne prijímanou archívnu terminológiou. Autor používa mnohé pojmy nevhodne až neprijateľne, napríklad: pôvodca, registratúra, registratúrne oddelenie, fondové oddelenie, archívny fond, archívny materiál, spracovanie, inventarizovanie a pod. Niektoré termíny uplatňuje v nevhodných súvislostiach.

Nemôžeme predsa hovoriť o archívnom fonde Zs. KNV, pokiaľ celý fond nie je zhodnotený, pokiaľ ho ani nepoznáme, a nie sú usporiadané a inventarizované všetky jeho súčasti a pokiaľ nie je vypracovaný archívny inventár. Azda môžeme hovoriť o fonde všeobecne, ale nie o archívnom fonde. Po vykonaní skartácie už to nie je registratúra, ale nie je to ešte archívny fond v pravom zmysle slova. Ponajviac je to archívny fond v stave zrodu, ktorý môžeme predbežne nazývať fondom, bez adjektíva „archívny“.

Archívna teória, terminológia a archívna metodika majú pevne stanovené základné zásady, ktoré nie je možné ľubovoľne meniť a aplikovať podľa predstáv pisateľa. Archívne princípy a metódy sa môžu tvorivým spôsobom aplikovať v práci na konkrétnych fondoch. Archivár – spracovateľ fondu má povinnosť skúmať a hodnotiť archívny fond ako systém, ktorého systémové prvky, t. j. fondové jednotky a archívne dokumenty, je povinný taktiež skúmať. Skúmať ich vzájomné vzťahy a vzťahy týchto prvkov k celku, teda archívnemu fondu. Práve vzťahy tohto systému (archívneho fondu) zvyšujú historickú hodnotu jednotlivých archívnych dokumentov, aj celého archívneho fondu.

K výskumným povinnostiam archivára jednoznačne patrí výskum pôvodcu fondu, všetkých jeho atribútov, ktoré ovplyvňujú tvorbu archívneho fondu. Ako je známe, ide tu o konkrétne poznanie príslušných partií z dejín správy a všeobecných dejín obdobia, kedy pôvodca pôsobil, ako aj prostredia, v ktorom pôvodca pôsobil. Sem patrí aj povinnosť poznávania inštitúcií a osôb, ktoré boli v korešpondenčnom vzťahu s pôvodcom fondu. K povinnostiam archivára – spracovateľa archívneho fondu patrí výskum spisových systémov, ktoré pôvodca v čase svojej existencie používal. Poznanie a hodnotenie registratúry pôvodcu patrí taktiež k nevyhnutným predpokladom archívneho spracovania fondu. Registratúra predstavuje tiež samostatný a jedinečný systém, skladajúci sa zo systémových prvkov, ktorými sú registratúrne jednotky a registratúrne dokumenty. V súvislosti s výskumom uvedených troch štruktúr (pôvodca, registratúra a archívny fond) je žiaduce vykonať porovnávacie štúdium dvoch prvých štruktúr v záujme vedeckej tvorby archívneho fondu. Výsledkom tohto štúdia má byť sformovanie tektoniky archívneho fondu. Archívne princípy a metódy umožňujú budovať architektúru fondu využitím organizačnej štruktúry pôvodcu fondu a štruktúry registratúry. Ideálny spôsob spracovania archívneho fondu nastáva vtedy, keď je štruktúra registratúry v súlade so štruktúrou pôvodcu. V takom prípade štruktúra archívneho fondu spravidla kopíruje obidve štruktúry. Podľa provenienčného princípu a jeho aplikácie na fondy v slovenských archívoch je vhodné uprednostniť štruktúru organizácie pôvodcu registratúry pred štruktúrou samotnej registratúry. Najvyššie organické a organizačné celky a útvary pôvodcu si tvoria aj samostatné registratúrne oddelenia, ktoré archivár uplatňuje pri tvorbe fondových oddelení. Existujú aj prípady takých fondov, kde je žiaduce uprednostniť štruktúru registratúry. Aplikovanie týchto metód je závislé aj na tvorivých schopnostiach archivára – spracovateľa archívneho fondu. Poznanie a hodnotenie pôvodcu fondu, ako aj jeho registratúry, sa nemá bagatelizovať. Výsledky výskumu týchto dvoch fenoménov (pôvodca fondu a registratúra) predstavujú najdôležitejšiu súčasť spracovania archívneho fondu. Práve tento výskum má vedecký charakter, pretože je základom tvorby nového a jedinečného archívneho a historického fenoménu – archívneho fondu.

Názov môjho kritického príspevku som volil zámerne. Mám dostatok poznatkov o tom, že mnohí archivári v našich archívoch ovládajú archívne princípy a metódy a vedia ich uplatniť v archívnej práci. V menšej miere a z času na čas sa objavujú aj v archívnom prostredí názory a prejavy, ktoré ignorujú, resp. nechávajú archivistikú, archívne princípy a metódy archívnej práce.

S ľútosťou konštatujem, že aj posudzovaný príspevok som nútený priradiť k podobným prejavom. Znepokojila ma skutočnosť, že autor používa v statiach, ktoré venuje archívne spracovaniu, neobvyklý pojem „téma“ (tematické spracovanie, tematické usporiadanie, tematické okruhy, tematické skupiny a pod.). Pokiaľ aplikujeme v archíve provenienčný princíp, nemôžeme hovoriť o tematickom spracovaní archívneho fondu. S témou prichádza do archívu bádateľ, teda používateľ archívnych fondov. V archíve možno hovoriť o témach iba v prípade využívania archívnych dokumentov. Ide o archívne pomôcky, akými sú napr. tematický katalóg, tematický register, prípadne iné pomôcky slúžiace na využívanie. Tieto archívne pomôcky majú značne odlišný charakter od archívneho inventára, ktorý má viac evidenčný charakter, keďže zabezpečuje integritu archívneho fondu. Iné archívne pomôcky nemajú meniť vybudovanú štruktúru archívneho fondu, môžu však lepšie a podrobnejšie informovať záujemcov o jednotlivých archívnych dokumentoch, prípadne poskytovať aj informácie z obsahu (textu) archívnych dokumentov. To však nie je hlavnou úlohou archívneho inventára. Archívny inventár prináša predovšetkým informácie o kontextoch archívneho fondu.

Z uvedených dôvodov sa domnievam, že autor presadzuje (možno nevdojak) pertinenný princíp a dávno prekonané metódy práce v starších archívoch 18. a 19. storočia. Provenienčný princíp, ktorý sa zvykne nazývať aj fondovým princípom, nie je v žiadnom prípade determinovaný tematikou. Nie je predsa vhodné násilne vyberať archívne dokumenty z jedného fondového oddelenia a zasúvať ich do iných fondových oddelení iba preto, že obsah (text) dokumentov je podobný. Dokonca autor navrhuje nielen miešanie dokumentov vo vnútri fondu Zs. KNV, ale aj presúvanie dokumentov medzi fondmi ONV, Zs. KNV a inými právnickými osobami, včítane ústredných úradov štátu. Ide najmä o dokumenty CO.

Postup spracovania utajovaných písomností zhrnul autor do šiestich zásad (str. 17–19). Tieto zásady v podstate dokazujú oprávnenosť mojich kritických poznámok. Prijateľná je azda iba prvá zásada. Už druhá zásada protirečí prvej tým, že hovorí o „vyňatí“ písomností z tohto fondového oddelenia, o ich „tematickom roztriedení“ a o ich „príprave na zlúčenie s písomnosťami odborov Zs. KNV“. Sám autor toto riešenie spochybňuje. Tretia zásada o zlúčení tajných a prísne tajných písomností do jedného celku je neprijateľná. Tu je nutné dodržať pôvodnú štruktúru registratúry. Predsa tajné aj prísne tajné spisy sú evidované v osobitných podacích protokoloch. Súčasťou každého spisu je aj signovanie osobitnou signatúrou, ktorá tvorí neoddeliteľnú a trvalú súčasť spisu. Otázka utajenosti už v archíve nehrá úlohu. Pokiaľ trvá záujem na utajení, takéto spisy nepatria do archívu. Ale pôvodné signatúry, spisové poznámky a pod. nemá právo archívár znehodnotiť či odstrániť, ak príslušný spis má trvalú archívnu hodnotu a má tvoriť neoddeliteľnú súčasť archívneho fondu. Konštatovanie o irelevantnosti oddelovania tajných a prísne tajných spisov je zmätočné a pre archívne účely neprijateľné. Štvrtú zásadu o nevhodnosti pôvodného chronologicko-numerickeho systému uloženia autor nezdôvodnil zrozumiteľným a prijateľným spôsobom. Odvolávanie sa na teoretický postulát je tu nepatričné. Aj piatu zásadu považujem

jem za zmätočnú, keďže autor neinformuje o konkrétnej podobe spisového plánu Zs. KNV, ani nevysvetľuje čo sú to „dve predpísané tematické skupiny“ a „špecifické tematické okruhy“. Nejasná je aj šiesta zásada. Autor nevysvetlil v príspevku tvorbu inventárnych jednotiek. Miešajú sa tu pojmy „vecné skupiny“, „rezortná agenda“ a „tematika mobilizácie“.

Na záver iba krátka poznámka k úvodnému konštatovaniu autora o potrebe opustenia „archívnych chodníčkov“. Azda tu je príčina nedostatkov publikovaného príspevku. „Archívne chodníčky“ nie je vhodné opúšťať, treba ich poznať a v archívoch rešpektovať.

Elo Rákoš

PRINCÍP PROVENIENCIE A UTAJOVANÉ PÍSOMNOSTI
ZÁPADOSLOVENSKEHO KRAJSKÉHO NÁRODNÉHO VÝBORU
V BRATISLAVE 1960–1969

Doktor Elo Rákoš vyslovil názor, že ignorujem princíp proveniencie a nahrádzam ho princípom pertinencie. Jeho tvrdenie odmietam. Nikdy a ničím som nepochybnil skutočnosť, že pertinenný princíp pri usporadúvaní fondov sa rovná vmanipulovaniu písomností do určitého celku podľa účelových vecných hľadísk bez ohľadu na ich pôvodcu, jeho organizačnú štruktúru, čím sa likviduje vnútorná integrita fondu a popretrhávajú sa historické súvislosti vzniku dokumentu a znižuje sa jeho výpovedná hodnota. Či som spáchal takýto archívny hriech v kritizovanom príspevku, možno posúdiť z nasledujúcich faktov.

Hodnotenie registratúry

Utajované písomnosti bývalého Západoslovenského krajského národného výboru v Bratislave z rokov 1960–1969 prevzal archív ako súčasť jeho registratúry. Pri hodnotení ich proveniencie tieto písomnosti neboli spojované s činnosťou niektorej z organizačných zložiek KNV, napríklad predsedu alebo organizačného odboru, kam formálne patrilo aj oddelenie zvláštnych úloh. Boli posúdené ako samostatná časť registratúry, ktorá má svoje osobitné miesto v celkovej organickej štruktúre pôvodcu. Táto utajovaná časť registratúry bola spravovaná oddelením zvláštnych úloh. Aj keď išlo skôr o tajnú spisovňu, než o oddelenie v pravom slova zmysle, ponechali sme ustálený názov oddelenia ako názov budúceho fondového oddelenia. Utajované písomnosti evidované oddelením zvláštnych úloh neboli preradené do iných celkov, zostali v rámci svojho pôvodcu. Na úrovni fondu bol provenienčný princíp nepochybne zachovaný.

Je namieste bližšie si povšimnúť súvislosti medzi fondom Zs. KNV 1960–1969, ktorý (ako to výstižne špecifikuje Elo Rákoš), je v štádiu zrodu a jeho budúcimi fondovými oddeleniami a osobitne medzi oddelením zvláštnych úloh

a ostatnými fondovými oddeleniami a voči fondu ako celku, a to z hľadiska princípu proveniencie. Platí, že v prípade Zs. KNV príslušnosť jednotlivých písomností do určitých fondových oddelení nebýva problematická. Do registratúry Zs. KNV patrí každý spis, ktorý niektorá jeho zložka vypracovala alebo dostala na vybavenie, a ktorý bol v danej zložke protokolovaný. Každá provenienčná nejasnosť písomnosti v rámci vnútorne štruktúrovaného fondu, akým Zs. KNV je, sa spoľahlivo dá vyriešiť pomocou spisovej značky, posúdení obsahu písomnosti, kompetencie jednotlivých oddelení, podpisov, pečiatok atď. Pripomínam túto samozrejmosť preto, aby som zvýraznil, v čom sa odlišuje utajovaná časť registratúry Zs. KNV. Oddelenie zvláštnych úloh totiž nie je pôvodcom utajovaných písomností. Ich pôvodcom sú všetky útvary a zložky Zs. KNV. Oddelenie zvláštnych úloh (odhliadnuc od iných podružných úloh) zabezpečovalo najmä oddelenú správu utajovaných písomností pre všetky organizačné zložky Zs. KNV. V praxi to znamenalo, že pokiaľ pracovníci KNV spracovali písomnosť, ktorá podľa smerníc podliehala utajeniu, označili ju pečiatkou príslušného stupňa utajenia „tajné“ alebo „prisne tajné“. Takáto písomnosť už nemohla byť protokolovaná v tej organizačnej zložke, kde vznikla, ale musela sa protokolovať centrálne a izolovane od iných písomností Zs. KNV na oddelení zvláštnych úloh.

V tejto súvislosti možno konštatovať, že samotná existencia oddelenia zvláštnych úloh bola určitým potláčaním princípu proveniencie vo vnútri Zs. KNV, pretože systematicky oddeľovala určité písomnosti KNV od jeho odborov. Pre ilustráciu uvediem príklad. Keď odbor zdravotníctva Zs. KNV spracoval písomnosť, ktorá sa týkala jeho kompetencií v dobe mieru, písomnosť bola protokolovaná v rámci odboru zdravotníctva. Písomnosť, ktorou odbor zdravotníctva upravoval fungovanie zdravotníctva v prípade obrany štátu, po skončení jej využitia bola prostredníctvom vlastného referenta zvláštnych úloh postúpená na trvalú správu oddeleniu zvláštnych úloh a tam aj zaprotokolovaná. Oddelenie zvláštnych úloh teda spravovalo špecializovanú registratúru, ktorá má provenienciu Zs. KNV ako celku, ale zameranú len na špecifickú oblasť činnosti KNV.

Do registratúry sa dostalo aj nemálo spisov obranného charakteru, ktoré majú iného pôvodcu ako Zs. KNV. Vzhľadom na to, že nemáme záruku, že tieto spisy sa zachovali u pôvodcov, boli včlenené do štruktúry tvoreného fondového oddelenia. Zohľadnili sme tým dostupnosť spisov tých pôvodcov, ktoré sú z provenienčných dôvodov uložené v archívoch v Českej republike. Týka sa to tiež pôvodcov písomností štábov civilnej obrany, ktoré síce pôsobili v Zs. kraji (štáb CO Zs. kraja, štáb CO mesta Bratislavy a štáby CO okresov), boli však riadené štábovom CO štátu, ktorý pôsobil pri Ministerstve vnútra v Prahe. Pripomíname, že spisová služba týchto štábov spadala do kompetencie československej armády a ich registratúry v súčasnosti spravuje Armáda Českej republiky.

Do registratúry utajovaných spisov Zs. KNV sa dostalo tiež veľa spisov, ktoré pochádzajú z činnosti ONV, konkrétne zložiek civilnej obrany (nie štábov CO) na okresnej úrovni. Kvôli ich kompletности a funkčnej spojitosti s činnosťou zložiek CO Zs. KNV, zostali zachované a akceptované ako súčasť fondového oddelenia. Do registratúry sa dostali aj utajované spisy, ktoré majú pôvod v podni-

koch významných pre obranu štátu, pretože ide o úplný súbor hospodársko-mobilizačných plánov všetkých podnikov, ktoré priamo riadili odbory Zs. KNV. Vzhľadom na neúplnosť registratúry podnikov ako pôvodcov zo 60. rokov, neodvážili sme sa tieto spisy skartovať a boli taktiež archívne spracované.

To isté platí o investičnej dokumentácii rôznych projektov na území Zs. kraja. Ich pôvodcami boli ústredné orgány štátnej správy, alebo podniky nimi priamo riadené. Išlo vždy o investičné úlohy, ktoré mali obranný charakter, najmä z oblasti infraštruktúry, ťažkého a chemického priemyslu. Zs. KNV do týchto investičných akcií vstupoval výlučne v rámci územného schvaľovania výstavby.

Došlé utajované spisy cudzej proveniencie nám výrazne obohacujú archívnu a historickú hodnotu celého súboru, umožňujú analyzovať fungovanie Zs. KNV v podmienkach novej vojny v širších súvislostiach, najmä ukazujú jeho kompetencie a väzby po vertikálnej aj horizontálnej úrovni s inými orgánmi a zložkami, ktoré by vstupovali po línii politickej, hospodárskej a vojenskej do obranného úsilia v rámci Zs. kraja.

Prichodí všimnúť si tiež historickú hodnotu časti registratúry Zs. KNV utajovanej oddelením zvláštnych úloh. Pri jej obsahovej analýze zistíme, že napriek tomu, že je sústredená z celého Zs. KNV, má charakteristické zameranie. Tlmočí úlohy, pôsobnosť a kompetencie KNV ako orgánu štátnej správy v prípade obrany štátu (a to tak riadiacich orgánov KNV, ako aj všetkých organizačných zložiek), čo znamenalo najmä riadenie hospodárskej mobilizácie, evakuácie obyvateľstva, záchranu kultúrnych hodnôt a aktivovanie služieb civilnej obrany pre záchranné a obnovovacie práce, núdzové ošetrovanie, stravovanie, zásobovanie a ubytovanie. Išlo o ohromné množstvo aktivít a opatrení vykonávaných pripravenými štábmi a jednotkami, ktoré by boli riadené direktívne, koordinovane a tvorili jeden vysoko organizovaný operačný mechanizmus fungovania štátnej správy kraja v podmienkach obrany štátu. Tieto obranné opatrenia by mali výrazne celokrajský charakter. Napríklad plánovaná úplná evakuácia Bratislavy bola možná len spojením síl a prostriedkov celého Zs. kraja ako jednotná „vojenská operácia“. Zmieňujeme sa o tom preto, aby sme zvýraznili špecifický, vyhradený obsah písomností utajovanej časti registratúry Zs. KNV.

Osobitnú pozornosť musíme venovať štruktúre utajovanej časti registratúry Zs. KNV. Táto bola veľmi formálna, ignorovala pôvod spisov, ich obsah a bola podriadená výlučne princípu utajenia. Registratúra bola uložená v škatuliach alebo balíkoch len podľa roku vzniku a v rámci každého roku podľa stupňa utajenia. Práca s touto registratúrou musela byť náročná, písomnosti mohli byť vyhľadávané len na základe uvedenia roku vzniku písomnosti, stupňa utajenia a čísla spisu. Vyhľadanie spisu bolo možné len prezretím protokolu daného roku. Aj keď tu zohrávala úlohu skúsenosť pracovníka spisovne, pri takejto štruktúre registratúry nebolo fakticky možné registratúru v širšom rozsahu využívať.

Ešte počas registratúrneho obdobia boli zlikvidované protokoly a pretože neexistovali žiadne iné registratúrne pomôcky, materiál sa prakticky už nedal využívať. V každej škatuli bol priložený preberací zoznam, ktorý mal výlučne evidenčný charakter. Zoznamy formálne nahrádzali protokol, ale museli by sme otvoriť každú škatuľu, aby sme zistili, čo sa v nej skutočne nachádza. Preberacie

zoznamy sa líšili od tých zoznamov, ktoré poznáme pri súčasnom preberaní registratúr do archívu, ktoré sa zhodujú so spisovým plánom pôvodcu. Všetky písomnosti v škatuliach boli zoradené v tom poradí, v akom boli zaevidované v pôvodnom protokole, to znamená, že neboli usporiadané ani podľa organizačných zložiek Zs. KNV, v ktorých vznikli (alebo kam sa dostali ako došlé spisy), ani podľa iných kritérií. Spomenutý mechanizmus obranných príprav v kraji bol pri takejto štruktúre registratúry prirodzene maximálne zneprehľadnený, a tým bola bezprecedentne neprístupná (utajená) historická hodnota zachovaného materiálu. Túto skutočnosť som chápal ako výzvu na seriózne archívne spracovanie.

Voľba štruktúry fondového oddelenia

V našom prípade prichádzali do úvahy dva prístupy ako formovať štruktúru fondového oddelenia. Prvý bol jednoduchší. Spočíval v prevzatí pôvodnej štruktúry registratúry a jej uplatnení ako štruktúry fondového oddelenia. Tým by sa stal jediným kritériom tvorby tejto štruktúry rok vzniku spisu a jeho stupeň utajenia. Takto by pre každý ročník boli dve inventárne jednotky, jedna pre spisy prísne tajné a druhá pre spisy tajné. Keďže sa nezachovali spisy z roku 1969 a tajné spisy z rokov 1967–1968, bolo by to spolu len 14 inventárnych jednotiek, čiže v priemere zhruba 13 archívnych škatúl spisového materiálu na jednu inventárnu jednotku.

Inventár spracovaný na základe takejto štruktúry by mal výlučne evidenčný charakter, náhodné usporiadanie spisov v rámci ročníka a bol by pre bádateľské využitie použiteľný len spolu s príslušnými spracovanými registrami. V prípade utajovaných písomností Zs. KNV sme tento prístup považovali za nevhodný. To neznamená, že by sme ho apriori odmietali, práve naopak. V prípade iných fondov s utajovanými písomnosťami môže byť nielen účelný, ale dokonca jediný vhodný.

Pri archívnom spracovaní uvedeného fondového oddelenia sme zvolili druhú možnosť, teda zrušenie štruktúry registratúry a usporiadanie celého materiálu podľa novej štruktúry. Vychádzali sme tiež z toho, aby tieto písomnosti boli spracované analogicky s inými fondovými oddeleniami fondu Zs. KNV, ktoré sú spracovávané na základe platného spisového plánu KNV. Tento spisový plán KNV bol pre potreby registratúry utajovaných spisov nepoužiteľný, lebo bol koncipovaný pre spisovú službu iných druhov písomností (neutajovaných). Nová schéma usporiadania fondového oddelenia teda musela svojím spôsobom nahradíť neexistujúci spisový plán pre utajované písomnosti. Je pravda, že nová štruktúra fondového oddelenia nekopíruje organizačnú „mierovú“ štruktúru Zs. KNV. Vychádzali sme z toho, že v podmienkach obrany štátu by sa radikálne zmenili organizačné štruktúry celého úradu a na báze odborov by začali fungovať štáby zložiek civilnej obrany, ktoré produkovali množstvo písomností už v dobe mieru. Tieto „vojnové“ štruktúry sme uprednostnili ako štruktúrally základ fondového oddelenia, ale ich nadväznosť na „mierovú“ organizáciu Zs. KNV pri štúdiu materiálu je dostatočne prehľadná.

Význam stupňa utajenia spisov pri ich archívnom spracovaní

Môžeme sa spýtať, čo sa vlastne stane, keď zvolená štruktúra fondového oddelenia neuprednostňuje ako kritérium pôvodný stupeň utajenia spisov, ale umelú usporadúvaciu schému. Aký to má vplyv na provenienciu spisu, označenie spisu, jeho miesto vo fonde, jeho historickú hodnotu?

Stupeň utajenia nemá priamu väzbu na určitého pôvodcu. Na Zs. KNV boli spracovávané spisy prísne tajné, ako aj tajné súčasne, práve tak ako u iných pôvodcov (spisy došlé). Nie je tu ani súvislosť s organizačným členením pôvodcu. Útvary a zložky Zs. KNV sa nedelili na také, ktoré produkovali utajované spisy a také, ktoré ich neprodukovali. Utajované spisy spracovávali všetci vedúci pracovníci. Spisy prísne tajné sa odlišujú od tajných len stupňom ochrany informácie v dobe svojho vzniku a obmedzením počtu osôb, ktoré sa s nimi mohli zoznamovať. Spravidla obsahujú dôležitejšie a komplexnejšie informácie obranného charakteru než spisy tajné. V uvedenej súvislosti nemôžem obísť mlčaním pripomienku Ela Rákoša, že zlúčenie tajných a prísne tajných písomností je neprijateľné. Aplikovať tento postup na ostatné neutajované spisy Zs. KNV by znamenalo žiadať, aby sme fondové oddelenia Zs. KNV štrukturovali na spisy dôležité a menej dôležité.

V procese tvorby fondového oddelenia nedochádza k zmene označenia spisu, pečiatky s označením stupňa utajenia („tajné“ a „prísne tajné“) na spisoch zostávajú a sú naďalej súčasťou identity spisu. Spis len zmení svoje náhodné miesto v registratúre a je premiestnený podľa svojho obsahu do príslušnej inventárnej jednotky.

Novú súvislosť spisov tajných a prísne tajných ukážeme na typickej modelovej situácii. Inventárna jednotka obsahuje spis prísne tajný, spracovaný niektorým ministerstvom pre KNV. Zs. KNV spis prepracuje a ako tajný ho odošle na vybavenie ONV. Všetky ONV spis vybaví, spracujú a pošlú príslušnú tajnú správu Zs. KNV. Ten správy okresov spracuje a odošle vlastnú súhrnnú správu (tajnú alebo prísne tajnú) ministerstvu. Prvoradý je tu obsah spisu v danej obrannej aktivite. Stupeň pôvodného utajenia jednotlivých spisov je iste zaujímavý, ale druhoradý. Je skutočnosťou, že spisy mobilizačné boli vždy len prísne tajnými, potom v inventárnych jednotkách, ktoré sa týkajú mobilizácie, budú všetky spisy prísne tajné.

Ak by bádatel'ka osobitne zaujímala otázka utajovania spisov, môže ju študovať v samostatnej inventárnej jednotke. Tá obsahuje zoznamy utajovaných skutočností v jednotlivých rezortoch, preberacie protokoly referentov zvláštnych úloh, normy na utajovanie písomností, ako aj súpisy utajovaných predpisov, nariadení a spisov jednotlivých služieb CO.

Provenienciacia utajovaných spisov Zs. KNV, ktoré nemajú obranný charakter

Súčasťou utajovanej časti registratúry Zs. KNV je určité množstvo písomností, ktoré nemajú s obranou štátu nič spoločné a ich utajenie má iné príčiny. Ide vždy o spisy cudzej proveniencie, zvyčajne ministerstiev a ústredných orgánov

štátnej správy, ktoré sa po obsahovej stránke jednoznačne viažu k bežným kompetenciám útvarov a zložiek Zs. KNV, v prvom rade k plánovaniu a hodnoteniu hospodárskej činnosti. Tieto spisy boli využité v práci Zs. KNV a kvôli pečiatke premiestnené inam vzhľadom na utajenie. V súčasnosti po ich odtajnení sa neodlišujú svojím obsahom od iných písomností riadne protokolovaných na odboroch. Nakoľko tieto písomnosti majú prezentačnú pečiatku len Zs. KNV (nie oddelenia zvláštnych úloh), nevidíme dôvod, prečo by nemohli byť pri ich archívnom spracovaní vrátené na ich pôvodné miesto vybavenia, vrátiť im ich pôvodnú provenienčnú príslušnosť v rámci organizačnej štruktúry Zs. KNV. Má to aj praktický dôvod. Časť týchto písomností bude možné aj skartovať. To však môžu kvalifikovane posúdiť len spracovatelia fondových oddelení, kam písomnosť svojím obsahom prináleží.

Na záver chceme zhrnúť, že princíp proveniencie je základný pilier, na ktorom stojí a padá moderná archívna teória a prax.

Rešpektoval som ho, keď som budoval Vojenský historický archív v Trnave a rešpektujem ho aj v súčasnosti. Provenienčný princíp platí v plnej miere aj pre spracovanie utajovaných písomností Zs. KNV, bez ohľadu na to, že jeho aplikovanie je tu zložitejšie a môže nadobudnúť netradičnú formu.

Pavel Vimmer

LITERATÚRA

RECENZIE A REFERÁTY

INFORMATÍVNY SPRIEVODCA ŠTÁTNYCH ARCHÍVOV SLOVENSKEJ REPUBLIKY II/1, II/2. Zostavil M. Mišovič. Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, Bratislava 2001, II/1 357 s., II/2 347 s.

Koncom päťdesiatych rokov, teraz už minulého storočia, slovenskí archivári vyhotovovali a postupne vydávali Sprievodcov po archívnych fondoch, vtedy štátnych archívov aj s pobočkami a štátnych okresných archívov. Významná a ťažká úloha, pretože v tom čase archívne fondy viac-menej neboli spracované a keď, tak jestvovalo pomerne málo inventárov. Zvlášť je potrebné pripomenúť si, že spomínaní sprievodcovia v úvodoch k jednotlivým archívnym fondom mali vypracované celé konkrétne k dejinám jednotlivých regiónov, rodov a panstiev, lesníctva k cirkevným inštitúciám a rádom. Dnes už ťažko posúdiť, prečo to tak bolo, ale osobne viem, že túto skutočnosť dokonale využívala skupina historikov, ktorá veľa písala, a aj dnes píše, ale málo číta a študuje archívne pramene v jednotlivých typoch archívov na Slovensku. V konečnom dôsledku aj pre nás, vtedajších študentov to boli dobre vypracované pomôcky a informácie pre diplomové práce.

Od uvedeného obdobia nastal prudký rozvoj archívnictva v oblasti teoretickej, metodickej, vysoko kvalifikovanej odbornej pracovnej sily, vybudovali sa moderné priestory alebo staršie sa zmodernizovali tak, aby archívny materiál bol uložený, chránený, ošetrovaný a zdravotný stav sa priblížil k všeobecne platným nárokom vyspelých európskych krajín a nie je zanedbateľné moderné technické vybavenie archívov na Slovensku. Správne sa pristúpilo k realizácii myšlienky vypracovať a vydať z hľadiska spoločenských potrieb, ako aj prezentácie slovenského archívnictva v Európe, informatívnych sprievodcov po jednotlivých typoch archívov. Po Informatívnom sprievodcovi štátnych archívov Slovenskej republiky, Bratislava 2000 (pozri Mišovič, M.: Informatívny sprievodca štátnych archívov Slovenskej republiky. Zostavila M. Stieberová. Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, Bratislava 2000, 212 s. Slovenská archivistika r. XXXV/2000, č. 2, s. 119), vyšli v roku 2001 tlačou dva zväzky druhej časti Informatívneho sprievodcu.

Druhý a tretí zväzok Informatívneho sprievodcu štátnych archívov na Slovensku predstavuje bohatstvo a množstvo archívnych fondov z mestských archívov Bratislavy, Košíc a všetkých štátnych okresných archívov na Slovensku zoradených abecedne. Na prácach sa popri zostavovateľovi Mgr. Milanovi Mišovičovi podieľali ako hlavný redaktor PhDr. Peter Kartous, CSc., lektori PhDr. Ján Dubovský, PhDr. Mária Stieberová, CSc. a rad archivárov z mestských a okres-

ných archívov. Informatívny sprievodca štátnych archívov Slovenskej republiky, druhý a tretí zväzok, predstavuje celkovo 17 633 archívnych fondov a zbierok v rozsahu 90 552 bežných metrov.

Z obsahového hľadiska zaradenie archívnych fondov v rámci jednotlivého archívu vychádza z Klasifikačnej schémy archívnych fondov a zbierok štátnych archívov v Slovenskej republike z roku 1992, uverejnenej v Slovenskej archivistike v roku 1993, č. 2. s. 145–153. Názvy kongregácií, rádov, reholí a združení sa uvádzajú podľa zoznamu uverejneného v Katolíckych novinách 20. novembra 1994. Je potrebné oceniť v informatívnych sprievodcoch jednoduchosť, prehľadnosť a dobrú orientáciu po archívnych fondoch, ich rozsahu a spôsobu spracovania a sprístupnenia na základe konkrétnej archívnej pomôcky. Zároveň sú uvedené aj vlastnícke vzťahy k archívnym fondom, či sú to depozity fyzických a právnických osôb alebo dočasné depoty archívnych fondov cirkevných inštitúcií.

Informatívny sprievodca štátnych archívov Slovenskej republiky II/1 a II/2 minimalizuje používanie skratiek a zároveň sa prihlásil k zásadám písania historických osobných mien z uhorského obdobia slovenských dejín, upravených pre Slovenský biografický slovník a publikovaných v Pravidlách slovenského jazyka. Pre lepšiu orientáciu čitateľa sa v zátvorke podoby priezvisk uvádzajú ako sú v archívnych materiáloch, alebo ich forma z druhej polovice 19. storočia. Samotné publikácie sú zamerané výlučne synteticky a na informatívny charakter, vrátane jednoduchej formy sprístupňovania a orientácie.

Vnútroštruktúru spracovania a orientácie Informatívnych sprievodcov ako v oblastných, tak aj v mestských a okresných archívoch tvorí Klasifikačná schéma archívnych fondov a zbierok štátnych archívov v Slovenskej republike. Za problematickú časť považujeme zatriedenie archívnych fondov, u oblastných archívov sú to jednotlivé úrady podriadené župám alebo ministerstvám, ktoré zdanlivo vystupujú autonómne. Ďalej vidíme problémy so zatriedovaním a rozbitím archívov rodov a panstiev, najmä ich lesných riaditeľstiev. Pre archívne fondy najnovšieho obdobia ako sú družstevníctvo, politické strany, spoločenské organizácie Národného frontu uložené v mestských a štátnych archívoch, klasifikačná schéma ťažko poskytuje priestor na ich zatriedovanie. Pre porovnanie, tento problém postihuje aj zatriedovanie fondov v štátnych oblastných archívoch. Zostavovateľ spoločne s lektormi v menšej miere upravili klasifikačnú schému.

Klasifikačnú schému archívnych fondov a zbierok štátnych archívov v Slovenskej republike považujeme stále za nosnú, avšak je potrebné čo najskôr v zmysle dobrej veci utvoriť odbornú komisiu z kvalifikovaných archivárov, najmä s dlhodobou archívnou praxou a upresniť, poprípade rozšíriť doterajšiu klasifikačnú schému. Výsledky v praxi sa neustále budú prejavovať vo vedení Jednotného archívneho fondu Slovenskej republiky (JAF SR), hlavne na úrovni jednotlivých typov archívov. Bude to však mať svoj odraz aj v centrálnej evidencii JAF SR, nenahraditeľného kultúrneho bohatstva spisovného v archívnych dokumentoch, ktoré je svedectvom historického vývoja Slovenska, stredoeurópskej oblasti a dokumentácie 700-ročnej histórie slovenských archívov.

Mám však pripomienku ku kompetentným, ktorí pomohli spracovať a vydať Informatívneho sprievodcu štátnych archívov Slovenskej republiky II/1 a II/2, že názvy fondov uvedené v slovenskom jazyku mohli mať svojho nositeľa aspoň v nemeckom jazyku, ktorý je najpoužívanejší v odbornej verejnosti v stredo-európskom regióne. Sprievodcu odborná verejnosť považuje za významný vydavateľský počin, avšak musíme mať stále na pamäti, že počet ľudí ovládajúci slovenčinu predstavuje v súčasnom období jedno veľké európske mesto. Významné a bohaté množstvo informácií zostáva zahraničným bádateľom čiastočne ohraničené jazykovou bariérou. V budúcnosti pri ďalších podobných významných publikáciách slovenského archívnictva bude potrebné aj finančne pripraviť a zabezpečiť požadované jazykové mutácie tak, aby sa stali ich samozrejmom súčasťou.

Informatívny sprievodca štátnych archívov Slovenskej republiky II/1, II/2 je dôležitou publikáciou nielen pre samotných archívárov, ale najmä pre historikov skúmajúcich rôzne oblasti vývoja spoločnosti, všetkých domácich a zahraničných bádateľov. Napriek drobným problémom je sprievodca spracovaný na vysokej odbornej úrovni a nemal by chýbať v knižnici každého vedeckého, hlavne spoločensko-vedného pracoviska na Slovensku aj napriek tomu, že ide o nepredajnú publikáciu. Úprimná vďaka patrí zostavovateľom, pracovníkom odboru archívnictva a spisovej služby Ministerstva vnútra Slovenskej republiky, pracovníkom mestských a štátnych okresných archívov, ktorí zachránili, spracúvajú a sprístupňujú národné kultúrne dedičstvo a bohatstvo.

Július Valach

INFORMATÍVNY SPRIEVODCA OSOBITNÝCH ARCHÍVOV SLOVENSKEJ REPUBLIKY. Zostavila J. Ragačová. Vydalo Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, Bratislava 2001, 136 s.

Archívy organizácií osobitného významu sú nesmierne bohatým žriedlom historických dokumentov o dejinách našej kultúry, školstva, vedy, o živote a diele významných osobností, ktoré posúvali spoločenský vývoj Slovenska napred. Ich pracovníci venujú mnoho úsilia na akvizíciu historických prameňov, ich ochranu a spracúvanie. Výsledkom ich práce je sprístupnenie mnohých písomných, fotografických a iných archívnych dokumentov, ktoré v mnohých prípadoch nie sú odbornej a už vôbec nie laickej verejnosti známe. Je preto veľmi potešiteľné, že súčasťou série syntetických archívnych pomôcok, informatívnych sprievodcov po štátnych archívoch, sa stal aj posledný tretí diel, Informatívny sprievodca osobitných archívov Slovenskej republiky. Je to síce útle, 136-stranová, no informačne veľmi bohatá publikácia, ktorej údaje prekvapili i samotných archívárov.

Mgr. Júlia Ragačová pristupovala k jej zostaveniu s veľkým entuziazmom a veľmi zodpovedne. Svojím úsilím doplnila a vo viacerých prípadoch aj nahradila prácu niektorých osobitných archívov na podkladoch pre túto publikáciu. Preto, aj keď ide o kolektívnu prácu archivárov, práve ona sa najviac zaslúžila o jej prípravu a vydanie.

Poslaním informatívneho sprievodcu je oboznámiť bádateľov s archívnymi fondmi a zbierkami osobitných archívov, umožniť im orientáciu v ich dokumentárnom materiáli a poskytnúť čo najviac informácií o rozmanitých druhoch historických prameňov, ktoré pre svoju tému vyhľadávajú.

Sprievodca zachytáva stav fondov a zbierok 19 osobitných archívov k 31. decembru 2000. Sústavu osobitných archívov tvoria archívy ústredných štátnych orgánov (Archív Kancelárie prezidenta Slovenskej republiky, Parlamentný archív, Archív Ministerstva zahraničných vecí Slovenskej republiky), a archívy štátnych orgánov a vedeckých inštitúcií (Vojenský historický archív, Archív Národnej banky Slovenska, Ústredný archív geodézie a kartografie, Ústredný archív Slovenskej akadémie vied, Archív mincovne Kremnica, š. p.), národných kultúrnych ustanovizní (Archív literatúry a umenia Slovenskej národnej knižnice, Archív Matice slovenskej (vznikol v máji minulého roka a t. č. ešte nie je súčasťou predmetnej sústavy archívov), Archív Slovenského národného múzea, Archív výtvarného umenia Slovenskej národnej galérie, Archív Pamiatkového ústavu a Archív Múzea Slovenského národného povstania), univerzitné archívy (Archív Univerzity Komenského, Archív Slovenskej technickej univerzity, Archív Ekonomickej univerzity) a napokon archívy médií (Archív Slovenského rozhlasu, Archív Slovenskej televízie a Národný filmový archív).

Okrem základných údajov poskytuje sprievodca, na rozdiel od prvých dvoch zväzkov, informácie o vzniku, vývoji a pôsobnosti samotného archívu. Jeho hlavným ťažiskom je však úplný zoznam archívnych fondov a zbierok jednotlivých archívov. Každý záznam obsahuje názov fondu či zbierky, časové rozpätie, rozsah a údaj o stave spracovania. Záznamy sú zoradené do skupín individuálne podľa špecifik archívnych dokumentov príslušného archívu, keďže súčasná klasifikačná schéma vychádza predovšetkým z potrieb štátnych archívov a v prípade osobitných archívov sa dala použiť len čiastočne. Osobitné archívy ochraňujú spolu 1 882 archívnych fondov a zbierok. Tie archívy, ktoré vznikli začiatkom 50. rokov sú, pochopiteľne, najbohatšie. Archív prezidenta SR, Parlamentný archív a Archív MZV SR vznikli v roku 1993 po vzniku Slovenskej republiky a ich rozsahom malé fondy a zbierky sú po rozpade federácie postupne doplňované spisovou rozlukou a delimitáciou archívnych dokumentov.

Pri zostavovaní sprievodcu sa vyskytli niektoré terminologické problémy, najmä pri názvoch fondov Vojenského historického archívu, ktorý trval na používaní zastaralých termínov (napr. zemebrana, konstvo) ovplyvnených češtinou aj po konzultáciách s Jazykovedným ústavom Ľudovíta Štúra SAV. Dúfajme, že drobnejšie problémy s nesprávnym používaním odborných termínov v niektorých osobitných archívoch, najmä pri pomenúvaní evidenčných údajov, pominú po ich kodifikovaní v pripravovanom terminologickom slovníku.

Archívne súbory, ktoré ochraňujú tieto archívy, sú skutočné rozmanité. Sú to predovšetkým archívne fondy ich zriaďovateľov, ako aj ich právnych predchodcov. Ďalej sú to archívne fondy, ktoré prevzali v rámci svojej pôsobnosti. Najbohatšie a najinteresantnejšie sú však archívne zbierky a osobné archívne fondy, ktorých nielen rozsah, ale i obsah odráža úsilie archivárov podieľajúcich sa na ich systematickom zhromažďovaní. Práve tieto archívne dokumenty významne dopĺňajú fondy a zbierky štátnych archívov, naše národné kultúrne bohatstvo. A tak sa predovšetkým vďaka kolektívnej práci všetkých osobitných archívov, ako aj zostavovateľskej práci J. Ragačovej, dostáva do rúk všetkým, čo navštevujú osobitné archívy a študujú ich dokumenty, praktická a užitočná pomôcka.

Júlia Hautová

CHALUPECKÝ, I.: *FÜHRER DURCH DIE ARCHIVE DER SLOWAKISCHEN REPUBLIK.*, Stuttgart 1998. 43 s., 14 príloh.

Sprievodcu po archívoch Slovenskej republiky z pera nášho dlhoročného predného archívára Ivana Chalupického približujeme našim čitateľom, žiaľ, v poradí ako posledného, napriek tomu, že vyšiel už v roku 1998. Skôr sa nám totiž nedostal do rúk.

Ako sa dozvedáme z úvodu, publikácia vyšla na podnet a s pomocou nemeckých krajanov zo Spiša, ktorí chcú vo svojej starej domovine hľadať svoje korene prostredníctvom genealogických výskumov v archívoch.

V prvej kapitole informuje čitateľa o tom, čo vôbec archívy sú, čo je ich hlavným poslaním, na základe akých princípov sa archívny materiál spracúva, ako aj o tom, aké sú druhy a kategórie archívnych dokumentov ochraňovaných a spracúvaných v našich archívoch.

Ďalej autor venuje pozornosť organizácii archívniectva na Slovensku. Stručne popisuje vznik a vývoj archívov na našom území od stredoveku až po súčasnosť. Čitateľa informuje o štátnych ústredných, oblastných i okresných archívoch, mestských archívoch v Bratislave a Košiciach, napočudovanie nevynecháva ani osobitné a podnikové archívy. Zmieňuje sa o skladbe archívnych fondov v uvedených typoch archívov a uvádza i bibliografické údaje o sprievodcoch a ďalších publikáciách o našich archívoch, ich fondoch i našom archívniectve vôbec.

V posledných kapitolkách bádanie a praktické informácie hovorí o podmienkach štúdia archívnych dokumentov v našich archívoch a venuje sa tiež témam, na ktorých štúdium sa u nás možno zamerať. Nevynecháva ani informácie o možnostiach genealogického výskumu. Doplnkom poslednej kapitoly je adresár všetkých štátnych i osobitných archívov, vrátane telefónnych čísel, aktuálnych k 1. marcu 1998.

Prílohu tvorí štrnásť fotokópií zaujímavých dokumentov viažucich sa k dejinám Spiša.

Publikácia, ktorú sme chceli stručne priblížiť, je nesporne veľmi praktická a zároveň na informácie bohatá príručka pre nemecky hovoriacich bádateľov v našich archívoch. Forma i obsah jej spracovania svedčia nielen o odborných kvalitách autora, ale i o jeho hlbokom vzťahu k archívom i archívniectvu.

Júlia Hautová

MEIER, J. – PIIRAINEN, I. T.: *DER SCHWABENSPIEGEL AUS KASCHAU. BEITRÄGE ZUR EDITIONSPHILOLOGIE*. Band 1. Vyd. Jörg Meier a Arne Ziegler, Weidler Buchverlag, Berlin 2000, 326 s.

V Archíve mesta Košice vo fonde Tabularium metropolitanae in Superioribus partibus regiae ac liberae civitatis Cassoviensis v oddelení mestských kníh – Knihy nadmestského zákonodarstva možno nájsť významný právny rukopis z roku 1430, nazývaný pracovníkmi archívu a bádateľmi jednoducho Schwabenspiegel. Tento rukopis, dlhé roky obchádzaný pre svoju diplomatickú a jazykovú náročnosť, sa dočkal svojho sprístupnenia editorským počínom dvojice významných germanistov – fínskeho jazykovedca, profesora Ilpo Tapani Piirainena a jeho kolegu a spolupracovníka Jörga Meiera, pracovníkov univerzít v Münsteri a Bochume.

Táto práca je prvým zväzkom vedeckého radu Príspevky k vydavateľskej filológii – edície a materiály (Beiträge zur Editions – philologie – Editionen und Materialien), v ktorom sa budú predstavovať texty a materiály dôležité pre výskum európskych kultúrnych dejín.

Schwabenspiegel – Švábske zrkadlo, je vlastne zbierka nemeckého feudálneho práva vzniknutá okolo r. 1275 v južnom Nemecku. V starších rukopisoch sa nazýva Land und Lehnrechtsbuch, neskôr Kaiserrecht, Spiegel kaiser und gemeinen Landrechts a až od 17. st. Schwabenspiegel. Pre autora bolo hlavným prameňom tzv. Saské zrkadlo (vzniknuté okolo pol. 13. st.) predovšetkým v otázkach všeobecnej povahy a prácu potom doplnil z práva rímskeho, cirkevného, z franských ríšskych zákonov a zo zákonov ríšsko-nemeckých, z národného práva alamanského a bavorského, z mestského práva augsburského a freiburského, z biblie a iných prameňov. Právo švábskeho zrkadla sa rozšírilo po celom Nemecku, používalo sa však najmä vo Švábsku, Bavorsku a starorakúskych krajinách. Schwabenspiegel sa podobne ako právo Saského zrkadla delí na dve časti – prvá časť obsahuje krajinské právo (Landrecht), druhá časť lénne právo (Lehnrecht). Po formálnej stránke sa autor snažil dať jednotlivým článkom formu cisárskych nariadení, preto sa táto právna zbierka nazývala aj právom cisárskym. Dielo malo sprostredkované vplyv na mestské právo niektorých nemeckých miest a tak ovplyvnilo aj mestské právo niektorých miest strednej a východnej Európy.

V úvodnej kapitole – Aspekty diachrónneho výskumu právnického jazyka – sa autori zaoberajú historickým vývojom nemeckej odbornej terminológie v rôznych časových úsekoch a skúmajú vzťah jazyka a práva u lingvistov a právnych historikov. Zdôrazňujú, že početné doteraz vydané nemecké právne texty zo strednej a východnej Európy poskytujú široké perspektívy pre výskum právnického jazyka v jeho historickom vývoji.

V druhej kapitole – Nemecké jazykové a právne dejiny v stredoveku a ranom novoveku – sa autori venujú historickému a jazykovému vývoju v Nemecku – cez prvé štádiá existencie právnej vedy bez písomností k rozšíreniu písma v tzv. „právnom veku Európy“ od pol. 12. st. do pol. 13. st., s dominujúcou latinčinou vo všetkých vedných odboroch. Prvá pol. 13. st. prebieha v znamení vzniku práva Saského zrkadla (Sachsenspiegel), 2. pol. 13. st. patrí vzniku prvých mestských práv hornonemeckých miest, vzniku prvých mestských kníh, vzniku práva Švábskeho zrkadla v južnom Nemecku. V ranom novoveku bol vývoj nemeckých právnych dejín v znamení prechodu z germánskeho na rímske právo (počiatok 16. st.). K ďalšiemu rozšíreniu nemeckého právnického jazyka došlo počas 16. a 17. storočia a až v r. 1794 bolo jasne formulované používanie nemčiny v protiklade k latinčine orientovaným právnikom.

Tretia kapitola sa zaoberá vysvetlením pojmu Schwabenspiegel, vznikom tohto názvu, keď v r. 1609 Melchior Goldast označil týmto názvom všetky právne knihy v rukopisoch označované ako „(Kaiserliches) Land- und Lehnrecht“ alebo „Kaiserrecht“. Právo Švábskeho zrkadla je podľa autorov vlastne posledným stupňom prijatia práva Saského zrkadla a patrí do blízkosti „Deutschenspiegelu“ (Práva nemeckých ľudí). Autori spresňujú oblasti používania švábskeho práva, hovoria o jeho postavení v právo-historickom výskume, o jeho formách a vplyve na nemecké právo. Existuje takmer 400 po nemecky písaných rukopisov. Toto právo sa v 13. storočí rozšírilo z oblasti, kde vládli Habsburgovci, do celého južného Nemecka, vrátane Rakúska a Švajčiarska, Čiech a Sliezska. Táto právna zbierka bola prekladaná aj do cudzích jazykov – latinčiny, francúzštiny a češtiny.

Štvrtú kapitolu – Uhorsko a Slovensko v stredoveku a ranom novoveku – rozdelili autori na tri podkapitoly. V prvej z nich sa zaoberajú rozvojom miest v Uhorsku, charakterom ich existencie, mestskými právami, vzťahmi mesta k mešťanom. Spomínajú rozšírenie používania magdeburského mestského práva prostredníctvom nemeckých kolonistov okrem Čiech, Sliezska a Poľska aj do časti Uhorska – predovšetkým do stredoslovenských miest, do časti východoslovenských a sedmohradských miest. Cez Viedeň sa do Uhorska dostalo aj tzv. švábske právo. Toto juhonemecké právo prevzalo najvýznamnejšie uhorské mesto Budín. Autori konštatujú, že obdobie 1. pol. 15. st. bolo obdobím vzniku a rozkvetu mestských zväzkov v Uhorsku (dolnouhorské mestá, hornouhorské banské mestá, tavernické mestá, Spolok 24 spišských miest) a zdôrazňujú význam mestských zväzkov pre politický život krajiny.

Druhá podkapitola hovorí o postavení slobodných kráľovských – tavernických miest. Čitateľ tu nájde stručné vysvetlenie vzniku a rozvoja tavernických miest a existencie Pentapolisu na východnom Slovensku.

Tretiu podkapitolu autori venovali náčrtu historického vývoja mesta Košice – okolnostiam jeho vzniku, príchodu nemeckých kolonistov, udeleniu mestských práv. Spomínajú všetky základné historické momenty v dejinách mesta až do 19. storočia. Vyzdvihujú existenciu najstaršej po nemecky písanej pamiatky mesta Košíc – 129 listovejestskej súdnej knihy so zápismi z r. 1393–1405 (*Acta iudiciaria civitatis Cassoviensis*). Táto mestská súdna kniha je najstaršou kompletne zachovanou mestskou knihou na Slovensku a na celom území vtedajšieho Uhorska.

Piata kapitola analyzuje edovanú písomnú pamiatku v kontexte nemeckých právnych textov na Slovensku. Autori venujú v prvej časti tejto kapitoly pozornosť kráľovským privilégiám miest, zakladaných na Slovensku od 13. storočia. Právny stav týchto mestských výsad zodpovedal právnemu stavu ostatných miest strednej Európy. Pre slobodné kráľovské mestá na Slovensku boli rozhodujúce nemecké práva z Magdeburgu (*Sachsenspiegel*) a z Nürnbergu (*Schwabenspiegel*). Zatiaľ čo v spišských mestách a v stredoslovenských banských mestách sa ujalo právo magdeburské, v Budíne a v Košiciach to bolo juhonemecké právo norimberské (švábske). Aj keď existujú názory, že mesto Košice prevzalo juhonemecké právo z Budína, košické „*Schwabenspiegel*“ nie je identické s budínskym. Patrí k veľkému počtu starých rukopisov juhonemeckého práva, pôvod ktorých nie je ešte úplne objasnený. Po nemecky napísané mestské a právne knihy z oblasti stredného Slovenska boli edované už od 70. rokov minulého storočia. Dôležité nemecké pramene z východného Slovenska zostávali v tejto oblasti dlho nepovšimnuté, aj keď košický rukopis sa spomína v Homeyerovom zozname nemeckých právnych kníh už v r. 1931. Profesor Piirainen venoval košickému právnemu rukopisu jazykovednú štúdiu v roku 1984 (Piirainen, I. T.: *Der Schwabenspiegel aus Košice/Kaschau. Ein Beitrag zum Frühneuhochdeutschen in der Slowakei*. In: *Festschrift für Siegfried Grosse zum 60. Geburtstag*. Hrsg. von Werner Besch. u. a. Göppingen 1984, s. 183–193). V tejto kapitole autori podávajú aj podrobný opis rukopisu. Rukopis obsahuje 120 obojstranne písaných papierových listov s rozmermi 210 × 305 mm. Listy sú zviazané do koženej väzby a sú dodatočne po stranách číslované. Každá strana má dva textové bloky. Rukopis je písaný gotickou kurzívou rukou jedného pisára. Na každej strane pod textom sa nachádzajú poznámky. Na papieri rukopisu sa dá rozoznať vodoznak zobrazujúci volskú hlavu. Na 236. strane je uvedený rok 1430 a meno pisára – Johannes Härkcher. Písmo zodpovedá datovaniu rukopisu do 1. pol. 15. st. Keďže sa v Archíve mesta Košíc nenachádzajú iné rukopisy z r. 1430, nemohli autori o pisárovi rukopisu poskytnúť žiadne podrobnejšie informácie. Homeyersove údaje o pisárovi (uvádza ho ako Johannes Härlicher), ako aj o pôvode kódexu (Passau) sú však zrejme nesprávne.

Šiesta kapitola oboznamuje čitateľa s edičnými princípmi použitými v tejto práci. Rukopis bol edovaný podľa základných diplomatických zásad, vrátane vecného usporiadania textu, zachovania malých a veľkých písmen a interpunkcie. Takisto boli zachované aj zásady používané na vydávanie literárnych textov napísaných v ranej novej hornej nemčine. Jazykové historické vysvetlivky slúžia

na to, aby text charakterizoval individualitu pisára a pre lepšiu zrozumiteľnosť čitateľom – negermanistom.

Siedmu kapitolu tvorí text rukopisu, edovaný podľa vyššie vysvetlených zásad. Rukopis tvorí štrnásťstranový register, 286 článkov krajinského práva (Landrecht) a 138 článkov lénneho práva (Lehnrecht). Rozbor jednotlivých článkov rukopisu neprinášame, čitateľ ich môže nájsť v niektorých edíciách citovaných v zozname použitej literatúry v závere knihy.

V ôsmej kapitole sa autori zaoberajú jazykom edovaného rukopisu a podrobujú ho dôkladnému hláskovému rozboru.

V resumé je zdôraznený význam po nemecky písaných právnych textov nielen z hľadiska lingvistického výskumu. Tieto texty majú svoju nemalú dôležitosť takisto pre výskum odborníkov viacerých vedných disciplín. Predkladaná edícia rukopisu obsahuje vedľa jazykovo-historických aspektov aj dôležité kultúrne, sociálne a právno-historické informácie, čím poskytuje veľa materiálu nielen germanistom, ale aj historikom a právnym historikom krajín strednej a východnej Európy.

V závere knihy prinášajú autori podrobný zoznam použitej literatúry, využiteľný pre čitateľov aj ako bibliografia prác nemeckých germanistov, predovšetkým profesora Piirainena, autora veľkého počtu edícií mestských a banských práv, mestských kníh a ďalších významných textov napísaných v ranej novej hornej nemčine z územia Slovenska.

Prácou významných germanistov Jörga Meiera a Ilpo Tapani Piirainena bol sprístupnený jeden z najdôležitejších po nemecky písaných právnych textov na Slovensku. Autori tento právny text z r. 1430, uložený v Archíve mesta Košíc, podrobili dôkladnému odbornému výskumu po stránke diplomatickej, historickej i jazykovej so zameraním na výskum ranej novej hornej nemčiny na území Slovenska v medzinárodných súvislostiach. Vo svojom diele analyzujú tento archívny dokument so zreteľom na prostredie a historické obdobie jeho vzniku. O výsledky ich výskumu sa môžu oprieť vo svojej ďalšej práci nielen slovenskí germanisti, zameraní na jazykovo-historické aspekty našich dejín, ale aj historici skúmajúci historický a právno-historický vývoj slovenských miest v kontexte kultúrnych dejín strednej Európy.

Milena Ostrolucká

SROKA, S. A.: *DOKUMENTY POLSKIE Z ARCHIWÓW DAWNEGO KRÓLESTWA WEGIER*. Tom II., Towarzystwo naukowe „Societas Vistulana“, Kraków 2000, 211 s.

V roku 1998 vydal Stanislav Sroka, na Slovensku už známy poľský medievalista, prvý zväzok edície poľských dokumentov „dávneho uhorského kráľovstva“, o ktorom sme informovali v Slovenskej archivistike (XXXIV/1999, č. 2,

s. 136–138). Po dvoch rokoch sa mu podarilo vydať II. zväzok, ktorý obsahuje listiny z rokov 1451–1480. Jeho blízky vzťah k Slovensku a k slovenským historikom dokumentuje aj skutočnosť, že knihu venoval nášmu poprednému historikovi a medievalistovi, doc. PhDr. Jánovi Beňkovi, DrSc.

Kniha obsahuje 202 listín z 10 archívov, 195 je publikovaných na základe zachovaných originálov a 7 na základe kópií. Listiny pochádzajú z Diplomatického archívu Maďarského krajinského archívu v Budapešti (8 originálov, 1 kópia), kapitulskeho archívu v Ostrihome (1 originál), arcibiskupského archívu v Kaloči (1 originál) a zo slovenských archívov – Slovenského národného archívu v Bratislave (2 originály), Archívu mesta Košíc (3 originály), Štátneho oblastného archívu v Levoči (4 originály) a Štátnych okresných archívov v Bardejove (168 originálov, 4 kópie), v Poprade – Spišskej Sobote (3 originály), Spišskej Novej Vsi (3 originály) a v Starej Lubovni (2 originály).

Ako vidíme z uvedených štatistických údajov, najviac dokumentov pochádza zo Štátneho okresného archívu v Bardejove. Tieto sa zároveň javia ako najdôležitejšie pre poznanie histórie a kontaktov medzi uhorsko-poľským pohraničím. 171 listín a dokumentov bolo publikovaných vo vytlačenej katalógu Štátneho okresného archívu v Bardejove, napísanom v maďarskom jazyku. 10 dokumentov bolo známych už zo skoršieho vydania a 21 je úplne neznámych.

Publikované archívne dokumenty sú svojím obsahom bohatým žriedlom informácií predovšetkým o hospodárskom vývoji na uhorsko-poľskom pohraničí v druhej polovici XV. storočia. Autor upozorňuje, že to bolo nepokojné pohraničie a šťastný návrat kupca z jedného z pohraničných miest do Bardejova bol zriedkavý. Kvôli tomu aj veľa listov obsahuje prosby týkajúce sa navrátenia ukradnutého tovaru. Žiaľ, aká bola na ne odozva, to sa zistiť nepodarilo.

Kniha pozostáva zo stručného poľského úvodu, tabuľkového prehľadu výskytu listín v jednotlivých archívoch, latinského resumé a zoznamu skratiek. Dôležitú časť tvorí stručný „výkaz dokumentov“, ktorý obsahuje datovanie listiny, miesto jej vydania a stručný regist. Jadrom knihy sú publikované samotné dokumenty s datovaním, miestom vydania, stručným registom, opisom listiny, jej signovaním a miestom jej uloženia. Potom nasleduje prepis listiny a nakoniec bohatý poznámkový aparát týkajúci sa identifikácie osôb v spomínaných listinách. Žiaľ, veľmi ťažko sa dajú identifikovať osoby, o ktorých sa v nich hovorí, lebo spravidla pochádzajú z nižších vrstiev. Publikované dokumenty sa takto stali jedinými svedkami existencie uvedených osôb. Aj tento zväzok je doplnený osobným a miestnym registrom.

Zásady vydania dokumentov sú rovnaké ako v I. zväzku. Pod pojmom vydavateľ poľských listín rozumel autor predovšetkým akt poľského vydavateľa, potom kráľa, kráľovnej, biskupa, mesta, úradníka atď. Do úvahy neboli vzaté dokumenty vydané pre Poliakov spravujúcich uhorské úrady, ktoré sú zatiaľ pre poľských historikov menej zaujímavé.

Rozdielom medzi I. a II. zväzkom je publikovanie výlučne latinských dokumentov. Nemecky písané dokumenty z tohto obdobia, ktoré sú neobvykle bohaté svojím obsahom, chce autor publikovať v samostatnej knihe. Latinské dokumen-

ty z rokov 1481–1500 budú publikované v III. zväzku a všetky zväzky budú sprístupnené bádateľom na CD ROMe.

Zuzana Kollárová

NOVÁK, J. a kol.: *PALEOGRAFICKÁ ČÍTANKA. Pomôcka na čítanie rúk-pisov z 12.–19. storočia*. Vydala Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť pri Matici slovenskej v spolupráci s Vydavateľstvom Matice slovenskej. Martin 2001, 176 s.

Profesor Novák je našej odbornej i laickej verejnosti známy predovšetkým svojimi početnými fundovanými prácami z heraldiky a genealógie a preto možno niektorých táto publikácia svojím zameraním trochu prekvapí. Absolventi vysokoškolského štúdia archívniectva však poznajú profesora Nováka predovšetkým ako dlhoročného vynikajúceho a obľúbeného učiteľa pomocných vied historických na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského. Bol vždy nielen brilantným prednášateľom (napokon, takým je i dodnes!), ale aj trpezlivým pedagógom, ktorý nás učil (a aj naučil) poznávať tieto vedecké disciplíny a využívať ich pri práci s pramenným materiálom. K nezabudnuteľným zážitkom patrili najmä prosemináre z pomocných vied historických. Ostýchavým a neskúseným prvákom, ktorí stáli na začiatku svojho štúdia i budúcej profesijnej kariéry, pán profesor hneď na prvých hodinách sľuboval, že stredoveké listiny budú onedlho čítať tak ako noviny! Asi sme mu celkom neverili – jednak tieto listiny boli napísané akýmsi hrôzostrašným a pre nás nečitateľným písmom a potom – boli latinské! (A pre nás vtedy platilo *Latina sunt, non leguntur!*). Jeho tvrdenie sme preto vtedy brali, povedzme, že s rezervou. Mal však absolútne pravdu – o nejaký čas sme už sebavedome lúštili fotokópie stredovekých listín s takou rutinou, ako stránky bratislavského Večerníka. Profesor Novák mal totiž osobitnú (a mimoriadne efektívnu) metódu výučby – najprv nám vysvetlil podstatu skratkového systému používaného v stredoveku, jednotlivé značky a potom nás už nechal samostatne prepisovať a čítať texty stredovekých dokumentov – celkom mechanicky, bez toho, aby sme vôbec vedeli, o čom sú. Malo to svoje výhody – čítali sme predovšetkým zrakom, nedeformovali sme svoj pohľad „logickým“ hľadaním kontextu. Nebola to však ľahká práca – skôr tvrdá a namáhavá robota. Postupne sme si však osvojili a zvládli i tie najproblematickejšie skratky, historické písma a prečítali i nečitateľné (jedinou odmenou nám bolo stručné ocenenie – *Výborne, pán kolega!*). Občas síce zazneli i kritické (a ironické) hodnotenia, ale výsledok tejto osobitej metódy bol nespochybniteľný – naučili sme sa čítať stredoveké listiny! Na tieto prosemináre z pomocných vied historických si určite každý archivár rád spomína. Ako vidno, nezabudol na ne ani pán profesor Novák. Dlhoročný predseda Slovenskej genealogicko-heraldic-

kej spoločnosti sa na Letných školách praktickej genealógie stretával s amatérskymi genealógmi, ktorí pri práci s pramenným materiálom zápasili predovšetkým s problémom rozlúštenia a prečítania dokumentu (nehovoriac už o jazykovej bariére). Profesor Novák si vtedy spomenul na svojich poslucháčov a na prvácky proseminár a uvedomil si, že podobne by mohli paleografické problémy pri svojom výskume zvládnuť i genealógovia – amatéri. Rozhodol sa teda napísať praktickú cvičebnicu, paleografickú príručku, ktorá by im pomohla naučiť sa čítať písomné pramene síce mechanicky, ale zato verne a neskreslene. Takto prečítaný text by potom bádateľ mohol ľahšie preložiť a interpretovať. (Ako dobrý pedagóg si určite uvedomil, že takáto príručka by určite pomohla aj začínajúcim adeptom archívneho štúdia.) Profesor Novák preto s kolektívom spolupracovníkov (M. Belej, I. Graus, J. Kurucárová, V. Múcska, F. Žifčák a J. Žilák) zhromaždil ukážky dokumentov z 12. až 19. storočia, s ktorými sa môže bádateľ pri svojom genealogickom výskume najčastejšie stretnúť. Sú to fotokópie listín a listov zo zbierky seminárnej knižnice Katedry archívniectva a PVH FF UK v Bratislave, reprodukcie publikovaných stredovekých naračných prameňov, dobovej tlače a ukážky pramenného materiálu s genealogickým obsahom z fondov a zbierok niektorých štátnych archívov (ŠOBA v Banskej Bystrici, Bytči, Levoči a Prešove, ŠOKA v Banskej Bystrici). Tieto texty sú napísané po latinsky, nemecky, slovensky, maďarsky a ukrajinsky. Viaceré z nich neboli doposiaľ uverejnené. (Nepublikované latinské texty kolacionoval J. M. Dubovský.)

V stručnom predhovore oboznamuje autor a zostavovateľ príručky čitateľa – používateľa s genézou tohto diela a vhodným postupom pri jeho používaní (prepísovanie dokumentov a konfrontácia vlastného prepisu s transkripciou v príručke). V ďalšej časti práce profesor Novák definuje paleografiu ako pomocnú vedu historickú a v prehľadnom priereze približuje počiatky a genézu písma. Osobitnú pozornosť potom venuje latinskej paleografii – všíma si a charakterizuje jednotlivé historické druhy písma. Teoretickú časť práce uzatvára dôležitá časť o spôsoboch skracovania slov v antike a stredoveku, o rímskych číslach a arabských cifrách. Poučený čitateľ sa potom môže popasovať s fotokópiami textov a svoje výsledky porovnať s publikovaným správnym prepisom. Každý prepis je v záhlaví označený dátumom (rok) a stručným regestom. Ďalej nasleduje transkribovaný, či skôr transliterovaný text – všetky skratky sú rozvedené (na odlíšenie sú doplnky napísané kurzívou a umiestnené do zátvorky). Pod týmto textom je uvedený autor prepisu. Trocha komplikovanejší je spôsob publikovania textov grécko-katolíckych matrik. Cyrilika je prepísaná tak do súčasnej azbuky, ako i latinky. Pre bádateľa – genealóga budú v príručke určite najzaujímavejšie ukážky dokumentov s genealogickým obsahom – matriky, rôzne súpisy, záznamy a svedectvá – teda písomné pramene, s ktorými sa pri svojom výskume najčastejšie stretáva. Každý čitateľ si však určite všimne i fotokópie pútavých stredovekých dokumentov – pri ich čítaní a prepise si totiž najlepšie osvojí používanie a rozvádzanie skratiek a spozná paleografické zvláštnosti jednotlivých historických písiem.

Výber dokumentov je naozaj reprezentatívny. J. Novák v príručke publikuje 73 rôznych ukážok dokumentov (najstarším dokumentom je známa zoborská listina z roku 1111). Pre ich ľahšiu identifikáciu mohla snáď byť pod prepísaným

textom zmienka o ich uložení. Pri publikovaných prameňoch z fondov a zbierok ŠOBA v Bytči (matriky) sa neuvádza obec (resp. farnosť) a *expressis verbis* ani jej konfesiónalna príslušnosť. V regeste listiny uhorského kráľa z roku 1302 mohol byť tento panovník lepšie identifikovaný ako *Ladislav (Václav)*. Presnejšie mohol byť uvedený aj vydavateľ listiny – svedectva o proteste bratislavského richtára z roku 1376. (Spisomnilo ho *hodnoverné miesto* Bratislavskej kapituly.) Tieto drobné (a recenzentom pracne vyhľadané) opomenutia (či skôr pripomienky) sa však nijako nedotýkajú poslania recenzovanej príručky. Nepříjemným prekvapením pre používateľa sú však poprehadzované (resp. chýbajúce) strany (tento technický nedostatok sa objavil vo viacerých exemplároch) – čo rozhodne nijako nectí renomované vydavateľstvo!

V závere publikácie autor uviedol niekoľko vybraných titulov odporúčanej literatúry, ktoré vhodne usmernia prípadného záujemcu o hlbšie poznanie a štúdium paleografickej disciplíny.

Novákova publikácia nie je analytickou učebnicou paleografie, ani štúdiou o špeciálnych problémoch tejto pomocnej vedy historickej. Je to „len“ paleografická čítanka – v skutočnosti naozajstná príručka prvej pomoci pre začínajúceho bádateľa – nielen genealóga, ale každého, kto sa chce zoznámiť s podivuhodným svetom písma, preniknúť do hĺbín a tajov historických písomných prameňov. A to nie je málo! Vôbec nepochybujem o užitočnosti, správnosti a zmysluplnosti vydania tejto publikácie – už aj preto, že je určená pre širokú laickú verejnosť a podporuje jej záujem o poznanie minulosti a o historické bádanie. Paleografická príručka si určite nájde svojho pozorného (a vďačného) používateľa – veď (podľa pána profesora Nováka) paleografia je *skutočne kúzelná disciplína!*

Juraj Roháč

DÉTRAZ, G.: *CATALOGUE DES SCEAUX MÉDIÉVAUX DES ARCHIVES DE LA HAUTE – SAVOIE*. Annecy 1998, 278 s.

Recenzované dielo patrí do skupiny tlačou vydávaných archívnych pomôcok – sfragistických katalógov. Po sérii katalógov, venovaných panovníckym a mestským pečatiam zo zbierok Národného archívu Francúzskej republiky, sa prezentuje svojím sfragistickým bohatstvom aj departementný archív v Annecy.

Pre slovenského používateľa môže byť tento katalóg veľmi podnetným z hľadiska precízneho formálneho spracovania jeho jednotlivých katalógových záznamov a indexov.

Katalóg má 6 častí. V predslove sa riaditeľka Héléne Viallet po stručnom exkurze do dejín sfragistiky zamýšľa nad pečaťou ako kombináciou písomného a ikonografického dokumentu a nad spôsobmi jej reštaurovania.

V úvode zostavovateľ Gérard Détraz vyzdvihuje významnú dokumentárnu hodnotu stredovekých pečatí. Možnosti ich využitia sú mnohoraké a sú prístupom k informáciám, ktoré môžu vyvážiť chýbajúce písomné pramene. V stredoveku bola pečať jediným, výmúc notárske inštrumenty, univerzálnym overovacím prostriedkom, ktorý žil a symbolicky aj umieral spolu so svojim majiteľom. Obdobie 15. storočia chápe zostavovateľ ako zlomový bod, v ktorom sa pozvoľna mení funkcia pečate, čo navodzuje aj isté metodické problémy. Úloha pečate sa postupne potláča a jej použitie sa stáva pribúdaním iných overovacích prvkov čoraz formálnejšie. Gérard Détraz prezentuje aj kritériá použité (aplikované) pri tvorbe katalógu. Katalóg vznikol zložitým výberom odtlačkov pečatidiel – pečatí zachovaných vo fondoch archívu v závislosti od ich fyzického stavu a spôsobu zachovania. Postupnou selekciou vznikol súbor reprezentujúci 408 historických pečatí reprezentovaných 642 odtlačkami. Takmer 2/3 pečatí pokrývajú geograficky historické územie Savojska. Patria prevažne osobám, resp. inštitúciám Savojského vojvodstva a mestu a grófstvu Ženeva. Vlastníkmi poslednej tretiny pečatí sú väčšinou osoby a inštitúcie z južného Švajčiarska a okolitých francúzskych regiónov (Dauphiné, Ain), v menšej miere pochádzajú z údolia Rhôny a Burgundska, miest prirodzených spojenectiev savojských vojvodov a grófov zo Ženevy. Ojedinelé exempláre pečatí pochádzajú z Talianska (zastúpené sú hlavne pápežskými bulami) a Veľkej Británie, resp. Anglicka (panovnícke pečate). Katalóg je chronologicky ohraničený koncom 15. storočia. Len niekoľko pečatí prekročilo toto časové ohraničenie. Koniec 15. storočia sa v západnej Európe tradične chápe, v súvislosti so zámorskými objavmi, ako koniec stredoveku. Katalóg časovo pokrýva rozpätie rokov 1204 (prvá zachovaná pečať) až 1511. Dôvodom na toto časové ohraničenie je tiež explózia zachovaného množstva pečatí v nasledujúcom období.

Porovnaním množstva pečatí zachovaných v archívnych fondoch departementného archívu možno konštatovať, že v druhej polovici 13. storočia dochádza k početnej „explózii“ pečatí. Tento nepomer predstavuje 6 zachovaných exemplárov pečatí z prvej polovice 13. storočia oproti 212 pečatiam z druhej polovice 13. storočia. Prudký nárast počtu pečatí súvisel s rozvojom činnosti a písomnej produkcie oficialít a laických súdov. Postupný klesajúci vývoj počtu zachovaných pečatí v ďalších dvoch storočiach je reprezentovaný približne štyrmi stovkami zachovaných odtlačkov pečatí za toto obdobie. Tento vývoj priamo súvisí s tlakom verejného notariátu v Savojsku. Autor poukazuje aj na celkové zaostávanie sfragistickej praxe v Savojsku ako geograficky okrajovej a zároveň hornatej časti oproti iným regiónom Francúzska, čo môže byť podnetné aj vo vzťahu k Uhorsku, resp. Slovensku, ktoré bolo v podobnej geografickej situácii. Dôkazom toho je najmä počiatočná činnosť vrcholných inštitúcií Savojského vojvodstva, kde je oproti iným regiónom Francúzska rozdiel až jedného storočia.

Po obsiahlom úvode nasleduje zoznam literatúry, bohatá bibliografia a 6 farebných ukážok spečatených dokumentov z rokov 1204–1393. Ďalej pokračuje vlastný katalóg pečatí, ktorý obsahuje 408 položiek.

Katalóg je rozdelený na pečate cirkevných a svetských osôb. Časť katalógu venovaná cirkevným pečatiam sa ďalej člení na pečate svetských (pápeži, kardi-

náli, úrady Svätej stolice, arcibiskupi, biskupi, generálne vikariáty, archidiakoni, katedrálne kapituly a kanonici, kolegiálne kapituly, kňazi, univerzity a klerici) a rádových inštitúcií (pečate sú usporiadané podľa rádov a kláštorov). Časť katalógu venovaná svetským osobám je rozdelená na pečate cisárov, členov kráľovských rodín, vojvodov a grófov, princov – následníkov trónu a šľachticov, pečate administratívnych a súdnych inštitúcií, miest a občanov.

Katalogizačný záznam je vypracovaný v súlade so sfragistickými normami a skladá sa z nasledovných častí. V prvej časti záznamu sa nachádza meno pečateľa, typ pečate spolu s maximálnym zisteným časovým rozpätím používania, tvar a rozmery pečate. Katalogizačný záznam pokračuje opisom podľa pečate a opisom legendy s údajmi o jej umiestnení. Pri legende sa udávajú rozlíšením typu zátvoriek časti skrátené a ozdobné prvky (okružle zátvorky) a časti doplnené z iných zachovaných exemplárov (hrnaté zátvorky), jednou lomkou sú oddelené časti legendy napísané spolu a dvojitou lomkou je vyznačený koniec riadku, ak sa legenda nachádza vo viacerých riadkoch. Štandardne, okrúhlymi zátvorkami s bodkami, sú vyznačené nečitateľné časti legendy. V poslednej časti katalógového záznamu sú uvedené stručné registry dokumentov, na ktorých sa nachádza pečať so signatúrami a prípadnou koroboráciou. Katalógový záznam končí, v prípadoch už publikovaných pečatí, citáciami z edícií.

Väčšina katalogizačných záznamov je doplnená, čo je obzvlášť cenné, fotografiami pečatí. Fotografované boli originálne odtlačky pečatí, ako aj ich odliatky. Pri fotografovaní nebola z praktických dôvodov dodržaná jednotná mierka (z dôvodov čitateľnosti pečatí malých rozmerov tieto boli mierne zväčšené).

Dielo je doplnené detailne vypracovaným heraldickým a ikonografickým registrom a registrom pečateľov.

Dúfame, že toto precízne spracované a prítťažlivé dielo sa stane inšpiráciou aj pre prácu slovenských archivárov v tejto oblasti.

Radoslav Ragač

KRONIKA DRUHEJ SVETOVEJ VOJNY. Konceptiu slovenského vydania spracoval a realizáciu viedol Ing. Karol Biermann. Fortuna Print, o. z. Bratislava, Bratislava 2000, 519 s.

Kronikárske spracovanie dejín druhej svetovej vojny dokumentuje ďalšie rozšírenie záberu úspešného vydavateľstva: po vydarených zhrnutiach histórie našej planéty, jej obyvateľstva, niektorých krajín (Slovensko, Česko), náboženstva, kultúry, vedy, techniky a športu je tu *Kronika* jedinečnej historickej udalosti v dejinách ľudstva. Ak hodlá vydavateľstvo v tomto trende pokračovať a podobne postupne zobrazí aj iné dôležité historické deje, nemohlo si určite vybrať lepšiu udalosť pre svoj „pilotný“ zväzok! Druhá svetová vojna je nepochybne

najvýznamnejším historickým javom 20. storočia a neuralgickým bodom v dejinách ľudského spoločenstva. Celosvetový krvavý konflikt prekonal snád' aj tie najodvážnejšie apokalyptické vízie a rozmetal idealistické predstavy o nespochybniteľnom a nezvratnom vzostupnom vývoji ľudskej civilizácie. Treba však upozorniť aj na skutočnosť, že táto voľba má svoje nepredvídateľné riziká a úskalia. Predovšetkým je to existencia neprehľadného množstva historického dokumentárneho materiálu a literatúry, rôznorodosť hodnotiacich pohľadov a súdov a napokon aj skutočnosť, že oná historická udalosť sa odohrala v historicky „nedávnej dobe“ – nedostatočný časový odstup môže teda deformovať súčasný retrospektívny pohľad a rovnako ho môžu skresľovať aj osobné skúsenosti a zážitky doposiaľ žijúcich pamätníkov. Ak chcel vydavateľ tieto reálne hrozby eliminovať, musel mať pripravenú kvalitnú koncepciu diela a vybraný schopný realizačný tím.

Slovenské vydania edície *Kronik* majú zásadný identifikačný znak: vždy zohľadňujú aj osobitosti historického vývoja na Slovensku, rešpektujú slovenský kontext a sledujú (paralelne) slovenské historické udalosti. Vydávané *Kroniky* teda nie sú len púhymi prekladmi z nemeckých vydání, ale vždy sú aj tvorivým počínom (mimoriadne postavenie má, samozrejme, *Kronika Slovenska* – prvá pôvodná domáca *Kronika*). *Kronika druhej svetovej vojny* vychádzala z nemeckého originálu *Chronik des Zweiten Weltkriegs (Gütersloh/München 1999)*, ktorý slovenskí vydavatelia výrazne upravili. Nie je to teda pôvodný nemecký pohľad na najväčší vojenský konflikt svetových dejín. Autorský kolektív pod vedením vedeckého redaktora Františka Cséfalvaya zostručnil viaceré rozsiahle pasáže, ktoré podrobne analyzovali vnútorné pomery v Ríši a doplnil text kroniky informáciami o vojnových udalostiach na východnom fronte, o situácii v stredo-európskych krajinách a najmä na Slovensku. Zámerom autorov bolo objektivizovať nemecký výber v prehľade vojnových udalostí a doplniť ho o slovenský pohľad. Toto úsilie sa prejavilo aj vo výbere ilustračného materiálu (napr. aj zaradením fotografií zo slovenskej dobovej tlače). Doplnkom v slovenskom vydaní je tiež ilustratívny prehľad bojovej techniky v závere práce. Kvalitatívny prínos týchto úprav a doplnkov je nesporný – stačí porovnať slovenské upravené vydanie s českou verziou (preloženou bez výraznejších textových zmien)!

Na úpravu pôvodného textu (zámer a spôsob jej realizácie) upozorňuje vedec-ký redaktor diela v krátkom úvodnom slove k slovenskému vydaniu.

Jaroslav Hrbek potom stručne načrtáva príčiny vzniku II. svetovej vojny (*Korrene druhej svetovej vojny*). Potenciálne zárodky tohto ničivého konfliktu paradoxne obsahovala Versailleská mierová zmluva. Mierový pakt, ktorý mal urovnať dôsledky prvého celosvetového vojnového konfliktu vnímali porazené štáty (najmä Nemecko) ako nespravodlivý trest či potupu – *versailleský diktát*. Z myšlienky revanšu potom ideologicky a propagandisticky čerpala NSDAP na svojej ceste k moci. Nemecko pod vedením Hitlera napokon spôsobilo rozvrat a pád celého versailleského systému. Spoločnosť národov nedokázala adekvátne reagovať na vzrastajúcu agresivitu mocností Osi a západné veľmoci Francúzsko a Veľká Británia uprednostnili politiku uzmierovania. Plodom politickej koncepcie *appeasementu* bol nakoniec Mníchovský diktát a neodvratnosť vojnovvej

zrážky. Situáciu skomplikoval aj vstup novej totalitnej mocnosti do európskej politiky – Sovietsky zväz napokon neodolal vízií svojej imperiálnej politiky.

František Cséfalvay vo svojom krátkom vstupe charakterizuje II. svetovú vojnu ako globálny, ničivý a vyhladzovací konflikt. Bojujúce strany nerozlišovali a nerešpektovali dovtedy zreteľne odčleňovaný front a zázemie, ale sa usilovali absolútne zničiť celé územie protivníka. Autor upozorňuje aj na názorovú rôznorodosť hodnotení tejto dejinnej udalosti v minulých desaťročiach a na súčasné prehodnocovanie viacerých historických súdov a záverov. Poukazuje pri tom najmä na problematiku zohľadňovanie výsledkov norimberského súdneho tribunálu, ktorý rozhodoval z pozície víťazov. Norimberské rozsudky sa potom stali nespochybňovaným základom pre historické interpretácie druhej svetovej vojny. To viedlo k vytvoreniu istého schematickeho obrazu tejto dejinnej udalosti. Mnohé deje a fakty neboli doposiaľ náležite spoznané a zhodnotené. Zásadným problémom zodpovedania tzv. „otvorených“ otázok druhej svetovej vojny je pre súčasnú historiografiu neprístupnosť dôležitých archívnych fondov (najmä britských a ruských). Sprístupnenie týchto prameňov môže byť v budúcnosti rozhodujúcim prvkom pre definitívne historické zhodnotenie príčin a dôsledkov tohto ozbrojeného konfliktu, ktorý podstatne zmenil tvár sveta a ovplyvnil osudy ľudskej civilizácie. (Mimoriadne výrazne zapôsobili vojnové udalosti aj na život obyvateľov Slovenska a na dlhé desaťročia predurčili ich ďalší osud).

Kronika druhej svetovej vojny je zhrnutím súčasných poznatkov a vedomostí historickej vedy o sledovanej historickej udalosti. Na 519 stranách dielo dokumentuje (slovom a obrazom) necelých sedem rokov trvania svetového vojnového konfliktu. Kronikársky pohľad sa uplatňuje aj v uplatnení chronologického členenia textu na jednotlivé roky. Každý rok uvádza kalendárium. V jeho záhlaví je stručná celoročná sumarizácia základných historických udalostí a potom nasleduje kalendárny prehľad najvýznamnejších a najpozoruhodnejších momentov a dejov. (Kalendárium má pre orientáciu v texte dôležitú úlohu – nie je tu len *pro forma* – články a state v *Kronike* totiž nie sú v konkrétnych mesiacoch sledovaného roka striktne zoradené v chronologickej následnosti.) Celostránkové ilustrácie (z dobovej tlače) uvádzajúce jednotlivé roky dokonale zachytávajú vtedajšiu spoločenskú atmosféru. Vlastné články označené dátumom udalosti a výstižným (obsahovo aj graficky) nadpisom potom podrobne približujú kronikársky pozoruhodné historické momenty. Podstatu článku zhŕňa vždy stručný zvýraznený regist. Historické články a state v *Kronike* vhodne dopĺňajú vysvetľujúce a objasňujúce texty – tzv. *pozadia*, ako aj sumarizujúce *prehľady* a *citáty* – svedectvá a výpovede známych historických osobností i anonymných účastníkov tohto celosvetového konfliktu (všetky tieto texty sú graficky zvýraznené sivým podkladom). Úplne rovnocennou súčasťou textu sú ilustrácie – predovšetkým dobová fotografická dokumentácia. Zostavovateľom *Kroniky* sa podarilo vhodným doplnením obrazovej časti dosiahnuť aj v tomto smere vyváženosť – teda obrazová dokumentácia nie je jednostranná, nie je len pohľadom jedného účastníka vojnového konfliktu. Oceniť treba najmä zaradenie viacerých ilustrácií so vzťahom k slovenským dejinám. Okrem fotografií (zväčša ide o málo známe, „neopozerané“ zábery) dopĺňajú obrazovú časť diela aj farebné mapky (jednotli-

vých vojenských operácií a bitiek), grafy, ilustrácie bojovej techniky a výstroja. Nemožno zabudnúť na dobový propagačný materiál (letáky a plagáty). V osobitnej prílohe na konci kroniky nájde čitateľ fotografie, kresby a schémy používaných zbraní, obrázky uniforiem, prehľady hodnostných označení vojakov armád bojujúcich veľmocí a zobrazenia uplatňovania bojových techník. Niektoré súčasné (prevzaté) ilustrácie pôsobia však trochu naivne až insitne. Záver *Kroniky* tvorí výberová bibliografia (zostavila ju Alžbeta Sedliaková) prameňov, slovníkov, pamätí a odbornej literatúry k druhej svetovej vojne – sú to tituly, ktoré vyšli v českých a slovenských vydavateľstvách. Prehľad odbornej literatúry sústreďuje predovšetkým práce, ktoré zachytávajú obdobie a priebeh druhej svetovej vojny v českom a slovenskom kontexte. Prácu s *Kronikou* uľahčuje menný a miestny register. Výtvarné spracovanie diela je (tradične) na vysokej úrovni – napokon, je to charakteristický znak celej edície *Kronik!* Čitateľ však trochu mrzuto zaregistruje niekoľké typografické prešľapy.

Kronika druhej svetovej vojny je pestrou mozaikou rozmanitých udalostí, dejov a faktov, ktoré potvrdzujú, že sa počas nej odohrávalo viacero konfliktov. Prvoradým bol nepochybne existenčný spor fašistického a antifašistického sveta. Ďalší zápas prebiehal medzi demokraciou a totalitnými režimami. Koniec vojny znamenal síce porážku fašizmu, nie však definitívny koniec totalitných praktík a ambícií o ovládnutie či ovplyvnenie sveta. Toto všetko *Kronika* veľmi názorne dokumentuje. Neobmedzuje sa však len na udalosti odohrávajúce sa na frontoch a bojiskách, ale približuje aj život ťažko skúšaného civilného obyvateľstva v zázemí, utrpenie vojnových zajatcov a väzňov v koncentračných táboroch, ničenie kultúrnych a materiálnych hodnôt, otrasné snahy o fyzickú likvidáciu časti ľudstva. *Kronika* prezentuje európsky pohľad na vojnovú kataklizmu – nezanedbáva však ani sledovanie udalostí na africkom kontinente, Ázii a Tichomorí. Vyčítať tomuto dielu sklony k eurocentризmu by však nebolo na mieste. Nikto nepochybuje o ťažkých bojoch, ktoré podstupovali britské a americké vojská v juhovýchodnej Ázii – otázka zachovania či zániku ľudskej civilizácie sa však rozhodovala najmä na európskych bojiskách. Jedna z recenzií *Kroniky druhej svetovej vojny* spochybnila zvýraznený formálny aspekt chronologického členenia vojnových udalostí. Recenzent M. Zemko upozornil, že *Kronika* sa začína až dátumom vypuknutia vojny (1. 9. 1939), no korene tejto historickej udalosti siahajú oveľa hlbšie (*Vojna sa nezačína dňom D*). Nepochybne má pravdu. Na rozdiel od neho sa však nazdávam, že udalosti, ktoré viedli k zrodu tohto konfliktu sú dostatočne zachytené v úvodnej štúdii (i keď naozaj veľmi stručnej). Ak sa čitateľ chce o predchádzajúcich udalostiach dozvedieť viac, môže siahnuť po *Kronike 20. storočia* alebo *Kronike ľudstva*. Inak sa zrejme postupovať pri kronikárskom spracúvaní konkrétnych historických udalostí nedá. (Napokon, kde by mal zostavovateľ hľadať korene a zárodky tejto vojny? Začalo sa všetko na jar 1939, rozbitím Česko-Slovenska a uzavretím nemecko-sovietskeho paktu, ako to uvádza recenzent? Alebo už v roku 1919–1920 na mierových rokovaní vo Versailles? Zrod myšlienky revanšu sa však objavuje už v 19. storočí – vtedy vzklíčili aj mocenské ambície Nemecka! A čo potom s koncom vojny? Táto historická udalosť sa predsa okamžite a absolútne nekončí dňom podpísania

kapitulácie! Má aj svoje priame či nepriame pokračovanie a následky. Nemal by sa v *Kronike druhej svetovej vojny* teda objaviť aj norimberský tribunál?) Myslím, že tento diskutabilný moment slovenského čitateľa až tak veľmi trápiť nebude. Pozorne si však bude v *Kronike* všímať všetky zmienky a informácie, ktoré sa týkajú (či už priamo alebo nepriamo) Slovenska. Tu môže byť náš čitateľ spokojný. Zostavovatelia veľmi pozorne zachytili všetko podstatné, čo sa v tomktorom vojnovom roku na Slovensku (alebo so vzťahom k Slovensku) odohralo. Výklad jednotlivých udalostí je vecný, ale kritický – reflektuje úroveň súčasného historického poznania. (Vidno to napr. na hodnotení partizánskych aktivít pred vypuknutím Povstania). Priestor, ktorý venovali zostavovatelia zdokumentovaniu udalostí na Slovensku (resp. v Česko-Slovensku) nie je striktno vymedzený významom týchto dejov v celoeurópskom či celosvetovom kontexte, ale prispôsobuje sa (celkom logicky) aj záujmu adresáta tohto vydania – slovenského čitateľa.

Kronika najkrvavejšieho ozbrojeného konfliktu v dejinách ľudskej spoločnosti presvedčivo zobrazuje ničivé dôsledky spojenia amorálnej ideológie a totalitných praktík s vyspelou technickou civilizáciou. Ukazuje aj civilizачný úpadok ľudstva, popretie dosiahnutých kultúrnych hodnôt. Zároveň dokumentuje odhodlanie človeka brániť základné všeludské práva a slobody, povstať proti bezpráviu a tyranii, za záchranu svojho bytia. *Kronika* všetky tieto udalosti zachytáva v ich častej vnútornej protirečivosti a rozpornosti, v kontexte ďalších historických dejov. Koniec druhej svetovej vojny však neprináša univerzálne odmietnutie násillia a absolútne presadenie sa myšlienky mierového spolunažívania. Po vojne síce nastáva mier, ale je poznamenaný hrozivým tieňom atómových zbraní použitých v Hirošime a Nagasaki. Toto všetko *Kronika druhej svetovej vojny* dokladá nielen slovom, ale aj obrazom. Propagandistické fotografie víťazných armád a vojakov usmievajúcich sa na deti a ženy v obsadených krajinách kontrastne doplňajú hrôzostrašné obrazy skazy, utrpenia a smrti. Za všetky aspoň jeden – na fotografii zo zničeného Norimbergu vyčnieva z ruín historického centra nepoškodená socha veľkého nemeckého maliara Albrechta Dürera. Fotografia evokuje myšlienku o modernej Apokalypse, akú by si ani tento renesančný umelec vo svojej fantázii určite nedokázal predstaviť. Ak uveríme známemu tvrdeniu o histórii ako učiteľke života a prijmeme predstavu o poučení dejinami a poučení z dejín, môžeme dúfať, že naša civilizácia už nikdy nemôže (a nesmie) zopakovať chyby a omyly, ktoré viedli k rozpútaniu poslednej celosvetovej vojny. Aj preto si treba tieto desivé historické udalosti a skúsenosti neustále pripomínať. Myslím si, že je to jeden z presvedčivých argumentov na zaradenie *Kroniky druhej svetovej vojny* do každej knižnice.

Juraj Roháč

SEMEŠOVÁ, M.: *LAUDÁCIO HISTORIKA JÁNA MILANA DUBOVSKÉHO*. Bratislava 2000, 242 s.

Málokedy sa stáva, že ešte počas života človeka sa napíše o ňom kniha. Stáva sa to azda politikom, hercom, spevákom, no doteraz, aspoň na Slovensku, medzi takéto osoby určite nepatrí archivár. O to zaujímavejší je projekt Márie Semešovej, sestry dlhoročného riaditeľa Štátneho okresného archívu Bratislava – vidiek Jána Milana Dubovského, ktorá napísala knihu o svojom bratovi.

Už samotný názov *Laudáció historika* prezrádza, že práca vznikla, aby chváli-la človeka, historika – archivára, ktorý svoj život zasvätil práci. Podnetom na napísanie knihy boli oslavy 60. narodenín Jána Milana Dubovského, na ktorých sa zišli najmä tí, ktorí si ho vysoko vážia, jeho kolegovia, priatelia a známi. Práve preto už po úvode dostal priestor list Michala Kušika – nestora slovenského archívniectva, ktorý oslávencovi zaslal list v latinskom jazyku. Kniha prináša aj preklad listu. Krátka stať po úvode knihy je venovaná už spomínaným oslavám.

Prvá obširnejšia kapitola je venovaná archívniectvu a archívu, v ktorom J. Dubovský pôsobil, pričom podstatnú časť tejto kapitoly tvoria odpovede oslávenca na otázky kladené autorkou knihy. Čitateľ takto dostáva obraz nielen o množstve archívnych dokumentov uložených v Štátnom okresnom archíve Bratislava – vidiek, ale aj niekoľko podrobnejších údajov o niektorých vybraných archívnych dokumentoch. V tejto kapitole nájdeme aj vyznanie Jána Milana Dubovského o poslaní archívov, ako aj o úlohách, ktoré museli archívy zvládnuť po roku 1990.

Druhá kapitola je venovaná spoznávaníu historických hodnôt a vypovedá najmä o práci historika v určitom regióne. Obsahuje úryvky či skrátené výťahy z prác Jána Milana Dubovského o Senkviciach, kde trvalo žije. Pozornosť je venovaná aj prácam z dejín Trnavy, kde sa narodil.

V tretej kapitole *Sloboda* a jej peripetie autorka píše najmä o dejinách cirkvi, samozrejme, je to výber z prác J. M. Dubovského. V tejto kapitole dostávajú priestor aj niektoré skrátené state z jeho práce uverejnenej pod názvom *Peripetie slobody*. Prezentujú ju najmä krátke úryvky dejín *Pezinka*.

V úvode štvrtej kapitoly pod názvom *Víťazstvo slovenského živlu*, opäť výberom z prác, sa autorka venuje národnému obrozeniu Slovákov. V tejto kapitole je venovaná pozornosť aj neľudským činom, ktoré sa odohrávali na konci 2. svetovej vojny v tomto regióne, a o ktorých J. M. Dubovský písal v osobitnej knihe pod názvom *Proti fašizmu*.

Piata kapitola je akýmsi výberom prác Dubovského venovaných Samuelovi Timonovi a Gabrielovi Kolinovičovi Senkvickému. V tejto kapitole je Dubovský predstavený ako prekladateľ z latinčiny.

Šiesta kapitola sa zaoberá Jurajom Fándlym, ktorého autorka predstavuje prostredníctvom prác Dubovského.

Siedma kapitola je venovaná výskumom vo Vatikánskom archíve. Autorka tu poukazuje na študijné pobyty Dubovského v tomto archíve, pričom nenásilne čitateľovi predstavuje spomínaný archív a pozornosť venuje niektorým zaujímavým otázkam, týkajúcim sa výskumu v tomto archíve. Nie je náhodné, že sa tu

hovorí o Viedenskej nunciatúre. Vyplýva to zo skutočnosti, že Dubovský vo Vatikánskom tajnom archíve študoval hlavne tento fond.

Posledná kapitola obsahuje vlastný životopis Jána Milana Dubovského, pričom ústredné miesto v tejto kapitole je venované jeho práci tak riaditeľa štátneho okresného archívu, ako aj historika, ktorý sa zaoberá najmä cirkevnými dejinami. Čitateľ na tomto mieste získa informácie z knihy Dubovského *Akcia kláštoru* a o príprave publikácie *Akcia rehoľníčky*, ktorá je už v tlači. V tejto časti knihy sú uverejnené aj ocenenia, ktoré obdržal Ján Milan Dubovský pri rôznych príležitostiach. Vhodným doplnkom je bibliografia prác, z ktorej čitateľ získa základný prehľad o jeho doterajšej publikačnej činnosti.

Knihá je vydaná nenáročnou formou, obsahuje obrázky, ktoré vhodne dopĺňajú písaný text. Autorka predstavuje J. M. Dubovského ako historika, aj keď mu venuje pozornosť i ako riaditeľovi archívu. Je na škodu, že aj táto kniha o archivárovi veľkého formátu hovorí o ňom v prvom rade ako o historikovi, akoby sme sa hanbili za to, že je niekto archivárom. Vychádza však zrejme z bežnej praxe a zo skutočnosti, že osoby označené slovíčkom archivár sú na spoločenskom rebríčku zrejme na nižšej priečke ako historik. Kniha sa dobre číta, avšak používaný slovník prezrádza, že autorka nie je archivárka. Preto niektoré jej výroky, prípadne definície, neobsahujú správnu terminológiu. Prezrádzajú to najmä state, kde sa hovorí o archívnom materiáli. Prvá obsirnejšia kapitola by nemala niesť názov Archívnicstvo, ale Archív a archivár. Azda aj so zemepisnými názvami by bolo potrebné narábať opatrnejšie. Súčasné geografické celky totiž nie je možné v histórii spätne aplikovať.

Jednotlivé kapitoly knihy sú v úvode doplnené citátmi známych osobností, ktoré vhodne dopĺňajú danú tematiku.

Knihá Márie Semešovej o Jánovi Milanovi Dubovskom prináša množstvo informácií o jeho životnej dráhe, prináša však aj viac – jeho postoje a pohľady na spoločnosť v ktorom žil a žije. Okrem toho však čitateľ získa dobrý obraz o pracovitosti a húževnatosti, ako aj o odborných znalostiach Jána Milana Dubovského. Autorke patrí vďaka archivárov, veď jej zásluhou vyšla prvá kniha o živote jedného z nás.

Veronika Nováková

BIBLIOGRAFICKÝ PREHĽAD ZAHRANIČNÝCH ARCHÍVNYCH PERIODÍK

THE AMERICAN ARCHIVIST, Published semi-annually by the Society of American Archivists, Fall/Winter 2000, Volume 63, No 2.

Číslo 2: Monotematicky zostavené číslo redakcia časopisu zasvätila problematike absolventského doktorandského štúdia v odbore archívniectvo. Publikované príspevky pôvodne odzneli na jednodňovej konferencii Výskum o doktorandskom archívnom štúdiu v USA. – Elizabeth Yakeľová, *Introduction: Graduate Level Archival Education Comes of Age* (220–223). Úvodné zhodnotenie publikovaných príspevkov zostavovateľkou tohto čísla. Frederic M. Miller, *The SAA as Sisyphus: Education Since the 1960s* (224–236). Prvý príspevok je nepublikovanou štúdiou - analýzou, ktorú jej autor vypracoval približne pred 30-timi rokmi pre Spoločnosť amerických archívárov. Konštatuje v nej, že SAA by mala vyvinúť úsilie zamerané na štandardizáciu a prípadnú akreditáciu špecializovaného vysokoškolského štúdia v odbore archívniectvo. Americkí archívári a kurátori rukopisných zbierok boli dovtedy tradične absolventmi vysokoškolského štúdia v odbore história, ktorí si svoje vzdelanie doplnili prostredníctvom špeciálneho archívneho kurzu. Všeobecne povedané, v tom čase neexistoval jednotný názor, aké základné predmety by mali absolvovať poslucháči vysokoškolského štúdia so špecializáciou archívniectvo. Bez názorového konsenzu však nebolo možné pripraviť jednotný národný program vysokoškolského štúdia v odbore archívniectvo. Hodnotiac jednotlivé zvolené prístupy, smerujúce k zabezpečeniu špecializovaného archívneho štúdia, autor konštatuje, že Spoločnosť amerických archívárov za ostatné roky postupne stratila vôľu i prostriedky akreditovať špecializované archívne vysokoškolské štúdium. Napriek tomu navrhoval alternatívnymi prostriedkami pokúsiť sa v tom čase o formálne presadenie vysokoškolsky špecializovanej prípravy archívárov. – Luciana Durantiová, *The Society of American Archivists and Graduate Archival Education: A Sneek Preview of Future Directions* (236–242). Diskusné vystúpenie, v ktorom autorka upozornila na zmenu prístupu SAA k uvedenej problematike. Po stručnom exkurze dejinami vysokoškolskej výučby archívniectva v USA upozorňuje na novokoncipovaný Strategický plán vysokoškolskej výučby archívniectva, ktorý roku 1999 spracoval príslušný výbor SAA. – Terry Eastwood, *Archival Research: the University of British Columbia Experience* (243–257). Autor článku na základe osobných skúsenosti z fungovania programu archívneho magisterského štúdia na kanadskej Univerzite Britská Kolumbia odporúča pri zostavovaní programu archívneho doktorandského štúdia najprv vyhodnotiť poznatky z tejto nižšej formy vysokoškolského štúdia archívniectva. Konštatuje, že primárnu pozornosť treba venovať vyhodnoteniu učebných osnov. – Anne J. Gilli-

land-Swetlandová, *Archival Research: A „New“ Issue for Graduate Education* (258–270). Doktorandské štúdium v odbore archívniectvo ponúka jeho poslucháčom možnosť rozšíriť si bázu odborných poznatkov a prostredníctvom obhajoby dizertačnej práce preukázať schopnosť vedeckého rastu. Autorka príspevku, vysokoškolská učiteľka archívniectva na kalifornskej univerzite v Los Angeles, na základe svojich pedagogických skúseností formuluje tri základné funkcie archívneho doktorandského štúdia: upevnenie bázy odborných poznatkov, etiky a sociálnej úlohy archívnej profesie; upevnenie poznatkov z historiografie a archívnej teórie a posilnenie schopnosti osvojiť si metódy vedeckej kritiky. – Peter J. Wosh, *Research and Reality Checks: Change and Continuity in NYU's Archival Management Program* (271–283). Doktorandské štúdium je formou vedeckej prípravy, čomu musí zodpovedať aj obsah výučby a zvolené predmety. Autor nás oboznamuje s obsahom osnov doktorandského štúdia v odbore archívny manažment a vydávanie historických prameňov, ktoré zabezpečuje Univerzita v New Yorku. Je to jeden z najstarších a najúspešnejších programov vysokoškolskej výučby archívniectva v severnej Amerike. Autor zároveň posudzuje viaceré metodické prístupy, ktoré vysokoškolský učiteľ môže využiť pri výučbe archívniectva. – David A. Wallace, *Survey of Archives and Records Management Graduate Students at Ten Universities in the United States and Canada* (284–300). Štúdia prináša výsledky anonymného sociologického prieskumu, cieľom ktorého bolo zistiť osobnostný profil poslucháča študijného odboru archívniectvo a spisový manažment. Prieskum pracoval s údajmi získanými z anketových odpovedí vzorky 152 študentov desiatich vybraných univerzít USA a Kanady. Dotazník zložený z 12 anketových otázok (tvorí prílohu tejto štúdie) bol zostavený tak, aby umožnil zmapovať predstavy poslucháčov o ich budúcej profesionálnej kariére a o ich aspiráciách na odborný rast. – Elizabeth Yakelová, *The Future of the Past: A Survey of Graduates of Master's-Level Archival Education Programs in the United States* (301–321). Výsledky ďalšieho výskumu, ktorý sa orientoval na zistenie informácií o profesionálnom, sociálnom a spoločenskom uplatnení absolventov s archívnym vysokoškolským vzdelaním, preukázali, že programy výučby archívneho štúdia za ostatné desaťročie prešli výraznými zmenami. Nastupujúca generácia archivárov je mladšia, prevažne ženského pohlavia a platovo lepšie ohodnotená než generácia predchádzajúca. Prieskum sa zamerlal aj na zistenie spoločných i rozdielnych charakteristík medzi absolventmi štúdia histórie a knihovedy, ako aj na posúdenie rozdielneho pracovného a spoločenského uplatnenia žien a mužov. – Eric Ketelar, *Archivistics Research Saving the Profession* (322–340). Archivári by mali skúmať, akými spôsobmi ľudia vytvárajú a uschovávajú dokumenty a archívy. Je to veľmi dôležité, keďže archívy a archivári určujú pôvodcov fondov realizáciou provenienčného princípu v praxi. Tradičným predmetom skúmania archivistiky bol archívny fond. Súčasná archivistika sa musí venovať rozvoju informačných stratégií, ovplyvňovaniu tvorby archívnych dokumentov ešte v ich registratúrnom štádiu života, t. j. orientovať svoj aplikovaný výskum na tzv. archivalizáciu. Táto

„nová archivistika“ si vyžaduje zvoliť multidisciplinárny prístup pri príprave nového archívneho dorastu. Je tým kľúčom, ktorý umožňuje vykonať zmeny v profesionálnej výchove archivárov. – Angelika Menne-Haritzová, *Archival Training in a Changing World* (341–352). Archívy sú pamäťou ľudstva. Archívna teória akceptuje rozdiely medzi minulosťou a prítomnosťou, a to vykonávaním takých archívnych činností, ktoré umožňujú prístup k dokumentom o minulosti za účelom skúmania prítomnosti a plánovania budúcnosti. Aby tieto činnosti archívy zvládali, musia v nich pracovať profesionálne pripravené osobnosti so špecializovaným vzdelaním. Nemecká Archívna škola v Marburgu už dlhé roky nielen zabezpečuje kvalitnú vysokoškolskú odbornú výučbu budúcich archivárov, ale podieľa sa aj na postgraduálnej výchove archivárov a aj na ich vedeckej príprave poskytovaním možnosti doktorandského štúdia. Aktívne podporuje aj publikačné aktivity poslucháčov školy, ktorí tak majú príležitosť prezentovať vlastné profesionálne poznatky z praxe na stránkach odborného periodika. – Sue McKemmishová, *Collaborative Research Models: A Review of Australian Initiatives* (353–367). V ostatných rokoch sa pracovníci spisového manažmentu v Austrálii podieľali na plnení viacerých vedeckovýskumných úloh i v spolupráci s pracovníkmi iných vedeckých inštitúcií, či priamo odborníkmi z praxe. Rozsah výskumnej činnosti sa zväčšil najmä po náraste elektronických záznamov vstupujúcich do počítačových sietí. Pracovníci spisového manažmentu stoja pred úlohou vypracovať stratégiu ďalšieho postupu a potrebné pracovné štandardy a nástroje umožňujúce prácu s elektronickými záznamami. Výskum v tejto oblasti sa čoraz viac stáva výskumom medzinárodným a multidisciplinárnym. Článok prináša stručný prehľad výskumných aktivít austrálskych archivárov aj s ich napojením na programy vysokoškolskej odbornej prípravy. – Richard J. Cox, *The Society of American Archivists and Graduate Education: Meeting at the Crossroads* (368–379). V ostatných rokoch neočakávaným spôsobom vzrástol záujem o doktorandské štúdium archívniectva. Tento vývoj vytvára určité napätie medzi vysokoškolskými učiteľmi archívniectva, určujúcimi vedeckú prípravu budúcich archivárov a SAA, stavovskou organizáciou archivárov, ktorá dlhé roky svojimi výučbovými programami ovplyvňovala odbornú prípravu a ďalší profesionálny rast archivárov. Autor ako vysokoškolský učiteľ obhajuje názor, že v ďalšom rozvoji archívneho vzdelávania vedecká výchova budúcich archívnych doktorandov musí mať prioritu, pričom jedinými arbitrami archívnych vzdelávacích programov by mali byť vysokoškolské pracoviská. – Terry Cook, „*The Imperative of Challenging Absolutes*“ in *Graduate Archival Education Programs: Issues for Educators and the Profession* (380–391). Sumarizujúce zhodnotenie príspevkov, ktoré referujúci predniesli na tejto konferencii. Autor konštatuje, že medzi „akademickými“ archivármi (vysokoškolskými učiteľmi) a „praktizujúcimi archivármi“ (archivármi z praxe) sa prehľbuje názorová priepasť na zameranie a charakter vysokoškolskej výučby archívniectva a vedeckej prípravy budúcich archivárov. Na rozdiel od predchádzajúceho príspevku prezentuje názor, že archívna prax má právo kriticky a starostlivo posudzovať prácu

vysokoškolských pracovísk zabezpečujúcich prípravu budúcich archivárov a naopak, učitelia majú právo verejne a transparentne predkladať svoje ciele a názory na výučbu archivníctva. Len tak je možné zabezpečiť vysokú kvalitu vedeckej prípravy archivárov, ktorá bude reflektovať požiadavky archivnej praxe. – Reviews (392–402) – Society of American Archivists (403–413) – The American Archivist Editorial Policy (418–420).

Peter Draškaba

ARCHEION CI. Naczelna dyrekcja archiwów państwowych. Warszawa 2000.

Úvod je návratom k stretnutiu 4. 11. 1999, ktoré sa uskutočnilo v Hlavnom archíve historických dokumentov vo Varšave pri príležitosti vydania stého čísla ARCHEIONU.

Daria Nałęczová, *Pismo naczelnego dyrektora archiwów państwowych z okazji wydania setnego numeru „ARCHEIONU“* (7–8). Riaditeľka štátnych poľských archívov vo svojom pozdravnom liste prof. Dr. hab. Stefanovi Kuczyńskemu, šéfredaktorovi Archeionu, blahoželá k stému dielu časopisu, ktorý vychádzal aj zásluhou prof. Stanisława Ptaszyckiego, bývalého riaditeľa štátnych archívov. Už od začiatku išlo o vyprofilovaný archívny časopis, ktorý mal aj kultúrnu funkciu. Do tohto rámca spadajú aj ďalšie príspevky. *Wystąpienie przewodniczącego rady redakcyjnej „ARCHEIONU“ prof. dra hab. Andrzeja Tomczaka* (9–10). Stefan K. Kuczyński *Sto tomów czasopisma „ARCHEION”* (11–14). Autor upozorňuje, že sto zväzkov neznamená sto rokov časopisu. Tieto vyšli za 72 rokov. Vydávanie bolo prerušené na sedem rokov kvôli 2. svetovej vojne. Časopis začal vychádzať v roku 1927, ale už v roku 1925 na všeobecnom zjazde poľských historikov poukázal na potrebu vychádzania takéhoto periodika Wincenty Łopaciński. Sławomir Radoń *Rola i miejsce „ARCHEIONU” w archiwistyce polskiej* (15–18). Autorovi ako predmet príspevku poslúžili iba ročníky 1992–1998, ktoré sú z hľadiska súčasných potrieb najaktuálnejšie. Andrzej Rachuba *Rola „ARCHEIONU” w pracy historyka* (19–24). Autor pripomenul potrebu periodika z hľadiska historikov, ktorí tu nájdu jednak informácie o pramennej základni v poľských, ale aj zahraničných archívoch.

Štúdie a materiály

Claes Gränström: *Spoleczny dostep do informacji archiwalnej* (25–35). Autor definuje úlohy archivárov v oblasti počítačovej techniky. Z jeho pohľadu sú dôležité tieto hľadiská pre fungovanie archívov: 1. rozvoj technológií, 2. rastajúca potreba ľahkého prístupu k dokumentom, 3. medzinárodný kontext ar-

chívnych zbierok, 4. zmena spoločenských štruktúr. Všeobecné problémy v práci archivárov sú zamerané na: určité pochopenie dokumentov, ich usporiadanie a inventarizáciu, zhodnotenie a využívanie archívnych dokumentov, ich zachovanie, ochranu originalnosti dokumentov a ich dostupnosť. Autor podčiarkuje, že diapazón využitia počítačovej technológie v oblasti informácií je neobyčajne široký. Výsledkom by mala byť zmena tradičných „papierových“ informácií na diskety a databázy. Najnáročnejším problémom sa ukazuje verifikovanie archívnych dokumentov. Jeho riešením sa zaoberajú napr. vo Švédsku. Waldemar Chorązyczewski *Polska kancelaria królewska w XVI W. jako problem badawczy* (36–61). Výskumy posledných tridsiatich rokov dokazujú, že sa kráľovská kancelária javí ako centrálny výkonný orgán vyšších inštitúcií štátu v oblasti domácej, ako aj zahraničnej politiky predstavujúci zvláštny úrad, so základnými črtami byrokratického organizmu. Štúdia obsahuje informácie o procese vytvárania spisov, ich diplomatický rozbor, využívanie intelektuálneho potenciálu personálu a pod. Roman Nowacki *Oswald Balzer – dyrektor Archiwum akt grodzkich i ziemskich we Lwowie* (62–68). Oswald Marian Balzer (1858–1933) – predovšetkým historik poľského práva, bol jedným z najlepších poľských vedcov žijúcich na prelome 19. a 20. storočia. Štúdia sa zameriava na jeho prínos pre archívnu vedu. Od roku 1891 sa stal riaditeľom archívu v Lvove. Okrem mnohých iných aktivít sa zaujímal o genealógiu Piastovcov. Miciej Wilmański *Kolokwium na temat prawa archiwalnego i archiwa Budapesztu* (69–79). Dňa 7. 11. 1998 sa v Budapešti konalo kolokvium venované problémom archívneho práva, ktoré organizoval Právny komitét Medzinárodnej rady archívov v spolupráci s Maďarským krajinským archívom a Open Society Archives. Kľúčovým problémom sa javí regulácia realizácie archívneho práva v podmienkach technologických premien posledných rokov, ako aj zmeny vo svetovej a európskej politike v oblasti dostupnosti archívnych materiálov v podmienkach demokratickej správy. Dostupnosť dokumentov sa javí ako základné právo každého občana a v nadväznosti naň aj ochrana dôležitých informácií. Na kolokviu bola nanesená aj problematika privatizovania archívov a overovania pravosti archívnych dokumentov v súvislosti s výpočtovou technikou. Nemci a Taliani predstavili svoju reguláciu ochrany a využívania archívnych dokumentov. Hana Krajewska *Archiwa korólestwa Niderlandów* (80–86). Autorka informuje o histórii, štruktúre a fondoch holandských archívov, ktoré získala počas svojho pobytu v Holandsku. V hierarchii archívov má dominantné postavenie Národný archív v Haagu, ktorý spravuje 11 provinciálnych archívov.

Poľské archívne dokumenty za hranicami

Bogusław Dybaś *Materiały źródłowe do dziejów województwa Inflanckiego i powiatu Piltyńskiego w państwowym archiwum historycznym Łotwy w Rydze* (87–92). Autor analyzuje fond mestských kníh Dinaburga, ktoré sú základom historického výskumu spomenutých poľských oblastí. Zároveň poukazuje na problémy, s ktorými sa môže bádateľ stretnúť. Piotr Bokota *Materiały do dziejów miast gubernii Siedleckiej i ich herbów w zbiorach Rosyjskiego państwowego archiwum historycznego w Sankt Petersburgu* (93–106). Autor spomína

heraldické spisy, ktoré neboli uverejnené ani v štúdií prof. C. K. Kučinského Heraldické a sfragistické poloniká v leningradských fondoch, uverejnenej v Archeione v roku 1978. Jerzy Gaul *Polonika w Allgemeines Verwaltungsarchiv w Wiedniu* (107–128). Po skončení 1. svetovej vojny boli poľské archívne dokumenty, týkajúce sa Galície a Sliezska, vrátené Poľsku. Cieľom služobnej cesty autora bolo zistenie miery ich vrátenia. Ewa Rosowska *Varsaviana w Rosyjskim państwowym archiwum historycznym (RGIA) w Petersburgu* (129–151). Cieľom štúdie je oboznámiť s archívnymi dokumentmi, ktoré sa týkajú histórie Varšavy od roku 1867, t. j. po spoločensko-politických reformách v poľskom štáte.

Z dielne archivára

Alicja Kulecka *Listy królów polskich do książąt Pomorskich z drugiej połowy XVI. W.* (153–163). Autorka sa venuje odpisu listiny z roku 1569, uloženej v archíve v Štetíne, ktorá hovorí o pôžičke kráľa Žigmunda Augusta od kniežat z dynastie Gryfitów. Eugenia Maresch *S'mierć gen. Sikorsiego – spis zawartości teczek* (164–170). Článok informuje o dokumentoch nachádzajúcich sa v Biblioteke Polskiej v Londýne, ktoré sa týkajú Gibraltárskej katastrofy v roku 1943.

Recenzje i noty bibliograficzne (171–227), *Przeląd czasopism* (229–276), *Kronika* (277–346), *Wspomnienia pośmiertne* (347–379).

ARCHEION – Bibliografia zawartości tomow I–C. Dodatek do tomu C. Warszawa 2000. Opradowała Regina Piechota.

Bibliografia obsahuje I. *Organizáciu, úlohy, správu a pôsobnosť archívov* (19–58), II. *Problémy archivistiky* (59–89), III. *Archívy, ich dejiny a fondy* (90–119), IV. *Nástroj moci a organizácia kancelárií* (119–121), V. *Zahraničné archívy* (122–134), VI. *Medzinárodné organizácie, archívne konferencie a vzájomná spolupráca so zahraničnými archívami* (135–144), VII. *Recenzie kníh*, VIII. *Prehľad archívnych časopisov* (202–232), IX. *Archívna bibliografia* (232–233), X. *Rôzne* (233–235). Záver tvorí menný register.

Bibliografia nám okrem iného umožňuje získať obraz o tom, čo naši susedia vedia o slovenskom archívniectve. A opäť potvrdzuje to, že sa ich záujmy sústreďujú najmä na iné, väčšie európske krajiny. Slovensko je žiaľ, v úzadí. Pri recenziách kníh ešte figurujeme pod spoločnou – československou hlavičkou. Poznanky o archívnej literatúre zo Slovenska sa končia v 70. rokoch. Literatúra pochádzajúca z Čiech je aktuálna až do roku 1993. Pri týchto zisteniach sa však ponúka otázka, či aj naše vedomosti o archívniectve v Poľsku nie sú obdobné.

Zuzana Kollárová

DER ARCHIVAR. Mitteilungsblatt für deutsches Archivwesen. 54. Jahrgang. Düsseldorf 2001. Heft 1–2.

Zožit 1 – Diether Degreif, *Der 71. Deutsche Archivtag 2000 in Nürnberg* (4–11) podáva správu o priebehu 71. zjazdu nemeckých archivárov. Ten sa konal pri príležitosti 950. výročia mesta Norimberg, v tomto druhom najväčšom bavorskom meste v dňoch 10. až 13. októbra 2000. 900 archivárov z Nemecka a zo susedných štátov rokovalo na tému: Archívy na začiatku 3. tisícročia – archívna práca medzi racionalizačným tlakom a očakávanými službami. – *Berichte der Fachgruppen über ihre Arbeitssitzungen auf dem 71. Deutschen Archivtag* (11–19). – Arnd Kluge, *Zur Geschichte und Theorie der Magazinierung im deutschen Archivwesen* (19–23) informuje o menej pertraktovanej problematike úschovy a uloženia archívnych fondov v archívnych depotoch. Analyzuje súčasnú prax ukladania archívnych fondov, rešpektovanie provenienčného princípu podľa kompetenčných vzťahov, prípadne kategorizácie archívnych fondov. Atypické formáty niektorých diplomatických kategórií dokumentov, netradičný archívnych materiálov vyžadujú osobitné uloženie, často mimo konkrétny archívny fond. Napriek istým zásadám, ani v Nemecku nie je rozpracovaná exaktná metóda ukladania archívnych fondov v depotoch. Autor sa zaoberá aj možnosťami uplatnenia skladovej logistiky, vrátane využitia robotov a výpočtovej techniky. – Peter Honigmann, *Die Akten des Exils* (23–31) sa zamýšľa nad doterajšími už viac ako storočnými úsiliami nemeckých historikov a archivárov (vrátane býv. NDR) o súpis prameňov k dejinám Židov v Nemecku. Tieto aktivity, začaté koncom 19. stor., sledovali v rôznych obdobiach a politických klímach rôzne zábery. Dnes sa pociťuje potreba ich vyhodnotenia a naznačenia ďalších krokov. – Wolfgang Hans Stein, *Archivbericht Frankreich, 1998–2000* (31–36). Predbežná správa nového vedenia Archívnej správy Francúzska na čele s Philippom Belavalom sa zmenila na jeho bilanciu dvojročného pôsobenia, keďže od 1. januára 2001 do funkcie generálnej riaditeľky francúzskych archívov bola menovaná Martina de Boisdeffreová. V danom období sa nepodarilo novelizovať francúzsky archívny zákon a tým aj odstrániť jeho slabosti, najmä pokiaľ ide o prístup k archívnym dokumentom (vysoké lehoty uloženia viacerých skupín dokumentov). Nepodarilo sa ani zrealizovať myšlienku „archívneho mestečka“, výstavby veľkokapacitného Národného archívu najmä pre preberanie súčasných archívnych dokumentov ústredných orgánov Francúzskej republiky. – *Archivtheorie und -praxis* (37–54). – *Auslandberichterstattung* (54–59). – *Literaturbericht* (59–79). – *Personalnachrichten* (80–83). – *Nachrufe* (83–84). – *Kurzinformationen, Verschiedenes* (85–98).

Zožit 2 – Elke Hauschildová und Diether Degreif, *Archive und die Informationsgesellschaft im nächsten Jahrtausend. XIV. Internationaler Archivkongress in Sevilla* (112–119) informujú o ostatnom 14. medzinárodnom kongrese archívov v Španielsku, s osobitným dôrazom na obsah referátov, ktoré odznali na troch plenárnych zasadnutiach, ako aj paralelných fórach. – Andreas Hedwig, *Entgelte oder Gebühren – Die Verschlankung der Verwaltungs-*

kostenordnungen und ihre Auswirkungen auf die Archive (120–124) na príklade Hesenska autor poukazuje na problémy výšky a rozdielnosti odplát a poplatkov v archívoch v kontexte na správne poplatky, ktoré v niektorých krajinách Nemecka vychádzajú zo súkromného práva, v iných z verejného práva. – Ulrike Gutzmannová, *Zur Anwendung archivischer Standards auf die Überlieferungen von Rundfunkanstalten* (124–128). Projekt Hlavného štátneho archívu v Stuttgarte chce riešiť prepojenosť písomných a zvukových dokumentov z činnosti rozhlasových inštitúcií ako pre reprízové potreby týchto médií, tak aj pre dejiny rozhlasových inštitúcií. – Hermann Schreyer, *Archivbericht Russland, 1998–1999* (128–136) oboznamuje v základných rysoch, vychádzajúc z ruských archívnych periodík, s ruským archívnictvom v rokoch 1998–1999. Predmetom pozornosti je archívna legislatíva Ruskej federácie, organizovanie archívov, prístup k archívnym dokumentom, dejiny archívov, archívno-teoretický výskum, správa registratúry. – *Archivtheorie und -praxis* (136–148). – *Auslandsberichterstattung* (148–151). – *Literaturbericht* (152–171). – *Personalnachrichten* (171–174). – *Nachruf* (174–176). – *Kurzinformationen, Verschiedenes* (176–200).

Peter Kartous

ARCHIVEN PREGLED, glavno upravlenie na archivite pri Ministerskija sávet, Sofija 2000, č. 1–4.

Číslo 1–2 – Chelân Ford, *Opazvaneto na dokumentite: funkcija sás strategičeski karakter i nerazdelna časť ot upravlenieto na archivnata rabota ili nesášttestvena dejnost', nasočena kám oceljavane na archivnite institucii* (5–16). Prednáška Heleny Fordovej na 34. medzinárodnej archívnej konferencii Table ronde 6.–9. októbra v Budapešti. Francúzsky originál je preložený do bulharčiny. Ide o problémy úschovy archívneho materiálu a prístup k informáciám. – Valentina Petrova, *Archivnoto delo v Albanija* (17–22). Organizácia archívnictva a spisovej služby v Albánsku. Krátky prierez dejinami archívov. Zmluva o spolupráci medzi archívnymi inštitúciami v Bulharsku a Albánsku zo 7. marca 2000. – Dimitâr Mincev, *Bálgarskata archivna terminologija* (23–33). Informácia o prvých pokusoch zostaviť slovník archívnych termínov. Hodnotenie Slovníka bulharskej archívnej terminológie, ktorý sa skladá zo 708 termínov. Práca zastarala a Bulharsko je jednou z mála krajín, ktorá nemá moderný slovník. – Cvetana Veličkova, *Informacionnata dejnost' na Naučnija archiv na BAN i adaptiraneto i kám standartite na evropejskata obštност* (33–38). Informačná činnosť Vedeckého archívu Bulharskej akadémie vied a jej prispôbenie k európskemu štandardu. – Toška Apostolova, *Obštinskoto upravlenie v Karnobat do 1944 g.* (52–58). Úroveň obecnej správy v meste Karnobat, zmeny v rokoch 1888–1944. Archívny materiál, ktorý autorka využila, opatruje Štát-

ny archív v Burgase. – Svetla Kostova, *Andrej Ljapčev za spogodbata „Mollov – Kafendaris“* (59–62). Reč bulharského ministerského predsedu Andreja Ljapčeva z roku 1928 pri príležitosti dohody medzi Bulharskom a Gréckom o vysporiadaní majetkovoprávných vzťahov bulharských utečencov z Macedónska a Trákie. – Stojan Borisov, *Dokumenty za šumenskata västaničeska četa 1875 g.* (63–66). Niekoľko dokumentov o činnosti povstalcov z mesta Šumen proti tureckej nadvláde roku 1875. – Cvetana Kjoseva, *Svetijat sinod sreštu mitropolit Metodij Kusev (Po dokumenti ot Centralnija dâržaven archiv)* (67–80). Náboženské spory medzi najvyšším cirkevným zborom (synoda) a metropolitom M. Kusevom. Analýza dokumentárneho materiálu z Ústredného štátneho archívu v Sofii. – Tašinka Panajotova, *Archivnijat fond na Konstantin Michajlov – Stojan v Dâržaven archiv v Sofija* (81–87). Informácia o osobnom archívnom fonde, ktorého pôvodcom bol Konštantín Michajlov, jeden zo zakladateľov bulharskej opery. Ide o roky 1893–1919. Hudobný život v tomto období v Bulharsku a Rusku. Fond opatruje Štátny archív v Sofii. – Bistra Čopeva, *Carjat na tangoto (90 godini ot roždenieto na Georgi Šarankov)* (87–92). Rozbor dokumentov zo Štátneho archívu v Pazardžiku o živote a diele Georgi Šarankova, interpreta populárnych piesní a estrádneho umelca. – Stanka Georgieva, *Ustavite na bâlgarskoto kulturno obštestvo v Silistra i Dobrič – nacionalni programi za sâchranenieto na dobrudžanci podrumânskata vlast* (92–96). Štatúty a činnosť bulharských kultúrnych spolkov v mestách Silistra a Dobrič v južnej Dobrudži, ktorú okupovalo po prvej svetovej vojne Rumunsko. – *Recenzii i otzivi* (97–99) – *Novi postâplenija v archivite* (100–105) – *Chronika* (106–116).

Číslo 3–4 – Volf Buchman, *Standardi i archivi* (5–16). Bulharský preklad anglického článku od Wolfa Buchmanna o šandardizácii v archívoch (Standards and Archives, Janus, 1999, č. 1). – Antoaneta Zaprjanova-Todorova, *Za postgutenbergovoto pokolenie* (16–25). Pojem informačné technológie v dejinách a ich pomocné vedy. – Adriana Nejkova, *Specialnost „Archivistika“ v informacionnoto obštestvo – (novijat učeben plan)* (26–31). Nový učebný plán výučby archívniectva na vysokých školách v Bulharsku. – Penka Milačkova, *Predizvikatelstvata na mašinočitaemite dokumenti* (32–35). Skúsenosti s dokumentmi výpočtovej techniky. – Reni Marčeva, *Digitalizacija kato metod za sâchranenie na bibliotečni i archivni materili* (36–39). Formy ochrany archívneho materiálu, najmä mikrofilmovanie, fotokopírovanie a digitalizácia. – Juri Todorov, *Informatika i istorija* (40–43). Úloha informatiky ako vedy, najmä na úseku historických štúdií, význam integrácie. – Lili Stoeva, *Priloženie na količestveni metodi v istoričeskite izsledvanija* (43–47). Uplatňovanie kvantitatívnych metód v historických štúdiách. – Iskra Arsenova, *Istorijata na naukata vâv virtualnija svjat* (47–52). Dejiny vedy vo virtuálnom svete. – *Archivite v čužbina* (53–61) – *Dokumenti* (62–77) – *Pregledi* (78–95) – *Recenzii i otzivi* (105–109) – *Novi postâplenija v archivite* (110–112) – *Chronika* (113–123).

Slavko Churý

ARCHIVNÍ ČASOPIS. Vydáva Archivní správa MV ČR. Praha 2000, roč. 50, č. 3, 4.

Číslo 3 – Bořivoj Indra – Jos Wieland – *Nizozemské archivnictví – problémy našeho zítřka?* Holandské archívy sa považujú za najvyspelejšie na svete. Zanedlho, v roku 2002, oslávia tieto archívy 200. výročie svojho vzniku. Autori príspevku poukazujú na prínos holandskej archívnej školy na vznik moderného európskeho archivnictva, informujú o súčasnej organizácii holandského archivnictva, archívnej legislatíve, o verejných archívoch, pod ktorými sa rozumejú ríšske archívy (štátne), obecné (komunálne), obecné regionálne a archívy vodných správ. Venujú pozornosť aj súkromným archívom a využívaniu archívnych dokumentov. Teoretické otázky, ktorými sa holandskí archivári zaoberajú v súčasnosti, sú odrazom ich tradícií a nových perspektív v rámci Európskej únie a postupujúcej globalizácie. – Hana Pátková *Editor na cestách. Sonda do každodennosti archivních badatelských cest ve dvacátých a třicátých letech 20. století.* Autorka venuje pozornosť Bedřichovi Mendlovi (1892–1940), ktorý sa počas svojej vedeckej kariéry venoval rôznym témam. Jeho hlavnou úlohou bolo však pokračovať v edícii *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae*. Prvým krokom pri tejto práci muselo byť zhromažďovanie materiálu uloženého v mnohých domácich i zahraničných archívoch.

V rubrike *Správ* pod názvom *Ad: Česká archivní terminologie – informatika a počítače* autori J. Schwippel, T. Jakl, Z. Votruba predkladajú archívnej verejnosti na posúdenie a podklad na diskusiu vlastný súbor archívnych pojmov a ich výklad. Zaradenie Prahy medzi európske mestá kultúry roku 2000 bolo významnou príležitosťou pre pracovníkov Archívu hl. mesta Prahy a Múzea hl. mesta Prahy usporiadať výstavu po názvom *Osem storočí pražskej samosprávy*. Návštevníci výstavy mali k dispozícii aj katalóg pod názvom *Průvodce výstavou*. (Informuje I. Ebelová).

V rubrike *Literatura* sú recenzované nasledujúce publikácie: *Studie o rukopisech*, 32, 1997–1998. Praha, Archív Akademie věd ČR, 240 s. (K. Beránek); *Sborník vlastivědných prací z Podblanicka*. 38, 1998 (V. Bartůšek); Miloslav Sovadina, *Správní vývoj Českolipska. Správní vývoj okresu Česká Lípa od roku 1848 do roku 1990*. SOA 1998. 192 s. + 9 map. príloh. (M. Ryantová); V. Kašalický – B. Lutonský, *Německo-český slovník pro genealogy*. Praha. Česká genealogická a heraldická společnost 1997, 123 s. (G. Hofmann). Nasleduje hodnotenie časopisu *Slovenská archivistika*, 34, 1999, č. 2 (Z. Šamberger). Záver tvoria recenzie dvoch nemeckých publikácií *Papsturkunde und europäisches Urkundenwesen. Studien zu ihrer formalen und rechtlichen Kohärenz vom 11. bis 15. Jahrhundert*, 1999. XI + 433 s.; *Das Privileg im europäischen Vergleich, 1–2* 1997–1999. VIII + 477, VIII + 362 s. (I. Hlaváček). Uvedené sú aj publikácie, ktoré došli Archivnej správe ČR v druhom štvrtroku 2000.

Číslo 4 – Daniel Doležal, *50 let Archivního časopisu*. Autor analyzuje činnosť a úroveň tohto odborného archívneho periodika počas jeho existencie. Venuje pozornosť viacerým príspevkom, ktoré sa uverejňovali v jednotlivých obdobiach. Konštatuje, že v poslednej dekáde časopis predstavuje návrat k jeho dobrej tradícii a jeho existencia je pre archívnu verejnosť nenahraditeľná. Pod názvom *Karel Jaromír Erben – první archivář hl. města Prahy* nám František Holc približuje túto mnohostrannú osobnosť českého literárneho a kultúrneho života. Bol nielen uznávaným básnikom v 50. a 60. rokoch 19. storočia, zberateľom rozprávok a ľudových piesní, znalcom českého jazyka, spoluvorcom novodobej právnickej terminológie, editorom starých českých literárnych pamiatok, ale najmä jedným z najvýznamnejších archivárov toho obdobia a zakladateľom Archívu hl. mesta Prahy. Vytvoril z neho aj so svojim nástupcom J. Emlerom významné vedecké a kultúrne stredisko, v ktorom sa schádzali českí historici a vlastenci. – Pavel Krafl, *K dochování statut pražských arcibiskupů v Moravském zemském archivu*. V príspevku uverejňuje autor prehľad opisu štatútov a protokolov, ktoré náhodne našiel v Moravskom zemskom archíve v Brne, väčšinou v rukopisoch a ich zlomkoch. K niektorým opisom sa dostal len vďaka tomu, že systematicky prechádzal fondmi a zbierkami tohto archívu, v ktorých sa nachádza stredoveký diplomatický materiál. Už od začiatku 70. do začiatku 90. rokov pripravovala trojica autorov (R. Zelený, J. Polc a J. Kadlec) edíciu provinciálnych a synodálnych štatútov, ktorú vydávali pražskí arcibiskupi. Predložený katalóg obsahuje iba informácie o opisoch, ktoré neevidujú spomínaní autori.

Rubrika Správ začína informáciou o otvorení novej budovy Štátneho okresného archívu v Benešove (B. Indra). K datovaniu najstaršieho frýdlanského urbára prináša svoje poznatky H. Smíšková. Nasleduje príspevok o budúcnosti štátnych okresných archívov v súvislosti s pripravovanou reformou verejnej správy (J. Kahuda), ďalej informácie o konferencii zahraničných Čechov (J. Křesťan) a česko-talianskej výstave „Siena v Prahe“ (A. Pazderová). Záver tvorí správa V. Hradeckej o založení Českého komitétu Modrý štít a uverejnená je aj zmluva o založení a pôsobení tohto komitétu.

V rubrike Literatúra I. Martinovský hodnotí kvalitu Archívneho štvrťročníka, ktorý vydáva Česká archívna spoločnosť. Pokračujú recenzie nasledujúcich publikácií: Boleslav Lutonský – Rudolf Melichar a kol., *Základy genealogie. Soubor přednášek pro laické genealogy 1, 2*. Praha. Genealogická a heraldická spoločnosť 1999, 223, 231 s. – Vademecum genealoga 5, 6. (ref. G. Hofmann); *Moravské zemské desky 1348–1642. Národní kulturní památka*. Vydal Ivan Štarha a kol. Moravia-press 1999. 32 s. textu + 58 farebných vyobrazení (ref. I. Hlaváček); *Slavme chvíli...* Sborník k 70. narodeninám Jana Bistříckého. Red. M. Macková a J. Opletová, Ústí nad Orlicí, SOA 1999, 146 s. (ref. P. Balcárek).

O zahraničnom zborníku Archivalische Zeitschrift 81/1998; 82/1999 referuje K. Waska; Publikácii Ladislava Vrteľa *Osem storočí slovenskej heraldiky*. Martin. Matica slovenská 1999, 296 s., farebné a čiernobiele fotografie, venuje pozornosť a vyslovuje niekoľko kritických pripomienok I. Hlaváček. Infor-

muje aj o publikácii venovanej najmenšiemu z rakúskych zemských archívov, Vorarlbeskému archívu.

Na záver je uverejnené oznámenie o novej publikácii Jaroslavy Hoffmannovej a Jany Pražákovéj pod názvom *Biografický slovník archivářů českých zemí*. Praha, Libri 2000. 830 s.

Gabriela Ripková

ATLANTI, Volume 11, Number 1, 2 (2001). Revija za sodobno arhivsko teorijo in prakso, Review for modern archival theory and practice. International Institute for Archival Science Maribor, Slovenia 2001

Číslo 1 – Údaje o editorovi a ostatnej administratíve. – Obsah k číslu anglicky, nemecky a slovinsky (3–5). – Peter Pavel Klasinc, *Preface / Uvod* (7–8). – Peter Pavel Klasinc, *The International Institute for Archival Science Maribor in the Year 2000/2001 / Mednarodni inštitut arhivskih znanosti v letu 2000/2001* (9–12) informuje o činnosti a akciách inštitútu v roku 2000. – *Papers of the XVI Conference Archives and the Internet*. – Hartmut Weber, *Archive und Internet – Benutzerorientierung auf Neuen Wegen* (15–26) prezentuje archív ako inštitúciu, ktorá ponúka svoje služby verejnosti aj cez Internet. Tieto sa môžu realizovať v troch rovinách: 1) informácie o podmienkach využívania archívu a archívnych dokumentov, 2) informácie o archívnych fondoch a on-line ponuka archívnych pomôcok a 3) prístup k digitalizovaným reprodukciami. *Abstrakt* anglicky a slovinsky (26). – Leszek Pudłowski, *Archives and the Internet, The Case of International Archives* (27–36). Prístup do archívov cez Internet je možný dvomi spôsobmi – buď surfovaním na www stránkach alebo pomocou e-mailu. Autor prezentuje štruktúry rôznych webových stránok archívov, meta archívy a niektoré normy, vrátane ISAD(g). Navrhuje, aby aj www stránky archívu boli vytvorené v zmysle tejto normy. *Abstrakt* nemecky, slovinsky (37–38), vzory niektorých internetových stránok (39–42). – Karl-Ernst Lupprian, *Archivportale – Informationszentren oder Pforten zum Labyrinth?* (43–48) po krátkom historickom exkurze popisuje miesta archívnych elektronických portálov v Nemecku a diskutuje o nových možnostiach na obohatenie archívnych informácií na webových stránkach o vizualizáciu administratívnych štruktúr. *Abstrakt* anglicky, slovinsky (48–49). – Grazia Tatová, *State Archives of Trieste On-line Archives* (50–57). Využívanie počítačov a digitálnych kópií v oblasti archívniectva sa v Taliansku veľmi rozširuje. Na riešenie s tým spojených problémov bola vytvorená špeciálna komisia – Autorità informatica

per la Pubblica Amministrazione – AIPA. Okrem nesporných výhod aplikácie informačných technológií prináša pre archívy aj problémy autenticity, dôveryhodnosti, elektronických registrov a podpisov, atď. *Abstrakt* nemecky, slovinsky (57–58). – Branka Molnarová, *Archives and the Internet* (59–62). Internet ponúka väčšie možnosti komunikácie medzi archívami a umožňuje aj lepší profesionálny rozvoj. Archívy môžu prezentovať svoju činnosť oveľa širšej verejnosti, čím sa rozširuje okruh ich užívateľov. *Abstrakt* nemecky, slovinsky (62–63). – Magdalena Maroszová, *Evidence! Europe reflected in Archives – an Archive Exhibition on the Internet* (64–67) informuje o medzinárodnej výstave pripravenej siedmimi regionálnymi európskymi archívami dostupnej na internetovej adrese: www.euarchives.org. *Abstrakt* nemecky, slovinsky (67–68). – Michail V. Larin, *Internet in den Staatlichen Archiven Russland* (69–76) opisuje hlavné smery využívania Internetu a metódy tvorby webových stránok v ruských štátnych archívoch. *Abstrakt* anglicky, slovinsky (76). – Marijan Gerdej, *Some Ethical Problems of Using Computers and Internet in Archival Work* (77–81), *Abstrakt* nemecky, slovinsky (81–82). – Marjan Pivka, Miroslav Novak, *Some Basic Problems of the Realisation of Information Technology in Archives* (83–88). Informačná technológia prináša do archívov najmenej tri skupiny problémov – objektívne, subjektívne a nedefinované faktory – ktoré musia byť posudzované nielen jednotlivo, ale i v celom kontexte. *Abstrakt* nemecky, slovinsky (88–89). – Josef Riegler, *Digitalisiertes Archivgut – Neue Angebote der Archive an Forschung und Bürger* (90–106). Digitalizácia archívnych fondov ponúka nové služby pre verejnosť. Autor prezentuje názory na dôležité aspekty technického vybavenia, legislatívnych dôsledkov a možností ochrany pred neautorizovaným komerčným využitím digitálnych obrázkov z archívov. *Abstrakt* anglicky, slovinsky (106–107). – Red., *9th International Archival Day and XVth Conference of the Members of the International Institute for Archival Science* (111–112) informuje o 9. medzinárodnom archívnom dni a XV. konferencii členov Medzinárodného inštitútu pre archívnu vedu, ktoré sa konali 28.–31. marca 2000 v Terste. – Red. *Sodobni Arhivi 2000 / Modern archives 2000. XXII. Conference on Professional and Technical Problems in Archives, Radenci, 12–14 April 2000*. – Red., *The Tenth International Archival Researching Camp – (MART/IARC)* (113). – Red., *3rd meeting of neighbouring archives. Koper, 26 and 27 October 2000* (114).

Číslo 2 – Údaje o editorovi a ostatnej administratíve. – Obsah k číslu anglicky, nemecky a slovinsky (121–123). – Peter Pavel Klasinc, *Negative Working Experience in New or Adapted Archival Buildings* (125–129). Napriek tomu, že aj v nových alebo adaptovaných archívnych budovách sa vyskytujú isté nedostatky a chyby, málokto je o nich ochotný hovoriť. Autor poukazuje na niektoré z nich. *Abstrakt* nemecky, slovinsky (129–130). – Ugo Cova, *Jüngste Sanierungsmaßnahmen im Baubestand der Italienischen Archive* (131–138). Od postavenia novej budovy Štátneho archívu vo Florencii v roku 1989 už nebola postavená žiadna nová budova archívu. Mnoho budov, najmä starších archívov však bolo adaptovaných a renovovaných. Autor uvádza najdôležitejšie príklady.

Abstrakt anglicky, slovinsky (139). – Jozef Hanus, *Some Experience with Purpose-Built Archive Building After Seventeen Years* (141–143) informuje o niektorých negatívnych skúsenostiach s budovou Slovenského národného archívu, najmä v súvislosti s udržiavaním optimálnych klimatických podmienok v priestoroch archívu. *Abstrakt* nemecky, slovinsky (144). – Benjamin Haspel, *Nineteen Years Experience of an Archive Building in Israel* (145–149) prezentuje budovu jedného z archívov Kibucu. *Abstrakt* nemecky, slovinsky (150). – Galina Baranova, *Recent experience with the Archival Buildings in the Republic of Lithuania* (151–155) informuje o „archívnej štvrti“, ktorá vznikla výstavbou niekoľkých archívnych budov v severovýchodnej časti Vilniusu v období 1975–1997. *Abstrakt* nemecky, slovinsky (155–157). – Peter Anderson, *Thomas Thomson – Five Years On* (158–167). Autor prezentuje novú archívnu budovu v Edinburghu a skúsenosti po piatich rokoch jej prevádzky. *Abstrakt* nemecky, slovinsky (168). – Gerhard Pferschy, *Erfahrungen mit Archivbauten in Österreich* (169–174) uvádza pozitívne skúsenosti z mnohých archívnych budov v Rakúsku. *Abstrakt* anglicky, slovinsky (174–175). – Azem Kožar, *Die Auswirkungen des Zustandess der Archivlagerräumlichkeiten und der Archivausrüstung auf die Zerstörungen der Archivbestände infolge des Krieges in Bosnien und Herzegowina* (176–181). Deštrukcia archívneho materiálu, ako aj registratúr počas vojny v Bosne bola oveľa v menšom rozsahu v takých archívoch a ďalších kultúrnych a vedeckých inštitúciách, v ktorých bola ich ochrana dobre organizovaná v mierovom čase. Je dokázané, že v budovách, ktoré boli postavené podľa aspoň minimálnych štandardov, bolo poškodenie menšie ako v zanedbaných a nevhodných priestoroch. *Abstrakt* anglicky, slovinsky (182). – Martin Modrušan, *Negative experience in the Theory and Practice of Microfilming* (183–188) prezentuje negatívne skúsenosti z oblasti mikrofilmovania v niektorých archívoch krajín bývalej Juhoslávie. *Abstrakt* nemecky, slovinsky (188). – *Selected information in the field of archival technique* (191–196). – *Index* (199–202). – *Annual Contents / Gesamtinhal Tsverzeichnis / Letno Kazalo* (207–212).

Jozef Hanus

LA GAZETTE DES ARCHIVES. Revue trimestrielle de l'Association des Archivistes Français. Paris 2000, no 188–189.

V Remeši sa v dňoch 24. až 25. novembra 1994 uskutočnili študijné dni pod názvom Le personnel communal face à son histoire. Nouvelles approches, nouveaux enjeux, usporiadané Spoločnosťou francúzskych archivárov, Národným centrom pre verejnú územnú funkciu (Le Centre national de la fonction publique territoriale – CNFPT) a mestom Remeš. Témou študijných dní boli dejiny komunálnych pracovníkov – obecných a mestských. Zúčastnili sa ich nie-

len archivári, ale aj historici, generálni sekretári mestských a obecných úradov, iní komunálni funkcionári a zástupcovia iných inštitúcií, ktorí majú dočinenia s touto problematikou. Predložené číslo časopisu je celé venované tejto problematike. Skladá sa z predslovu, uvítacích prejavov a päť častí, obsahujúcich podrobné materiály k danej problematike podľa štyroch tematických okruhov. Prvý okruh je venovaný jadrú problematiky (historiografická bilancia a priblíženie prameňov). Druhý okruh sa zaoberá spôsobom prístupu histórie (rozmanitosť metodologických prístupov a pohľadov). Tretí hodnotí skúsenosti a svedectvá odborníkov územných kolektívov, ktoré započali historické prístupy. Nakoniec štvrtý okruh obsahuje diskusie o prínosoch a výzvach histórie (syntéza hlavných úvah, okrúhle stoly).

Colette Grandclaudonová a Joël Delaine: *Avant-propos* (7). Autori v predslove oboznamujú s cieľom študijných dní. Je to prvé stretnutie venované dejinám komunálnych pracovníkov, ktorých počet v súčasnosti dosahuje 1 600 000. Vyzdvihujú význam tejto problematiky, ktorej sa doteraz venovala malá pozornosť, hoci zahŕňa mnoho problémov, ktoré si túto pozornosť zasluhujú. – René Allard, Jean-Pierre Gré a Jean Luc Eichenlaub: *Mots-d'accueil* (9–13). Privítacie prejavy zástupcov usporadujúcich organizácií. – Une histoire méconnue: premier point sur les connaissances. Je to prvá časť, ktorá obsahuje 3 príspevky – Joël Delaine: *Le personnel communal face à son histoire: approches et enjeux* (17–21). V roku 1992 vznikla pracovná skupina pre dejiny komunálnych pracovníkov. Autor oboznamuje so vznikom tejto skupiny, s cieľmi jej pôsobenia a prácou, ktorú vykonala. Jej výskum bol zameraný na šesť veľkých tematických okruhov, ktoré podrobne opisuje a ktoré sa prvý krát verejne prezentujú. – François Monnier: *L'histoire administrative: bilan et méthodes* (23–30). Autor, historik verejného a administratívneho práva, poukazuje na totožné princípy tohto práva, ktoré možno aplikovať na dejiny správy miest a obcí. Predkladá dvanásť výskumných tém, týkajúcich sa problémov a postavenia komunálnych pracovníkov. Upozorňuje tiež na dôležitosť zachovania dokumentov komunálnych inštitúcií, potrebných pre prácu na administratívnej histórii. – Anne Lebelová: *Les sources de l'histoire du personnel communal* (31–40). Výskumná skupina pre dejiny komunálnych pracovníkov skúmala výskyt prameňov v archívoch k danej problematike a predkladá prvý pohľad na tieto pramene. Na zistenie stavu prameňov vypracovali dotazník, ktorý zaslali 393 archívom. Odpovedí prišlo 115. Autorka hodnotí odpovede, ktoré dovoľujú načrtnúť prehľad hlavných prameňov potrebných pre výskum v tejto oblasti. Zachycujú široké spektrum – malé obce i veľké mestá. Uvádza analýzu údajov dotazníka, druhy písomností a poukazuje na prekážky, ktoré treba zdolať pri využívaní týchto prameňov.

Druhá časť Une histoire pluriel: diversité des approches méthodologiques zahŕňa štyri príspevky – Colette Grandclaudonová: *Pourquoi le CNFPT s'intéresse-t-il à l'histoire aujourd'hui?* (43–52). CNFPT (Národné centrum pre verejnú územnú funkciu) je nástupcom CFPC (Centre de formation des personnels communaux – Centrum pre výchovu komunálnych pracovníkov). Už čoskoro po svojom založení sa začalo venovať dejinám komunálnych pracovníkov.

Autorka oboznamuje s prácou, ktorá sa vykonala v tejto oblasti a s témami, ktoré sa spracovali. – Pierre Morin: *Histoire et culture organisationnelle* (53–59). Autor sa zapodieva riadením a v príspevku chce poukázať na skutočnosť, že riadenie stále viac vyžaduje potrebu zaoberať sa históriou a etnológiou. Nemožno totiž riadiť, ak sa neberie do úvahy história organizácie, o ktorú ide. – Catherine Lecomteová: *Le personnel communal à la recherche de son statut* (61–70). Príspevok prináša pohľad právneho historika na vývoj štatútov komunálnych pracovníkov. – Claude Pennetier: *Le regard d'un historien du social* (71–76). Poukazuje na význam sociálnych dejín, ktoré integrujú prínosy sociológie a politických dejín pre pochopenie a objasnenie postavenia komunálnych pracovníkov.

Tretia časť Démarches historiques: expériences et témoignages je najrozsiahlejšou časťou a obsahuje šesť príspevkov. Bertrand Beauviche: *L'histoire comme technique de management* (79–83). Poukazuje na význam histórie a jej prínos pri zmenách a procese modernizácie organizácií a funkcií komunálnych služieb. – Ambroise Georget: *Peut-on gérer les ressources humaines sans histoire?* (85–91). Autor, riaditeľ pracovných zdrojov mesta Saint-Brieuc poukazuje na význam a pomoc histórie pri riešení viacerých problémov súvisiacich s pracovnými zdrojmi mesta. – Corinne Porteová: *La collecte des témoignages oraux à la mairie de Chartres* (93–100). Archivárka mesta Chartres sa zapodieva otázkou, prečo je potrebné pre poznanie dejín komunálnych pracovníkov venovať pozornosť orálnym svedectvám bývalých pracovníkov, ktoré sú nenahraditeľné. Uvádza svoje skúsenosti a venuje pozornosť metodologickým otázkam získavania svedectiev. – Éric Joret: *Le personnel communal dans les communes rurales: l'exemple breton* (101–106). Upozorňuje na skutočnosť, že spracúvať dejiny komunálnych pracovníkov vo vidieckych mestách a obciach je pomerne náročnou úlohou. Uvádza tri otázky, na ktoré je potrebné odpovedať: aké kritéria je potrebné použiť pre určenie vidieckej lokality? Aká je definícia komunálnych pracovníkov a aké sú pramene? Uvádza príklad z Bretonska. – Pierre Legoy: *De l'utilité historique du syndicalisme* (107–112). Podčiarkuje význam odborového hnutia a znalosti jeho dejín pre poznanie sociálneho postavenia pracovníkov. Obracia sa na odborových funkcionárov s výzvou potreby zachovávaní archívov odborov. – Michel le Brazidec: *Souvenirs d'un ancien directeur des services techniques* (113–119). Bývalý riaditeľ technických služieb predkladá svoje spomienky z obdobia pôsobenia v službách mesta počnúc rokom 1950 až do doby, keď pred niekoľkými rokmi odišiel do dôchodku.

Štvrtá časť Apports et enjeux de l'histoire: aperçu des débats. Obsahuje jediný príspevok, ktorý napísal Joël Delaine: *Propos tenus* (123–141). Informuje o diskusii, ktorá bola veľmi bohatá a užitočná. Uvádzajú sa len niektoré časti diskusných príspevkov, ktoré považuje za dôležité pre danú problematiku a pre zhrnutie výsledkov rokovaní. – Piata časť Apports et enjeux de l'histoire: synthèse des débats et des tables rondes prináša štyri príspevky obsahujúce syntézu výsledkov diskusie a okrúhlych stolov. Joël Delaine: *Les différents besoins d'histoire* (143–146). Poukazuje na význam histórie pre pertraktovanú problematiku, tak ako to vyplynulo z priebehu rokovania na študijných dňoch, na vy-

tvorenie obrazu o povolani, ako aj o verejnom a súkromnom živote komunálnych pracovníkov. – Jacques Masson: *Connaissance – méconnaissance* (147–150). Poukazuje na skutočnosť, že existuje značná nevedomosť o viacerých problémoch postavenia a situácie komunálnych pracovníkov a zdôrazňuje význam historického prístupu. – Colette Grandclaudonová: *L'histoire, comme révélateur de cultures et promoteur d'identités* (151–165). Vychádzajúc z prednesených príspevkov a diskusie, autorka podáva súhrn poznatkov týkajúcich sa vývoja postavenia, identity a kultúry komunálnych pracovníkov. – Colette Grandclaudonová: *Bilan et perspectives: des moyens et des méthodes* (167–175). Podáva zhrnutie myšlienok a názorov z príspevkov a vystúpení týkajúce sa prostriedkov a metód spracovania pertraktovanej témy študijných dní.

František Palko

IZVESTIJA NA DÂRŽAVNITE ARCHIVI, Glavno upravlenie na archivite pri Ministerskija sâvet, Sofija, bez vročenia, č. 76 a 77.

Číslo 76 – Veska Nikolova, *Sofijskijat obštinski sâvet meždu dva kabineta 1911–1915 g.* (3–32). Príspevok k dejinám samosprávy v hlavnom meste Bulharska počas dvoch vlád, ktoré sa vystriedali v rokoch 1911–1915. Úroveň komunálnej politiky a závislosť od politických strán. Autorka sa viac opiera o dobovú periodickú tlač než o archívny materiál. Využila však písomnú produkciu sofijskej obecnej rady, najmä zápisnice. – Iskra Baeva, *Iz istorijata na bâlgarskoto disidentstvo – obšttestvenijat komitet za ekologična zaštita v Ruse i vlastta* (33–53). Autorka na základe archívneho materiálu hodnotí činnosť prvej opozičnej organizácie v Bulharsku, ktorá vznikla 8. marca 1988 v Sofii. Bol to výbor pre ekologickú ochranu mesta Ruse, ktorý sa dostal do povedomia obyvateľstva ako Komitét Ruse. Život v meste bol neustále ohrozovaný chemickým kombinátom na rumunskej strane Dunaja. Náčrt rozvoja disidentského hnutia v Bulharsku, ktoré v porovnaní s ostatnými krajinami východného bloku vzniklo neskoršie. – Iva Burilkova, Cočo Biljarski, *Neizvesten râkopis na Vasil Chadžikimov za otnošenieta na BKP po makedonskija vâpros* (54–126). Autori publikujú v plnom znení doteraz neznámu stať bulharského publicistu Vasila Chadžikimova Bulharská komunistická strana a národnooslobodzovacie hnutie v Macedónsku. Ide už o retrospektívny prameň, ktorý vznikol v 30. rokoch 20. storočia. Kritizujú sa v ňom názory bulharských socialistov a neskoršie komunistov na riešenie macedónskej otázky, ktorá bola jablkom sváru medzi Bulharskom a Juhosláviou. – Liljana Vladeva, *Otnošenjata meždu Bâlgarija i Rusija v korespondencija meždu D-R K. Stoilov i D-R D. Stančov (1897–1898 g.)* (127–180). Autorka uverejňuje 34 dokumentov z rokov 1897–1898. Ide o korešpondenciu Dr. K. Stoilova, predsedu bulharskej vlády a ministra zahra-

ničných vecí a bulharským diplomatickým agentom v Petrohrade Dr. Stančevom. Doklady ilustrujú vzájomné obnovenie diplomatických stykov po desaťročnom prerušení. – Ekaterina Večeva, Iskra Svarc, Magdelina Georgieva, *Novi dokumenti za Čiprovskoto vâstanie i sâbitijata na Balkanite prez 1688 g.* (182–215). Novoobjavené dokumenty vo viedenskom štátnom archíve (Haus-Hof und Staatsarchiv) o udalostiach na Balkáne v 80. rokoch 17. storočia a o povstaní Bulharov proti osmanskej nadvláde v meste Čiprovci roku 1688. Publikovaných je 9 dokumentov v talianskom origináli a v bulharskom preklade. Reč je aj o účasti Bulharov a iných balkánskych národov v bojoch proti Osmanskej ríši v radoch rakúskej armády. – Petâr Petrov, *Luka Barka – dubrovniški târgovec i razuznavač* (216–226). Niekoľko dokumentov o činnosti obchodníka Luku Barku z Dubrovníka, ktorého 2. augusta 1688 uväznili v Carihrade ako špióna. Vzájomné obchodné styky, súpisy kupcov. – *Otzivi i recenzii* (228–237).

Číslo 77 – Ljudmil Petrov, *Protivopostavjaneto: Turcija v balkanskoto sâglašenje i Bâlgarija 1934–1939 g.* (3–30). Vzťahy medzi Bulharskom a Tureckom boli v r. 1934–1939 rozhodujúce pre politickú klímu na Balkáne. Autor sa pri ich hodnotení opiera o dokumenty z Ústredného štátneho archívu v Sofii, Ústredného vojenského archívu v meste Veliko Târnovo a využil tiež písomnosti z archívu ministerstva zahraničných vecí. Turecko bolo jedinou krajinou na Balkáne, voči ktorej nemalo Bulharsko územné nároky. – Vladimir Mige v, *Bâlgarskite pisateli i razvitiето na stalinskija model na socializma v Bâlgarija (1948–1953 g.)* (31–62). Činnosť Zväzu bulharských spisovateľov v prospech politiky Bulharskej komunistickéj strany medzi inteligenciou v r. 1948–1953. Uplatňovanie stalinského modelu pri budovaní socialistickej spoločnosti a zástoj jednotlivých spisovateľov v zrkadle archívneho materiálu, ktorý opatruje Ústredný štátny archív v Sofii. Smutnú úlohu zohral V. Červenkov, ktorý bol vtedy generálnym tajomníkom strany, a ktorý priamo riadil činnosť zväzu. – Cočo Biljarski, Toma Andonov, *Dokumenti za Vladislav Kovačov* (73–109). Po prvý raz je uverejnených 12 dokumentov o činnosti Vladislava Kovačova (1873–1924), významného účastníka národnooslobodzovacieho boja v Macedónsku a Odrinskej Trákii, kde žilo i bulharské obyvatel'stvo. Dokumenty spravuje Ústredný štátny archív v Sofii. – Stefka Petrova, Vladislav Kovačov, *„Politicesko veruje na Makedoncite“* (110–141). V Ústrednom štátnom archíve v Sofii sa zachovali dva odpisy z politického kréda Macedóncov, ktoré zostavil V. Kovačov. Ide o rozsiahly elaborát, ktorý autorka publikuje po prvýkrát. Je to vlastne politický katechizmus macedónskeho národa. – Milkana Bošnjakova, *Dokumenti na „Vremennija komitet“ na B. Saraf ot 1904–1905 g.* (149–169). Zápisnice a aktový materiál z činnosti Dočasného výboru pod vedením B. Sarafova z r. 1904–1905, ktorý organizoval zápas Bulharov v Macedónsku a Trákii proti Turkom. V článku je uverejnených celkove 19 dokumentov. O činnosti organizácie sa doteraz nevedelo. – Liljana Vlađeva, *Otnošenijata meždú Bâlgarija i Rusija v korespondencijata meždú K. Stoilov i D. Stančov (1897–1898)* (170–215). Pokračovanie článku z čísla 76, autorka publikuje celkove 90 doku-

mentov z konca 19. storočia o bulharsko-ruských vzťahoch. – *Otzivi i recenzii* (216–221).

Slavko Churý

MITTEILUNGEN DES INSTITUTS FÜR ÖSTERREICHISCHE
GESCHICHTSFORSCHUNG. 108/1–2, 3–4. R. Oldenbourg Verlag,
Wien – München 2000, s. 1–238, 239–478, I–XI.

V prvom zväzku ročníka prevažujú štúdie zo starších stredovekých dejín, pričom štyri z nich sa zaoberajú problematikou formovania sa národov. V druhom zväzku prevažujú štúdie z novovekých dejín.

V úvodnej štúdií pod názvom *Pôvod Tróje, pôvod kmeňa a skoré vystupovanie Frankov v galsko-franskej tradícii 5.–8. storočia* sa Hans Hubert Anton zaoberá identitou včasnostredovekých národov (Völker). Vychádza pritom zo starých autorov Gregora z Tours, Fredegarovej kroniky a iných, u ktorých vystupuje aj tzv. trójsky motív pôvodu Frankov. Vo franských prameňoch 7.–8. storočia sa spájajú biblické a mýticko-legendárne prvky o vzniku franského kmeňa (ľudu) a jeho najstarších dejín (sťahovanie) s učeným odvodzovaním franského vládneho poriadku (kráľovstvo – principát).

Bernd Schneidmüller sa v štúdií *Národy (Völker) – kmene – vojvodstvá* zaoberá rozličnosťou etnogenéz vo Východofranskej ríši. Jeho príspevok (a ďalšie tri) boli prednesené na 41. dni nemeckých historikov v Mníchove 20. 9. 1996. Roku 936 sa formovala ríša v Cáchach kráľovskou voľbou, pri ktorej vystupovali viacerí vojvodovia a za kráľa bol zvolený Oto I. Vznikajúci nemecký národ (Volk) si vytvoril ríšu a konštituoval sa v nadkmeňovom kráľovstve, ktoré sa opieralo o 4–5 kmeňových vojvodov. Takto sa to opisovalo doteraz v učebniciach. Podľa autora sa v Nemecku viac vychádzalo pri hodnotení etnogenézy historikmi z osobných zväzkov, vo Francúzsku sa zas viac zdôrazňovalo etatické chápanie. Pri včasnostredovekom vzniku štátu vystupuje trojica kráľ (rex), kmeň (gens) a kráľovstvo/vlasť (regnum/patria). Etnogenézy nemôžu byť opísané biologickou metaforou spoločenstva pôvodu a krvi. Treba zohľadniť aj inštitucionálne rámcové podmienky a základný politický konsenzus.

Tomáš Zotz sa venuje *etnogenéze a vojvodstvu v Alamansku v 9.–11. storočí*. Vychádzajúc z Walahfrida Strabona zdôrazňuje, že Švábi spolu s Alamanmi pomiešane obývali časť Germánie na sever od Dunaja, časť Récie medzi Alpami a Dunajom, aj časť Galie až po Aaru, čiže rozličné územia, takže krajina by sa mala volať podľa obyvateľov. Podľa Strabóna kmeň (gens) a otcina (patria) spolu s pojmom kráľ (rex) tvoria kráľovstvo (regnum). Od skorého 10. storočia jestvovalo vojvodstvo Švábsko. No prvá originálna panovnícka listina, ktorá spomína alamanského vojvodu je z roku 962.

Matej Becher sa zaoberá vytvorením národa a vojvodstva v Sasku 9. a 10. storočia. Na Vianoce 785 bol vodca saského odporu Widukind pokrstený v Attigny, kmotrom mu bol Karol (Veľký). Od tých čias možno hovoriť o vyvíjaní sa národa a vojvodstva Sasov v ríši. Roku 1002 Henrich II. dovolil saskej šľachte spravovať sa vlastným právom. Postavenie Sasov v ríši sa z podrobeného národa (Volk), ktorý stratil svoje najdôležitejšie inštitúcie stal národom, ktorému pripadla významná úloha pri voľbe východofranského kráľa.

Dobovej terminológii o kmeňoch (gentes) a chápaniu východofranskej etnogenézy v 9. storočí sa venoval Hans-Werner Goetz. Podľa neho mali do 12. storočia v ústave Východofranskej – Nemeckej ríše rozhodujúci význam kmeňové provincie (Fransko, Bavorsko, Alamansko, Sasko, Lotrinsko). Východofranská ríša sa už v 9. storočí skladala z kmeňových provincií, ktoré ale ešte neboli identické s neskoršími vojvodstvami. A ani obyvateľstvo celej ríše sa nepokladalo za jednotný „gens“. Súčasníci vznik ríše chápali ako vznikanie politického (nie národného) útvaru. To, čo my dnes nazývame vznik národa, bolo pre stredovekých autorov vznikom ríše, teda politické dianie.

Wolfgang Eggert sa zaoberá problémom, či Henrich IV. vyslovením pápežskej exkomunikácie pápežom Gregorom VII. vo februári 1076 bol súčasne aj zosadený z trónu, o čom sa viedli spory v dobovej literatúre. V krátkom príspevku Radu Harhoiu referuje o výstave „Zlato Gepidov“, usporiadanej vo Viedni roku 1999, 202 rokov po náhodnom prvom a 110 rokov po druhom náleze pokladu v Simleu Silvaniei (Szilágysomlyó).

Carsten Kretschmann sa zaoberá podrobne vzťahom medzi cisárom Fridrichom Barbarosom a mohučským arcibiskupom Kristiánom (1165–1183), ktorý vykonával aj významné diplomatické poslania cisára. V jedinej diplomatickej štúdii sa Günther Bernhard venoval skúmaniu pravosti zakladacej listiny kláštora Gornji Grad (Oberburg) v Slovinsku. Listina sa svojím dátumom hlási k roku 1140 a po stránke pravosti sa nepokladala za jednoznačne hodnovernú ani v doterajšej historiografii. G. Bernhard na základe paleografického a diplomatického rozboru predpokladá jej vznik až v roku 1243, keď autor sfaľšovaného textu pozmenil určité časti pôvodnej listiny z roku 1140.

Albrecht Classen skúma opisovanie žien v pohrebných rečiach skorého novoveku. Najmä v protestantskom prostredí 17. storočia bolo zvykom konať tzv. slávnostné pohreby, pri ktorých sa prednášali dlhé reči o zosnulých, takže v tomto období sa pohrebné reči stali literárnym žánrom a vznikali ich veľké zbierky. Zdôrazňovala sa úloha žien rodiť deti, vernosť manželovi, láska k vlastným deťom, členom rodiny, cudnosť, ale možno sa z nich dozvedieť aj údaje o veľkosti rodín, úmrtnosti, priemernej dĺžke života a iné údaje kultúrneho a literárneho charakteru. Rupert Klieber opisuje novoveké náboženské bratstvá v Salzburgu. Zväčša sa neopierali o stredovekú tradíciu a k ich hlavným úlohám patrila služba mŕtvym (zabezpečenie dôstojného pohrebu). Skúma vyše 40 bratstiev, ktoré boli svojím spôsobom aj významnými organizáciami po hospodárskej stránke. Napríklad karmelitánske škapuliarske bratstvo malo v rokoch 1632–1958 spolu 148 835 zapísaných členov. Iné bratstvo len v roku 1711 malo 4 256 členov. V rokoch 1790 a 1800 malo 12 fraternít a 4 charitatívne združenia

v Salzburgu okolo 200 tisíc zlatých kapitálu (ročný príjem mesta bol vtedy 35 286 zlatých). Bratstvá dožívali postupne v prvej polovici 20. storočia. Riešením problematiky dynastických záujmov a nástupníctva po vymretí rodu Medici v prvej polovici 18. storočia v Toskánsku sa zaoberá Matej Schmettger. Vtedajšie veľmoci nebrali do úvahy želanie členov vymierajúcej dynastie a dedičom Toskánskeho veľkovojvodstva so sídlom vo Florencii sa stal po smrti posledného veľkovojvodu z rodu Medici Giana Gastone roku 1737 manžel rakúskej nástupkyne trónu Márie Terézie František Štefan Lotrinský. V tzv. krátkom príspevku nazvanom *Z korešpondencie Wilhelma Bauera I.* hovorí Manfred Stoy o jeho veľkonemeckých názoroch a sympatiách k nacizmu, ako aj podrobnejšie o jeho vzájomnej korešpondencii s Henrichom Ritterom v. Srbikom (1878–1951) a semitológom Viktorom Christianom (1885–1963), ktorí boli v roku 1945 tiež zbavení prednášania na Viedenskej univerzite.

V rámci projektu Austria Judaica sa podrobnejšie informuje o príprave spracovania dejín Židov v Rakúsku v rokoch 1520–1670 formou historicko-topografického slovníka, ktorého prvé tri zväzky do roku 1519 vrátane vyšli v rokoch 1917, 1934 a 1955. Rok 1670 bol ako medzník zvolený preto, lebo vtedy boli vyhnaní Židia z Viedne a Dolného Rakúska. Na projekte sa spolupracuje s Českou republikou a s Nemeckom. Zo správy o činnosti Základiny Pia XI. pre výskum pápežských listín za roky 1997–1999 sa dozvedáme, že najintenzívnejšie sa pracuje na oddelení Germania Pontificia; do tlače bol odovzdaný zväzok V/1: Biskupstvá Paderborn a Verden. V tlači je IX/3: Diecézy Osnabrück, Minden a vybrané štúdie Pavla Fridolína Kehra. Postupne sa zariaďuje osobitné pracovisko v Göttingene.

Ako v každom zväzku, aj tu skoro tretinu rozsahu tvoria recenzie a anotácie prevažne nemeckej historickej literatúry. Pod vedením Othmara Hagenedera bol vydaný VII. zväzok registrov pápeža Inocenta III. zo siedmeho roku jeho pontifikátu (1204/1205). Fritz Lošek pripravil novú edíciu *Konverzie Bavorov a Korutáncov* spojenú s publikáciou a hodnotením lista arcibiskupa Theotmara zo Salzburgu. Na rozdiel od H. Wolframa (1978), ktorý vo svojej edícii uprednostnil historický komentár, zaoberá sa F. Lošek podrobnejšie pôvodom, časom vzniku, zachovaniami, vzájomnými vzťahmi rukopisov, vzťahom Konverzia k Životu Ruperta, predlohami, jazykom a štýlom. Klaus Brandstetter z Innsbrucku recenzuje zborník z konferencie o mestskom každodennom živote v strednej Európe v stredoveku, konanej v Častej-Píle v septembri 1995, vydaný Viliamom Čičajom a Othmarom Picklom 1998. Zdôrazňuje nerovnakosť kvality prekladu slovenských príspevkov, ktorý je v prvej časti miestami až katastrofálny. Podľa recenzenta treba futovať, že vedecká hodnota niektorých slovenských príspevkov sa tým podstatne znížila, hoci aj s malou námahou sa mohli najhrubšie chyby a nedostatky odstrániť.

Richard Marsina

SPRÁVY

6. EURÓPSKA KONFERENCIA ARCHÍVOV

Kultúrne a administratívne centrum Toskánska, Florencia, sa od roku 1956 stalo po druhýkrát miestom konania významného podujatia archivárov. Vo Florencii sa na prelome mesiacov mája a júna roku 2001 konala už 6. európska konferencia archivárov. Jej hlavnými organizátormi boli z poverenia Medzinárodnej rady archivárov Generálne riaditeľstvo štátnych archivov Ministerstva kultúry Talianskej republiky, Talianska spoločnosť archivárov v spolupráci so Štátnym archivom vo Florencii.

Rokovania konferencie sa uskutočnili pod spoločným názvom *Archívy medzi minulosťou a budúcnosťou*.

Súčasťou rokovaní bol aj seminár Dvere do Európy: Programy Európskej únie pre archívy – problémy a perspektívy.

Odznalo päť referátov, ktorých autori sa zamerali na digitálne dedičstvo a kultúrny kontext, perspektívy projektov archivov v rámci finančných možností EÚ, prístup k úradným informáciám – postup a iniciatívy Rady Európy, činnosť EÚ v oblasti ochrany a starostlivosti o kultúrne dedičstvo.

Referát Bernarda Smitha, zástupcu Európskej komisie, obsahoval výpočet všetkých programov EÚ, ktoré sa uskutočňujú v rokoch 1998–2002 v rámci 5. programu pre výskum a technologický rozvoj. Najväčším z piatich tematických programov výskumu je program rozvoja technológií informačnej spoločnosti; program reaguje na európske zblížovanie v oblasti spracovania informácií a ich šírenia. Jeho súčasťou je aj zabezpečenie prístupu ku kultúrnemu a vedeckému dedičstvu, jeho digitálna ochrana vrátane prístupu k nemu. Treba poznamenať, že ide o široko koncipované programy, ktorých cieľom je zabezpečiť každému prístup ku objektom kultúrneho dedičstva, či už ho spravujú archívy, knižnice alebo múzeá. Ako príklad uviedol spoločné projekty ochrany európskeho filmového dedičstva.

Z praktického hľadiska najzaujímavejším bolo vystúpenie Patricka Caddella, zástupcu MRA pri Európskej únii. Zaoberal sa činnosťou Rady Európy v oblasti prístupu k informáciám. Poslucháčov podrobne oboznámil s prípravou a prijatím odporúčania Výboru ministrov Rady Európy R(2000) 13 členským štátom o európskej politike prístupu k archívnym dokumentom. Prijatá definícia predmetu odporúčania zúžila jeho pôsobnosť, pretože sa nevzťahovala na prístup k informáciám obsiahnutým v dokumentoch spravovaných pôvodcami (orgánmi verejnej správy). Riešila iba problematiku prístupu k archívnym dokumentom spravovaným v archívoch. Rada Európy ukončí v septembri 2001 prácu na odporúčaní o prístupe k úradným informáciám. Uvedené odporúčanie by malo skvalitniť aj prácu archivov, pretože svojimi formuláciami definuje úlohy pôvodcov dokumentov pred ich odovzdaním do archivov; pôvodca by mal za-

bezpečit' ich riadnu správu a ochranu, umožniť prístup k nim v súlade s právnymi predpismi a v predpísanom čase odovzdať archívne dokumenty do archívu.

Rokovania samotnej konferencie boli rozdelené do štyroch plenárnych zasadnutí a viacerých paralelných zasadnutí. Hlavnou témou prvého plenárneho zasadnutia bola problematika elektronických záznamov. Referáty, ktoré odzneli, možno rozdeliť do dvoch skupín. Referáty zaoberajúce sa otázkami vzniku a ochrany elektronických záznamov, legislatívnych riešení, ako aj otázkami ich autenticity. Druhú skupinu predstavovali príspevky opisujúce praktické skúsenosti z rôznych projektov, spravidla išlo o projekty pre správu registratúry. Autori teoreticky orientovaných referátov (Kenneth Thibodeau, USA a Luciana Durantiová, Kanada) upozorňovali na základe výsledkov viacerých medzinárodných projektov hlavne na náročnosť technickej stránky ich dlhodobého zachovania a autenticity v prostredí rýchlo sa meniacich technológií; zdôrazňovali aj nevyhnutnosť formulovania modelu štandardov umožňujúcich ich zachovanie.

Z praktických skúseností s elektronickými záznamami vychádzal príspevok fínskeho zástupcu; provinčné fínske archívy nespravujú žiadne elektronické záznamy, Národný archív Fínska spravuje databázové súbory od roku 1996. Pomerne konzervatívny prístup Národného archívu Fínska – preberať do správy iba databázové súbory – sa postupne mení, hlavne v oblasti vydávania smerníc pre správu registratúry.

V roku 1987 vydal prvé smernice obsahujúce požiadavky na správu záznamov a archívnych dokumentov pri automatizovanom spracovaní údajov s dôrazom na magnetické pásky, v roku 1992 publikoval smernice o hodnotení elektronických záznamov.

Referáty druhého plenárneho zasadnutia *Fotografické a audiovizuálne archívy: ochrana, opis a autorské práva* boli doplnené aj ukázkami. Pozornosť si nesporne získalo výlučne audiovizuálne vystúpenie Any Franqueiryovej (Portugalsko) o využívaní digitálnych technológií v každodennej práci archívu portugalskej televízie a rozhlasu.

Hlavným problémom digitalizácie dokumentov na klasických nosičoch je veľká náročnosť na odborné spracovanie (opis údajov o dokumente, opis údajov o použitom digitalizačnom systéme) a samozrejme ešte aj ich značná finančná náročnosť. A tak sa najčastejším predmetom digitalizácie stávajú bádateľsky najexponovanejšie súbory.

Na treťom plenárnom zasadnutí odzneli tri hlavné referáty o integrácii a spolupráci pri prístupe k archívnym dokumentom a archívnym pomôckam spravovaným v archívoch európskych krajín. Predniesli ich zástupca z Poľska, Španielska a Švédska. Referát Darje Nałeczovej (Poľsko) vychádzal z výsledkov dotazníkovej akcie v dvadsiatich krajinách strednej a východnej Európy. Archívny zákon, upravujúci aj prístup, má každá z nich; najnižšiu všeobecnú lehota neprístupnosti v rozmedzí 20–30 rokov uplatňuje iba 12 krajín. José Matas (Španielsko) predniesol rozbor platných legislatívnych úprav spolu s návrhmi na ich možné úpravy v krajinách južnej Európy. Teoreticky najfundovanejším bol referát Claesa Gränstroma (Švédsko), ktorý na pomeroch v krajinách severnej Európy demonštroval možnosti legislatívnych riešení problematiky prístupu.

Vzdelávanie archivárov a jeho zmeny, vyvolané modernými informačnými technológiami, boli predmetom rokovaní štvrtého plenárneho zasadnutia a jedného z paralelných zasadnutí. Autori porovnávali jednotlivé vzdelávacie modely, ktoré poskytujú špecializované archívne školy a univerzity, archívne spoločnosti, ako aj iné verejné a súkromné subjekty. Aj v tejto oblasti by raz malo dôjsť k istej miere integrácie; príkladom by sa mohol stať projekt pripravovaný holandskou archívnu školou (Peter Horsman).

Jedno z paralelných zasadnutí sa zaoberalo výlučne medzinárodnými projektmi – projektom európskej archívnej siete, európskej archívnej databázy, európskej siete elektronických archívov, projektom digitalizácie archívov Kominterny. Na ďalšom paralelnom zasadnutí sa predstavili archívy na internete – historické archívy európskych spoločenstiev, Archív Svetovej banky, archívy európskych hlavných miest v rámci projektu Kultúra 2000, ako aj viaceré talianske štátne archívy.

Osobitné paralelné zasadnutie sa venovalo problematike medzinárodných noriem pre opis archívnych dokumentov ako prostriedku zjednodušujúcemu výmenu informácií. Príležitosť prezentovať výsledky českého archívniectva pri opise archívnych dokumentov a porovnať ich s medzinárodnými normami ISAD(g) a ISAAR(CPF) dostala Eva Gregorovičová zo Štátneho ústredného archívu v Prahe.

Rokovanie konferencie ukončil jej stručným vyhodnotením Joan van Albeda, generálny tajomník Medzinárodnej rady archívov. Tlmočil aj pozvanie poľských archivárov stretnúť sa o päť rokov na 7. európskej konferencii archívov v Poľsku.

Deň pred začatím konferencie sa v Štátnom archíve vo Florencii uskutočnilo ustanovujúce generálne zhromaždenie delegátov *Európskej sekcie Medzinárodnej rady archívov* (EURBICA). Ustanovujúce zhromaždenie prijalo aj štatút sekcie. Ďalej zvolilo za jej predsedníčku Martine de Boisdeffreovú, generálnu riaditeľku štátnych archívov Francúzska. Funkciu podpredsedníčky bude vykonávať Darja Nałęczová, generálna riaditeľka štátnych archívov Poľska. Samostatné regionálne združenie archivárov Európy, kontinentu zakladajúcim si na integrácii a spolupráci, vzniklo v štruktúre MRA ako posledné.

Mária Španková

VÝBOR MEDZINÁRODNEJ RADY ARCHÍVOV
PRE ARCHÍVNU LEGISLATÍVU
(Bazilej 23.–28. apríla 2001)

Výbor Medzinárodnej rady archívov pre archívnu legislatívu (ďalej len výbor) pracuje v súčasnom zložení od roku 2000, keď jeho 21 členov a korešpondentov

potvrdilo generálne zhromaždenie delegátov 15. medzinárodného kongresu archívov v Seville. Prvé pracovné zasadnutie výboru zvolal jeho predseda Claes Gränstrom (Švédsko) do Štátneho archívu Kantónu Bazilej – mesto.

Práca výboru sa sústredila najmä na personálne a obsahové zabezpečenie prípravy projektov v rokoch 2001–2003. Výbor rozhodol, že jeho jednotliví členovia budú pracovať na šiestich projektoch: problematika copyright-u v archívoch, autenticita elektronických záznamov, prístup k archívnym dokumentom a ochrana osobných údajov, princípy archívnej legislatívy, hodnotenie registratúrnych záznamov, nároky na reštitúcie archívnych dokumentov. Výsledkom práce na projekte je vypracovanie hodnotiacej správy o stave danej problematiky v členských krajinách MRA, ako aj usporiadanie odborných seminárov. Správy budú predmetom rokovania medzinárodného archívneho kongresu vo Viedni v roku 2004.

Zástupcovia slovenského archívnictva sa budú podieľať na projekte riešiacom otázku prístupu k archívnym dokumentom a ochrany osobných údajov. Členmi pracovnej skupiny, ktorú vedie zástupkyňa belgického archívnictva (Rolande Depoortereová), sú ďalej zástupcovia Alžírsku (Fouad Soufi), Fínska (Elias Orman), Francúzska (Jean Le Pottier) a Ruska (Piotr Stegni).

V diskusii k hlavnému zameraniu projektu sa členovia pracovnej skupiny dohodli, že predmet projektu treba rozšíriť aj o problematiku prístupu k registratúrnych záznamom. Súčasne skonštatovali, že MRA sa touto otázkou komplexne ešte nezaoberala. Znamená to vyhodnotenie súborov právnych predpisov pre oblasť archívov, práva na informácie, ochranu osobných údajov, ako aj predpisov pre ochranu utajovaných skutočností. Úlohou zástupcov slovenského archívnictva bude do septembra 2001 spracovať prehľad a vyhodnotenie týchto noriem platných v krajinách strednej a východnej Európy.

Ďalšie zasadnutie výboru sa uskutoční v apríli 2002 v Bruseli; predmetom rokovania budú najmä predbežné správy o stave spracovania jednotlivých projektov.

Peter Kartous – Mária Španková

NADVIAZANIE SPOLUPRÁCE S TURECKÝM ARCHÍVNICTVOM

Prvú oficiálnu návštevu tureckých archívov vykonal riaditeľ odboru archívnictva a spisovej služby spolu s JUDr. Dušanom Švedom, riaditeľom legislatívneho a správneho odboru sekcie verejnej správy Ministerstva vnútra Slovenskej republiky v máji 2001.

Cieľom študijného pobytu bolo nadviazanie oficiálnych kontaktov s riadiacim orgánom štátnych archívov Tureckej republiky formou podpísania oficiálneho dvojstranného dokumentu o spolupráci. Vzhľadom na to, že text návrhu doku-

mentu bol predmetom rokovania a pripomienkovania ešte pred uskutočnením rokovaní v Turecku, bolo možné pristúpiť priamo k jeho podpisu. Podpis a nadväznú rokovania o jeho plnení sa uskutočnili na pôde Osmanského archívu v Istanbuli. Podpis Protokolu o spolupráci medzi Ministerstvom vnútra Slovenskej republiky a Generálnym riaditeľstvom štátnych archívov Kancelárie premiéra Tureckej republiky v oblasti archívniectva sa uskutočnil dňa 22. 5. 2001. Za MV SR ho podpísal PhDr. P. Kartous na základe poverenia ministra vnútra. Za tureckú stranu ho podpísal Dr. Yusuf Sarinay, generálny riaditeľ tureckých archívov. Protokol zaväzuje zmluvné strany podporovať vzájomnú spoluprácu medzi ich štátnymi archívami v záujme vedeckého výskumu a prístupu k archívnym dokumentom, týkajúcich sa dejín a vzťahov medzi oboma krajinami. Spolupráca sa bude uskutočňovať formou bezplatnej recipročnej výmeny kópií archívnych dokumentov, odbornej literatúry a časopisov, archívnych pomôcok a edícií prameňov, ako aj výmeny odborníkov. Výmena odborníkov sa zameria najmä na výskum archívnych dokumentov a na oboznámenie sa s používaním moderných technológií a postupov pri reštaurovaní archívnych dokumentov. V dobe platnosti protokolu sa počíta s výmenou odborníkov v rozsahu do 15 dní. Protokol sa uzavrel na obdobie troch rokov s možnosťou jeho automatického predĺžovania. V súvislosti s plnením protokolu sa očakáva, že v roku 2002 navštívi Slovenskú republiku Dr. Y. Sarinay. Počas rokovaní o plnení protokolu účastníci skonštatovali, že štúdium archívnych dokumentov značne sťažuje jazyk samotných prameňov, ako aj vedecko-informačného aparátu k nim. Vedecko-informačný aparát sa v inom ako v tureckom jazyku objavuje iba výnimočne, a to pri tematických súboroch majúcih širší medzinárodný kontext.

Druhým okruhom rokovaní bolo oboznámenie sa so štruktúrou a organizáciou štátnych archívov Turecka. Generálne riaditeľstvo štátnych archívov, založené v roku 1974, podlieha Kancelárii premiéra Tureckej republiky a skladá sa z troch riaditeľstiev: riaditeľstva Archívu republiky v Ankare, riaditeľstva Odboru dokumentácie v Ankare a riaditeľstva Osmanského archívu v Istanbuli. Generálne riaditeľstvo je oprávnené určovať základné princípy archívnej politiky a dozeráť na ich uplatňovanie v činnosti archívov. Archív republiky v Ankare (vznikol v roku 1976) plní funkciu Národného archívu Tureckej republiky a preberá archívne dokumenty pochádzajúce z činnosti štátnych orgánov a organizácií, právnických a fyzických osôb; má rozsiahle právomoci v oblasti predarchívnej starostlivosti. Osmanský archív vznikol už v roku 1846 a spravuje najcennejšie archívne dokumenty Osmanskej ríše do roku 1923, ako aj zo starších období; má osem pracovísk. Odbor dokumentácie v Ankare vznikol v roku 1988 a plní funkciu metodického a kontrolného orgánu pre úsek správy registratúry, ako aj správneho archívu štátu.

Tretím okruhom rokovania zástupcov rezortu bolo legislatívne riešenie postavenia štátnych archívov Turecka. Archívna legislatíva je inkorporovaná do zákona o organizácii Kancelárie premiéra (zákon č. 3056 z októbra 1984). Súčasťou sú aj dva predpisy upravujúce vyradovanie záznamov a služby štátnych archívov bádateľskej verejnosti, oba z roku 1988. Zákon z roku 1984 obsahuje definíciu archívneho dokumentu, v oblasti ochrany zakazuje vývoz archívneho dokumentu

bez súhlasu, zakotvuje vyššie spomenutú štruktúru archívnictva a jeho úlohy a pôsobnosť. S tureckými predstaviteľmi sa prerokovali otázky aj novo pripravovanej archívnej legislatívy v SR. Osobitná pozornosť sa venovala problematike vzťahov štátnych archívov k orgánom a organizáciám na úseku predarchívnej starostlivosti, a to najmä vo vzťahu a miere ich ingerencie voči právnickým osobám súkromného práva ako pôvodcom archívnych dokumentov.

Okrem oficiálneho programu pobytu – podpísania protokolu, turecká strana pripravila aj prehliadku Osmanského archívu, vrátane jeho technických pracovísk, osobitne pracovísk pre konzervovanie a reštaurovanie; dokladom ich technickej vyspelosti je aj odovzdanie CD s podpisom protokolu. Organizačné zabezpečenie cesty bolo na mimoriadne vysokej úrovni, ktorú v rovnakej miere spoločne zabezpečili tureckí hostitelia a Generálny konzulát SR v Istanbule. Generálny konzulát SR zabezpečil aj administratívnu stránku vyhotovenia podpísovaných textov protokolu.

Peter Kartous

SUMARIZÁCIA APLIKÁCIE EVIDENČNÉ LISTY
ARCHÍVNYCH FONDŮV A ZBIEROK
(POĎEA PODKLADOV ŠTÁTNYCH ARCHÍVOV SR K MÁJU 2001)

Základnou všeobecnou a celoplošnou aplikáciou automatizovaného archívneho informačného systému je centrálna evidencia Jednotného archívneho fondu Slovenskej republiky spracúvaná na odbore archívnictva a spisovej služby MV SR.

V roku 1992 vydal odbor pokyny na vedenie nových evidenčných listov JAF SR a začal s prípravami na ich prvé automatizované spracovanie, ktoré sa uskutočnilo v roku 1999. V tomto roku sme urobili ďalšie sumarizovanie podľa podkladov štátnych archívov SR, čím sa ešte viac upresnila evidencia a prehľady ako v štátnych archívoch, tak na odbore archívnictva a spisovej služby. V mnohých archívoch sa počet fondov zásadnejšie nezmenil, no v niektorých oblastiach pribudlo aj vyše 100 archívnych fondov.

V nasledujúcej tabuľke predkladáme výsledky súhrnnej aplikácie, ktorá uvádza súčty údajov Slovenského národného archívu, Štátneho ústredného banského archívu, siedmich štátnych oblastných archívov, tridsiatich siedmich štátnych okresných archívov a Archívu mesta Bratislavy, ako aj Archívu mesta Košíc.

Archív	Rozsah v bm	Názov archívu	Počet evidenčných listov
101	30291,93 bm	Slovenský národný archív	865
102	5805,84 bm	Štátny ústredný banský archív	282
201	6053,25 bm	Štátny oblastný archív v Banskej Bystrici	662
202	5944,66 bm	Štátny oblastný archív v Bratislave	1 270
203	5906,38 bm	Štátny oblastný archív v Bytči	582
204	5087,99 bm	Štátny oblastný archív v Košiciach	412
205	3780,90 bm	Štátny oblastný archív v Levoči	459
206	6947,91 bm	Štátny oblastný archív v Nitre	550
207	3055,28 bm	Štátny oblastný archív v Prešove	253
301	3667,21 bm	Archív mesta Bratislavy	483
302	2495,25 bm	Archív mesta Košíc	82
401	5051,28 bm	Štátny okresný archív v Banskej Bystrici	303
402	1347,53 bm	Štátny okresný archív v Bardejove	437
403	3643,82 bm	Štátny okresný archív v Pezinku	816
404	1230,79 bm	Štátny okresný archív v Čadci	261
405	4521,75 bm	Štátny okresný archív v Dolnom Kubíne	705
406	4100,59 bm	Štátny okresný archív v Šali	562
408	2308,18 bm	Štátny okresný archív v Humennom	627
409	3179,39 bm	Štátny okresný archív v Komárne	400
410	2812,64 bm	Štátny okresný archív Košice – okolie	709
411	4138,93 bm	Štátny okresný archív v Leviciach	837
412	2540,80 bm	Štátny okresný archív v Liptovskom Mikuláši	699
413	691,29 bm	Štátny okresný archív v Lučenci	205
414	2162,10 bm	Štátny okresný archív v Martine	351
415	2545,15 bm	Štátny okresný archív v Michalovciach	478
416	3117,32 bm	Štátny okresný archív v Nitre	761
417	2356,30 bm	Štátny okresný archív v Nových Zámkoch	490
418	2198,50 bm	Štátny okresný archív v Poprade	413
419	3061,27 bm	Štátny okresný archív v Považskej Bystrici	540
420	1405,26 bm	Štátny okresný archív v Prešove	498
421	2159,22 bm	Štátny okresný archív v Prievidzi	658
422	2089,14 bm	Štátny okresný archív v Rožňave	258
423	1373,97 bm	Štátny okresný archív v Rimavskej Sobote	459
424	1822,06 bm	Štátny okresný archív v Skalici	461
425	970,90 bm	Štátny okresný archív v Spišskej Novej Vsi	94
426	1350,62 bm	Štátny okresný archív v Starej Ľubovni	319
427	1227,40 bm	Štátny okresný archív vo Svidníku	356
428	2941,42 bm	Štátny okresný archív v Topoľčanoch	886
429	1910,67 bm	Štátny okresný archív v Trebišove	449

430	4011,25 bm	Štátny okresný archív v Trenčíne	534
431	3228,21 bm	Štátny okresný archív v Trnave	694
432	1583,69 bm	Štátny okresný archív vo Veľkom Krtíši	378
433	961,53 bm	Štátny okresný archív vo Vranove nad Topľou	457
434	2066,87 bm	Štátny okresný archív vo Zvolene	461
435	2328,71 bm	Štátny okresný archív v Žiari nad Hronom	361
436	2408,32 bm	Štátny okresný archív v Žiline	506
437	1160,09 bm	Štátny okresný archív v Banskej Štiavnici	134
438	1170,50 bm	Štátny okresný archív v Levoči	71
Celkom: 166 214,06 bm			23 528 záznamov

Pri sumarizácii v roku 1999 to bolo:

Celkom: 157 693,96 bm, 48 štátnych archívov, 22 345 záznamov (evidenčných listov)

To je nárast o 8 520,10 bm, a teda zvýšenie o 1 183 fondov.

Zloženie fondov v štátnych archívoch je nasledovné:

	V r. 1999	v r. 2000
Listiny do roku 1526:	44 236 ks	47 698 ks
Listiny po roku 1526:	70 544 ks	117 224 ks
Úradné knihy:	945 259 ks	956 724 ks
Registratúrne pomôcky:	174 298 ks	176 594 ks
Spisy – škatule:	790 711 ks	796 954 ks
Spisy – balíky:	153 674 ks	160 533 ks
Spisy – fascikle:	130 535 ks	139 852 ks
Mapy a plány:	137 990 ks	176 277 ks
Technická dokumentácia:	27 276 ks	28 400 ks
Negatívy sklenené:	34 422 ks	34 422 ks
Iné negatívy:	31 092 ks	43 951 ks
Filmy:	1 555 ks	1 705 ks
Videozáznamy:	135 ks	135 ks
Fotografie:	109 112 ks	122 204 ks
Letáky a plagáty:	55 195 ks	54 426 ks
Pohľadnice:	10 525 ks	10 375 ks
Iné obrazové dokumenty:	40 299 ks	43 201 ks
Gramoplatne:	133 ks	133 ks
Magnetofónové pásky:	250 ks	252 ks
Iné zvukové dokumenty:	9 ks	10 ks
Strojom čitateľné záznamy:	15 ks	148 ks

Typária:	21 991 ks	23 475 ks
Samostatné pečate:	6 365 ks	7 181 ks
Iný archívny materiál:	445 ks	419 ks

Podľa klasifikačnej schémy archívnych fondov a zbierok sa v štátnych archívoch nachádza v jednotlivých oblastiach a odvetviach archívny materiál v nasledovnom rozsahu:

Úsek, odvetvie	počet evidenčných listov	bm
A. Štátna moc, správa a samospráva	6 946	t. j. 97 037,69
B. Justícia	943	15 083,67
C. Armáda a bezpečnosť	871	925,30
D. Finančníctvo	182	587,30
E. Hospodárstvo	1 832	18 507,59
F. Družstevníctvo	2 042	3 283,05
G. Politické strany, orgány a spol. organ. Nár. frontu	1 431	9 083,73
H. Veda, kultúra a osвета	432	1 132,00
I. Školstvo	4 966	5 555,39
J. Sociálna starostlivosť	347	964,62
K. Náboženské organizácie	211	830,84
L. Rody a panstvá	392	3 773,17
M. Rodiny a osoby	837	929,55
N. Cechy, spolky a záujmové organizácie	1 593	1 796,05
O. Zbierky	428	1 918,80
P. Iné archívne fondy	75 4	805,31
Spolu:	23 528	166 214,06

Dagmar Šmýkalová

HISTORICKÉ MAPY

Kartografická spoločnosť a Slovenský národný archív v spolupráci s Geodetickým a kartografickým ústavom v Bratislave, Katedrou mapovania a pozemkových úprav Stavebnej fakulty Slovenskej technickej univerzity v Bratislave usporiadali v dňoch 26.–27. apríla 2001 v Slovenskom národnom archíve v poradí už štvrtú vedeckú konferenciu venovanú historickým mapám. Zúčastnilo sa na nej okolo 80 odborníkov z oblasti archívnictva, histórie, geodézie, kartogra-

fie, meteorológie, etnológie, speleológie, jazykovedy, historickej demografie, ekológie a ďalších vedných disciplín.

Odborným garantom tohto podujatia bola Mária Kováčová z Geodetického a kartografického ústavu v Bratislave. Na konferencii odznelo viac ako 25 referátov a diskusných príspevkov, ktoré upriamili svoju pozornosť na zhodnotenie, výmenu a využitie poznatkov o historických mapách v rôznych vedných disciplínach.

Na pôde Slovenského národného archívu všetkých účastníkov konferencie privítal jeho riaditeľ Peter Draška, ktorý zároveň vystúpil aj so svojím príspevkom *Archívna legislatíva na prahu nového desaťročia*. Ako člen komisie pre prípravu nového archívneho zákona prítomných informoval o najzávažnejších zmenách premietnutých do návrhu nového zákona – zákona o archívoch a registratúrach.

Milan Majtán vo svojom príspevku *Slovenské geografické názvy na historických mapách* na vybratých geografických názvoch (napr. názvy hradov Zniev, Sitno, Strečno, Pustý hrad a i.) z máp zo 16. a 17. st. poukázal na ich vývin. Mapy ako významný historický prameň napomáhajú aj pri krajinnoekologickom výskume a pri etnologickom výskume našej krajiny, o čom hovoril Florin Žigrai a Mojmir Benža. Početné zastúpenie medzi prednášateľmi mali aj archivári. O využívaní mapových zbierok v štátnych archívoch referoval Karol Badlík. Dagmar Pellová predstavila vo svojom príspevku mapy vo fondoch Štátneho oblastného archívu v Prešove. Príspevok Júliusa Ladzianskeho bol venovaný samostatnej kartografickej skupine máp – banským mapám. Analyzoval spôsoby ich vyhotovovania a zameril sa aj na jednotlivé druhy banských máp. Marta Melníková oboznámila účastníkov konferencie s najstaršou rukopisnou mapou Vysokých Tatier z roku 1719. Dlhšie nezvestný originál tohto Buchholtzovho diela získal Slovenský národný archív v roku 2000. Mapa zachytáva panoramatický pohľad z Lomnice na časť Vysokých Tatier. Juraj Buchholtz ml. v roku 1717 vytvoril najskôr len jej ceruzovú štúdiu, v roku 1719 k nej pridal aj perovú. Mapa má rozmery 162,50 cm × 32,50 cm, je k nej pripojená aj sprievodná legenda v nemeckom, latinskom a miestami aj slovenskom jazyku spolu s poznámkami autora. Zachytáva 21 tatranských štítov od Vyskej až po začiatok Belianskych Tatier, tatranské plesá a pramene. *K otázke tzv. Müllerovej mapy z roku 1769* nazval svoj príspevok František Bokes. Opísal spôsob reštaurovania tejto rozmernej mapy zo zbierok Slovenského národného múzea v Martine. Pri ňom bola mapa rozložená na 12 pôvodných listov a postupne reštaurovaná. Originál tejto mapy aj po reštaurovaní ostal rozložený na časti. Jednu reštaurovanú časť originálu si mohli účastníci konferencie pozrieť aj na výstave máp a porovnať si ju s patinovanou xerokópiou celej mapy. Autorom tzv. „Lacyho mapy“ bol Ignác Müller. Vydali ju vo Viedni roku 1769 a slúžila až do 90. rokov 18. st. v armádnych kruhoch. Prednáška Miroslava Števíka *Najstaršie mapové zobrazenie horného Spiša* sa týkala nedatovanej, kolorovanej rukopisnej mapy s latinskou legendou, ktorá zachytáva časť horného Spiša. Na výstave ju prezentovalo Ľubovnianske múzeum zo Starej Ľubovne. Mapa pravdepodobne pochádza z roku 1664. Jej dve polovice boli vyhotovené zrkadlovo.

Detailné mapovanie jaskyne Domica v rokoch 1936–1938 bolo témou príspevku Marcela Lalkoviča. Zaoberal sa v ňom geologickým výskumom, meraniami a mapovaním jaskynných priestorov Domice, ktoré v rokoch 1936–1938 uskutočnil Radim Kettner spolu so svojimi žiakmi. Výsledkom ich práce je 6 listov v mierke 1:1000, ktoré zachytávajú vtedajší stav prevažne centrálnej časti jaskyne. O histórii vzniku lesníckych máp, o ich členení a jednotlivých druhoch hovoril vo svojom príspevku Štefan Žihlavník. Na problematiku prvého vojenského mapovania (tzv. jozefské) zamerlal svoj príspevok Bohuš Klein. O ďalšej špecifickej skupine máp, o mapách podnebia a počasia, prednášal Ferdinand Šamaj v prednáške nazvanej *Mapy v meteorológii a klimatológii*. Viera Obuchová oboznámila prítomných s využitím máp a plánov miest pri výskumoch pamiatkových objektov. Na príklade mesta Bratislavy poukázala na to, ako mapy a plány v praxi napomáhajú pri riešení problémov pamiatkovej starostlivosti.

V rámci diskusie vystúpila so svojím príspevkom *Kartografické pamiatky v múzeách na Slovensku* Elena Machajdíková. Prítomných oboznámila s výsledkami uskutočneného prieskumu v múzeách na Slovensku, ktorý si kládol za cieľ zistiť stav, počet a typy zachovaných máp, pretože mapové bohatstvo našich múzeí je zatiaľ pre väčšinu odbornej verejnosti neznáme. Do projektu sa zapojilo 41 múzeí. 32 z nich má vo svojich zbierkach aj historické mapy. Najbohatšiu kartografickú zbierku domácej i európskej produkcie vlastní Oravské múzeum P. O. Hviezdoslava v Dolnom Kubíne (1 605 ks). K tamojším zaujímavostiam určite patrí Mapa Oravy a Liptova z roku 1724 alebo Rukopisná mapa Kráľovnianskej doliny z roku 1761. Druhá najväčšia zbierka máp (895 ks) je uložená v Liptovskom múzeu v Ružomberku, ktoré sa môže pochváliť mapou Liptovskej stolice z roku 1736 od Samuela Mikovíniho. Zaujímavé a druhoivo pestré mapy sú uložené aj v ostatných špecializovaných múzeách na Slovensku – lesnícke mapy a plány (213 ks) v Lesníckom a drevárskom múzeu vo Zvolene, poštové mapy rakúsko-uhorskej monarchie v Poštovom múzeu v Banskej Bystrici či vojenské mapy z obdobia 19.–20. st. (200 ks) v Múzeu Slovenského národného povstania v Banskej Bystrici.

Počas trvania konferencie bola v priestoroch študovne Slovenského národného archívu naištálovaná aj výstava máp, ktorú z podkladov vystavovateľov zostavili Štefan Kondáš a Róbert Jurašík. Na výstave svoje exponáty prezentovalo 7 inštitúcií (Slovenská národná knižnica, Martin; Slovenský národný archív; Štátny ústredný banský archív, Banská Štiavnica; Ústredný archív geodézie a kartografie; Ľubovnianske múzeum, Stará Ľubovňa; Slovenská agentúra životného prostredia; Katedra mapovania a pozemkových úprav Stavebnej fakulty STU) a 3 súkromní vystavovatelia (Peter Forgách, Soňa Kovačevičová, Milan Ružek).

Podrobnejšie sa s prednesenými príspevkami, až na malé výnimky, môžete oboznámiť v zborníku, ktorý pri prezentácii dostali všetci účastníci tohto vďaka podujatia.

Júlia Ragačová

K SLOVENSKO-RUMUNSKÝM VZŤAHOM

V dňoch 6.–7. 12. 2000 sa v Slovenskom národnom archíve v Bratislave konalo štvrté zasadnutie Slovensko-rumunskej historickej komisie. V rámci zasadnutia sa konalo sympóziu na tému *Závažné otázky 20. storočia v dejinách Slovenska a Rumunska*. Rumunsko zastupovalo päť rumunských historikov, vedúcim rumunskej sekcie bol už tradične prof. Dr. Pompiliu Teodor pôsobiaci na Univerzite v Kluži.

Slovenskú sekciu viedol PhDr. Milan Krajčovič, DrSc. Ten spolu s riaditeľom odboru archívniectva PhDr. Petrom Kartousom, CSc., privítali účastníkov a ocenili doterajšie aktivity komisie.

Na obsah úvodných slov nadviazal P. Teodor. Vyjadril spokojnosť, že napriek finančným ťažkostiam na jednej i druhej strane, činnosť a podujatia komisie ukazujú na záujem oboch sekcií na spolupráci. Úspešne hodnotil aj publikačné sprístupňovanie zasadnutí. Pán profesor oznámil i významnú novinku, že na Univerzite v Kluži začal prebiehať kurz slovenských dejín, ktorému sa venujú dvaja prednášatelia. Do istej miery sa nadviazalo na začiatok 20. storočia, keď na Univerzite v Kluži študovalo asi 30 slovenských študentov (napr. M. Hodža, J. Krasko a iní).

Z hostí sa sympózia zúčastnil veľvyslanec Rumunska na Slovensku G. Dinica, ktorý preukázal značný prehľad a trvalý záujem o históriu. Hostiteľ – riaditeľ Slovenského národného archívu P. Draškaba oboznámil účastníkov s dejinami archívu, bohatstvom jeho fondov a daroval im pamätné publikácie.

Pracovné rokovania striedavo viedli zástupcovia slovenskej a rumunskej sekcie. Prvé referáty G. Mirona a P. Teodora sa venovali duchovnému rozvoju Rumunov. Ich príspevok niesol názov *Nový pohľad na náboženské zjednotenie (Sv. Stolica, Habsburgovci a pravoslávna cirkev)*.

V rámci poludňajšej prestávky sa uskutočnilo prijatie účastníkov na Veľvyslanectve Rumunska, ktoré prebehlo vo veľmi spontánnej a príjemnej atmosfére.

Popoludňajšie rokovania analyzovali hlavne politické udalosti oboch krajín v prvej polovici 20. storočia. Odznali nasledujúce príspevky – M. Podrimavský *Slovensko pred rokom 1918–1919*; F. Müller *Striedanie politických strán v medzivojnovom období: doktríny, politika a voliči*; L. Deák *Medzinárodné súvislosti vývinu Slovenska v medzivojnovom období*; I. Kamenec *Slovensko v čase druhej svetovej vojny. Osobitosti jeho zahranično-politického postavenia*.

Plánovaný referát L. Vajdovej *Slovenská rumunistika v medzivojnovom období*, pre objektívne dôvody jej neúčasti suploval M. Krajčovič príspevkom *o slovensko-rumunskej kooperácii do roku 1918*.

Druhý deň rokovanie otvoril riaditeľ Ústavu pre orálne dejiny v Kluži D. Radosav referátom *Antikomunistický odboj v Rumunsku (po roku 1947)*. Obdobnej problematike sa venoval M. Barnovský *Medzníky a kľúčové udalosti dejín Slovenska po druhej svetovej vojne*.

Po prednesení konkrétnych historických príspevkov nasledovali príspevky venované historiografii Slovenska a Rumunska. E. Marzová predniesla referát *Rumunská historiografia 1998–1999*, kde analyzovala najdôležitejšie vydania od

posledného zasadnutia komisie. Obdobne A. Sedliaková hovorila o významných knižných vydaniach slovenskej historiografie v uvedenom období. Za slovenskú stranu bola pripravená aj výberová bibliografia *Rumunistika na Slovensku v rokoch 1998–1999 (2000)*. Venovala sa hlavne rumunikám v historiografii. Obdobná bibliografia z rumunskej strany absentovala.

Popoludní sa konalo interné zasadnutie komisie. Predsedovia sekcií vyjadrili spokojnosť s priebehom vedeckého sympózia. Referáty prednesené na sympóziu budú publikované v 42. zväzku Historických štúdií. Súčasne sa dohodla i téma budúceho zasadnutia v Rumunsku – *Úloha cirkvi a cirkevného života v dejinách Rumunska a Slovenska v kontexte strednej a juhovýchodnej Európy*.

Alžbeta Sedliaková

VÝROČNÉ ZHROMAŽDENIE EURÓPSKEJ ASOCIÁCIE PRE BANKOVÚ HISTÓRIU V ĽUBLANI

Archív Národnej banky Slovenska je od roku 1997 členom Európskej asociácie pre bankovú históriu (EABH), osobitnej inštitúcie so sídlom vo Frankfurte nad Mohanom, kde zároveň sídli aj Európska centrálna banka. Jej členmi sú aj iné európske centrálny i komerčné banky, ako aj zástupcovia bankových historikov z univerzít a rôznych nadácií z Európy, USA, Hong Kongu a Japonska. Výročné zhromaždenie EABH v roku 2001 a zároveň konferenciu na tému „Krízy a oživenia v bankovníctve 20. storočia“ usporiadala EABH spolu s Bankou Slovenije a Novou ľublanskou bankou v slovinskom hlavnom meste, v Ľublani v májových dňoch.

Na akcii sa zúčastnilo 132 zástupcov z 25 štátov, vrátane 37 domácich Slovincov a tiež zástupcov Národnej banky Slovenska. Po valnom zhromaždení EABH (ktorá – pre zaujímavosť – pracuje s rozpočtom 461 tisíc DEM) odznelo na konferencii, ktorá nasledovala, pätnásť referátov, koreferáty a diskusia. Úvod patrilo vedeniu domácej slovinskej centrálnej banky, ktorá si pripomenula 10. výročie svojho vzniku, terajšiemu guvernérovi Mitjovi Gasparimu a bývalému guvernérovi Slovinskej banky Francemu Arharovi. Profesori Ľublanskej univerzity Ivan Ribnikar a Franjo Štiblar uviedli slovinské skúsenosti z činnosti bánk na ich území v minulom storočí až po súčasnosť, pričom pozornosť vzbudil ich osobitný prístup k ozdraveniu dvoch najväčších domácich bánk – Novej ľublanskej banky a Novej kreditnej banky Maribor ako prípravného kroku pred ich privatizáciou. V súčasnosti pôsobí v Slovinsku s dvoma miliónmi obyvateľov 26 bánk s kapitálom 14,7 miliárd USD, čo pre porovnanie predstavuje 80,2 percent slovinského hrubého domáceho produktu.

Z ostatných tém zaujalo vôbec prvé vystúpenie zástupcu Ruskej federácie, Sergeja Lebedeva z peterburského Inštitútu pre ruskú históriu na tému *Ruské*

banky počas prvej svetovej vojny a revolúcie. Odznali aj referáty o skúsenostiach z pôsobenia bánk počas občianskej vojny v Španielsku, pôsobenia zahraničných bánk v strednej a východnej Európe, z transformácie nemeckých bánk v rokoch 1947–1957, ako aj o vzťahoch medzi bankami západnej a juhovýchodnej Európy.

Posledný referát venovala Virgínia Hewittová z londýnskeho Britského múzea „rekonštrukcii národnej identity: bankovky v strednej a východnej Európe v deväťdesiatych rokoch 20. storočia.“ Účastníci sa dozvedeli o nových bankovkách maďarských, českých, estónskych a ďalších štátov regiónu, a to na základe publikácií tých-ktorých centrálnych bánk. Žiaľ, chýbala zmienka o nových slovenských platidlách.

Pravda, Slovensko nebolo na celej akcii opomenuté. V rámci valného zhromaždenia EABH prerokoval sa totiž plán aktivít v nasledujúcich rokoch, ako aj zámer organizovať akcie v rámci „Roku archívov“, ktorý by mal začať zhromaždením EABH v Štokholme v máji 2002 a skončiť výročným zhromaždením EABH v máji 2003 – v Bratislave. V tejto súvislosti bol odsúhlasený zámer, aby sa bratislavská konferencia venovala téme „*Bankovníctvo – od ľudových finančných inštitúcií po nadnárodné banky (Banking – From Popular Financial Institutions to Supranational Banks)*.“ Členmi komisie pre obsahovú prípravu konferencie v roku 2003 sa stali Gabriel Tortella, Youssef Cassis a Marián Tkáč.

Podľa našich predbežných zámerov by sa referáty na „našej“ konferencii mali zamerať na vznik a vývoj ľudového peňažníctva od pamätného zhromaždenia v Sobotišti (9. február 1845), cez vývoj družstevných bánk a sporiteľní v Európe (osobitne v strednej), vzťahy malých peňažných inštitúcií a veľkých bánk, cez menové reformy v strednej Európe v 20. storočí a špecifiká tzv. sovietskeho modelu bankovníctva až po problematiku centralizácie, privatizácie a vzniku nadnárodných bánk.

Toto rozhodnutie znamená, že svet bankovej histórie by sa mal o dva roky stretnúť v našom hlavnom meste a pripomenúť si tak 10. výročie vzniku Národnej banky Slovenska. Bude to zároveň príležitosť prezentovať prácu Archívu NBS, ale aj vôbec našu bankovú (i hospodársku) minulosť a jej miesto v histórii i prítomnosti európskeho peňažníctva a bankovníctva.

Vyžaduje si okrem organizátorskej práce aj zvládnutie obsahovej prípravy. Archív NBS chce úzko spolupracovať s historickými pracoviskami SAV, príslušných univerzít, ale aj archívov a numizmatikov. S týmto cieľom pripravujeme tzv. národnú konferenciu o vývoji peňažníctva a bankovníctva na Slovensku na prelome rokov 2001–2002, na ktorej by malo odznieť okolo 50 (!) referátov, dotýkajúcich sa všetkých súvislostí peňažníctva – od archeologických nálezov mincí cez vývoj platidiel na našom území, vznik a vývoj ľudového peňažníctva, bánk, pôsobenie zámych i menej známych osobností až po vývoj bankového jazyka.

Úspešnému priebehu konferencie v roku 2003 by mali poslúžiť aj publikácie, ktoré pripravujeme. V tlači je prvá časť zborníka Dokumenty z archívu v slovensko-anglickom znení, zamýšľame tiež vydávanie viacjazyčnej publikácie Banko-

vý archív, v ktorej by vznikol priestor pre sprístupňovanie problematiky našej bankovej i hospodárskej minulosti i prítomnosti nielen slovenskej, ale aj zahraničnej odbornej verejnosti.

Marián Tkáč

TRI PERLIČKY V ZBIERKE ANDREJA POTOCKÉHO

V roku 1999 Univerzitný archív Ottawskej univerzity obdržal osobný archív Andreja Potockého (1893–1996), ktorý emigroval do Kanady z rodného Slovenska v roku 1910. Napriek tomu, že začal svoju kariéru v Kanade ako robotník na železničnej trati v Rocky Mountains v Britskej Kolumbii, odstáhol sa natrvalo do Fort William (teraz Thuder Bay) v r. 1918. Pracoval ako prístavný robotník až do svojho odpočinku v r. 1958. Od r. 1935 až do r. 1954 zastával funkciu hlavného tajomníka Kanadskej slovenskej ligy, najväčšej svojpomocnej slovenskej organizácii v Kanade.¹ Bol tiež členom odboru č. 638 Prvej katolíckej slovenskej jednoty a členom odboru č. 105 Združenia slovenských katolíkov v Spojených štátoch.² V tejto funkcii korešpondoval v roku 1921 s novovymenovaným spišským biskupom Jánom Vojtaššákom.³

Pripojené tri listy sú v tejto zbierke najstaršie. Sú to odpovede biskupa Vojtaššáka, martyra komunizmu, ktoré jasne poukazujú na jeho vtedajšie názory. Hoci bol biskupom, neváhal osobne korešpondovať s jednoduchým robotníkom v ďalekej Kanade. Samozrejme tomu napomohol aj fakt, že Andrej Potocký pochádzal zo Sedliackej Dubovej na Orave a Vojtaššák z neďalekého Zákamenného. Vojtaššák bol tiež povďačný, že krajanovia v zahraničí mu posielali podporu pre slovenskú cirkev prostredníctvom svojich katolíckych organizácií. Je tiež zaujímavé, že Vojtaššák nerozlišoval medzi Kanadou a Spojenými štátmi (väčšina Slovákov v tom čase ešte nepoznala ten rozdiel). Nevidel tiež žiadnu budúcnosť

¹ Dejiny Kanadskej slovenskej ligy spracoval Imrich STOLÁRIK, *Kanadská Slovenská Liga 35-ročná* (Toronto, Kanadská Slovenská Liga, 1967) a tiež *Kanadská Slovenská Liga 60-ročná* (Toronto, Kanadská Slovenská Liga, 1996).

² Pozri Jozef PAUČO, *75 rokov Prvej Katolíckej Slovenskej Jednoty* (Cleveland, Prvá katolícka slovenská jednota, 1965) a Sister M. John Vianney VRANÁK, „Slovak Catholic Federation: Shared Gift of Faith“, *Good Shepherd* 1996 (Middletown, PA: Slovak Catholic Federation, 1996), 7–13.

³ Potocký napísal svoj krátky životopis Tu už bol iný život v knihe Imricha STOLÁRIKA *Spomienky pionierov* (Toronto, Kanadská slovenská liga, 1978), 179–188. Marián Stolárik natočil s Potockým dlhý rozhovor na magnetofónovej páske 24. a 27. júna 1978. Pásky sa môžu konzultovať v Canadian Museum of Civilization, Hull, Québec, sig. STO-C-46, 47, 48, 49. Krátky životopis Vojtaššáka sa nachádza v Slovenskom biografickom slovníku VI, T.Ž (Martin, Matica slovenská, 1994, s. 305–306 a dlhší v *Životopis Ján Vojtaššáka Biskupa spišského (autobiografia)* (Toronto a Svätý Jur, Zahraničná Matica slovenská, 1994).

slovenských komunit v Kanade alebo v Spojených štátoch, a mylne veril, že strata jazyka znamenala stratu národnosti.⁴ Biskup Vojtaššák však správne ohodnotil nebezpečenstvo povojnového Maďarska pre Slovákov a pre novú Česko-Slovenskú republiku vôbec.⁵ Z týchto listov vyplýva, že biskup Vojtaššák bol skromný sluha Boží, ktorý nebol správne informovaný o Slovákoch v Severnej Amerike. Na druhej strane mu však veľmi záležalo na ich osude a bol veľmi poďačný za ich úsilie podporiť bratov na Slovensku.

Tieto listy sú len skromnou ukážkou bohatstva materiálu nazbieraného a uloženého v našich archívoch na Ottawskej univerzite. Máme aj iné zbierky, týkajúce sa povojnového katolíckeho politika Dr. Jozefa Stašku, diplomata Dr. Jozefa Mikuša, spisovateľa Ľudovíta Kandru a publicistu a organizátora spolkového života Imricha Stolárika. Prvé tri sú už spracované a publikované. Sprievodcovia fondov sa dajú kúpiť za \$ 15.00 (CDN) v Archives and Special Collections, Morisset Library, University of Ottawa, Ottawa, Canada K1N 6N5; e-mail: arcs@uottawa.ca; web-site: <http://www.uottawa.ca/library/archives/.html>. Potockého zbierka sa práve teraz spracúva.

V prílohe uvádzame kópie hore spomenutých troch listov (a kópia jedinej existujúcej obálky), ktoré napísal biskup Vojtaššák Andrejovi Potockému datované 29. októbra 1921, 20. novembra 1921 a 16. decembra 1921 aj s ich prepisom.

Marián Stolárik
Katedra slovenských dejín
Ottawská univerzita, Kanada

⁴ Tento mylný názor sa dá rýchlo vyvrátiť na príklade Írov. Títo stratili svoj keltský jazyk v polovici 19. storočia, ale stále existujú ako národ, či v rodnom Írsku, alebo v Severnej Amerike.

⁵ Toto nebezpečenstvo dobre opísal Ladislav DEÁK v publikácii Hra o Slovensku (Bratislava, VEDA 1991).

Spisovňa Kamikula, 29. 1. 1921
op. Suisvéc' Podhradie
Slovenska

+!

Cherý Pane Podhradý!

Drahý můj podáku!

Váš vzácný list z 8. oct. běvšiceho roku sou obde-
řab v ktorom sou nšiel navrhý aj pecepis
od Imperial Banky v Kanade potvrdžujúci za-
sielku čí 5140 jelaťta škierku S. S. H. na
Cyrilla Meshkovský fond. Vy alaťta pohlad-
ník S. S. H. o. id. posielate ten obnos na
moje meno. Saviare sauc' ešte udošly,
ale nšau, že ja ohvila' aj tie pošte nie-
ktorá' Smeuola' banka.

Drahý priatelí! Za Vaš' pobávanie štánu
stacnie ďakujem a budete la'stavý vyjadriť
úprimné "Pan Boh zaplat' všestym tyú,
ktorí k tej škierke milodarom prispeli.
Okaj, suadi mi'ej nebola tak vitauá pod-
pora u nás ako práve v tieto časoy, keď

udržanie katolíckych inštitúcií na Slovensku
také ohromné peniaze stojí. Čed' viete, čo
prevrat nastihnuť nad Slovákov úplne na-
hých, ničoho neuajících. My duos, jestli
chceme mať musíme sa zariadená od
lyrice a varešty, ako ti mladovúry, eton
sa bez všetého, jako dva hole' prsty so-
brali. Iste ide to taká pri' dnešnej' skús-
nenosti a neobvyčajnej dražobe. Iste ale
skladáme nádej vo svojej hrdievnosti
a v šlachetných práciach našich bratov
a pokrokových za morou. Drahý Bratku!
Americkí Slováci, jestli chcú niečo pro slo-
venskú vec urobiť, môžu to len v starom
Kraji, leka v Amerike Slovac' v druhej
pokoleu už úplne zanikla i so všetkými
svojimi inštitúciami. Kei slovenskej a kato-
lickej pomáhať sa dá len v starom Kraji,
kde ríje národ slovenský pri boju ostatných
slavianskych národov. Pre slovenský národ,

menovite pro katolícky slovenský národ, chceme
húť budovať do budúcnosti k tomu ale
potrebua' nám je pomoc aj od zámožných
bratov, menovite Texas, keď nás môžu s
menšími svojimi ľuďkami húť ľahko znač-
ne napomáhať.

Ja budem prosit' Otca nebesého, aby On
všetchnal prácau' vašim, aby rozmnožil množ-
stvo robotníka' nášho ľudu, aby žily netrpeli vy-
mru za udelený milodar na ziele' brat-
ský.

Texas sme zase na všeobecnej nohe s Ma-
ďarmi pre nesprávneho Karla Habsburgské-
ho. Maďari nezastúžia iné, ba aby si ho
na pred se' tela vyoperovali, ináč budú sta-
le bádat' a nepokojit' svojich susedov, a
tak ľahko nám už bol ten bezprávný úväzok
a veľkej potreby, aby sme mohli s chuťou
v islote pracovať.

Prete' Vás predstavujem a do božej ochrany Vás
porúčam váš oddaný a vďačný Jan Vojtasík
kš. úp. 21. 11. 1914

Spišská Kapitula, 29. X. 1921
op. Spišské Podhradie
Slovensko
+!

Ctený pane Potocký!
Drahý môj rodáku!

Váš vzácny list z 8. okt. bežiaceho roku som obdržal v ktorom som našiel zavretý aj receptis od Imperial Banky v Kanade potvrdujúci zásielku Kčs. 5140 jakožto sbierku S. S. K. na Cyrillo Methodejský fond. Vy akožto pokladník S. S. K. č. 105 posielate ten obnos na moje meno. Peniaze samé ešte nedošly, ale dúfam, že čo chvíľa aj tie pošle niektorá tuzemská banka.

Drahý priateľu! Za Vaše ustávanie Vám srdečne ďakujem a buďte láskavý vyjadriť úprimné „Pán Boh zaplat“ všetkým tým, ktorí k tej sbierke milodarom prispeli. Ozaj, snáď nikdy nebola tak vítaná podpora u nás ako práve v tieto časy, keď udržanie Katolíckych inštitúcií na Slovensku také ohromné peniaze stojí. Ved' viete, že prevrat zastihol nás Slovákov úplne nahých, ničoho nemajúcich. My dnes jestli chceme mať musíme sa zariadovať od lyžice a varešky, ako tí mladoženisy, ktorí sa bez všetkého, jako dva holé prsty sobrali. Iste ide to ťažko pri dnešnej stiesnenosti a neobyčajnej dražobe. Nuž ale skladáme nádej vo svojej huževnatosti a v šľachetných srdciach našich bratov a pokrevných za morom. Drahý Bratku! Americkí Slováci, jestli chcú niečo pre slovenskú vec urobiť, môžu to len v starom Kraji, lebo v Amerike Slovač v druhom pokolení už úplne zanikla i so všetkými svojimi inštitúciami. Veci slovenskej a Katolíckej pomáhať sa dá len v starom kraji, kde žije národ slovenský pri boku ostatných slavianskych národov. Pre slovenský národ, menovite pre katolícky slovenský národ chceme tuná budovať do budúcnosti k tomu ale potrebná nám je pomoc aj od zámorských bratov, menovite teraz, keď nás môžu s menšími svojimi ťarchami tuná tak značne napomáhať.

Ja budem prosiť Otca nebeského, aby On žehnal prácam Vaším, aby rozmnožil mzdu robotného nášho ľudu, žeby netrpel újmu pre udelený milodar na cieľ bohumilý.

Teraz sme zase na válečnej nohe s Maďarmi pre nespratného Karla Habsburgského. Maďari nezaslúžia iné, ba aby ich ako vred z tela vyoperovali, ináč budú stále bádať a nepokojit' svojich súsedov. A tak aby nám už bol ten bezpečný mier a pokoj potrebný, aby sme mohli s chuťou a v istote pracovať.

Vrele Vás pozdravujem a do božej ochrany Vás porúčam Váš oddaný a vďačný

Ján Vojtaššák
biskup spišský

+!

Spisovná Kapitula, roční zpr.
op. Gvišské Podhradie
Slovensko

Cherý Pane Pobožný!
Včera som obdivoval zhrane na GSP Korin. O
predošlých 5110 konviciách som Vám náhlá-
sil. Oprávne Vám ďakujem za Vaše neta-
vanie sa v prospech našich katolíckych zá-
ležitostí. Rád by som vyjadril vniešenie vdaky
aj prešlym týmu, ktorí na ňu milodar obe-
trovali svoje peniaze. Keď budú presvedče-
ní, že ich peniaze nebudú obrátené na
surovnice a ľahkomyselnejšiu, leč na naj-
súvnejšiu katolícku-slovenskú potrebu
Až do roku 1916. mnoho žiadiel ~~pha-~~
dilo „Dáňkej Rodiny“ chodilo do Fort Willia-
mu. Potom začiatkom 1917. roku, keď sa
Amerika paviahla jinne do svetovej vojny,
katolícky sa hranice, a prestala všetko

premašela a vřetě' plynj a j samuškou. Pre-
stala chodit' tu a j "světá Rodina".

Onem puelj' porlat' Hám, ničoľto žuvieľ
"Lv. Rodinij" na poročavie, jaľ ty si ničoľto
predra predplatil. S. G. K. meľ bude
ľab ľas ľavé puvjút' pa i na koxš'venie
ľohato puvševieľa po puvjím' Kuvhu.

Šuvieľe ľeľ puvševieľeľ a oľabavie
vam V Kuvhu odľavj'
Jaľ Nj'ľassak
kiv'up spiv'ľeľ'

Spišská Kapitula, 20/XI. 921
op. Spišské Podhradie
Slovensko
+!

Ctený pán Potocký!

Včera som obdržal cheque na 680 Korún. O predošlých 5 140 Korunách som Vám už hlásil. Opätovne Vám ďakujem za Vaše ustávanie sa v prospech našich katolíckych záležitostí. Ráďte vyjadriť vďaka aj všetkým tým, ktorí na ten milodar obetovali svoje centy. Nech budú presvedčení, že ich centy nebudú obrátené na daromnice a ľahkomyselné veci, lež na najsúrnejšie katolícke potreby.

Asi do roku 1916 mnoho čísiel „Svätej rodiny“ chodilo do Fort Williams. Potom začiatkom 1917 roku, keď aj Amerika zasiahla činne do svetovej vojny, ztvorili sa hranice, a prestala všetka premávka a všetky styky aj s Amerikou. Prestala chodiť ta aj „Svätá Rodina“.

Budem smelý poslať Vám niekoľko čísiel „Sv. Rodiny“ na rozdanie, jak by si niekto predsa predplatil S. S. K. nech bude tak láskavé zaujať sa i za rozšírenie tohoto mesačníka vo svojom Kruhu.

Srdečne Vás pozdravujem a ostávam
Vám v Kristu oddaný

Ján Vojtaššák
biskup spišský

Spisová Kapitula, 16. kv. 1921
op. Spisové Zohradie

+!

Slovensko

Cherý Pane Podlaunik!

Keď ste neboli v pohybovostiach a posled-
nej svojej Cyrillo Methodovej zaspievke,
netuše Vás upozornujem a upovedomujem,
že 680 Kčs. dostalo; vlastne, že platobnú
(sčít.) na ten stuos knepúci a na moju ad-
ressu v liste zaslaný došiel a j som ho už
kameuil v Ľivnostenskej Banke v Bratis-
lave, kde mi s oblihanúciú 5 kor na
poštové Frovy Kčs. 675. vyplatili.

Veliký Boh Vám zaplat. Obnos som preku-
pil a uložil v ostatnýú toho meua kasiel-
kám.

To, čo mi bol poslal Rev. Košis, hlavný
tajomník G.S.K., uložil som do účastní
Leva, a tie účastníú stamú sa majetkom
našho Kapitoleého spolku. Ja myslím, že

*budú najlepšie upotrebené sberky našich
Kat. amerických Slovákov na katolícke a
prítom slovenské ciele.*

*Blažené Vianoce Vám prajem i všetkým
Krajanom. S Bohom*

*v Kristu oddaný
Ján Vojtaššák
biskup spišský*

Spišská Kapitula, 16/XII. 1921
op. Spišské Podhradie
Slovensko
!!

Ctený pane Pokladník!

Aby ste neboli v pochybnostiach o poslednej svojej Cyrillo Methodejskej zasielke, uctive Vás upozorňujem a upovedomujem že 680 Kčs. došlo; vlastne, že platenku – šek – na ten obnos znejúci a na moju adresu v liste zaslaný došiel aj som ho už zamenil v Živnostenskej Banke v Bratislave, kde mi s obtiahnutím 5 kor. na poštové trovy Kčs. 675. vyplatili.

Veliký Boh Vám zaplať. Obnos som preznačil a uložil k ostatným zasielkám.

To, čo mi bol poslal Rev. Kočiš, hlavný tajomník S. S. K. uložil som do účastín Leva, a tie účastiny stanú sa majetkom nášho Vojteškého Spolku. Ja myslím, tak budú najlepšie upotrebené sberky našich Kat. amerických Slovákov na katolícke a prítom slovenské ciele.

Blažené Vianoce Vám prajem i všetkým Krajanom.

S bohom

v Kristu oddaný

Ján Vojtaššák
biskup spišský

KRONIKA

PORADA ARCHÍVOV ORGANIZÁCIÍ OSOBITNÉHO VÝZNAMU

Na pôde Archívu Ekonomickej univerzity sa 26. júna 2001 konala pravidelná porada vedúcich pracovníkov osobitných archívov. Zúčastnili sa na nej zástupcovia 19 osobitných archívov a predstavitelia OASS MV SR. Na rokovanie bol prizvaný aj vedúci Archívu Zboru väzenskej a justičnej stráže SR.

Pravidelné pracovné stretnutia tejto organizačne veľmi pestrej a obsahom diferencovanej skupiny archívov slúžia na vzájomné informovanie sa o činnosti, o nových poznatkoch a o aktuálnych problémoch. Hlavným dôvodom tohtoročného stretnutia sa stal v poradí už tretí zväzok informatívneho sprievodcu, ktorý je venovaný práve sieti osobitných archívov. Prácu na tomto zväzku zhodnotila hneď v úvode porady jeho zostavovateľka a zároveň referentka pre osobitné archívy Júlia Ragačová. Svojím vzhľadom útla publikácia vhodne doplnila predchádzajúce dva zväzky a zároveň uzatvorila sériu doteraz vydaných sprievodcov.

V druhej časti svojho referátu sa Júlia Ragačová zamerala na vyhodnotenie činnosti osobitných archívov za uplynulé obdobie na základe uskutočnených prieskumov a výročných správ zaslaných v rokoch 2000 a 2001 na OASS MV SR. Zhodnotila aj spoluprácu archívov s odborom pri riešení ďalších aktuálnych problémov.

Od poslednej pracovnej porady, ktorá sa uskutočnila v roku 1999 v Archíve Národnej banky, došlo k zlepšeniu priestorových podmienok niektorých osobitných archívov. Archív Ekonomickej univerzity sa presťahoval v tomto roku do nových priestorov. Zlepšilo sa aj priestorové vybavenie Archívu SNM a Archívu Výtvarného umenia SNG.

Za posledné obdobie sa skvalitnilo aj technické vybavenie osobitných archívov. Veľmi dobré, ba priam ideálne technické vybavenie má Archív Slovenskej technickej univerzity. Každý pracovník tohto archívu má k dispozícii osobný počítač, jeden počítač je umiestnený aj v študovni a slúži pre potreby bádateľov. Zlepšenie nastalo aj v prípade ďalších dvoch univerzitných archívov – Archívu Univerzity Komenského a Archívu Ekonomickej univerzity.

Zástupkyňa OASS MV SR vo svojom príspevku venovala taktiež veľkú pozornosť hodnoteniu vedeckej, publikačnej a kultúrno-osvetovej práce. Vyzdvihla aktivitu viacerých osobitných archívov v tejto oblasti. Po vzore Archívu Slovenskej technickej univerzity aj ďalšie dva univerzitné archívy v roku 2000 zostavili a vydali publikácie o svojich univerzitách pri príležitosti výročia ich založenia. Archív Pamiatkového ústavu a Filmový archív vydali v minulom roku popularizačné brožúrky, ktorými sa snažia verejnosti prezentovať uchovávané archívne bohatstvo a priblížiť svoju prácu. Zástupcovia z viacerých archívov sa zúčastnili na 4. archívnych dňoch vo Vyhniach a ďalších vedeckých podujatiach organizo-

vaných v minulom a tomto roku na Slovensku. Na nich odznali aj viaceré hodnotné príspevky Archívu Výtvarného umenia SNG, Archívu SNM, Ústredného archívu geodézie a kartografie, Archívu literatúry a umenia SNK. Viacerí pracovníci osobitných archívov prispievajú svojimi štúdiami, správami a anotáciami do periodika Slovenská archivistika, do zborníkov Literárny a Hudobný archív, do Fóra archívárov, ako aj do zborníkov a časopisov príslušných organizácií a inštitúcií (Ústredný archív SAV, Archív STU, Archív Pamiatkového ústavu atď).

Júlia Ragačová sa vo svojom referáte zmienila aj o centrálnej evidencii archívnych pomôcok, ktorá sa buduje od konca 50. rokov na OASS MV SR. V tomto roku sa pristúpilo k jej revízii. Pri tejto príležitosti zástupkyňa OASS MV SR vyzvala všetky osobitné archívy, aby do konca roku 2001 zaslali do evidencie chýbajúce archívne pomôcky. Z osobitných archívov pravidelne posiela pomôcky len Vojenský historický archív z Trnavy, preto je potrebné, aby v budúcnosti aj ostatné osobitné archívy nasledovali jeho príklad.

Referentka pre osobitné archívy v závere svojho príspevku vyjadrila spokojnosť s doterajšou prácou a výsledkami osobitných archívov. Zároveň sa poďakovala všetkým za doterajšiu spoluprácu a pomerne dobrú vzájomnú komunikáciu.

Ako druhý vystúpil so svojím príspevkom riaditeľ OASS MV SR Peter Kartous. Prítomných oboznámil s edičnou činnosťou a aktivitami odboru za posledné obdobie. Ďalej spomenul aj prácu terminologickej komisie na príprave slovníka archívnej terminológie. Najväčší dôraz položil riaditeľ OASS MV SR na pripravovaný zákon o archívoch a registratúrach. Zmienil sa o záverečných prácach komisie na príprave tohto zákona a konkrétne rozobral aj znenia jednotlivých paragrafov.

Diskusia, ktorá sa rozprúdila po odznení tohto príspevku, bola orientovaná len na paragrafové znenie zákona. Do diskusie sa zapojila väčšina prítomných vedúcich pracovníkov osobitných archívov – Tatiana Šikorová, Elena Machajdíkova, Tatiana Babušiková, Valéria Hrtánková, Marián Tkáč, Mária Kačkovičová, Viliam Csáder, Viera Plávková a Viera Gregorová.

Diskutujúci sa zhodli v názore, že znenie nového zákona sa na pripomienkové konanie archivárskej obce predkladá pomerne neskoro a v nevhodnom, dovolenkovom období. Väčšina otázok prítomných sa týkala budúceho postavenia a začlenenia terajších 19 osobitných archívov do celoslovenskej siete archívov. Svoje nesúhlasné stanovisko so znením niektorých paragrafov pripravovaného zákona sa rozhodli vedúci pracovníci osobitných archívov tlmočiť prostredníctvom svojej zástupkyne na najbližšom zasadnutí Vedeckej archívnej rady.

Po skončení diskusie vystúpil s krátkym príspevkom Ľubor Zelenay, aby prítomných oboznámil s činnosťou Archívu Zboru väzenskej a justičnej stráže SR v Leopoldove.

Popoludní sa účastníkov porady ujala vedúca archívu Ekonomickej univerzity Eva Kočiová, ktorá ich najprv slovom a potom aj samostatnou prehliadkou priestorov oboznámila s nákladnou rekonštrukciou a so samotným sťahovaním archívu do tohto zrekonštruovaného objektu.

Poradu vedúcich pracovníkov archívov organizácií osobitného významu v závere zhodnotila Júlia Ragačová. Všetkým sa poďakovala za aktívnu účasť na porade, osobitne pracovníkom archívu Ekonomickej univerzity, ktorí sa podieľali na jej celkovej príprave.

Júlia Ragačová

ZO ZASADNUTIA VEDECKEJ ARCHÍVNEJ RADY

Po roku sa opäť zišla Vedecká archívna rada 17. júla 2001 v Bratislave, aby na svojom zasadnutí prerokovala návrh zákona o archívoch a registratúrach. Rokovanie rady otvoril a viedol jej predseda prof. PhDr. Richard Marsina, DrSc. Vzhľadom na dôležitosť programu, ako aj z dôvodu konania výročnej porady ešte začiatkom apríla t. r., na zasadnutie Vedeckej archívnej rady boli pozvaní aj riaditelia štátnych ústredných a štátnych oblastných archívov, ako aj predsedníčka Spoločnosti slovenských archivarov.

Úvodné slovo k predloženému návrhu zákona o archívoch a registratúrach predniesol PhDr. Peter Kartous, CSc., riaditeľ odboru archívnictva a spisovej služby. Z dôvodu, že pracovná skupina na prípravu zákona ukončila prácu na jeho návrhu a na nadväzujúcich vykonávacích predpisoch až 12. júla 2001, dostali účastníci rozšíreného zasadnutia Vedeckej archívnej rady k dispozícii text návrhu zákona o archívoch a registratúrach spolu s dvomi návrhmi vyhlášok až pri prezentácii, bol jeho komentár vyčerpávajúcejší.

Predkladateľ uviedol, že v porovnaní s textom z 8. júna 2000 sa súčasné znenie návrhu zákona odlišuje dvomi zásadnými úpravami, rešpektujúcimi návrhy z diskusie a písomné pripomienky. Týka sa to zjednotenia zriaďovateľskej funkcie voči štátnym ústredným, štátnym oblastným a štátnym okresným archívom, ako aj riešenia prístupu k archívnym dokumentom. Podčiarkol, že zjednotenie zriaďovateľskej funkcie a jej zverenie ministerstvu vnútra bolo kladne prijaté aj vedením rezortu, v nadväznosti sa potom vedenie Sekcie verejnej správy Ministerstva vnútra SR rozhodlo vytvoriť sústavu štyridsiatichtvôch štátnych archívov (§ 9–§ 13). Ministerstvo vnútra SR bude teda zriaďovateľom Slovenského národného archívu, Štátneho ústredného banského archívu a štyridsiaticht štátnych archívov bez akéhokoľvek prívlastku (oblastný, okresný), ktorý by mohol pripomínať ich prepojenie alebo závislosť od územného a správneho usporiadania Slovenskej republiky, alebo na reformy verejnej správy. Ďalej poznamenal, že zákon nebude meniť úlohy a územnú pôsobnosť štátnych archívov, tieto však presne vymenúva vo vzťahu k pôvodcom a územiu. Podčiarkol úlohu zmeny názvu, resp. jeho zjednotenia, ktorým sa vyjadrí štátny charakter archívov v praxi slova zmysle, zrovnoprávni sa postavenie štátneho archívara vo vzťahu k pôvodcom registratúr, osobitne k orgánom štátnej správy. Štyridsaťdva štát-

nych archívov bude v postavení odborných pracovísk ministerstva, ktoré budú napojené finančnými vzťahmi na jeho rozpočet. Modifikuje sa postavenie Slovenského národného archívu z rozpočtovej organizácie na zariadenie ministerstva a opätovne sa vyjadruje aj osobitné postavenie Archívu mesta Bratislavy.

Potom venoval pozornosť druhej systémovej a vecnej zmene, ktorá zaujíma predovšetkým širokú vedeckú verejnosť. V tretej časti (§ 15–§ 18) sa totiž rieši otázka prístupu k archívnym dokumentom. Návrh zákona úplne zrušuje všeobecnú lehotu neprístupnosti archívnych dokumentov, k čomu sa dospelo po dôkladnom vyhodnotení minuloročného odporúčania výboru ministrov Rady Európy členským štátom o európskej politike prístupu k dokumentom. Oproti starej legislatívnej úprave je z návrhu vynechaná kategória nazerania, tento zákon pozná už iba štúdium archívnych dokumentov, vyhotovovanie odpisov, výpisov, potvrdení a kópií, novozaradenou je ďalšia forma prístupu, a to vystavovanie archívnych dokumentov. Zrušením všeobecnej lehoty neprístupnosti, ako uviedol, bolo potrebné presne špecifikovať podmienky prístupu z dôvodov ochrany záujmov štátu, ohrozenia práv a právom chránených záujmov žijúcich osôb, ale aj fyzického stavu archívnych dokumentov a podmienok, za ktorých boli archívne dokumenty uložené v archíve.

V ďalšej časti komentára sa zaoberal ďalšími zmenami, resp. dopracovanými časťami návrhu zákona o archívoch a registratúrach. V prvej časti boli dopracované základné pojmy (§ 2), v základných ustanoveniach (§ 3) upravené postavenie archívneho dedičstva Slovenskej republiky ako súčasť kultúrneho dedičstva a jeho zosúladenie so záväzkami medzinárodných zmlúv. V druhej časti sa okrem rozšírenia zriaďovateľskej funkcie ministerstva vnútra dopracovali povinnosti zriaďovateľa archívu (§ 6), doplnili práva vlastníka archívneho dokumentu (§ 8). V štvrtej časti (§ 19–§ 24) sa oproti predchádzajúcemu zneniu návrhu podrobne vypracovala časť o povinnostiach pôvodcu registratúry, registratúrnym poriadku a registratúrnym pláne, rozhodovaní o dokumentárnej hodnote registratúrnych záznamov vo vyradovacom konaní a mimo vyradovacieho konania, riešení otázky správy registratúry iným subjektom ako pôvodcom. V prepracovanej piatej časti (§ 25 a § 26) sa definovali úlohy ministerstva vnútra ako koncepčného, riadiaceho, kontrolného a rozhodovacieho orgánu, ďalej povinnosti štátnych ústredných archívov a štátnych archívov s regionálnou územnou pôsobnosťou vykonávať štátny odborný dozor nad správou registratúr, archívov a archívnych dokumentov uložených u vlastníkov; úplne nové ustanovenia sa týkajú archívneho informačného systému a evidencie archívneho dedičstva Slovenskej republiky (§ 27 a § 28), dočasného vývozu a návratného konania (§ 29 a § 30), štátneho odborného dozoru (§ 31), nútenej úschovy (§32) a vyvlastnenia archívnych dokumentov (§ 33). V šiestej časti – Sankcie – sa tiež upravili jednotlivé časti, v siedmej časti sa na základe pripomienok dopracovali ustanovenia o odbornej činnosti archívov a zaradila sa aj nevyhnutná požiadavka odbornej spôsobilosti.

V návrhu zákona sa v § 38 splnomocnilo ministerstvo vnútra vydať tri vykonávacie predpisy, ku ktorým riaditeľ odboru archívniectva a spisovej služby poskytol tak isto bližší výklad. Uviedol, že vyhláška ministerstva vnútra o hodnotení a vyradovaní záznamov a preberaní archívnych dokumentov, ako už z názvu

vyplýva, má dve časti. Štátny archív zriadený ministerstvom hodnotí záznamy vo vyrad'ovacom konaní a mimo vyrad'ovacieho konania. Spoločným znakom jednotlivých ustanovení je sprísnenie povinného postupu nielen u pôvodcu, ale aj zo strany štátneho archívu. Všeobecné zásady preberania archívnych dokumentov upravuje § 14. Vyhláška ministerstva vnútra o ochrane archívnych dokumentov a registratúrnych záznamov reaguje na nevyhnutnosť zabezpečiť nielen ochranu archívnych dokumentov, ale predmetom ochrany sa stávajú aj registratúrne záznamy u pôvodcu. Tretia vyhláška ministerstva vnútra bude mať dve časti – časť o evidencii archívneho dedičstva Slovenskej republiky a časť o prístupe k archívnym dokumentom.

Na záver predkladateľ informoval prítomných účastníkov zasadnutia Vedeckej archívnej rady o termíne nadobudnutia účinnosti zákona o archívoch a registratúrach, ktorý je stanovený na 1. januára 2003 a požiadal o písomné predloženie pripomienok a námetov (do 3. augusta 2001), aby tieto mohli byť včas dopracované do textu návrhu zákona pred jeho predložením na rezortné a medzirezortné pripomienkové konanie.

Diskusia k predloženému návrhu zákona o archívoch a registratúrach, ako aj dvom z troch nadväzujúcich vyhlášok ministerstva vnútra bola vecná, vysoko odborná a konštruktívna. Hovorilo sa v nej o: pozitívnom prínose zriaďovateľskej úlohy ministerstva vnútra pre štátne archívy (Slovenský národný archív, Štátny ústredný banský archív, štátne archívy s regionálnou územnou pôsobnosťou), nezávislosti archívnej štruktúry na verejnej správe, dôležitosti a prínose jednotnej štruktúry štátnych archívov, vyrovnanom postavení štátnych archívov s regionálnou územnou pôsobnosťou a jeho prínose pre štátne okresné archívy, možných negatívach jednotného postavenia štátnych archívov s regionálnou územnou pôsobnosťou v budúcnosti, potrebe určitej hierarchie v postavení štátnych archívov s regionálnou územnou pôsobnosťou, neprehľadnosti územnej regionálnej pôsobnosti štátnych archívov, nejasnej kompetencii štátnych archívov s regionálnou územnou pôsobnosťou; stanovisku riaditeľov a vedúcich osobitných archívov k výkonu štátneho odborného dozoru nad osobitnými archívmi v budúcnosti (stanovisko bolo súčasťou zápisnice zo zasadnutia VAR), odlišnom postavení a úlohách štátnych organizácií a ústredných orgánov štátnej správy, ktoré majú zriadené osobitné archívy, minulosti osobitných archívov, ktoré stáli na počiatku slovenského archívniectva ešte pred organizovaným štátnym archívniectvom, osudoch Literárneho archívu Matice slovenskej, súčasných problémoch Archívu literatúry a umenia Slovenskej národnej knižnice a Archívu Matice slovenskej, výkone štátneho odborného dozoru nad osobitnými archívmi, otázkach správy registratúry štátnych organizácií, ktoré majú zriadené osobitné archívy, osobitných archívoch ústredných orgánov štátnej správy, ktorých archívne dokumenty by mali patriť do Slovenského národného archívu a nadväzovať na archívne fondy svojich právnych predchodcov; prístupe k archívnym dokumentom, ak by tým mohli byť ohrozené práva a právom chránené záujmy žijúcich osôb, prínose zrušenia tridsaťročnej lehoty prístupu k archívnym dokumentom a predpokladaných obmedzeniach; zložitých problémoch preberania archívnych dokumentov právnych predchodcov odštátnených organizácií, prístupe k regist-

ratúram iných pôvodcov; vedeckom výskume v archívoch; odbornej spôsobilosti archivárov; prispôsobení sankcií k inflačným trendom.

Uznesenie k predloženému návrhu zákona o archívoch a registratúrach v prvom rade s uspokojením vzalo na vedomie prevzatie zriaďovateľskej funkcie nad štátnymi archívami Ministerstvom vnútra SR, ďalej odporúčalo komisii na prípravu zákona zaoberať sa pripomienkami z diskusie a zohľadniť ich spolu s písomnými námietkami pri definitívnom vypracovaní textu zákona.

Rokovanie VAR v závere zhodnotil jej predseda. Zdôraznil dôležitosť prípravy návrhu zákona o archívoch a registratúrach a vyzdvihol zodpovedný prístup účastníkov zasadnutia k diskusi.

Mária Stieberová

OBSAH

ŠTÚDIE A ČLÁNKY

Rákoš, Elo: Archivita – významný fenomén archívnej teórie. Úvaha	3
Mislovičová, Virginia: Župný súd v Levoči (1850–1861). Rozbor fondu.	13
Rábik, Vladimír: Spišské falzum k roku 1250. Ku kritike a interpretácii najstarších prameňov o Marcelovom hrade pri Hrabušiciach	27
Valach, Július: Turecké susedstvo Slovenska a stavovské povstania v dokumentoch Štátneho oblastného archívu v Banskej Bystrici (1628–1711)	48
Marčeková, Alexandra: Archívne dokumenty o zvyšovaní vedeckej kvalifikácie absolventov vysokých škôl v Slovenskej akadémii vied	66
Vrteľ, Ladislav: Pokus o definíciu erbu	76
Králik, Jozef: Niektoré aktuálne problémy právnej úpravy občianskych erbov na Slovensku	108
Churý, Slavko: Štatút o znaku, pečati a insígniách mesta Žiliny z roku 1943 . .	116

DISKUSIA

Rákoš, Elo: Vieme aplikovať archívne princípy a metódy?	118
Vimmer, Pavel: Princíp proveniencie a utajované písomnosti Západoslovenského krajského národného výboru v Bratislave 1960–1969 . . .	123

LITERATÚRA

Recenzie a referáty

Informatívny sprievodca štátnych archívov Slovenskej republiky II/1, II/2 (Július Valach)	129
Informatívny sprievodca osobitných archívov Slovenskej republiky (Júlia Hautová)	131
Chalupecký, I.: Führer durch die Archive der Slowakischen Republik (Júlia Hautová)	133
Meier, J. – Piirainen, I. T.: Der Schwabenspiegel aus Kaschau. Beiträge zur Editionsphilologie (Milena Ostrolucká)	134
Sroka, S. A.: Dokumenty polskie z archiwów dawnego królestwa Wegier. Tom II. (Zuzana Kollárová)	137
Novák, J. a kol.: Paleografická čítanka (Juraj Roháč)	139
Détraz, G.: Catalogue des sceaux médiévaux des Archives de la Haute – Savoie (Radoslav Ragač)	141

Kronika druhej svetovej vojny (Juraj Roháč)	143
Semešová, M.: Laudácia historika Jána Milana Dubovského (Veronika Nováková)	148
Bibliografický prehľad zahraničných archívnych periodík	
The American Archivist 2000/2 (Peter Draškaba)	150
Archeion CI/2000 (Zuzana Kollárová)	153
Der Archivar 2001/1–2 (Peter Kartous)	156
Archiven pregled 2000/1–4 (Slavko Churý)	157
Archivní časopis 2000/3–4 (Gabriela Ripková)	159
Atlanti 2001/1–2 (Jozef Hanus)	161
La Gazette des Archives 2000/188–189 (František Palko)	163
Izvestija na dáržavnite archivi 76, 77 (Slavko Churý)	166
Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 108/1–4 (Richard Marsina)	168
SPRÁVY	
6. európska konferencia archívov (Mária Španková)	171
Výbor Medzinárodnej rady archívov pre archívnu legislatívu (Peter Kartous – Mária Španková)	173
Nadviazanie spolupráce s tureckým archívniectvom (Peter Kartous)	174
Sumarizácia aplikácie Evidenčné listy archívnych fondov a zbierok (Dagmar Šmýkalová)	176
Historické mapy (Júlia Ragačová)	179
K slovensko-rumunským vzťahom (Alžbeta Sedliaková)	182
Výročné zhromaždenie Európskej asociácie pre bankovú históriu v Ľubľani (Marián Tkáč)	183
Tri perličky v zbierke Andreja Potockého (Marián Stolárik)	185
KRONIKA	
Porada archívov organizácií osobitného významu (Júlia Ragačová)	196
Zasadnutie Vedeckej archívnej rady (Mária Stieberová)	198

SLOVENSKÁ ARCHIVISTIKA

Ročník XXXVI – Číslo 2 – 2001

Vydáva

Ministerstvo vnútra SR – odbor archívnictva a spisovej služby

Objednávky a predplatné prijíma L. K. Permanent, spol. s r. o., PO BOX 4,
834 14 Bratislava 43.

Vytlačila

Tlačiareň Ministerstva vnútra SR. Rukopis zadaný do tlače v júli 2001, vytlačené
v novembri 2001.

Registračné číslo 8/4

Cena 18 Sk